

ศึกษาพัฒนาการและคุณค่าของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดก
กัณฑ์มัทรี ในล้านนา

A STUDY OF DEVELOPMENT AND VALUES OF MAHĀVESSANTARA
JĀTAKA PREACHING CEREMONY ON THE MADDĪ CHAPTER

พระไกรสร กิตติเวที (วรา)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

ศึกษาพัฒนาการและคุณค่าของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดก
กัณฑ์มัทรี ในล้านนา

พระไกรสร กิตติเวที (วรา)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A Study of Development and Values of Mahāvessantara Jātaka
Preaching Ceremony on the Maddā Chapter

Phra Kraisorn Kittivedā (Vara)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย เรื่อง
“ศึกษาพัฒนาการและคุณค่าของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ในล้านนา” เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(รศ.ดร.วิโรจน์ อินทนนท์)

ประธานกรรมการ

(ผศ.ดร.ประพันธ์ ศุภษร)

กรรมการ

(ผศ.ดร.เทพประวิณ จันทรแรง)

กรรมการ

(ดร.ไพรินทร์ ณ วันนา)

กรรมการ

(พระครูปริยัติยานุศาสน์, ดร.)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ดร.ไพรินทร์ ณ วันนา

ประธานกรรมการ

พระครูปริยัติยานุศาสน์, ดร.

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระไกรสร กิตติเวที)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาพัฒนาการและคุณค่าของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี
ในล้านนา

ผู้วิจัย : พระไกรสร กิตติเวที (วรา)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: ดร.ไพรินทร์ ฦ วนนา, ป.ธ.๔ พธ.บ. (ศาสนาทั่วไป),

พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

: พระครูปริยัติยานุศาสน์, ดร., ป.ธ.๕, B.A. (Pali & Buddhism),

M.A. (Philosophy), Ph.D. (Philosophy)

วันสำเร็จการศึกษา : ๘ มีนาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาพัฒนาการและคุณค่าของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรีในล้านนา โดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา (๒) เพื่อศึกษาสำนวนและทำนองการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา (๓) เพื่อศึกษาเพื่อศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการและคุณค่าของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรีในล้านนา

ผลจากการวิจัย สรุปได้ว่า การเทศน์มหาชาติ หรือตั้งธรรมหลวงมีขึ้น เป็นวรรณกรรมที่มาในล้านนาไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าเกิดขึ้นเมื่อใด แต่สันนิษฐานได้ ๔ ทางคือ ๑) มาจากนิยายดั้งเดิม ๒) เริ่มตั้งแต่สมัยพระยาเกอณา ๓) มาจากการสวดของพระในนิยามหายาน และ ๔) ได้รับอิทธิพลมาจากสุโขทัย พิธีเทศน์มหาชาติในล้านนา มี ๒ แบบ คือ ๑) แบบประเพณีประจำปี ๒) แบบสืบทอดอายุ

ส่วนสำนวนการเทศน์มหาชาติล้านนาแบ่งออกเป็น ๒ สำนวนคือ สำนวนร้อยแก้ว และสำนวนร้อยกรอง

ส่วนทำนองการเทศน์แบบล้านนา มี ๒ วิธีคือ ๑) ทำนองดั้งเดิม แบ่งเป็น ทำนองธรรมวัตร และทำนองมหาชาติ และ ๒) ทำนองประยุกต์

ในด้านพัฒนาการรูปแบบการเทศน์ ในอดีตพระนักเทศน์ให้ความสำคัญกับหลักคุณธรรมจริยธรรมที่แฝงอยู่ในการเทศน์ แต่ปัจจุบันมีข้อจำกัดในเรื่องของเวลาจึงเน้นเฉพาะสาระและความ

เพลิดเพลิน บันเทิงใจ สอดแทรกคติธรรมเล็กน้อย พัฒนาการด้านสำนวนการเทศน์ ในล้านนามีนักปราชญ์แต่งไว้ถึง ๒๘๙ สำนวน ด้านทำนองก็มีหลากหลาย

การเทศน์มหาชาติในล้านนามีคุณค่ามากมาย จากกัณฑ์มัทรี มีคุณค่าต่อผู้ฟัง เพราะการฟังธรรมเป็นเหตุให้เกิดปัญญา ทำให้เข้าใจความเป็นจริงของชีวิต อาานิสงส์จากการฟังเทศน์มหาชาติมีมากมาย เช่น จะได้ไปเกิดมาในยุคพระศรีอริยเมตไตรย เป็นการเตือนให้ทำความดีและบริจาคทาน สอนให้เห็นถึงความรักภายในครอบครัว แบบอย่างคู่บุญบารมี คุณค่าต่อพระนักเทศน์คล้ายคลึงกับผู้ฟัง และเป็นการฝึกสติและปัญญาไหวพริบ พัฒนาจิต และยกระดับจิตใจให้มีความอ่อนโยนยิ่งขึ้นไป คุณค่าต่อสังคมนั้นมีทั้งด้านหลักธรรมจริยธรรม ด้านวรรณศิลป์ และด้านวัฒนธรรมประเพณีล้านนา

Thesis Title : A Study of Development and Values of Maha Vessantara
Jātaka Preaching Ceremony on the **Maddī** Chapter

Researcher : Phra Kraisor Kittivedā (Vara)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Dr. Phairin Na Wanna, Pali. IV., B.A. (Religions),
M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

: Phrakhrupariyattianusath, Dr., Pali V, B.A. (Pali & Buddhism),
M.A. (Philosophy), Ph.D. (Philosophy)

Date of Graduation : March 8, 2018

Abstracts

The thesis entitled ‘A Study of Development and Values of **Mahā** Vessantara **Jātaka** Preaching Ceremony on the **Maddī** Chapter’ is of three objectives as 1) to study the historical background of **MahāVessantara Jātaka** Preaching Ceremony in Lanna, 2) to explore the rhetoric and the rhythmic of **MahāVessantara Jātaka** Preaching Ceremony in Lanna and 3) to study and analyze the development and values of **MahāVessantara Jātaka** Recitation Ceremony on the **Maddī** Chapter in Lanna.

The results revealed that **Mahājati** preaching or **MahāVessantara Jātaka** Preaching Ceremony is the Buddhist literary works which found in **Jātaka** or birth-stories of the Buddha’s previous lives in the **Tipiṭaka**. It consists of 13 chapters with 1,000 verses. It is also influenced by the Phra Malai Sutta. It was developed into the royal tradition ceremony and the folkway. In Lanna region, however, there is no clear evidence of Vessantara **Jātaka** Preaching Ceremony, but it can be assumed that it was probably started by four aspects viz. 1) from the original Buddhist Order, 2) in the reign of King Kue Na, 3) from the rhythmic preaching of Mahayana Buddhist Monk and 4) influenced by the ancient Sukhothai. Regarding the **MahāVessantara Jātaka** Preaching Ceremony, it was divided into two types as 1) the annual ceremony and 2) the prolong life ceremony.

The rhetoric of **MahāVessantara Jātaka** Preaching Ceremony in Lanna, it can be classified into 2 types as prose and verse. The prose type is the written language in its ordinary form, without metrical structure which mostly found in the palm - leaves and Saa Manuscripts or mulberry paper and was written in Lanna Tham script. The verses were composed with Dhamma and mostly found in the palm - leaves manuscripts and Khoi books. However, the study cannot accomplish which edition is the oldest one. But it can be sorted according to the ancient scriptures as follows the **Gathā** Pan Scripture or one thousand verses and the **Cariyā** Scripture.

In terms of the rhythmic, it was divided into 2 types: - 1) Traditional melody is divided into two as the Dhammavatra and **Mahājati** and 2) the applied melody can be classified as the mixed melody and the reading verses with rhythm. The melodies in the sermons are very important because they convey different emotions and rhythms. It depends on the aptitude of the preacher. Regarding the development of the preaching style, the preachers in the past focused on the Dhamma that appeared in the **Mahā Vessantara Jātaka**. Due to the limited of time, the preachers focus on the enjoyment and less on the morality. In term of rhetoric, the **Mahā Vessantara Jātaka** was composed by the Lanna sophisticated people for 289 expressions with various melodies.

Regarding the values of **Mahā Vessantara Jātaka** Preaching Ceremony in Lanna, especially in the **Maddī** Chapter, it creates the true understanding of life to the listeners. The good result of listening to the **Mahā Vessantara Jātaka** is to be reborn in the period of Buddhometteyya and also to remind to perform the wholesome action, charity, love within the family and the soul mate. The values also occur to the preachers as the tool for developing mindfulness and upgrading the mind to be gentler. For the society, it creates both artistic and moral principles and Lanna culture.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี เพราะได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จากบุคคลหลายฝ่าย ผู้ทำวิจัยจึงขอโอกาสนี้ กราบขอบพระคุณ และอนุโมทนาทุกท่านที่มีส่วนทำให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้ เสร็จสมบูรณ์ลงด้วยดี

ขอกราบขอบพระคุณบูรพาจารย์ ตลอดจนครูปาอาจารย์ทุกท่านที่ให้ความเมตตาช่วยเหลือ ประสิทธิ์ประสาทความรู้ให้แก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด ทั้งที่เป็นคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และอาจารย์ผู้ที่เกี่ยวข้อง กราบขอบพระคุณ พระครูปริยัตยานุศาสน์ ดร. อนุโมทนา ขอบคุณอาจารย์ ดร.ไพรินทร์ ณ วันนา อาจารย์ ดร.เทพประวิณ จันทรแรง อาจารย์ ดร.พูนชัย ปันธิยะ และผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่าน ที่ได้ให้คำปรึกษา เสนอแนะข้อคิดเห็น และตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องของวิทยานิพนธ์เล่มนี้จนสมบูรณ์ อนุโมทนาขอบคุณคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุด ตลอดจนถึงเจ้าหน้าที่ศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตเชียงใหม่ทุกท่าน ที่อำนวยความสะดวกให้คำแนะนำด้วยดีตลอดการศึกษาที่ผ่านมา

ขอขอบคุณ เจ้าของงานวิจัยทุกท่านที่ผู้วิจัยได้นำเอกสารของท่านมาอ้างอิงในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ อีกทั้งท่านผู้เป็นเจ้าของตำราวิชาการทุกเล่ม ที่ทำให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสศึกษาค้นคว้า และเขียนวิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จ

ขออนุโมทนาขอบคุณ น.ส.วรลณี ตั้งวินิต และ เพื่อนนิสิตปริญญาโท รุ่น ๑๕ ภาคปกติ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ที่ช่วยให้คำปรึกษา หาข้อมูลองค์ความรู้ ประสบการณ์ต่างๆ และเป็นกำลังใจผลักดันจนงานวิทยานิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จด้วยดี

ขออนุโมทนา ขอบพระคุณ โยมพ่อจำนงค์ วรา โยมแม่ดวงคำ คำหวาย ผู้ให้กำเนิด ที่ทำให้เกิดมาพบพระพุทธศาสนา ส่งเสริมให้ลูกก้าวหน้ามาจนถึงปัจจุบัน และโยมพ่อกุลพันธ์ โยมแม่สาร จันทร วิภาตพงษ์ ญาติโยมผู้อุปถัมภ์ทุกท่าน ที่ให้การสนับสนุนทุนในการศึกษา เป็นผู้เสียสละเป็นผู้ให้แนวความคิด เป็นกำลังใจที่ดียิ่งให้แก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด

สิ่งใดที่ผู้วิจัยทำแล้วเป็นคุณงามความดี อันจะพึงเกิดพึงมีของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอน้อมบูชาคุณพระรัตนตรัย คุณบิดา มารดา คุณครูปาอาจารย์ ผู้อุปถัมภ์ ผู้ที่ให้การชี้แนะ ผู้สนับสนุนผู้มีพระคุณทุกท่าน ที่กล่าวมาข้างต้น ขอท่านจงมีความสุขความเจริญงอกงามไพบุลย์ในบรรพพระพุทธศาสนา และร่วมอนุโมทนาด้วยเทอญ ผู้วิจัยหวังว่างานวิจัยชิ้นนี้จะก่อประโยชน์แก่สาธารณชน และแก่ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาตามสมควร หากมีข้อผิดพลาดประการใด ผู้วิจัยขออภัยไว้ ณ โอกาสนี้

พระไกรสร กิตติเวที (วรา)

๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๕
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๕
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๖
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๗
๑.๗ วิธีดำเนินงานวิจัย	๑๒
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๒
บทที่ ๒ ประวัติความเป็นมาของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา	๑๓
๒.๑ ความหมายมหาชาติเวสสันดรชาดก	๑๓
๒.๑.๑ ความหมายของการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกและตั้งธรรมหลวง	๑๔
๒.๑.๒ พระพุทธเจ้าตรัสมหาเวสสันดรชาดก	๑๘
๒.๒ ประวัติความเป็นมาของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดก	๒๒
๒.๒.๑ ประวัติความเป็นมาของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกโดยทั่วไป	๒๒
๒.๒.๒ ประเพณีการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในสมัยต่างๆ	๒๓
๒.๒.๓ ประวัติความเป็นมาของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา	๓๑
๒.๒.๔ เนื้อเรื่องย่อแต่ละกัณฑ์	๓๘
๒.๒.๕ กัณฑ์ที่นิยมฟังเป็นพิเศษและนิยมเสี่ยง	๔๑
๒.๓ ลำดับพิธีการตั้งธรรมหลวง	๔๒
๒.๓.๑ จุดมุ่งหมายของการตั้งธรรมหลวงแบบล้านนา	๔๒
๒.๓.๒ การเตรียมพิธีตั้งธรรมหลวงแบบล้านนา	๔๓

๒.๓.๓ ลำดับพิธีการตั้งธรรมหลวงแบบล้านนา	๔๕
๒.๔ ประวัติความเป็นมาของมหาชาติเวสสันดรชาดกฉบับสร้อยสังกร	๕๐
๒.๔.๑ ประวัติผู้ชำระ	๕๐
๒.๔.๒ ประวัติความเป็นมา	๕๒
๒.๕ สรุปเนื้อธรรมกัณฑ์มัทรีในล้านนา	๕๓
บทที่ ๓ ส่วนนและทำนองการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา	๕๖
๓.๑ ส่วนนการประพันธ์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา	๕๖
๓.๑.๑ บทร้อยแก้ว	๕๖
๓.๑.๒ บทร้อยกรอง	๕๗
๓.๑.๓ ส่วนนการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกัณฑ์มัทรีฉบับสร้อยสังกร	๗๒
๓.๒ ทำนองการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา	๗๔
๓.๒.๑ ทำนองแบบดั้งเดิม	๗๕
๓.๒.๑.๑) การเทศน์ทำนองแบบธรรมวัตร	๗๕
๓.๒.๑.๒) การเทศน์ทำนองมหาชาติ	๗๖
๓.๒.๒ ทำนองแบบประยุกต์	๘๑
๓.๒.๒.๑) การเทศน์ทำนองแบบผสมผสาน	๘๑
๓.๒.๒.๒) การประยุกต์ทำนองโดยใช้วิธีการขับขานเอื้อกะโลง	๘๑
๓.๒.๓ ทำนองการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกัณฑ์มัทรี ฉบับสร้อยสังกร	๘๒
๓.๓ ทศนคติของชาวล้านนาต่อการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก	๘๔
๓.๔ ภาพลักษณ์ของพระนักเทศน์ทำนองในล้านนา	๘๖
บทที่ ๔ วิเคราะห์พัฒนาการและคุณค่าของการเทศน์มหาเวสสันดร กัณฑ์มัทรีในล้านนา	๙๑
๔.๑ พัฒนาการเทศน์มหาชาติในล้านนา	๙๑
๔.๑.๑ พัฒนาการเทศน์มหาชาติในล้านนาจากราชพิธีสู่วิถีชาวบ้าน	๙๙
๔.๑.๒ พัฒนาการของวรรณกรรมมหาชาติเวสสันดรในล้านนา	๙๔
๔.๑.๓ พัฒนาการด้านรูปแบบพิธีกรรมและการเทศน์	๙๗
๔.๑.๔ พัฒนาการด้านสำนวนและทำนองการเทศน์	๑๐๙
๔.๒ คุณค่าของการเทศน์มหาชาติในล้านนา	๑๑๒
๔.๒.๑ คุณค่าต่อปัจเจกบุคคล (individual)	๑๑๒
๔.๒.๑.๑ ผู้ฟัง	๑๑๒

๔.๒.๑.๒ พระนักเทศน์	๑๑๖
๔.๒.๒ คุณค่าต่อสังคม (Community)	๑๑๖
๔.๒.๒.๑ ด้านหลักธรรมจริยธรรม	๑๑๖
๔.๒.๒.๒ ด้านวรรณศิลป์	๑๓๑
๔.๒.๒.๓ ด้านวัฒนธรรมประเพณีล้านนา	๑๓๒
๔.๓ การสืบสานการเทศน์มหาเวสสันดรในล้านนาให้คงอยู่	๑๓๖
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย และ ข้อเสนอแนะ	๑๔๙
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๔๙
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๕๕
บรรณานุกรม	๑๕๙
ภาคผนวก	๑๖๒
ประวัติผู้วิจัย	๑๗๙

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญ	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๕
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๕
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๖
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๗
๑.๗ วิธีดำเนินงานวิจัย	๑๒
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๒
บทที่ ๒ ประวัติความเป็นมาของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา	๑๓
๒.๑ ความหมายมหาชาติเวสสันดรชาดก	๑๓
๒.๑.๑ ความหมายของการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกและตั้งธรรมหลวง	๑๔
๒.๑.๒ พระพุทธเจ้าตรัสมหาเวสสันดรชาดก	๑๘
๒.๒ ประวัติความเป็นมาของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดก	๒๒
๒.๒.๑ ประวัติความเป็นมาของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกโดยทั่วไป	๒๒
๒.๒.๒ ประเพณีการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในสมัยต่างๆ	๒๓
๒.๒.๓ ประวัติความเป็นมาของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา	๓๑
๒.๒.๔ เนื้อเรื่องย่อแต่ละกัณฑ์	๓๘
๒.๒.๕ กัณฑ์ที่นิยมฟังเป็นพิเศษและนิยมเสี่ยง	๔๑
๒.๓ ลำดับพิธีการตั้งธรรมหลวง	๔๒
๒.๓.๑ จุดมุ่งหมายของการตั้งธรรมหลวงแบบล้านนา	๔๒
๒.๓.๒ การเตรียมพิธีตั้งธรรมหลวงแบบล้านนา	๔๓

๒.๓.๓ ลำดับพิธีการตั้งธรรมหลวงแบบล้านนา	๔๕
๒.๔ ประวัติความเป็นมาของมหาชาติเวสสันดรชาดกฉบับสร้อยสังกร	๕๐
๒.๔.๑ ประวัติผู้ชำระ	๕๐
๒.๔.๒ ประวัติความเป็นมา	๕๒
๒.๕ สรุปเนื้อธรรมกัณฑ์มัทรีในล้านนา	๕๓
บทที่ ๓ ส่วนนและทำนองการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา	๕๖
๓.๑ ส่วนนการประพันธ์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา	๕๖
๓.๑.๑ บทร้อยแก้ว	๕๖
๓.๑.๒ บทร้อยกรอง	๕๗
๓.๑.๓ ส่วนนการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกัณฑ์มัทรีฉบับสร้อยสังกร	๗๒
๓.๒ ทำนองการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา	๗๔
๓.๒.๑ ทำนองแบบดั้งเดิม	๗๕
๓.๒.๑.๑) การเทศน์ทำนองแบบธรรมวัตร	๗๕
๓.๒.๑.๒) การเทศน์ทำนองมหาชาติ	๗๖
๓.๒.๒ ทำนองแบบประยุกต์	๘๑
๓.๒.๒.๑) การเทศน์ทำนองแบบผสมผสาน	๘๑
๓.๒.๒.๒) การประยุกต์ทำนองโดยใช้วิธีการขับขานอื้อกะโลง	๘๑
๓.๒.๓ ทำนองการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกัณฑ์มัทรี ฉบับสร้อยสังกร	๘๒
๓.๓ ทศนคติของชาวล้านนาต่อการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก	๘๔
๓.๔ ภาพลักษณ์ของพระนักเทศน์ทำนองในล้านนา	๘๖
บทที่ ๔ วิเคราะห์พัฒนาการและคุณค่าของการเทศน์มหาเวสสันดร กัณฑ์มัทรีในล้านนา	๙๑
๔.๑ พัฒนาการเทศน์มหาชาติในล้านนา	๙๑
๔.๑.๑ พัฒนาการเทศน์มหาชาติในล้านนาจากราชพิธีสู่วิถีชาวบ้าน	๙๙
๔.๑.๒ พัฒนาการของวรรณกรรมมหาชาติเวสสันดรในล้านนา	๙๔
๔.๑.๓ พัฒนาการด้านรูปแบบพิธีกรรมและการเทศน์	๙๗
๔.๑.๔ พัฒนาการด้านสำนวนและทำนองการเทศน์	๑๐๙
๔.๒ คุณค่าของการเทศน์มหาชาติในล้านนา	๑๑๒
๔.๒.๑ คุณค่าต่อปัจเจกบุคคล (individual)	๑๑๒
๔.๒.๑.๑ ผู้ฟัง	๑๑๒

๔.๒.๑.๒ พระนักเทศน์	๑๑๖
๔.๒.๒ คุณค่าต่อสังคม (Community)	๑๑๖
๔.๒.๒.๑ ด้านหลักธรรมจริยธรรม	๑๑๖
๔.๒.๒.๒ ด้านวรรณศิลป์	๑๓๑
๔.๒.๒.๓ ด้านวัฒนธรรมประเพณีล้านนา	๑๓๒
๔.๓ การสืบสานการเทศน์มหาเวสสันดรในล้านนาให้คงอยู่	๑๓๖
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย และ ข้อเสนอแนะ	๑๔๙
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๔๙
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๕๕
บรรณานุกรม	๑๕๙
ภาคผนวก	๑๖๒
ประวัติผู้วิจัย	๑๗๙

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ อ้างอิงจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยกล่าวถึงแหล่งที่มา เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘/๓๗ หมายถึง ขุททกนิกาย ธรรมบท พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๒๕ ข้อที่ ๒๘ หน้า ๓๗ เป็นต้น

พระสุตตันตปิฎก

ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตก	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตรนิกาย	สตุตกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ทสกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.ม.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สมังคลวิสาลินี	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	วิมานวัตถุอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ชาดกอรรถกถา		(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ คนไทยส่วนใหญ่ศรัทธาในบิณฑบาตพระพุทธศาสนา หากมองลักษณะโครงสร้างของสังคมไทยในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านภาษา ขนบธรรมเนียม ประเพณีศิลปวัฒนธรรม ล้วนแล้วแต่มีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น พระพุทธศาสนาสามารถหล่อหลอมเกล้าให้พุทธศาสนิกชนมีความเมตตา เอื้อเฟื้อ รักสงบและเสียสละ แม้ว่าในปัจจุบันสังคมไทยมีความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ เทคโนโลยี อีกทั้งได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตกทำให้คนไทยเห็นคุณค่าและความสำคัญของพระพุทธศานาน้อยลง แต่วัดก็ยังเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนในชุมชนอย่างแนบแน่น เป็นศูนย์กลางการจัดกิจกรรมทางสังคม ด้านต่างๆ

ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึง ๒๐ ดินแดนทางภาคเหนือของประเทศไทยหรือที่เรียกว่า ดินแดนล้านนาพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก^๑ พระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาสู่ ดินแดนล้านนาครั้งแรกเมื่อพระนางจามเทวีย้ายจากแคว้นละโว้สู่แคว้นหริภุญชัย เมื่อ พ.ศ. ๑๒๒๖ พระนางจามเทวีได้ทรงนิมนต์ภิกษุผู้รู้พระไตรปิฎกมาด้วย ๕๐๐ รูป^๒ พระพุทธศาสนาที่เข้ามาเผยแผ่ ในครั้งนี้เป็นพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทจากพระธรรมทูต ๙ สาย ที่พระเจ้าโคกมหาราชได้โปรด ให้เผยแผ่พระธรรม โดยสายที่ยังดินแดนสุวรรณภูมิ คือสายพระโสณะเถระและพระอุตระเถระ พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทได้เจริญรุ่งเรืองในแคว้นหริภุญชัย ทำให้อาณาจักรล้านนาระยะแรกเริ่ม นับถือพระพุทธศาสนานิกายนี้ และรู้จักกันในชื่อวานิกายพื้นเมืองเดิม^๓

ต่อมาในสมัยพญาเกือนา ได้อาราธนาพระสมณเถระจากอาณาจักรสุโขทัยขึ้นมาพำนักอยู่ ที่วัดพระยืนจังหวัดลำพูน เมื่อพ.ศ. ๑๙๑๒ จากนั้นพระสมณเถระจึงเข้ามาสู่เชียงใหม่และบวชภิกษุ

^๑ ลิขิต ลิขิตานนท์, ยุคทองแห่งวรรณกรรมพุทธศาสนาของล้านนาไทย, (เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ฉบับที่ ๑๐ มกราคม-มีนาคม, ๒๕๓๓), หน้า ๒๒.

^๒ อุดม รุ่งเรืองศรี, วรรณกรรมล้านนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๗.

^๓ สุรพล ดำริห์กุล, ล้านนาสิ่งแวดล้อมสังคมและวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร: มรดกไทย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕๖.

แปลงเชื้อเก่า อันหมายถึงการบวชซ้ำเพื่อเปลี่ยนแปลงจากนิกายเดิมเป็นนิกายใหม่ ในที่นี้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงจากนิกายพื้นเมืองเดิมมาเป็นนิกายลังกาวงศ์ ตลอดจนชำระบทสวดและทำนองสวดต่างๆให้ถูกต้อง พญากือนาท่านมีความสนใจในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก จึงได้สร้างวัดบุปผารามหรือวัดสวนดอกไม้ เดิมเป็นพระราชอุทยานของพญากือนาแต่ได้ถวายให้พระสุนทรเถระจำวัดอยู่ที่นี่ วัดนี้จึงกลายเป็นศูนย์กลางของพระสงฆ์นิกายรามัญในลำดับต่อมา^๔ จากนั้น พระพุทธศาสนาก็เจริญมากขึ้น ความเจริญของพระพุทธศาสนานิกายรามัญนี้ ทำให้ภิกษุล้านนาหลายรูปเดินทางไปศึกษาอยู่นอกอาณาจักรโดยเฉพาะที่เมืองลังกาในราวปี พ.ศ. ๑๙๖๘ เมื่อภิกษุกลุ่มนี้กลับมายังอาณาจักรล้านนาได้นิมนต์ภิกษุชาวลังกา ๒ รูปคือพระวิกรมพาหุ และพระอุตตมปัญญาให้เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนา โดยภิกษุลังกาทั้ง ๒ รูป ได้จำวัดที่วัดป่าแดงหลวงและได้เรียกภิกษุกลุ่มนี้ว่า นิกายสิงหล^๕

ต่อมาในรัชสมัยของพญาติโลกราช ภิกษุชาวล้านนาในสมัยนี้มีความเชี่ยวชาญในภาษาบาลีและมีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก อีกทั้งยังมีการศึกษาปริยัติธรรมอย่างลึกซึ้งจึงได้เกิดการทำสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นที่วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) ในปี พ.ศ. ๒๐๒๐ การทำสังคายนาครั้งนี้ถือได้ว่าเป็นการทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๘ ของโลกและครั้งแรกในประเทศไทย พระไตรปิฎกฉบับที่ชำระในสมัยพญาติโลกราช ถือเป็นหลักปฏิบัติของภิกษุนิกายต่างๆ ในล้านนาสืบมา^๖ ภิกษุชาวล้านนาที่มีความรู้แตกฉานในสมัยนั้นได้แต่งคัมภีร์พระพุทธศาสนามากมาย ทั้งที่เป็นภาษาบาลีและภาษาล้านนา โดยวรรณกรรมในพระพุทธศาสนา สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท กว้างๆ คือวรรณกรรมที่แต่งหรือเรียบเรียงด้วยภาษาบาลี และวรรณกรรมที่แต่งเป็นภาษาล้านนา^๗ ภิกษุที่มีความรู้ความเข้าใจ และมีความเชี่ยวชาญ มีบทบาทสำคัญในด้านการเผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาผ่านการเทศน์ธรรม ทำให้ศรัทธาเกิดความเข้าใจ เห็นคุณค่าและความสำคัญในการนำหลักธรรมไปประพฤติปฏิบัติ โดยในบรรดาวรรณคดีพุทธศาสนาจำนวนมากที่เกิดขึ้นสมัยนั้นพบว่า เรื่องมหาชาติ เป็นเรื่องที่ชาวล้านนารู้จักและคุ้นเคยมากที่สุด จากการสำรวจของ

^๔ อุดม รุ่งเรืองศรี, **วรรณกรรมล้านนา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๖.

^๕ สุรพล ดำริห์กุล, **ล้านนาสิ่งแวดล้อมสังคมและวัฒนธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: มรดกไทย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖๐.

^๖ สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๒.

^๗ พรรณเพ็ญ เครือไทย, **วรรณกรรมพระพุทธศาสนาในล้านนา**, (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔.

สมหมาย เปรมจิตต์^๘ พบเอกสารโบราณตามวัดต่างๆ ในภาคเหนือกว่า ๕๐๐ วัด พบว่ามหาเวสสันดรชาดกมีมากกว่าคัมภีร์พระพุทธศาสนาอื่นๆ มีผู้แปลแต่ง คือการแปลวรรณกรรมจากภาษาบาลีมาเป็นภาษาไทยและมีการแต่งเพิ่มรายละเอียดต่างๆ เข้าไปให้เข้ากับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมนั้นด้วยเป็นสำนวนต่างๆมากมาย โดยเรื่องมหาชาตินี้แต่ละสำนวนมีเนื้อหาสั้นยาวแตกต่างกัน

ชาวล้านนารู้จักในชื่อมหาเวสสันดรชาดกหรือธรรมมหาเวสสันดรชาดก ซึ่งนิยมแต่งสร้างถวายวัด สิงขะ วรรณสัย ได้สำรวจเรื่องมหาชาตินี้^๙ เมื่อพ.ศ. ๒๕๒๓ พบทั้งหมด ๑๓๐ สำนวนต่อมาสมหมาย เปรมจิตต์ ได้สำรวจเพิ่มเติมในปี ๒๕๔๔ พบเรื่องมหาชาติเพิ่มขึ้นอีก ๗๐ สำนวนรวมทั้งหมด ๒๐๐ สำนวน ซึ่งมีสำนวนที่มีชื่อเสียง เช่นสำนวนไม้ไผ่แจ้เรียวแดง สร้อยสังกร หิงแก้ว มโนเมือง อินทร์ลงเหลา พระยาพื้น สร้อยรวมธรรม เป็นต้น

ซึ่งในบรรดามหาชาดกล้านนาที่มีชื่อเสียงนั้น สำนวนสร้อยสังกร ได้รับความนิยมมากที่สุดเนื่องจากเป็นสำนวนที่ปริวรรตเป็นอักษรไทยมาตรฐาน จึงทำให้ภิกษุผู้ซึ่งไม่สามารถอ่านอักษรธรรมได้สะดวก สามารถใช้ในการเทศน์ได้ อีกทั้งสำนวนสร้อยสังกรนี้ยังมีความไพเราะกว่าสำนวนอื่นๆ กล่าวคือเป็นสำนวนที่ได้รับการชำระจากสำนวนอื่นๆ อย่างน้อยก็ได้ชำระจากสำนวนไม้กุ^{๑๐} อาจกล่าวได้ว่า สำนวนสร้อยสังกร มีวัตถุประสงค์ชำระเพื่อให้มีความไพเราะทางวรรณศิลป์ ดังที่ พระธรรมราชานุวัตรได้ชำระได้กล่าวไว้ในคำปรารภว่า

"... ข้าพเจ้าได้พยายามเรียบเรียงธรรม มหาชาดกล้านนา โดยให้มีถ้อยคำสัมผัสกันมากที่สุดที่ชาวล้านนา เรียกว่า 'สร้อย' จึงให้นามว่า 'ธรรม มหาชาติภาคพายัพฉบับสร้อยสังกร' ความจริงไม่ใช่ธรรม ที่ข้าพเจ้าแต่งขึ้นเองแต่คัดลอกเอาธรรม มหาชาติหลายฉบับแล้วแก้ไขปรับปรุงต่อเติมให้เหมาะสมคือไม่หนักเกินไปไม่บางเกินไป มีท้ายคำสัมผัสคล้องจองหรือรับกันและแก้ไขสำนวนโวหารบางแห่งที่เห็นว่าไม่เหมาะสมแต่ก็พยายามรักษาภาษาล้านนาโบราณ ไม่ให้ภาษาสมัยใหม่ปะปนเพื่อประโยชน์แก่ผู้สนใจภาษา"^{๑๑}

การเทศน์เรื่องมหาชาติในล้านนานั้นเป็นเรื่องใหญ่สำหรับชาวล้านนา เพราะเรื่องมหาชาตินั้น ได้ผนวกเข้าไปกับประเพณีตั้งธรรมหลวง ซึ่งเป็นการเทศน์เฉพาะการ กล่าวคือการเทศน์

^๘ สมหมาย เปรมจิตต์, *มหาเวสสันดรชาดกวิเคราะห์ทางสังคมและวัฒนธรรม*, (เชียงใหม่: มิ่งเมือง, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕-๑๖.

^๙ สิงขะ วรรณสัย, *ปริทัศน์วรรณคดีล้านนาไทย*, (เชียงใหม่: โครงการตำราคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๓), หน้า ๒๙-๓๐.

^{๑๐} ประคอง นิมมานเหมินท์, *มหาชาดกล้านนา: การศึกษาในฐานะที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖), หน้า ๑๐.

^{๑๑} พระธรรมราชานุวัตร, *มหาชาติภาคพายัพสำนวนเอกสร้อยสังกร*, (เชียงใหม่: สงวนการพิมพ์, ๒๕๐๘), หน้า ก.

แบบตั้งธรรม นี้นส่วนมากจะจัดขึ้นในวันยี่เป็งคือวันเพ็ญเดือน ๑๒ เดือน ๓ และเดือน ๔ ของล้านนา ซึ่งมีเฉพาะในล้านนา ซึ่งชาวบ้านและวัดจะกำหนดเรื่องในการตั้งธรรมก่อนซึ่งอาจเป็นธรรมในหมวด ทศชาติชาดก ปัญญาชาดก มหาชาติหรือชาดกนอกนิบาตอื่นๆ ก็ได้ แต่โดยมากแล้วมักจะเป็นเรื่อง มหาชาติ^{๑๒} ประเพณีนี้จะต้องใช้เวลายาวนานถึง ๗ วัน ชาวล้านนาจึงมักเรียกการตั้งธรรมเช่นนี้ว่าตั้ง ธรรมหลวง ประเพณีการฟังเทศน์มหาชาติในล้านนานั้นสามารถอธิบายถึงสภาพสังคม เศรษฐกิจ และพฤติกรรมของคนในชุมชนในด้านความเชื่อ ในการเทศน์มหาชาตินั้นจึงเป็นกระบวนการถ่ายทอด ระหว่างผู้สื่อสารโดยอาศัยสื่อ คือบทเทศน์และทำนองการเทศน์ซึ่งลักษณะของทำนองเป็นส่วนช่วย อธิบายถึงวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีของล้านนา ทำนองมีส่วนสำคัญทำให้ผู้ฟังเกิดความ สบายใจ เกิดความศรัทธาเชื่อมั่นต่อหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา การเทศน์มหาชาติจึงมีลักษณะ พิเศษที่แตกต่างจากการเทศน์แบบอื่นๆ

การศึกษาหาข้อมูลต้นกำเนิดของการเทศน์มหาชาติจึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญที่จะช่วย อธิบายถึงสภาพสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นอันเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาซึ่งมีอิทธิพล ต่อวิถีชีวิตของประชาชนในด้านต่างๆ ทั้งนี้ การเทศน์มหาชาติมีพัฒนาการและเปลี่ยนแปลง อยู่ตลอดเวลาวิธีการเรียนรู้และการสืบทอดการเทศน์มหาชาติของพระสงฆ์ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ต้องศึกษาเรียนรู้กับครูผู้สอนซึ่งเป็นทั้งพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาผู้มีประสบการณ์ในการเทศน์ หรือหมคนายกที่มีประสบการณ์ในการเทศน์มหาชาติ ดังนั้นวิธีการถ่ายทอดจึงไม่สามารถกำหนด ให้เป็นมาตรฐานเดียวกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งทำนองและวิธีการเทศน์มหาชาติของชาวล้านนามีรูปแบบ วิธีการถ่ายทอดที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น มีวิธีการแสดงสัญลักษณ์ในการใช้เสียงที่หลากหลาย เช่น การขึ้นเสียง การลงเสียงทำให้ทำนองการเทศน์น่าสนใจ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความสำคัญ เป็นอย่างยิ่ง^{๑๓} จากเหตุผลดังกล่าวเป็นเหตุให้คนภายในสังคมกลุ่มหนึ่งมีความเข้าใจคลาดเคลื่อน ว่าการเทศน์มหาชาติแบบทำนองของพระสงฆ์ในล้านนาผิดหลักพระธรรมวินัย ส่งผลกระทบ ต่อกระบวนการถ่ายทอดหลักคำสอนทางศาสนาผ่านวิธีการเทศน์มหาชาติ ซึ่งทำให้ประชาชนในสังคม ล้านนาไม่เห็นคุณค่าความสำคัญด้านภาษาและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา เห็นทางประเพณี วัฒนธรรมของตนเองมากขึ้น ส่งผลให้วัฒนธรรมการฟังเทศน์ของชาวล้านนาเกี่ยวกับการเทศน์ มหาชาติได้รับความนิยมน้อยลง

^{๑๒} อุดม รุ่งเรืองศรี, **วรรณกรรมล้านนา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๐๐.

^{๑๓} ธิติพล กันตวิวงศ์, “ทำนองการเทศน์มหาชาติกัมมัฏฐ์ในประเพณีตั้งธัมมหลวง จังหวัดเชียงใหม่”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (สาขาคณตรี: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๕), หน้า ๒.

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษามหาเวสสันดรชาดก ในประเด็นของพัฒนาการ และคุณค่าของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา โดยเน้นวิเคราะห์กัณฑ์มัทรี ฉบับสร้อยสังกร ซึ่งเป็น กัณฑ์ที่ผู้วิจัยมีความถนัด โดยทำการศึกษาองค์รวมว่าการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก มีประวัติความเป็นมาอย่างไร มีสำนวนและทำนองการเทศน์เป็นเช่นไร อีกทั้งการเทศน์มหาชาติ กัณฑ์มัทรีนั้นมีคุณค่าในด้านใดบ้าง ซึ่งการศึกษาดังกล่าวจะเป็นการรักษาไว้ซึ่งมรดกทางวัฒนธรรม วรรณกรรมทางด้านภาษาผ่านการเทศน์ในทำนองแบบล้านนา และเป็นการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับการเทศน์มหาชาติแบบล้านนาที่ถูกต้อง ให้กับสังคมตลอดจนเพื่อเป็นการสืบทอดให้เกิดความยั่งยืน สู่อนุชนรุ่นหลัง สืบต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาสำนวนและทำนองการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการและคุณค่าของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ในล้านนา

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ ประวัติและความเป็นมาของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนามีความเป็นมาอย่างไร
- ๑.๓.๒ สำนวนและทำนองการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนาเป็นเช่นไร
- ๑.๓.๓ วิเคราะห์พัฒนาการและคุณค่าของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ฉบับสร้อยสังกรในล้านนา ว่ามีการพัฒนาการอย่างไร และมีคุณค่าในด้านใดบ้าง

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

๑.๔.๑ ขอบเขตเนื้อหา

การศึกษานี้ ผู้วิจัยมุ่งเน้นการศึกษาประวัติ และพัฒนาการ อีกทั้งสำนวน ทำนอง และคุณค่า ของการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี (ฉบับสำนวนสร้อยสังกร) โดยใช้หนังสือ เรื่องมหาชาติภาคพายัพฉบับสร้อยสังกร สำนวนเอกที่พระราชนุวัตร (ฟู อุตตสิวเถระ) เป็นผู้ปริวรรต พิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๙๘ โรงพิมพ์ส.ธรรมภักดี

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเชิงเอกสาร(Documentary Research) โดยใช้เอกสาร หลักฐานดังนี้

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๘ หนังสือเรื่องมหาชาติภาคพายัพฉบับสร้อยสังกร ส่วนนวนเอกที่พระราชานุญาต (พ. อุตตสวเถระ) เป็นผู้ปริวรรต

๒. เอกสารชั้นทุติยภูมิ คือ อรรถกถา ฎีกาและปกรณ์วิเสสหนังสือ วารสารและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๓. คัมภีร์เวสสันดรทีปนี

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่และประชากร

ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากกลุ่มประชากรในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ดังต่อไปนี้

พระนักเทศน์ธรรมมหาเวสสันดรชาดก ๓ ท่าน

๑. พระครูวิบูลกิตติรักษ์ เจ้าอาวาสวัดช้างค้ำ อ.เมือง จังหวัดเชียงใหม่

๒. พระครูอดุลย์สกลิตต์ เจ้าอาวาสวัดธาตุคำ อ.เมือง จังหวัดเชียงใหม่

๓. พระใบฎีกาชาญณรงค์ จันทสโร เจ้าอาวาสวัดทุ่งหมื่นน้อย อ.สันทราย จังหวัดเชียงใหม่

นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา ๓ ท่าน

๑. ผศ.ดร.พิสิฐ โคตรสุโพธิ์

๒. รศ.ดร.วิโรจน์ อินทนนท์

๓. รศ.ดร.ปรุทธิ์ บุญศรีจันทร์

กลุ่มประชากรผู้ฟังเทศน์จากนักเทศน์ทั้ง ๓ ท่าน ท่านละ ๓ คน

รวมกลุ่มประชากรทั้งหมด จำนวน ๑๕ รูป/คน

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

พัฒนาการ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงการเทศน์มหาชาติในล้านนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันทั้งในด้านวรรณกรรม รูปแบบพิธีกรรม และด้านสำนวนและทำนอง

คุณค่า หมายถึง มรดกทางภูมิปัญญาที่แฝงไว้ด้วยวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีวิถีชีวิตของชาวล้านนาและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในเนื้อธรรมมหาชาติเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ฉบับสร้อยสังกร

มหาเวสสันดร หมายถึง พระชาติอันยิ่งใหญ่ซึ่งเป็นพระชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ ก่อนที่จะจุติลงมาเป็นเจ้าชายสิทธัตถะและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

การเทศน์มหาเวสสันดรชาดก หมายถึง การนิมนต์พระภิกษุมาแสดงธรรมเทศนาเกี่ยวกับพระชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้าหรือ มหาชาติ ซึ่งเป็นประเพณีที่จัดประจำปี โดยถือกัน

ว่า ถ้าผู้ใดได้ฟังเทศน์มหาชาติจบ ๑๓ กัณฑ์ในวันเดียว ก็จะได้รับอานิสงส์อันยิ่งใหญ่ เมื่อตายไปแล้ว จะได้เกิดในสวรรค์

มัทธิ หมายถึง ชื่อคัมภีร์กัณฑ์ที่ ๙ ที่อยู่ใน ๑๓ กัณฑ์ของมหาเวสสันดรชาดก ฉบับสร้อยสังกร ผู้แต่งพระอุบาลี คุณุปมาจารย์ (ฟู อุตตสืมหาเถร) หรือพระธรรมราชา นวไตร และเป็นชื่อมเหสีของพระเวสสันดร

ล้านนา หมายถึง พื้นที่บริเวณภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ครอบคลุม ๘ จังหวัด ได้แก่ จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย พะเยา แพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน โดยในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลด้านเอกสารโดยรวมครอบคลุม ทั้ง ๘ จังหวัด ข้างต้น ส่วนข้อมูลด้านการสัมภาษณ์ได้จำกัดเฉพาะเจาะจงเพียงจังหวัดเชียงใหม่เท่านั้น

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสาร

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาพัฒนาการและคุณค่าการเทศน์มหาชาติ เวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทธิ ในล้านนา (ฉบับสร้อยสังกร) เพื่อให้การศึกษาวิจัยได้บรรลุตามวัตถุประสงค์ดังกล่าว จึงมีการรอบในการศึกษาที่ชัดเจน ผู้ศึกษาวิจัยได้ศึกษาค้นคว้า เอกสารและงานวิจัยต่างๆ เกี่ยวกับมหาชาติเวสสันดรชาดกที่มีผู้สนใจได้ศึกษามาแล้วในแง่มุมที่แตกต่างกันออกไป ตั้งแต่อดีต ดังมีรายละเอียดดังนี้

ประคอง นิมนานเหมินทร์ ได้ศึกษาประเพณีการเทศน์มหาชาติ กล่าวว่าภาษาท้องถิ่นเรียกประเพณีการเทศน์มหาชาติว่า ตั้งธรรมหลวง ก่อนจะมีการเทศน์มหาชาติ เจ้าอาวาสจะประชุม คณะกรรมการวัด มัคคนายกและชาวบ้าน เพื่อแจ้งให้ทราบ และกำหนดเวลา ซึ่งปกติมีเทศกาลเทศน์ในเดือน ๑๒ เพ็ญ ซึ่งตรงกับเดือนยี่เพ็ญทางล้านนา และตรงกับประเพณีลอยกระทง สมัยโบราณนิยม ฟังเทศน์ให้จบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ อาจเทศน์ให้จบในวันเดียวหรืออาจเทศน์ติดต่อกันหลายวัน แต่ไม่เกิน ๗ วัน นอกจากนี้แล้วก็อาจจะเทศน์ในเดือน ๗-๘ ของล้านนาซึ่งตรงกับเดือน ๕-๖ ของภาคกลาง และเทศน์ในโอกาสที่มีงานต่างๆ เช่น งานศพ งานฉลองต่างๆ เช่นงานบวชนาค หรืองานผูกพัทธสีมา ที่เรียกว่า ปอยน้อยและปอยหลวงหรือบางที่ก็ฟังกันทั่วไปในการเรียไรเงินสร้างถาวรวัตถุในวัดก็ได้ ปัจจุบันทางเชียงใหม่ นิยมนิมนต์พระมาเทศน์ในงานศพเรียกว่า เทศน์ตุ้จก คือเทศน์ชุก ซึ่งจะเทศน์ภายหลังที่พระสวดเสร็จแล้ว โดยนิมนต์พระที่มีความสามารถในการเทศน์คนที่มาฟังสวดศพจะได้อยู่เป็นเพื่อนเจ้าภาพ ฟังกันจนตึกตื่น ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าท่านจะเทศน์แต่กัณฑ์ชุกเท่านั้น แต่ท่านสรุปเรื่องราวของกัณฑ์อื่นๆ ให้สั้นกะทัดรัดพอเข้าใจ ให้มีเวลาในการเทศน์กัณฑ์ชุก มีการเล่นคำให้คล้ายชุก เพื่อให้สนุกสนาน และแทรกคติสอนใจไปด้วย พระที่มีชื่อเสียงในการเทศน์ชุก

คือพระบุญทอง สุวณฺโณ หรือ พระครูโสภณบุญญารมณ วัดโสภณาราม (ป่าตึง) อดีตเจ้าคณะอำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ นอกจากนี้การศึกษายังได้ระบุถึงการจัดการเทศน์ ลำดับการเทศน์ ทำนองในการเทศน์ ตลอดจนกวีผู้ประพันธ์เทศน์มหาชาติที่มีชื่อเสียงและศิลปะการใช้ภาษาในมหาชาติล้านนา^{๑๔}

มณี พยอมยงค์ กล่าวว่า การตั้งธรรมหลวงเป็นประเพณีที่สำคัญในล้านนาซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งการเทศน์แบบบรรพชาทำนอง คือตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๙๕ หรือ ๔๗ ปี คืบหลังนับว่าเป็นที่นิยมกันมากวัดต่างๆ ในภาคเหนือจะมีงานประเพณี ๒ อย่างสลับกันไปคือ ประเพณีตั้งธรรมหลวง และประเพณีทานข้าวสลากภัต ปีใดจัดงานตั้งธรรมหลวงปีนั้นจะไม่มีการจัดงานสลากภัตและปีใดจัดงานสลากภัตปีนั้นก็จะไม่จัดงานตั้งธรรมหลวง ประเพณีการตั้งธรรมหลวงหรือประเพณีการเทศน์มหาชาติ ปรากฏตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ เป็นต้นมา แต่มาสมัยรัชกาลที่ ๕ ก็คือการเทศน์มหาชาติเป็นประเพณีสำหรับชาวเมืองสำหรับการทำงานในเดือนยี่เหือน เดือนยี่สิบเหือนในการตั้งธรรมหลวงในอดีตการจัดงานประเพณีตั้งธรรมหลวงในล้านนาไม่นิยมประดับตกแต่งสถานที่ใหญ่โตมากนักแต่จะมีการประดับธงชนิดต่างๆ และการประดับวิหารสถานที่เทศน์เท่านั้นในวันเทศน์โดยทั่วไปในภาคเหนือจะจัดกัน ๒ วัน คือวันแรกเทศน์คณาพัน ตามด้วยการเทศน์มาลัยต้น และเทศน์มาลัยปลาย อาณิสสเวสสันดร และ ไชยวิภาวเวสสันดร วันที่ ๒ คือวันสุดท้ายจึงเป็นการเทศน์แบบทำนองมหาชาติเวสสันดรชาดก ทั้ง ๑๓ กัณฑ์ รวมทั้งหมดแล้ว ๑๘ กัณฑ์ ส่วนการตั้งธรรมหลวงในสมัยปัจจุบันจากการศึกษาในช่วง ๒๐ ปี ที่ผ่านมามีจัดเพียง ๒ วันเหมือนที่จัดกันอยู่ทั่วไป เช่นที่วัดสวนดอก และวัดศรีโสภา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เพราะสถานการณ์ปัจจุบันอำนวยการให้จัดได้หลายวันเหมือนในสมัยก่อน

ดังนั้นนักวิชาการทางด้านตะวันตก จึงเห็นว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทในเอเชียตะวันตกเฉียงใต้ นั้นเป็นศาสนาที่เหมาะสมกับเกษตรกรรม เพราะประเพณี พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา และกิจกรรมทางเกษตรมีส่วนสัมพันธ์กันดี ภูมิปัญญาของพระองค์ก็พอเหมาะกับความต้องการทางพิธีกรรมของชุมชนเกษตรกรรมในภูมิภาคดังกล่าว มากกว่าชุมชนเมืองส่วนในชุมชนเมืองมีโครงสร้างอาชีพเปลี่ยนจากเดิมไปเป็นนักธุรกิจ นักบริหาร วิศวกร เป็นต้น ทำให้ไม่มีเวลาเข้าช่วยกิจกรรมทางวัดได้สม่ำเสมอ เหมือนกับชาวชนบทที่เป็นเกษตรกรรมและมีเวลาว่างจากการทำงานมากกว่ายิ่งไปกว่านั้น พระสงฆ์ในปัจจุบันไม่สามารถปรับบทบาทเดิมของตนให้มีความต้องการของคนรุ่นใหม่ได้มากเหมือนในอดีต เพราะเหตุนี้เองพระสงฆ์จึงสูญเสียบทบาทนี้ไปส่วนใหญ่จึงเหลือเพียงแต่

^{๑๔} ประคอง นิมมานเหมินท์, มหาชาติล้านนา:การศึกษาในฐานะที่เป็นวรรณกรรมคติท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖), หน้า ๑๐๓-๑๐๔.

การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา แต่ก็จะไม่ค่อยถือโอกาสนั้นสอนญาติโยมให้เข้าใจแก่นแท้ของศาสนา^{๑๕}

จากการศึกษาคัมภีร์ มีเนื้อหาที่เกี่ยวกับพระเวสสันดรซึ่งบำเพ็ญทานบารมีเนื้อหาของเรื่องบรรยายความรู้สึกของแม่ที่ถูกพรากลูกไปจากอ้อมอกซึ่งแสดงความรู้สึกของนางมัทรีที่ต้องปฏิบัติตนเชื่อฟังผู้เป็นสามีเนื้อหาบางตอนมีความโศกเศร้าทำให้เกิดการสะท้อนอารมณ์แก่ผู้ที่ได้รับฟังเนื้อหาโดยสรุปส่วนใหญ่มีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาผสมผสาน เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมของพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น^{๑๖}

เทพ สุนทรสารทูล ได้ศึกษาภาพพระมาลัย ผลการศึกษาพบว่าภาพพระมาลัยนี้เป็นวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญที่สุดโดยนิพนธ์ไว้เป็นคำกาพย์ซึ่งมีท่วงทำนองอ่านเป็นทำนองเสนาะ และ เป็นของคู่กับการสวด การแหล่มหาชาติที่มีมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์ อันเป็นประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของไทยเป็นบทประพันธ์ที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อถือของประชาชนในการนับถือพระพุทธศาสนาโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อความบันเทิง ความซาบซึ้งใจความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและเข้าถึงธรรมะในพระพุทธศาสนา^{๑๗}

สมหมาย เปรมจิตต์ ได้ศึกษาเรื่องมหาชาติเวสสันดรชาดกวิเคราะห์ทางสังคมและวัฒนธรรม ได้กล่าวถึงการวิเคราะห์ลักษณะการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกในล้านนาหรือในภาคเหนือของไทยในปัจจุบันซึ่งมีศูนย์กลางอิทธิพลทางสังคมและวัฒนธรรมอยู่ที่เชียงใหม่ ชาวล้านนา เรียกงานประเพณีนี้ว่า "ตั้งธรรมหลวง" หมายถึง การเทศน์ธรรมชาดกที่ยาวกว่าทุกเรื่องจึงเป็นที่น่าสังเกตได้ว่าในประเพณี ๑๒ เดือน ของชาวล้านนานั้นไม่ได้กล่าวถึงประเพณีการตั้งธรรมหลวงหรือเทศน์มหาชาติไว้โดยเฉพาะและการตั้งธรรมหลวงนี้ส่วนใหญ่ก็จะจัดขึ้นให้ประจวบกับงานประเพณีลอยกระทิ์บโคมไฟ ซึ่งจัดขึ้นเดือนยี่เป็งหรือเดือน ๑๒ เพ็ญ ในส่วนของจังหวัดเชียงใหม่แยกออกเป็น ๒ แบบ คือการตั้งธรรมปล่อย และการเทศน์บ่ารุง คือการเทศน์เป็นงานประจำปีเพื่อหารายได้เข้าวัดการจัดอย่างหลังนี้เป็นการจัดแบบประยุกต์ที่เกิดขึ้นภายหลังซึ่งเมื่อบ้านเมืองเข้าสู่ยุคเศรษฐกิจดังนั้นการจัดทำอะไรก็ต้องอาศัยกำลังเงิน^{๑๘}

^{๑๕} มณี พยอมยงค์, **ประเพณี ๑๒ เดือนล้านนาไทยเล่มที่ ๒**, (เชียงใหม่ : ส.ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๓๐.

^{๑๖} พระธรรมราชานุวัตร, **มหาชาติภาคพายัพสำนวนเอกกัณฑ์มัทรีฉบับสร้อยสังกร**, (พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์ ศ. ธรรมภักดี, ๒๔๙๗).

^{๑๗} เทพ สุนทรสารทูล, **ภาพพระมาลัย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระนารายณ์, ๒๕๓๖), หน้า ก.

^{๑๘} สมหมาย เปรมจิตต์, **มหาชาติเวสสันดรชาดกวิเคราะห์ทางสังคมและวัฒนธรรม**, (เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๕๕), หน้า ๕๑.

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ จากการศึกษาคัมภีร์ฉบับนี้เป็นการแต่งที่เน้นในเรื่องของภาษาพื้นบ้านโดยผู้ประพันธ์ได้เรียบเรียงในลักษณะของความเรียงและร้อยกรองฟังแล้วเข้าใจง่ายอ่านง่ายเนื้อเรื่องได้กล่าวถึงพระเวสสันดรบำเพ็ญทานบารมีและพระนางมัทรีมีความรักต่อบุตรธิดาทั้งสองพระองค์ที่สำคัญยังแฝงไปด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาของชาวล้านนาอย่างเห็นได้ชัดเจน^{๑๙}

พระธรรมราชานุวัตร จากการศึกษาคัมภีร์มีเนื้อหาที่เกี่ยวกับพระเวสสันดรซึ่งบำเพ็ญทานบารมีเนื้อหาของเรื่องบรรยายความรู้สึกของแม่ที่ถูกพรากลูกไปจากอ้อมอกซึ่งแสดงความรู้สึกของนางมัทรีที่ต้องปฏิบัติตนเชื่อฟังผู้เป็นสามี เนื้อหาบางตอนมีความโศกเศร้าทำให้เกิดการสะเทือนอารมณ์แก่ผู้ที่ได้รับฟัง เนื้อหาโดยสรุปส่วนใหญ่มีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาผสมผสานเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมของพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น^{๒๐}

พระสิริมงคลอาจารย์ จากการศึกษาคัมภีร์เวสสันดรทวิปนีซึ่งมีเนื้อหาที่เกี่ยวกับเรื่องพระเวสสันดรทั้ง ๑๓ กัณฑ์ลักษณะการแต่งเป็นแบบร้อยแก้วการเดินทางเรื่องผสมผสานกลมกลืนกันโดยนำข้อความในพระเวสสันดรมาอธิบายตามลำดับหัวข้อทั้ง ๑๓ กัณฑ์เรื่องที่อธิบายมีทั้งด้านเนื้อหาหลักธรรมและหลักไวยากรณ์ของภาษาบาลีมีการยกข้อความในคัมภีร์อื่นๆที่เกี่ยวข้องมาผสมผสานกลมกลืนกันส่วนหลักธรรมเน้นเนื้อเรื่องของการให้ทานซึ่งเป็นการบำเพ็ญบารมี (ทสพารมี) บารมีสิบของพระโพธิสัตว์ผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า^{๒๑}

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาธวัช เขมธโซ (พุทธโส) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องการเทศน์มหาชาติที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย ผลการวิจัยพบว่า การเทศน์มหาชาติมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงปัจจุบัน (สมัยกรุงรัตนโกสินทร์) และนิยมจัดให้มีการเทศน์ระหว่างในพรรษาจนถึงออกพรรษาหรือในโอกาสที่เหมาะสมการเทศน์มหาชาติจะมีทำนองการเทศน์ประจำทั้ง ๑๓ กัณฑ์ เพื่อไม่ให้เกิดความเบื่อหน่ายและเมื่อจบแต่ละกัณฑ์จะมีปีพาทย์ประโคมและมีการบรรเลงเพลงประจำกัณฑ์รับด้วยชาวพุทธไทยนิยมฟังเทศน์มหาชาติ เพราะเชื่อว่า ถ้าใครได้ฟังจบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ในวันเดียวจะได้รับผลานิสงส์ ๕ ประการ (๑) จะได้เกิดในยุคศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรย ซึ่งจะเสด็จมาอุบัติและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต (๒) จะได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เสวยทิพย์สมบัติโอฬาร

^{๑๙} พระอุบาลีคุณูปมาจารย์, มหาชาติภาคพายัพสำนวนเอกกัณฑ์มัทรีฉบับสร้อยสังกร, (เชียงใหม่: โรงพิมพ์ธาราทองการพิมพ์, ๒๕๑๖).

^{๒๐} พระธรรมราชานุวัตร, มหาชาติภาคพายัพสำนวนเอกกัณฑ์มัทรีฉบับสร้อยสังกร, (พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์ศ. ธรรมภักดี, ๒๕๔๗).

^{๒๑} พระสิริมงคลอาจารย์, เวสสันดรทวิปนี, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๑).

(๓) จะไม่ไปเกิดในอบาย ทุกติวินิบาต (๔) จะเป็นผู้มีลาภยศไมตรี และความสุข และ (๕) ด้วยอานิสงส์แห่งการฟังเทศน์มหาชาตินี้จักส่งผลให้ได้บรรลุมรรคผลนิพพาน เป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา นอกจากเรื่องอานิสงส์ดังกล่าวแล้ว เวสสันดรชาดกยังมีอิทธิพลต่อสังคมไทยด้านต่างๆ เช่น ศิลธรรม จริยธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี วรรณกรรม จิตรกรรม การศึกษาตลอดถึงการเมืองการปกครองของไทยอีกด้วย^{๒๒}

พระมหาบุญทัน อานนโท (พาหา) ได้ศึกษาเรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเวสสันดรชาดกศึกษาเฉพาะทานบารมี ผลการศึกษาพบว่า การบำเพ็ญทานของพระเวสสันดรชาดกนั้นพระองค์มีอุดมการณ์อย่างแน่วแน่ในการทำงาน แม้บางครั้งจะพบอุปสรรคมากมาย พระองค์ก็ไม่ละความมุ่งมั่นนั้นเพราะทรงมุ่งประโยชน์สูงสุดคือ พระโพธิญาณ อันจะเป็นเครื่องนำสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์

การที่พุทธศาสนิกชนได้ฟังเทศน์เรื่องมหาชาตเวสสันดรชาดกเป็นประจำทุกปีทำให้หลักคำสอนที่แฝงอยู่ในเรื่องซึมซาบอยู่ในจิตใจของพุทธศาสนิกชนชาวไทย เรื่องนี้เห็นได้จากนิสัยของคนไทย คือเป็นคนมักเสียสละ ให้อภัยง่าย ไม่ผูกโกรธ เป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน เคารพผู้อาวุโส ฯลฯ พฤติกรรมของไทยดังกล่าวนี้ เป็นผลจากทานจริยาของพระเวสสันดร และได้ฟังเรื่องเวสสันดรชาดกเป็นประจำทุกปีเอง จึงเป็นบ่อเกิดแห่งประเพณีและวัฒนธรรมของคนไทย^{๒๓}

ธิตพล กันตวิวงศ์ ได้ศึกษาเรื่องทำนองการเทศน์มหาชาติกัณฑ์มัทรี ในประเพณีตั้งธรรมหลวง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า ได้วิเคราะห์ถึงโครงสร้างและเนื้อหาทำนองเกี่ยวกับการเทศน์เผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยอาศัยหลักทางมนุษยดนตรีวิทยา เป็นหลักในการศึกษาเพื่อให้ทราบถึงบริบททางสังคม วัฒนธรรมในการเทศน์มหาชาติแบบมีทำนอง ลักษณะวิธีการเทศน์ ทำนองการเทศน์^{๒๔}

จากการศึกษาทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเรื่องมหาชาตเวสสันดรชาดก เพื่อเป็นกรอบการวิจัยครั้งนี้ ปรากฏว่ามีผู้ศึกษาได้ศึกษาในประเด็นที่แตกต่างกัน แต่ยังไม่พบว่ามีประเด็นศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับพัฒนาการและคุณของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดก โดยเฉพาะกัณฑ์มัทรีในล้านนา จึงสนใจศึกษาในรายละเอียดต่อไป

^{๒๒} พระมหาธวัช เขมธโซ (พุทธโส), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องการเทศน์มหาชาติที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗).

^{๒๓} พระมหาบุญทัน อานนโท (พาหา), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระเวสสันดรชาดก ศึกษาเฉพาะทานบารมี”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐).

^{๒๔} ธิตพล กันตวิวงศ์, “ทำนองการเทศน์มหาชาติกัณฑ์มัทรี ในประเพณีตั้งธรรมหลวง จังหวัดเชียงใหม่”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕).

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาพัฒนาการและคุณค่าของการเทศน์มหาชาติกัณฑ์มัทรีในล้านนา” ครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยข้อมูลทางเอกสาร (Documentary Research) เป็นหลักและผู้วิจัยจะได้ใช้วิธีการเชิงคุณภาพร่วมด้วย (Qualitative Research) โดยเฉพาะการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ (Interview) ผู้รู้ที่มีประสบการณ์การฟังเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก และนักปราชญ์ผู้เชี่ยวชาญด้านวรรณกรรมล้านนาทั้งพระสงฆ์และฆราวาส เสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ (analytical description) ซึ่งการดำเนินการวิจัย มีลำดับขั้นตอนดังนี้

๑. สืบค้นและรวบรวมหนังสือวิทยานิพนธ์บทความงานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษา

๒. ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องมหาชาติเวสสันดรชาดก โดยเฉพาะมหาชาติล้านนาร้อยสังกโรยละเอียด

๓. สัมภาษณ์ประชากรกลุ่มตัวอย่างทั้ง ๓ กลุ่ม ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่จำนวน ๑๕ รูป/คน คือ พระนักเทศน์ธรรมมหาเวสสันดรชาดก ๓ ท่าน นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา ๓ ท่าน และกลุ่มประชากรผู้ฟังเทศน์จากพระนักเทศน์ทั้ง ๓ ท่าน ท่านละ ๓ คน รวม ๙ ท่าน เพื่อนำมาประกอบในการวิเคราะห์ข้อมูล

๔. วิเคราะห์ข้อมูลที่รวบรวมแล้ว

๕. สรุปเขียนงานวิจัยและข้อเสนอแนะ แบบพรรณนาวิเคราะห์

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ได้ทราบประวัติความเป็นมาของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา

๑.๘.๒ ได้ทราบสำนวนและทำนองการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา

๑.๘.๓ ได้วิเคราะห์พัฒนาการและคุณค่าของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรีในล้านนา

บทที่ ๒

ประวัติความเป็นมาของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา

อาณาจักรล้านนาเป็นอาณาจักรที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางศาสนาและวัฒนธรรมมาตั้งแต่ครั้งอดีต ปัจจุบันที่ตั้งของอาณาจักรล้านนาประกอบไปด้วย ๘ จังหวัด แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่มวัฒนธรรมใหญ่ ได้แก่ กลุ่มวัฒนธรรมล้านนาตะวันออกประกอบด้วยจังหวัดแพร่ จังหวัดน่าน จังหวัดพะเยา กลุ่มวัฒนธรรมล้านนาตะวันตก ประกอบด้วยจังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดเชียงราย จังหวัดลำพูน จังหวัดลำปาง และ กลุ่มวัฒนธรรมไทยใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอน ทั้ง ๓ กลุ่ม วัฒนธรรมมีลักษณะทางสังคม และวัฒนธรรมที่แตกต่างกันไปตามลักษณะภูมิประเทศและกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในแต่ละพื้นที่ ทว่าความคล้ายคลึงกัน คือ ความเคารพ และศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาอันแสดงให้เห็นถึงความเจริญทางด้านจิตใจของผู้คนอย่างสูงส่ง

จังหวัดเชียงใหม่ หรือ นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่ นั้นเป็นศูนย์กลางความเจริญในทุก ๆ ด้านของกลุ่มวัฒนธรรมล้านนาตะวันตก มีความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาอย่างสูง จากหลักฐานที่มีสถาปัตยกรรมโบราณหลายแห่งและเอกสารโบราณมากมาย พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้คนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง วัดจึงเปรียบเสมือนสถานที่สำคัญของสังคม หรือชุมชน ชาวล้านนามีความเชื่อเรื่องบุญบาป ดีชั่ว การได้ไปวัดทำบุญฟังเทศน์ จึงเป็นกระบวนการสร้างความเชื่อในเรื่องของการบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ

ด้วยเหตุนี้เอง คำสอน ข้อคิด ระเบียบการประเพณีของสังคม จริยธรรมความดี ที่ควรปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนาได้ถูกถ่ายทอดและเรียนรู้จากกระบวนการทางสังคม โดยมีศาสนสถานหรือวัดเป็นศูนย์กลางและพระสงฆ์มีส่วนสำคัญในการสืบทอดคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่แฝงไว้ในเรื่องเล่า บทเทศน์ บทสวด ซึ่งส่งเสริมให้ผู้ฟังเกิดความเพลิดเพลินในธรรมและสามารถเข้าใจในหลักคำสอนมากยิ่งขึ้น ทำนองสวด และทำนองเทศน์นั้นเป็นสิ่งที่ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อความมุ่งหมายให้เกิดทำนองที่ไพเราะ และเป็นสื่อของความบริสุทธิ์อันสามารถนำจิตใจไปสู่ความสงบได้

การเทศน์เวสสันดรชาดก หรือการเทศน์มหาชาติ หรือที่เรียกว่าตั้งธรรมหลวงในล้านนา นั้นเป็นบุญพิธีที่นิยมจัดให้มีกันมาแต่โบราณ ส่วนมากจัดให้มีในวัดเป็นหน้าที่ของชาวบ้านและวัด นั้น ๆ จะตกลงร่วมกันจัด ปกตินิยมให้มีหลังฤดูการทอดกฐิน ผ่านไปแล้วจนตลอดฤดูเหมันต์ ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้อธิบายถึงความหมาย และประวัติความเป็นมา ลำดับพิธี เนื้อธรรมบางตอนในกัณฑ์มัทรี

ล้านนาฉบับสร้อยสังกร และพัฒนาการด้านต่าง ๆ ของการเทศน์เวสสันดรชาดก อันมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายมหาชาติเวสสันดรชาดก

มหาชาติ เป็นวรรณกรรมที่มีบ่อเกิดมาจากชาดก เดิมเป็นภาษาบาลีเป็นพระพุทธรูปที่เชื่อถือกันในทุกทกนิกาย ฝ่ายพระสุตตันตปิฎก พระพุทธองค์ได้แสดงเรื่องเป็นพระคาถา คือ คำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์ตลอดเรื่องมีความยาว กำหนดเป็นพระคาถาได้ ๑,๐๐๐ พระคาถา

๒.๑.๑ ความหมายของการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก

เทศน์ หมายถึงการแสดงธรรมสั่งสอนในทางศาสนา^๑

การสวด คือการสาธยาย หรือท่องพระธรรมคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้พุทธบริษัทได้สดับรับฟัง การเทศน์ คือ การอ่านคัมภีร์ไบเบิลที่จารึกพระธรรมในพุทธศาสนาให้ผู้อื่นได้รับรู้ การเทศน์แบบล้านนานั้น มีลักษณะการอ่านด้วยลีลาน้ำเสียงที่มีท่วงทำนองไพเราะตามแบบประเพณีนิยมในแต่ละท้องถิ่น^๒

มหาชาติ หมายถึง การเกิดครั้งใหญ่ แปลตามตัวว่า ชาติใหญ่ ชาติสำคัญ ที่สุดของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ที่ว่าสำคัญเพราะเป็นชาติสุดท้ายก่อนจะได้เป็นพระพุทธเจ้าประการหนึ่ง เป็นชาติที่ทรงบำเพ็ญบารมีมากมายสูงสุดยิ่งกว่าเมื่อทรงมีพระกำเนิดในชาติต่าง ๆ อีกประการหนึ่ง กล่าวได้ว่าในชาติอื่น ๆ ทรงสร้างบารมีไม่ครบ ๑๐ ประการ แต่ในชาติพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญบารมีครบทั้ง ๑๐ ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฐาน เมตตา และอุเบกขา ความสำคัญของการเกิดเป็นพระเวสสันดรมีอยู่ดังกล่าวนี้นี้ ท่านจึงถือกันว่าเป็นมหาชาติ^๓

ในหนังสือตำนานเทศน์มหาชาติของ นายธนิต อยู่โพธิ์อธิบายว่า “การที่เราเรียกเวสสันดรว่ามหาชาตินั้น น่าจะมีเฉพาะในหมู่พุทธศาสนิกชนชาวไทย เพราะไม่มีชาดกใดใดทั้ง ๕๕๐ เรื่อง อันมีอยู่ในคัมภีร์ชาดกที่เรียกว่ามหาชาติ บรรดาชาดกเรื่องใหญ่ใหญ่ที่มีเรื่องยืดยาวนั้น ในคัมภีร์ชาดกจะเอาไว้พวกหนึ่งให้ชื่อว่ามหานิบาต แต่ในพวกมหานิบาตนี้ก็มีได้มีแต่เวสสันดรชาดกเรื่อง

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒), หน้า ๘๓๘.

^๒ สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทยธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๘๗๖.

^๓ เจื้อ สดะเวทิน, ประวัติวรรณคดี, (พระนครศรีอยุธยา: ศุภสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๒.

เดียว แท้จริงมีอยู่ด้วยกันถึง ๑๐ เรื่อง คือที่เราเรียกกันว่าทศชาติแต่เราหาได้เรียกอีก ๙ เรื่องนั้นว่า มหาชาติไม่ คงเรียกแต่เฉพาะเวสสันดรชาดกเรื่องเดียว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โปรดประทานอธิบายไว้ว่า"พุทธศาสนิกชนในสยามประเทศนี้ตลอดจนประเทศที่ใกล้เคียงนับถือกันมาแต่โบราณว่าเรื่องมหาเวสสันดรชาดกสำคัญกว่าชาดกเรื่องอื่นด้วย ปรากฏบารมีของพระโพธิสัตว์บริบูรณ์ในเรื่องมหาเวสสันดรชาดกทั้ง ๑๐ อย่างจึงเรียกกันว่า"มหาชาติ" "และพันเอกพระสารสาสน์พลขันธ์ (เอรีย) ได้กล่าวว่าพระโพธิสัตว์ในกำเนิดพระเวสสันดร ได้สร้างแบบของมนุษย์ผู้กล่าวถึงขั้นสูงสุดแห่งการดำเนินในทางวิวัฒนาการอันนำไปสู่ความเต็มเปี่ยมทางจริยธรรมและความรู้ และเหมาะแก่การข้ามพ้น (โอชะ) ห้วงสุดท้าย ซึ่งจะแยกออกเสียจากการเกิดเป็นเทวดาเพราะเหตุนี้กำหนดสุดท้ายนี้จึงได้นำว่ามหาชาติ"^๔

พระครูวิจิตรธรรมโกศล กล่าวว่า เหตุที่เรียกว่า มหาชาติ เพราะเป็นการประชุมลงแห่งบารมีครั้งยิ่งใหญ่ คำว่า บารมี หมายถึง การบำเพ็ญคุณธรรมที่จะนำไปสู่ผลสำเร็จ คือพระโพธิญาณ บารมีของพระโพธิสัตว์ มีถึง ๓๐ เรียกว่า บารมี ๓๐ ทศ ทานแบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ บารมีธรรมดาเป็นบารมีขั้นต้น ชั้นเริ่มปฏิบัติ มีผิดบ้าง ถูกบ้าง บกพร่องบ้าง มี ๑๐ ข้อ อุปบารมี เป็นบารมีระดับกลาง คือขั้นแก้ไข จนการปฏิบัตินั้นถูกต้องมากขึ้น ใกล้ทางสำเร็จมากขึ้นมี ๑๐ ประมวลบารมี เป็นบารมีขั้นสูงสุด คือชั้นบรรลุผลสมบูรณ์ คือเต็มที่สุดเปี่ยมที่สุด มี ๑๐ เช่นกัน

ในทศชาติหรือที่เรียกว่าพระเจ้าสิบชาติ ก่อนที่พระองค์จะอุบัติมาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในจำนวนเก้าชาติ นับแต่พระเทมียจนถึงวิสุทธิบัณฑิตก็บำเพ็ญบารมีเฉพาะข้อใดข้อหนึ่งดังนี้

๑. พระเทมียไ้ ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี คือการถือบวช
๒. พระมหาชนก ทรงบำเพ็ญวิริยบารมี คือ ความเพียร
๓. พระสุวรรณสาม ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมี คือ ความรักความปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข
๔. พระเนมิราช ทรงบำเพ็ญอิทธิฐานบารมี คือ ความตั้งใจอันแน่วแน่
๕. พระมโหสถ ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี คือ ความรอบรู้
๖. พระภริทัต ทรงบำเพ็ญศีลบารมี คือ ความสำรวมกาย วาจา ใจ
๗. พระจันทกุมาร ทรงบำเพ็ญขันติบารมี คือ ความอดทน
๘. พระนารทะ ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี คือ การวางใจเป็นกลาง
๙. พระวิสุทธิบัณฑิต ทรงบำเพ็ญสัจจบารมี คือการรักษาความสัตย์ และความซื่อตรง

ในจำนวนเก้าชาติ ดังกล่าวมา หาได้บำเพ็ญทุกบารมีไม่ เพราะเหตุนี้ในจำนวนเก้าชาติท่านจึงมีเรียกว่า มหาชาติ แต่ในชาติสุดท้ายที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ทรงบำเพ็ญทานบารมี

^๔ ธนิต อยู่โพธิ, *ตำนานเทศน์มหาชาติ*, (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๑), หน้า ๔-๕.

เป็นยอดนักเสียดสีของโลกนี้ บารมีทั้งหมดสิบประการ มาประชุมสมบูรณ์ในชาตินี้ ท่านจึงเรียก
เวสสันดรตอนนี้ว่า มหาชาติ^๕บารมีทั้ง ๑๐ ประการที่พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญสามารถแจกแจงได้
ดังนี้

๑. ทานบารมี ทรงบริจาคทรัพย์สิน ช้าง ม้า ราชรถ พระโอรส พระธิดา และพระมเหสี
๒. ศีลบารมี ทรงรักษาศีลอย่างเคร่งครัด ระหว่างผนวชเป็นฤๅษีอยู่ ณ เขาวงกต
๓. เนกขัมมบารมี ทรงครองเพศบรรพชิตตลอดเวลาที่ประทับ ณ เขาวงกต
๔. ปัญญาบารมี ทรงบำเพ็ญภาวนามัยปัญญาตลอดเวลาที่ผนวช
๕. วิริยบารมี ทรงปฏิบัติธรรมมิได้ย่อหย่อน
๖. สัจจบารมี ทรงลั่นพระวาจายกพระกุมารให้ชูชก เมื่อพระกุมารหลบหนีก็ทรงติดตาม
มาให้

๗. ขันติบารมี ทรงอดทนต่อความยากลำบากต่างๆ ขณะที่เดินทางมายังเขาวงกต และ
ตลอดเวลาที่ประทับ ณ ที่นั้น แม้เมื่อทอดพระเนตรเห็นชูชกเขี้ยวดีพระกุมารอย่างทารุณ พระองค์ก็
ทรงข่มพระทัยไว้ได้

๘. เมตตาบารมี เมื่อพราหมณ์เมืองกลิงคราชภูร์ มาทูลขอช้างปัจจัยนาค เพราะเมือง
กลิงคราชภูร์ฝนแล้ง ก็ทรงพระเมตตาประทานให้ และเมื่อชูชกมาทูลขอพระกุมารทั้งสองพระองค์
โดยอ้างว่าตนได้รับความลำบากต่างๆ พระองค์ก็มีเมตตาประทานให้ด้วย

๙. อุเบกขาบารมี เมื่อทรงเห็นว่า พระกุมารทั้งสองถูกชูชกเขี้ยวดี และวิงวอนให้
พระองค์ช่วยเหลือ พระองค์ก็ทรงบำเพ็ญอุเบกขา คือทรงวางเฉย เพราะทรงเห็นว่าได้ประทานเป็น
สิทธิ์ขาดแก่ชูชกไปแล้ว

๑๐. อธิษฐานบารมี ทรงตั้งมั่นที่จะบำเพ็ญบารมีเพื่อให้สำเร็จพระโพธิญาณเบื้องต้น
แม้จะมีอุปสรรคก็ได้ทรงย่อท้อ ทำให้พระอินทร์ต้องประทานความช่วยเหลือต่างๆ เพราะตระหนัก
ในน้ำพระทัยอันแน่วแน่ของพระองค์

เวสสันดร หมายถึง เป็นเรื่องหนึ่งในทศชาติชาดก หรือที่เรียกว่า พระเจ้าสิบชาติชาดก
แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๑. นิบาตชาดก เป็นชาดกที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีจำนวน ๕๕๐ เรื่อง ที่
เรียกว่านิบาตชาดก เพราะจัดไว้เป็นหมวดหมู่ตามจำนวนคาถา แบ่งเป็น ๒๒ นิบาต มีตั้งแต่คาถา
เดียว จนถึง ๘๐ คาถา เรียกชื่อตามจำนวนคาถา เช่น ชาดกที่มีคาถาเดียว เรียกว่า เอกนิบาตชาดก
ชาดกที่มี ๒ คาถา เรียกว่า ทูกนิบาตชาดก ชาดกที่มีคาถามากเกิน ๘๐ คาถาขึ้นไป มีจำนวน ๑๐

^๕ พระครูวิจิตรธรรมโกศล, **กะเทาะเปลือกเวสสันดร**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เสียงเขียน, ๒๕๓๖),

ชาตก เรียกว่า พระเจ้า ๑๐ ชาติ ทศชาติชาตก หรือ มหานิบาตชาตก พระเวสสันดรชาตกเป็นชาตก
ในนิบาตประกอบด้วยเรื่องราวทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์

๒. ปัญญาชาตก คือ นิทานสุภาสิตหรือนิทานอิงธรรมที่ภิกษุชาวเขียงใหม่แต่งไว้เป็น
ภาษาบาลีประมาณปี พ.ศ. ๒๐๐๐ – ๒๒๐๐ เป็นนิทานเก่าแก่ที่เล่าต่อกันมา ถือเป็นชาตกนอกคัมภีร์
พระพุทธศาสนา มีจำนวน ๕๐ เรื่อง

ชาตก มาจากคำว่า ชาตะ (ชาตุ) แปลว่าเกิด ชาตก แปลว่า เกิดแล้ว ชาตก หมายถึง
การเล่าเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดของพระโพธิสัตว์ เรื่องเล่าหรือเหตุการณ์ต่างๆ ที่พระโพธิสัตว์ได้
เสวยพระชาติต่างๆ เนื้อเรื่องกล่าวถึงการบำเพ็ญเพียรของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติก่อนที่จะ
อุบัติในชาติสุดท้าย และตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

ด้วยเหตุนี้อาจสรุปได้ว่า **การเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาตก** หมายถึงการเทศน์เรื่อง
เวสสันดรชาตก ๑๓ กัณฑ์ ซึ่งเป็นพระธรรมเทศนาเรื่องใหญ่หรือเรื่องสำคัญ เพราะเป็นพระชาติ
สุดท้ายของพระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีจนครบ ๑๐ บารมีซึ่งยิ่งใหญ่กว่าพระชาติอื่นๆ ทำที่สุดแห่ง
ทานบารมี (ปรมัตถบารมี) และเป็นพระชาติสุดท้ายก่อนที่จะมาเกิดเป็นเจ้าชายสิทธัตถะแล้วตรัสรู้
เป็นพระพุทธเจ้า

ตั้งธัมมหลวง หรือ ตั้งธรรมหลวง

ตั้ง หมายถึง เริ่มต้น การตั้งธรรมหลวง การตั้งธรรมหลวงเป็นการเทศน์เฉพาะการ
กล่าวคือการเทศน์แบบตั้งธรรมหลวงนี้ส่วนมากจะจัดขึ้นในวันยี่เป็ง คือวันเพ็ญเดือน ๑๒ เดือน ๓
และเดือน ๔ ของล้านนา ตรงกับงานประเพณีฟังเทศน์มหาชาติของภาคกลาง อาจแปลว่าการสดับ
พระธรรมเทศนาจากคัมภีร์ที่จารขึ้นใหม่เป็นครั้งแรกด้วย และหมายถึงการฟังพระธรรมเทศนาเรื่อง
ใหญ่หรือเรื่องสำคัญ ซึ่งธรรมที่นำมาเทศน์ชาวบ้านและวัดจะเป็นผู้กำหนดเรื่องซึ่งอาจเป็นธรรมใน
หมวดทศชาติชาตก ปัญญาชาตก มหาชาติหรือชาตกนอกนิบาตอื่นๆ แต่ส่วนมากแล้วมักจะเป็นเรื่อง
มหาชาติเวสสันดรชาตก ทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ประเพณีนี้ต้องใช้เวลายาวนานถึง ๗ วัน มีการเตรียมงานอย่าง
ละเอียด ดังนั้นวัดใดที่จัดงานตั้งธรรมหลวง ปีนั้นจะไม่จัดงานทานสลากภัต เพราะสองงานนี้ต้องใช้
ความเสียสละความร่วมมือจากศรัทธาชาวบ้านอย่างมาก นอกจากนี้ยังมีความเชื่อกันว่า หากได้ฟัง
เทศน์มหาชาติครบ ๑๓ กัณฑ์ จะไปเกิดในแผ่นดินยุคราชพระศรีอาริยะเมตไตรยในอนาคต

ในคัมภีร์มัลลยสูตร กล่าวเป็นใจความว่า เมื่อครั้งมหาเถรขึ้นไปนมัสการพระเกศแก้ว
จุฬามณีในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น ได้พบพระอริยมตไตรยเทพบุตร ท่านก็ได้สั่งมหาเถรเจ้ามาว่า “ให้
คนทั้งหลายฟังธรรมมหาชาติให้จบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ในวันเดียวกันเดียว แล้วจะได้ร่วมกับศาสนาของเรา”
ดังนี้ เมื่อพระมหาเถรเทพมัลลยกลับจากสวรรค์แล้ว ก็นำเรื่องนี้มาบอกกับชาวโลกคนทั้งหลายได้ฟังก็
เลื่อมใสกันฟังเทศน์มหาชาติจนถือเป็นประเพณีสืบมา

หากเป็นธรรมเนียมที่ใช้เรื่องมหาชาติแล้วก็มักจะฟังกันไม่เกิน ๓ วัน แต่หากเป็นเวสสันดรชาดกหรือมหาชาติแล้วอาจมีการฟังเทศน์ต่อเนื่องกันไปถึง ๗ วัน โดยแบ่งการเทศน์เป็นวันแรกเทศน์ธรรมวัตร วันที่สองเทศน์คาถาพัน ก่อนที่จะเทศน์มหาชาติก็จะเทศน์เรื่องอื่นไปเรื่อย ๆ พอถึงวันสุดท้ายก็จะเทศน์ด้วยคัมภีร์ชื่อ มาลัยต้น มาลัยปลาย และอานิสงส์มหาชาติ รุ่งขึ้นเวลาเช้ามีดก็จะเริ่มเทศน์มหาชาติตั้งแต่กัณฑ์ทศพรเรื่อยไป จนครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ซึ่งมักจะไปเสร็จเอาในเวลาทุ่มเศษแล้วจะมีการเทศนาธรรม พุทธาภิเษก ปฐมสมโพธิ สวดมนต์เจ็ดตำนานย่อ ธรรมจักกัปปวัตนสูตร และสวดพุทธาภิเษก ปัจจุบันนิยมเทศน์จบภายในวันเดียว

เจ้าของกัณฑ์จะนิมนต์พระที่เทศน์เฉพาะกัณฑ์นั้นๆ มาเทศน์ เรียกว่า เทศน์กัณฑ์ ทำนองที่ใช้เทศน์แบบพื้นเมืองเรียกตามแบบลำนานว่า ระบำ การเรียกชื่อกัณฑ์ ทางภาษาเหนือเรียกว่า ผูก ด้วยเหตุที่เทศน์มหาชาติเป็นที่นิยม จึงมีนักปราชญ์ฉบับล้านนาแต่งธรรมเป็นจำนวนถึงประมาณ ๒๐๐ ฉบับหรือสำนวน เช่นฉบับวิงวอนน้อย วิงวอนหลวง วิงวอนตอนกลาง หึงแก้วมโนวอน ท่าแป้น ริมคง สร้อยสังกร ล้านช้างเวียงจันทร์ พุกาม พระงาม แม่กุ เมืองหาง พระสิงห์ ไคคำ เชียงของ น้ำตันท่อ ไผ่แจ้เรียวแดง พร้าวไกวใบ พร้าวหนุ่ม ชราเหล่า อินทร์ลงเหล่า ป่าซางเหล่า สะพาน้อย ฯลฯ แต่ที่นิยมอย่างมากในปัจจุบันได้แก่ฉบับสร้อยสังกร

จึงพอสรุปได้ว่า การเทศน์มหาชาติ หรือประเพณีตั้งธัมม์หลวง หมายถึง การฟังพระธรรมเทศนาเรื่องใหญ่หรือเรื่องสำคัญ ธรรมหลวงที่ใช้เทศน์มักจะเป็นมหาชาติเวสสันดรชาดก อันเป็นพระชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ก่อนจะได้นำประสูติและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในชาติต่อมา ซึ่งมีทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์

๒.๑.๒ พระพุทธเจ้าตรัสมหาเวสสันดรชาดก

นับตั้งแต่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้วก็ทรงบำเพ็ญพุทธกิจเผยแผ่พระพุทธศาสนา เริ่มตั้งแต่ทรงแสดงปฐมเทศนา คือธรรมจักกัปปวัตนสูตร โปรดพระปัญจวัคคีย์ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสีเป็นครั้งแรก ต่อจากนั้นก็ยังมีผู้ที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเข้ามาเป็นสาวกจำนวนมากพระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจประจำวันห้าอย่าง^๖ คือ

- ๑ เวลาเช้าเสด็จออกบิณฑบาต
- ๒ เวลาเย็นทรงแสดงธรรม
- ๓ เวลาค่ำประทานโอวาทแก่เหล่าภิกษุ
- ๔ เวลาเที่ยงคืนทรงตอบปัญหาเทวดา

^๖ พระเทพเวที (ประยุทธ ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๘๙.

๕ เวลาจนสว่างทรงตรวจพิจารณาสัตว์ที่สามารถและที่ยังไม่สามารถบรรลุธรรมอันควรจะได้ไปโปรดในเวลาต่อมา

เมื่อกิตติศัพท์ของพระพุทธองค์ขจรไปในที่ต่าง ๆ จนถึงนครกบิลพัสดุ์ อันเป็นชาติภูมิของพระองค์ พระเจ้าสุทโธทนะพระบิดาทรงทราบข่าวพระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ กรุงราชคฤห์ ก็มีพระประสงค์จะพบพระองค์เพื่อจะได้สดับพระธรรมจึงได้ส่งอำมาตย์ไปเชื้อเชิญ เมื่ออำมาตย์ไปถึงได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วเกิดความเลื่อมใสทูลขอบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุแล้วกราบทูลพระราชประสงค์ของพระเจ้าสุทโธทนะให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ ส่งเฉยเสียด้วยทรงเห็นว่ายังไม่ถึงเวลาอันควร^๗

พระเจ้าสุทโธทนะจึงได้ส่งอำมาตย์คนอื่น ๆ ไปเชิญเสด็จอีกรวม ๙ ครั้งแต่ก็หายไปเหมือนกันทั้งหมด เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะเห็นว่าอำมาตย์หายไป ในครั้งที่ ๑๐ พระองค์ได้ทรงส่งกาฬทายีอำมาตย์ไปเชิญเสด็จกาฬทายีนี้ท่านว่าเป็น สหชาติ เกิดวันเดียวกับพระศาสดา^๘ เป็นผู้คุ้นเคยมาแต่ยังทรงพระเยาว์ และท่านได้ถวายบังคมลาบวชด้วย ทรงอนุญาตตามใจ แต่อย่างไรก็ขอเชิญพระศาสดาเสด็จมาสู่นครกบิลพัสดุ์ให้ได้

เมื่อกาฬทายีอำมาตย์ไปถึงกรุงราชคฤห์แล้วจึงได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าที่เวฬุวัน ขณะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังแสดงพระธรรมเทศนาแก่พุทธบริษัท กาฬทายีอำมาตย์ก็ได้ฟังธรรมด้วย ครั้นฟังธรรมแล้วก็บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยบริวาร จึงทูลอุปสมบท และได้รับพระพุทธานุญาต เป็นเอหิภิกขุในพระพุทธศาสนา ต่อมาพระกาฬทายีได้เข้าเฝ้าปฏิบัติพระพุทธานุญาต ครั้นได้โอกาสก็ทูลสรรเสริญพระพุทธรูปคือปฏิบัติที่ส่งบำเพ็ญในฐานะพระพุทธานุญาต ในมหาบรรคอรธกถา พบว่า “พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทรงบริจาคนหาบริจาคน ๕ ประการ ทรงบรรลุที่สุดแห่งญัตตฉจริยา โลกัตตฉจริยา พุทธฉตฉจริยา”^๙

๑ **พุทธานุสัจจริยา** ความประพฤตินี้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธานุสัจจริยา คือเริ่มตั้งแต่พระองค์ทรงศึกษาศิลปวิทยา การสละราชสมบัติออกผนวช เพื่อแสวงโมกขธรรมตลอดจนตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒ **ญัตตฉจริยา** ความประพฤตินี้เป็นประโยชน์แก่พระประยูรญาติทรงอนุเคราะห์พระประยูรญาติให้เข้าเฝ้า ให้ได้ฟัง ให้ได้รู้ ให้ได้เห็น ให้ได้ปฏิบัติ รวมทั้งให้ประพฤติพรหมจรรย์ในฐานะที่เป็นพระประยูรญาติ

^๗ พระพิมลธรรม ราชบัณฑิต (ชอบ อนุจารีมหาเถร), **ปริตรศน์เวสสันดรชาดก**, (กรุงเทพมหานคร: โครงการมูลนิธิหอไตรวัดอัมพวัน วัดสุทัศนเทพวรารามจัดพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๑๓.

^๘ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **พุทธประวัติ เล่ม ๒ มัชฌิมนิคาเย**, (พระนคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๓๕.

^๙ ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๙๕.

๓ **โลกัตถจริยา** ความประพฤติที่เป็นประโยชน์แก่ชาวโลก ดังที่ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ ๕ ประการเป็นประจำทุกวันแล้วยังทรงพระอุตสาหะเสด็จไปยังคาม นิคม ชนบท ราชธานีน้อยใหญ่ แสดงธรรมแก่ชนทั้งหลายให้ได้บรรลุผลตามสมควรแก่อุปนิสัยโดยไม่จำกัดบุคคล ประทานโอวาทแก่ผู้ประสงค์จะบวชให้ได้บวชและได้บัญญัติพระธรรมวินัยไว้ให้เป็นหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนาสืบไป

จากพุทธจริยาทั้ง ๓ ประการดังกล่าวมา แสดงให้เห็นว่าพระกาฬุทายีได้กราบทูลพระพุทธเจ้าด้วยมุ่งหวังให้พระองค์เสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ เพื่อโปรดพระพุทธบิดาและพระประยูรญาติ โดยชี้ให้เห็นว่าพระพุทธจริยาข้อ ๑ และข้อ ๓ พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญสมบูรณ์แล้ว ส่วนข้อ ๒ ยังไม่ได้ทรงบำเพ็ญ จึงได้กราบทูลต่อไปอีกว่า ถ้าจะทรงพระกรุณาเสด็จไปในสมัยที่โอกาสอำนวยขณะนี้ ก็จะเป็นการประกาศพระบารมีด้านตถจริยาให้สมบูรณ์ พระกาฬุทายีได้พรรณานาตุกาลและหนทางที่จะเสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์โดยสังเขป พอสรุปได้ว่า บัดนี้หมันตฤดูได้เปลี่ยนเป็นวันสันตฤดูแล้ว ข้าวกล้าในนามีการเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว พื้นดินได้มีหญ้าอ่อนปกคลุม ต้นไม้ในป่ากำลังผลัดใบผลิดอกออกผลมรึ้น ระยะทางที่จะเสด็จไปยังพระนครกบิลพัสดุ์แม้จะไกลก็เหมือนใกล้ เพราะไม่ต้องผจญภัยกับน้ำป่าที่ไหลหลาก อันเป็นอุปสรรคในการเดินทาง ทั้งไม่ต้องเผชิญต่อความหนาวเหน็บอีกด้วย หมู่บ้านที่ควรแก่การเที่ยวภิกขาจารสำหรับหมู่สงฆ์ที่จะตามเสด็จก็สะดวกสบาย เพราะตั้งอยู่ใกล้กับหนทางที่จะเสด็จไปถ้าประสบกับแสงแดดที่แผดกล้าพาให้ร้อน ตามระยะทางก็มีร่มไม้ใหญ่ให้พักผ่อนคลายความร้อนได้ และที่สำคัญพระเจ้าสุทโธทนะพร้อมประชาชนชาวกบิลพัสดุ์ต่างก็มีความปรารถนาอันแรงกล้าในอันที่จะได้เข้าเฝ้าพระองค์ขอทูลอาราธนาพระองค์ได้ทรงพระกรุณาเสด็จไปโปรด ณ กาลบัดนี้

พระพุทธองค์ได้ทรงยับยั้งการเสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์มานานพอสมควรแล้ว เมื่อทรงทราบด้วยญาณประจักษ์ชัดว่าการเสด็จไปในเวลานี้จะเป็นผลดี จึงทรงรับอาราธนาจากพระกาฬุทายี ครั้นได้เวลาที่กำหนดไว้ พระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุจำนวนมาก มีพระกาฬุทายีเป็นมัคคุเทศก์เสด็จอรณธรรมาในป่า ระยะทางจากกรุงราชคฤห์ ถึงนครกบิลพัสดุ์ประมาณ ๖๐ โยชน์ ถ้าเดินทางตามปกติวันละ ๑ โยชน์ประมาณสองเดือนถึงจะถึง ถ้าเดินทางวันละ ๒ โยชน์ ก็จะใช้เวลาประมาณ ๑ เดือนถึงจะถึง พระพุทธองค์พร้อมด้วยพระภิกษุได้เสด็จออกจากกรุงราชคฤห์และทรงเดินทางวันละ ๑ โยชน์เป็นเวลา ๒ เดือนก็เสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์

เมื่อข่าวการเสด็จทราบถึงกษัตริย์ศากยวงศ์ กษัตริย์ศักยวงศ์ก็ได้เตรียมการต้อนรับโดยพระเจ้าสุทโธทนะพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ได้ทรงสร้างนิโคตารามไว้ให้เป็นที่พักของพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ผู้ตามเสด็จ พระเจ้าสุทโธทนะและพระประยูรญาติก็พากันเสด็จมาเฝ้าพระผู้มีพระพุทธเจ้า แต่พระญาติชั้นผู้ใหญ่ที่เจริญชนมายุมากกว่าพระพุทธองค์ทรงละอายพระทัยไม่ถวายบังคมพระบรมมาศาสดด้วยทรงดำริว่า พระบรมศาสดามีพระชนมายุน้อยคราวัตรหลานจึงพากัน

มา ประทับเบื้องหลัง โดยเกณฑ์ให้พระราชกุมารที่มีพระชนมายุ น้อยกว่าประทับข้างหน้าเพื่อจะได้ ถวายบังคมได้อย่างใกล้ชิด พระพุทธเจ้าทรงทราบพระอัธยาศัยของพระประยูรญาติ ประสงค์จะทรง ทรมาณพระประยูรญาติให้พยายศลดมานะทิฐิ จึงส่งเข้าจัดตุณมานทรงทำอิทธิปาฏิหาริย์ลอยขึ้นสู่สรวง ภาศเหนือพระเศียรของพระประยูรญาติทั้งมวล ดูว่าโปรยละของพระบาทลงเหนือเศียรของพระ ประยูรญาติ พระเจ้าสุทโธทนะทอดพระเนตรเห็นเป็นอัศจรรย์ก็ทรงเลื่อมใส ยกหัตถ์ขึ้นถวายอภิวาท ก่อนแล้ว พระประยูรญาติทั้งหลายก็พลอยทำตาม แล้วพระเจ้าสุทโธทนะทรงพรรณนาถึงอนุภาพที่ ประจักษ์แก่พระองค์และประยูรญาติ ๓ ครั้งคือ ครั้งแรกเมื่อพระสิทธัตถะราชกุมารประสูติได้ ๗ วัน กาฬเทวิลดาบส หรือ อสิตดาบส ซึ่งอาศัยอยู่ข้างเขา หิมพานต์ ผู้เป็นที่นับถือของราชสกุลได้ทราบ ข่าวว่าพระโอรสประสูติใหม่ จึงได้เข้าไปเฝ้า พระองค์ได้ให้พระพี่เลี้ยงอุ้มพระสิทธัตถะราชกุมาร ออกมาเพื่อนมัสการพระดาบสแต่ปรากฏว่าพระบาททั้งคู่ของพระสิทธัตถะราชกุมารก็วางอยู่เหนือ เศียรของกาฬเทวิลดาบส ผู้เป็นพระอาจารย์ ครั้งที่ ๒ เมื่อพระสิทธัตถะราชกุมารทรงพระชนม์ได้เพียง ๗ พรรษาในเวลาทำพระราชพิธีอุปสมบทครั้งแรกนางขวัญ บรรดาพระพี่เลี้ยงได้เชิญเสด็จประทับใต้ต้น หว่าใหญ่ เพื่ออาศัยร่มเงาบังแสงอาทิตย์ในเวลาใกล้เที่ยง ครั้นเวลาบ่ายแทนที่เงาไม้จะเคลื่อนทอดไป ตามแสงอาทิตย์แต่ร่มเงาไม้กลับคงอยู่ที่เดิม ปรากฏประดุจพระกลดกันพระกายไม่ให้ต้องแสงอาทิตย์ มองดูแล้วเป็นอัศจรรย์ยิ่งนักและครั้งนี้ที่ส่งทำอิทธิปาฏิหาริย์ลอยขึ้นสู่สรวงภาศเหนือพระเศียรของ พระญาติก็ประจักษ์เป็นครั้งที่ ๓

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นพระญาติถวายบังคมพระองค์ด้วยหมัด มานะทิฐิ ยอมรับนับถือพระองค์แล้วก็เสด็จลงมาประทับ ณ พุทธอาสน์ ขณะเดียวกันนั้นบนนภา ภาศก็เกิดเหตุมหัศจรรย์บังเกิดฝนโบกขรพรรษตกลงมาทำให้ชุ่มชื้นทั่วกัน ฝนโบกขรพรรษนั้นมีสี แดง^{๑๐} เมื่อตกลงมาผู้ใดปรารถนาให้เปลี่ยนยอมเปียกผู้ใดไม่ปรารถนาให้เปียกยอมไม่เปียก เม็ดฝน กลิ้งตกลงมาจากกายดุจหยดน้ำตกลงมาจากใบบัว ก่อนแต่วันเสด็จถึงพระราชวังหนึ่งวัน ในเวลาเช้า พระพุทธเจ้าเสด็จภิกษาจารตามถนนหนทางทำให้ประชาชนเกิดอลหม่านกันขึ้นเพราะประชาชนเห็น ฤษฏีเสด็จเที่ยวขอภิกษา พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบข่าวก็เสด็จตามไปทูลเชิญให้พระพุทธเจ้า เสด็จกลับ พระพุทธองค์ทรงแสดงคุณของภิกษาจารว่าเป็นกิจวัตรของสมณะ ทั้งได้ตรัสคาถาเครื่อง เตือนใจสมณะว่า

อุตติภูณฺเฐ นปฺปมฺชเชยฺย

ธมฺมํ สุจฺริตํ จเร

ธมฺมจารี สุขํ เสติ

อสฺมึ โลเก ปรมฺหิ จ^{๑๑}

^{๑๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *พุทธประวัติ เล่ม ๒ มัชฌิมนิคคาย*, (พระ นคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๓๘.

^{๑๑} ธมมปทฎกถาถา ญญโธ ภาโค, (พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๒), หน้า ๓๒.

ภิกษุไม่พึงประมาทในบิณฑบาต พึงประพฤติกุศลให้สุจริต

ผู้ประพฤติกุศลย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และในโลกหน้า

พระเจ้าสุทโธทนะได้สดับพระคาถานี้แล้วได้บรรลุพระโสดาปัตติผล เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะและพระญาติเสด็จกลับจากนิโคทารามแล้ว พระสาวกก็ได้สนทนากันถึง เรื่องผนโปกขรพรรษ ซึ่งตกลงมาในบริเวณสโมสรสนิบาตของมวลพระปรยุธยาติ อันมีพระพุทโธบิดาเป็นประธาน ว่าเป็นเรื่องที่น่าอัศจรรย์ เพราะไม่เคยเห็นผนโปกขรพรรษและไม่เคยได้ยินเรื่องนี้มาก่อน เมื่อพระบรมศาสดาทรงทราบเรื่องนี้ จึงตรัสว่าภิกษุทั้งหลายไม่ใช่แค่บัดนี้เท่านั้น แม้แต่การก่อนเรื่องนี้ก็เคยมีมาแล้ว ครั้นพระสงฆ์สาวกใครจะทราบเรื่อง จึงกราบทูลอาราธนา พระพุทโธเจ้าได้ตรัสเล่าเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ณ นิโคทาราม กรุงกบิลพัสดุ์

“พระศาสดาประทับอยู่ ณ นิโคทาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ทรงปรารภผนโปกขรพรรษ (ผนดุจน้ำตกในใบบัว มีสีแดง ผู้ต้องการให้เปียกจึงเปียก) ให้เป็นเหตุ ตรัสเวสสันดรชาดกแก่ภิกษุทั้งหลาย”^{๑๒} ซึ่งผู้วิจัยจะได้สรุปเนื้อหาพร้อมทั้งวิเคราะห์เรื่องมหาเวสสันดรชาดกทั้ง ๑๓ กัณฑ์ในลำดับต่อไป

๒.๒ ประวัติความเป็นมาของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดก

๒.๒.๑ ประวัติความเป็นมาของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกโดยทั่วไป

มหาชาติได้รับความนิยมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในประเทศที่มีความเชื่อนับถือศาสนาพุทธแบบเถรวาท เช่น ประเทศไทย สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สหภาพพม่า และสาธารณรัฐประชาชนจีนตอนใต้แถบสิบสองปันนา เป็นต้น มหาชาติในประเทศไทยปรากฏงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก

การเทศน์มหาชาติเรื่องเวสสันดรชาดกเป็นที่นิยมในหมู่คนไทย บางท่านอาจจะนึกสงสัยว่าเพราะเหตุใดผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาในประเทศจึงนิยมชมชอบการบำเพ็ญกุศลบริจาคทานในการเทศน์มหาชาติ ซึ่งหากไต่ร่ตรงหาเหตุผลน่าจะมีเหตุสำคัญ ๓ ประการ คือ

๑. มหาเวสสันดรชาดกเป็นพระพุทธพจน์ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่พระภิกษุสงฆ์พุทธบริษัท ณ นิโคทารามในกรุงกบิลพัสดุ์ เมื่อผู้ใดได้สดับรับฟังย่อมเกิดสิริมงคลเป็นบุญกุศลอย่างยิ่ง ซึ่งในพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ (ภาษาไทย) อยู่ใน เล่มที่ ๒๘ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๒๐ ขุททกนิกาย ชาดก ภาค ๒ “ว่าด้วยพระเจ้าเวสสันดรทรงบำเพ็ญบารมีชาติสุดท้าย”^{๑๓}

^{๑๒} พุ.ชา.อ. ๑๐/๕๔๗/๒๘๗.

^{๑๓} พุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๘/๒๒๕๕/๕๓๒.

๒. เชื่อกันว่าพระศรีอริยเมตไตรย ซึ่งจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตต่อจากพระสมณโคตมพุทธเจ้านี้ไป ได้มีเทวโองการการสั่งพระมาลัยเถระให้นำข่าวสารมาบอกแก่นมนุษย์ในโลกว่า ถ้าบุคคลใดมีความปรารถนาจะใกล้พบพระศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรย ซึ่งนิยามกันว่ามนุษย์จะมีแต่ความสุขความเจริญเป็นยุคที่มีแต่ความเกษมสำราญ อย่างยิ่งยวด เป็นต้นว่ามีรูปงามพอลงจากบันไดเรือน แล้วจำหน้ากันไม่ได้ ปรารถนาสิ่งใดก็สมประสงค์แผ่นดินก็ราบเป็นหน้ากลอง ก็จึงให้บุคคลนั้นสดับรับฟังพระเวสสันดรชาดก อันประดับด้วยพระคาถา พันในวันและคืนเดียวให้จบ และให้บูชาด้วยประทีปรูปเทียนธูปชาติสารพัดดอกไม้ ให้ครบจำนวนถ้วนสิ่งละ พัน ผลานิสงส์จะชักนำให้สมดังเจตจำนง ผู้ปรารถนาจะพบพระศาสนาพระศรีอริยเมตไตรยจึงตั้งใจบำเพ็ญบุญกุศล

๓. การเทศน์มหาชาตินี้ท่านผู้เทศน์ก็เทศน์ด้วยกระแสเสียงเป็นท่วงทำนองอันไพเราะซึ่งสามารถก่อให้เกิดปีติโสมนัสรื่นเริงบันเทิงใจแก่ผู้ฟังเป็นอย่างดี

อาศัยองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการดังกล่าวมานี้ จึงทำให้ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนานิยมจัดให้มีการเทศน์มหาชาติเป็นประจำทุกปี และได้ทำสืบๆ กันมาตั้งแต่โบราณจนกระทั่งบัดนี้ประวัติความเป็นมาของการเทศน์มหาชาติในประเทศไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีลำดับดังต่อไปนี้

๒.๒.๒ ประเพณีการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในสมัยต่างๆ

การเทศน์มหาชาติในสมัยสุโขทัย

สันนิษฐานว่าการนิยมนเทศน์มหาชาติหรือเวสสันดรชาดกนี้คงมีมาก่อนตั้งอาณาจักรกรุงสุโขทัยเพราะได้ปรากฏคำภีร์ภาษามคธ ชื่อเวสสันดรทีปนีเป็นหนังสือชั้นฎีกาแก้รรถกถาหาเวสสันดรชาดกอันพระมหาเถระมีนามว่าพระสิริมงคลจารย์ แต่งขึ้นที่นครเชียงใหม่เมื่อพ.ศ. ๒๐๖๐^{๑๔} แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนิกชนไทยทางเหนือนิยมเวสสันดรชาดกมาาก่อนนานแล้ว

สมัยสุโขทัยพุทธศาสนิกชนไทยนิยมชอบฟังเทศน์มหาชาติเพราะอิทธิพลของมาลัยสูตรที่กล่าวถึงพระมาลัยเถระผู้นำข่าวสารจากพระศรีอริยเมตไตรยให้มาแจ้งแก่ชาวโลกว่า

“ข้าแต่พระเถระผู้เจริญ ถ้านรชนชายหญิงทั้งปวงปรารถนาจะพบพระศรีอริยเมตไตรยผู้จะบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ ในอนาคตกาลแล้วไซ้ จงให้มนุษย์ทั้งหลายจะแจ้งเครื่องสักการะบูชา นำมาบูชาพระธรรมมาเทศนามหาเวสสันดรชาดกแล้วนั่งสดับฟังให้จบใน เวลาวินเดียวนั้นจะได้

^{๑๔} เทศน์มหาชาติฉลอง ๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหพัฒน์พิบูลจำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๑๖.

สำเร็จพระอรหันตผล พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณเฉพาะพระพักตร์ พระศรีอริยเมตตรัยสัพพัญญู สัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคตกาล^{๑๔}

เมื่อมีคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเข้ามาในประเทศไทยไม่มีผู้แปลจากภาษาบาลีออกเป็นภาษาไทย พุทธศาสนิกชนไทยก็นิยมให้มีการเทศน์สวดเฉพาะแต่ที่เป็นภาษาบาลี เหมือนการเทศน์คาถาพันอย่างทุกวันนี้ ในการต่อมาจึงได้มีผู้ชวนขยายแปลมหาเวสสันดรชาดกออกมาเป็นภาษาไทย แล้วก็ได้อีกผู้ที่ศรัทธาเลื่อมใสได้รื้อยกกรองขึ้นเพื่อให้ไพเราะตามหลักกวีนิพนธ์จึงเกิดมีมหาชาติพากษ์ไทยขึ้น มีสำนวนต่างๆหลายสำนวนหลายตอน เรียกว่ากัณฑ์ มีทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์ ในคัมภีร์เวสสันดรทีปนี ของพระศรีมังคลาจารย์ ก็แบ่งไว้ ๑๓ กัณฑ์เหมือนกันสันนิษฐานว่าคงจะแบ่งตามหลักของรุดงค์คุณ ๑๓ การแปลเวสสันดรชาดกออกมาเป็นภาษาไทยนั้น คงมีมาแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีจึงมีศิลาจารึกกล่าวถึงเวสสันดรชาดกหรือมหาชาติปรากฏอยู่ตามศิลาจารึกสมัยสุโขทัยหลักที่ ๓ ที่เรียกว่า “นครชุม” ซึ่งจารึกไว้เมื่อพ.ศ. ๑๙๐๐ ในรัชสมัยของพระยาสิทธิ (พระมหาธรรมราชาที่ ๑) ว่า “ธรรมเทศนาอันเป็นต้นว่าพระมหาชาติ หาคณสวดแลมิได้เลย”^{๑๕} ศิลาจารึกหลักที่ ๖ วัดป่ามะม่วงกล่าวถึงพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงผนวชเมื่อพ.ศ. ๑๙๐๕ และศิลาจารึกดังกล่าวได้สรรเสริญว่าพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงประกอบไปด้วยทานบารมีคล้ายกับพระเวสสันดรและในสมัยต่อมาได้มีการจารึกวัดเขมาหลักที่ ๑๔ ซึ่งเชื่อว่าจารึกในพ.ศ. ๒๐๗๙ ซึ่งกล่าวถึงการบำเพ็ญกุศลต่างๆพร้อมทั้งกล่าวถึงเวสสันดรชาดกว่าลายปักพื้นหนึ่งคำด่าสิ่งหนึ่ง อำแดงหอมซื้อไว้งอง มหาเวสสันดรชาดก อำแดงเสนบุขามมหาเวสสันดรเวสสันดรจารสำหรับหนึ่งบาท^{๑๖}

จากหลักฐานที่แสดงมานี้ชี้ให้เห็นว่าพุทธศาสนิกชนไทยนิยมการเทศน์มหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดกกันมานานตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานีเป็นอย่างช้าแต่บางแห่งก็เรียกว่าการเทศน์มหาเวสสันดร บางแห่งก็เรียกว่าการเทศน์มหาชาติ นอกจากนั้นสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้ในตำนานหนังสือมหาชาติว่าการแปลคาถาบาลีมาเป็นภาษาไทยเช่นนี้คงมีมานานแล้วแต่ครั้งสุโขทัยหากแต่ฉบับเดิมหายไป จนเมื่อพ.ศ. ๒๐๒๕ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงโปรดให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตในกรุงศรีอยุธยา แปลแต่งขึ้นใหม่ให้ชื่อว่ามหาชาติคำหลวงแต่ก็ได้สูญหายไปเสียครั้งเสียกรุงหลายกัณฑ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้แต่งซ่อมขึ้นภายหลังจนครบบริบูรณ์เมื่อพ.ศ. ๒๓๕๘ เพราะว่าการฟังเทศน์มหาชาติเป็นภาษาบาลีคงไม่เข้าใจซาบซึ้งดีเท่า

^{๑๔} พระครูวิจิตรธรรมโกศล (ชัยวัฒน์ ธมฺมาทฺตโน), *กะเทาะเปลือกเวสสันดร*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เสียงเสียง, ๒๕๓๖), คำนิยมของพระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต).

^{๑๕} ศิลปกรรม, กรม, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ จารึกสุโขทัย*, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๕), หน้า ๔๕.

^{๑๖} เทศน์มหาชาติฉลอง ๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส, หน้า ๑๖.

ภาษาไทยจึงมีการแปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทยทั้งยังแต่งภาษาไทยเป็นบทร้อยกรองทำนองต่างๆ หลายประเภทด้วยกัน^{๑๘}

ในสมัยสุโขทัยนี้สันนิษฐานว่ามหาชาติหรือเวสสันดรชาดกคงไม่ได้แต่งเป็นกาพย์กลอนหรือร้อยเอาไว้ เพราะฉะนั้นจึงไม่ปรากฏว่ามีสำนวนเทศน์เหลืออยู่เลยแม้แต่สำนวนเดียว

การเทศน์มหาชาติสมัยอยุธยา

มหาชาติหรือเวสสันดรชาดกที่แปลออกมาเป็นภาษาไทยที่นับว่าเก่าแก่ที่สุดได้แก่มหาชาติคำหลวง ซึ่งเป็นวรรณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเล่มแรก และเป็นหนังสือที่คนไทยรู้จักกันเป็นอย่างดี หนังสือนี้แต่งขึ้นในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมมาไตรโลกนาถ ซึ่งพระองค์ได้เสวยราชย์ของกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่พ.ศ. ๑๙๙๑- ๒๐๓๐ อายุราชการนานถึง ๔๐ ปี ในระยะหลังของรัชกาลพระองค์ได้เสด็จไปประทับที่เมืองพิษณุโลก จึงได้โปรดให้ประชุมพระภิกษุสงฆ์และนักปราชญ์ราชบัณฑิตได้ช่วยกันแต่งมหาชาติคำหลวงขึ้นเมื่อพ.ศ. ๒๐๒๕ ซึ่งกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ประทานคำอธิบายไว้ในหนังสือมหาชาติคำหลวงฉบับ พ.ศ. ๒๔๖๐ ว่า “...มีจดหมายเหตุปรากฏว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีรับสั่งให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิต ในกรุงศรีอยุธยา แปลแต่งเมื่อปีชาล จุลศักราช ๘๔๔ พุทธศักราช ๒๐๒๕” และในพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐกุล่าวไว้ว่า “ให้ขุนมนุสสงฆ์ สบสังวาสและนักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งปวง ผูกพระมหาชาติคำหลวงพิสดารทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ประดับด้วยคาถา ๑๐๐๐ บริบูรณ์”^{๑๙}

มหาชาติคำหลวงนั้น มีวิธีการแต่ง คือ เอาภาษามคธเดิมตั้งบาทหนึ่งแล้วแปลแต่งเป็นกาพย์ภาษาไทยวรรคหนึ่งสลับกันไป บางแห่งก็ได้แต่งเป็นฉันทภาษาไทยบ้าง เป็นโคลงบ้าง ทั้งนี้แล้วแต่ความถนัดความสามารถของนักปราชญ์ผู้แต่ง เหตุผลก็คงจะเป็นการแต่งประกวดกันให้มีความไพเราะและให้มีความหมายใกล้กับภาษามคธซึ่งเป็นของเดิมมากที่สุด

มหาชาติคำหลวงนี้ เมื่อแต่งจบตอนหนึ่งๆ แล้วก็นำมาอ่านถวายหน้าพระที่นั่ง ครั้นเมื่อทรงเติมปรับปรุงแก้ไขแล้ว เหล่าราชบัณฑิตทั้งหลาย ก็จะช่วยกันแต่งทำนองสวดถวาย หลังจากสวดจบกัณฑ์หนึ่งแล้วก็โปรดให้มีการประโคมดนตรีตอนหนึ่ง แต่เดิมนั้นมหาชาติคำหลวงไม่ได้แต่งไว้สำหรับพระนักเทศน์แต่ว่าได้แต่งไว้สำหรับนักสวดให้อุบาสกอุบาสิกาฟังในเวลาไปบำเพ็ญกุศลที่วัด

มหาชาติคำหลวงนี้ ถือกันว่าเป็นหนังสือที่แต่งดียังมาตั้งแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ตามหลักฐานทางวรรณคดีนับว่าเป็นวรรณกรรมที่ดีที่สุดเรื่องหนึ่ง หรือว่าเป็นเพชรน้ำเอกเม็ดหนึ่งทาง

^{๑๘} กระทรวงศึกษาธิการ, *แบบเรียนวรรณคดีเล่ม ๕ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕*, (นครหลวงกรุงเทพมหานครบุรี: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๔), หน้า ๒๕.

^{๑๙} พรพรรณ วัชรากัย, *วรรณคดีที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทประชาชนจำกัด, ๒๕๐๘), หน้า ๗๕.

อักษรศาสตร์ของไทย แม้ในหนังสือจินตามณี ซึ่งใช้เป็นภาษาแบบเรียน ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ได้ยกเอาบทกลอนจากมหาชาติคำหลวงมาเป็นตัวอย่าง ในกัณฑ์มัทรีถึงความตอนหนึ่งว่า^{๒๐}

ครั้นเข้าก็หิ้วข้าว	ชายฝ่าเท้าไปตามชาย
ลูกไม้บัพทนาย	จำยราช อดเย็น
เป็นไฉจึงมาค่า	อยู่จรล้าต่อกลางคืน
เห็นภูนี้โหดเหี้ย	มาดูแลนนี้เพื่อใด

หลังจากกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าแล้วปรากฏว่าหนังสือมหาชาติคำหลวงได้สูญเสียและสูญหายไป นับว่าน่าเสียดายยิ่งนัก

ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พระองค์โปรดให้ประมุขนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งกาพย์มหาชาติขึ้นระหว่างพ.ศ. ๒๑๔๕-๒๑๗๐ ไม่ได้แต่งขึ้นเพื่อให้คนสวดได้สวดให้อุบาสกอุบาสิกาฟังเหมือนอย่างมหาชาติคำหลวง แต่แต่งสำหรับพระเทศน์เพื่อให้ฟังเข้าใจง่าย เพราะมีภาษาบาลีน้อย สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเขียนไว้ในคำนำหนังสือเรื่องมหาชาติคำหลวงซึ่งพิมพ์ครั้งแรกว่า

“หนังสือมหาชาติกาพย์สำนวนเก่าถึงขั้นนั้น ปรากฏอยู่ในปัจจุบันที่บางกัณฑ์ กาพย์มหาชาติมีศัพท์มคธน้อยเป็นกาพย์ภาษาไทยมาก สันนิษฐานว่าจะแต่งสำหรับพระเทศน์ให้สัปปุรุษเข้าใจเรื่องง่ายขึ้นกว่ามหาชาติคำหลวง”^{๒๑}

ทำนองมหาชาตินั้น มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยดังศิลาจารึกว่า “มหาชาตินั้นหาคนสวดแลมิได้เลย” ครั้นถึงสมัยอยุธยาปรากฏว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงประดิษฐ์ทำนองสวดขึ้นเนื่องจากพระองค์ทรงมีพระสุริยเสด็จไพเราะ และนักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งหลายได้ร่วมกันประดิษฐ์ทำนองสวดถวายต่อหน้าพระที่นั่งของพระมหากษัตริย์ ต่อมาในรัชสมัยของพระเจ้าทรงธรรมได้มีการแต่งมหาชาติ เป็นกาพย์ขึ้นนับว่าเหมาะที่จะนำไปเทศน์เป็นทำนองเรียบ ๆ ตามที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าเทศน์มหาชาติเป็นทำนองต่างๆ นั้นได้เกิดขึ้นมาจากกาพย์มหาชาติคำหลวง ที่แต่งขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรมโดยอนุโลมมาจากคำสวดมหาชาติคำหลวง ในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและสมัยกรุงสุโขทัยสืบต่อกันมาสมกับคำให้การของคุณหลวงหวัดทีกกล่าวว่า “พระองค์ทรงแต่งมหาเวสสันดรชาดก...” ทั้งสวดประสาณเสียงโอดร่ำพันคร่ำครวญต่างๆ ก็มีมาแต่ครั้งนั้น มาถึงสมัยปัจจุบันการเทศน์มหาชาติจึงมีระเบียบทำนองประจำกัณฑ์ ทั้ง ๑๓ กัณฑ์ มหาชาติคำหลวงยังใช้สวดในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เวลาเช้าพรรษาทุกๆ ปี และยัง

^{๒๐} สำนักพิมพ์คลังวิทยา, มหาชาติคำหลวง, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจริญธรรม, ๒๕๑๖), หน้า ๓.

^{๒๑} พรพรรณ วัชรากัย, วรรณคดีที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา, (พระนคร: ประชาชน, ๒๕๐๗), หน้า ๗๘.

ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งเสมือนเป็นเรื่องจริงจังของคนกรุงเก่าก็มีเรื่องเทศน์มหาชาติว่าด้วยสามเณรแก้วเทศน์กัณฑ์มัทรี^{๒๒}

นอกจากนี้ได้มีการรจนามหาชาติอีกหลายสำนวนนอกจากนี้ยังมีการรจนามหาชาติในท้องถิ่นต่างๆแต่ไม่ทราบยุคสมัย(เพียงแต่สันนิษฐานได้ว่าอยู่ในระหว่างปลายอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์)เช่น มหาชาติไทยเหนือ มหาชาติอีสาน มหาชาติใต้(พระมหาชนก, พระราชคำฉันท์) การที่มีฉบับต่างๆแพร่หลายเช่นนี้ก็เพราะเกิดมีประเพณีการเทศน์มหาชาติขึ้นมีทั้งของหลวงคือพระราชพิธีและของราษฎร ฉะนั้นมาจนทุกวันนี้ว่าผู้ที่ได้ฟังเทศน์มหาชาติครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ในวันเดียวจะได้บุญมากเพราะเป็นเรื่องของการบริจาทานอย่างสูงสุดคือการยอมสละทุกอย่างโดยเฉพาะอย่างยิ่งการบริจาศุบุตรเป็นทานดังความในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์มัทรีว่า

"เจ้าจงอนุโมทนาปิยะบุตร

อันเป็นมกุฏทานบารมี"^{๒๓}

หนังสือมหาชาติจึงไม่เป็นเพียงหนังสือสำหรับอ่านเท่านั้น แต่กลายเป็นประเพณีที่เป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินชีวิตของคนไทย ทำให้คนไทยชาวซึ่งในเรื่องการบำเพ็ญทานบารมีมากกว่าอย่างอื่น ซึ่งจะแสดงออกในการที่เรามักจะนึกถึงเรื่องทานก่อนอื่นอยู่เสมอเมื่อพูดถึงการทำบุญบำเพ็ญกุศล^{๒๔}

การเทศน์มหาชาติในสมัยธนบุรี

หลังจากที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้ทรงกอบกู้อิสรภาพครั้งที่สองแล้ว ในสมัยกรุงธนบุรีนี้มีปรากฏเรื่องเกี่ยวกับมหาชาติว่า หลวงสรวิจิต (หน) ได้แต่งร่ายยาวมหาชาติกัณฑ์กุมาร และกัณฑ์มัทรีขึ้น^{๒๕} ได้ใช้มาจนหมดสมัยกรุงธนบุรีและได้เป็นแบบแผนต่อมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ผลงานด้านวรรณคดีในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี แม้จะไม่เด่นเท่าเทียมสมัยที่รุ่งเรืองอันเนื่องมาจากการศึกสงครามรอบด้านก็ตาม แต่ก็ได้แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถอย่างยอดเยี่ยมของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ยากที่จะพึงทำได้ในสถานการณ์เช่นนั้น

^{๒๒} มหาวิทยาลัยรามคำแหง, **วรรณคดีวิจารณ์ (มหาเวสสันดรชาดก)**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๑), หน้า ๑๗.

^{๒๓} **มหาชาติคำหลวง**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจริญธรรม, ๒๕๑๖), หน้า ๒๖๐.

^{๒๔} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “ทศบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสดมหาบัณฑิต**, ภาควิชาภาษาตะวันออก, (บัณฑิตวิทยา: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์, ๒๕๒๔), หน้า ๑๓๐-๑๓๑.

^{๒๕} สมพันธ์ เลขาพันธ์, **วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น**, (กรุงเทพมหานคร: หจก. แสงจันทร์การพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๓๑.

จะเห็นได้ว่า การฟื้นฟูส่งเสริมวรรณกรรมสมัยธนบุรีนั้น มีความสัมพันธ์ควบคู่กันไปกับการฟื้นฟูประเทศชาติและพระศาสนาตลอดมา โดยเฉพาะด้านพระศาสนานั้น สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงทำนุบำรุงและปกป้องพระศาสนาไว้ด้วยพระชนม์ชีพของพระองค์จวบจนสิ้นรัชสมัย

อนึ่ง หลวงสรวิจิต (หน) ซึ่งแต่งร่ายยาวมหาชาติกัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรี ในแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี มีตำแหน่งเป็นหลวงสรวิจิตนายด่านเมืองอุทัยธานี มีบทบาทสำคัญในการปราบจลาจลปลายสมัยธนบุรีตามพงศาวดารพระราชหัตถเลขากล่าวไว้ว่า หลวงสรวิจิต (หน) เป็นผู้มีส่วนสำคัญในการรักษาพระนครไว้รอดจนกว่าสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกกลับจากไปตีเขมร และหลวงสรวิจิต (หล) ออกไปปราบทัพ ณ พม่าแสนแสน รายงานข้อราชการต่างๆ แล้วอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเข้ามายังพระนคร นับเป็นความชอบพิเศษ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่๑ โปรดฯ ให้เป็นพระยาพิพัฒน์โกษา และ เจ้าพระยาพระคลังในที่สุด ส่วนงานวรรณกรรมของท่านเริ่มต้นมาตั้งแต่สมัยธนบุรี ท่านมีความสามารถทางการประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง เป็นกวีที่แต่งกลอนได้ลักษณะสง่างามและมีสรวรรณคดีไพเราะจับใจยิ่งนัก

การเทศน์มหาชาติสมัยรัตนโกสินทร์

สมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อพ.ศ. ๒๓๕๘ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิต แต่งมหาชาติคำหลวงบางกัณฑ์ ขึ้นเพื่อแต่งซ่อมแผนฉบับที่แต่งขึ้นในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งขาดหายไปสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นมหาชาติคำหลวงจึงได้สมบูรณ์สืบต่อมา นักปราชญ์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีหลายท่านที่มีชื่อเสียงดังมีชื่อปรากฏคือ

ในสมัยรัชกาลที่หนึ่งเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้แต่งร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ๒ กัณฑ์ คือกัณฑ์กุมาร และ กัณฑ์มัทรี ผลงานการแต่งของท่านได้มีผู้นิยมมาก เพราะใช้คำสละสลวย ใช้โวหารเปรียบเทียบคมคายลึกซึ้ง ในสมัยนี้กวีทั้งในวัดแล้วในวังนิยมแต่งร่ายยาวมหาชาติเพื่อประกวดสำนวนกัน พระนักเทศน์ก็ได้แต่งกัณฑ์ที่ตนถนัดไว้เป็นส่วนตัว ดังนั้นจึงปรากฏว่าจะมีสำนวนเทศน์มากมายและพระเทพโมลี(กลั่น) เป็นพระนักเทศน์มหาชาติที่มีชื่อเสียงอยู่ในวัดราชสิทธิาราม (วัดพลับ) ได้แต่งร่ายยาว มหาชาติ ๒ กัณฑ์ คือกัณฑ์มหาพนและกัณฑ์ทานกัณฑ์ สำหรับกัณฑ์มหาพนนั้นแต่งได้ดีมากและมีชื่อเสียงมาก เพราะมีสำนวนดีเด่นเพียบพร้อมด้วยการใช้ถ้อยคำสัมผัสอักษร และการเล่นคำอย่างวิจิตรบรรจงโดยใช้คำพ้องๆ เข้าใจง่ายและลำดับความได้ดีจนสามารถเห็นภาพจินตนาการอย่างชัดเจน

ในสมัยรัชกาลที่ ๒ – ๓ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงมีพระนามเดิมว่าพระองค์เจ้าวสุกรี ซึ่งเป็นกวีที่มีชื่อเสียงและแต่งร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกได้ไพเราะเป็นที่นิยมยกย่องมากได้ทรงพระนิพนธ์ มหาชาติร่ายยาวขึ้น ๑๑ กัณฑ์ ยกเว้นกัณฑ์ มหาพนและกัณฑ์มัทรี ทรงเห็นว่าทั้งสองกัณฑ์นี้มีกวีได้แต่งไว้ดีเยี่ยมที่สุดแล้ว และ กระทรวงศึกษาธิการได้

คัดเลือกให้ใช้เป็นแบบเรียนมีทั้งหมด ๕ กัณฑ์ คือกัณฑ์ทศพร กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์มหาราช กัณฑ์ฉกษัตริย์ และกัณฑ์นครกัณฑ์

มหาชาติร่ายยาวมีวิธีแต่งคือ ยกเอาคาถาบาลีตอนหนึ่งขึ้นมาตั้งเป็นกระพุ่ม แล้วจึงบรรยายเรื่องเนื่องด้วยคาถาที่ยกขึ้นมานั้น ต่อจากนั้นก็ยกคาถาตอนต่อไปมาบรรยายอีกจนครบจำนวนคาถาในแต่ละกัณฑ์ทำให้มีคำบรรยายและเข้าใจง่าย

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือมหาชาติจำนวน ๕ กัณฑ์ คือกัณฑ์วนปเวศน์ กัณฑ์จุลพน กัณฑ์มหาราช กัณฑ์สักกบรรพ และกัณฑ์ฉกษัตริย์ เพราะกัณฑ์ฉกษัตริย์ทรงพระราชนิพนธ์แต่ข้างต้นสองแหล่ง นอกนั้นเป็นสำนวนเดิมของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส สำหรับวิธีแต่งมหาชาติฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ ก็เหมือนกันกับกัณฑ์มหาราชแต่มีลักษณะเด่นคือทรงอ้างถึงที่มาของข้อความและความคิดหลายตอน บางทีก็เปรียบเทียบเนื้อหาของที่มาต่าง ๆ ด้วย^{๒๖} มหาชาติฉบับนี้ผู้ที่ใช้ในการเทศน์ก็มีแต่เจ้านายชั้นสูงที่เป็นเชื้อพระวงศ์โดยตรงนั้นนอกจากนี้ยังมีอีกหลายท่านที่ไม่ปรากฏชื่อ

ในสมัยรัตนโกสินทร์มีธรรมเนียมประเพณีการสวดเทศน์มหาชาติอย่างใหญ่โตเป็นงานพระราชพิธีการเทศน์มหาชาตินิยมเทศน์ ในพระอุโบสถพระวิหารหรือศาลาการเปรียญ และไม่จำกัดฤดูกาลในการเทศน์อย่างในชนบท ภาคกลางนิยมเทศน์ระหว่างเทศกาลออกพรรษาถึงเดือน ๑๒ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือนิยมเทศน์ในเดือน ๒-๔ เรียกว่าบุญพระเวส ภาคเหนือมีการตั้งธรรมหลวงมหาชาติในเดือนยี่เพือ เดือนสองหรือเดือนพฤศจิกายนและประเพณีเทศน์มหาชาติในเดือนสามเพือ คือ เดือนธันวาคม ภาคใต้นิยมเทศน์มหาชาติในเดือนอ้าย^{๒๗} การเทศน์มหาชาติภาคกลางเป็นที่นิยมมาแต่โบราณทางราชการถือว่าการเทศน์มหาชาติเป็นพระราชพิธีของแผ่นดินปรากฏตามหนังสือพระราชพิธี ๑๒ เดือนพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ เรียกการเทศน์มหาชาติว่าพระราชกุศลเทศนามหาชาติเป็นพระราชพิธีในเดือนอ้าย และกล่าวถึงการเทศน์มหาชาติในรัชกาลที่ ๑ ถึง ๓ ว่ามีการเทศน์บนพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัยแห่งเดียว แต่ถ้ามีพระบรมศพอยู่บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทก็จะยกขึ้นไปเทศนาบนแท่นมุกพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในราชการพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เคยยกไปเทศนาที่พระที่นั่งอนันตสมาคมแต่เนื่องจากฝ่ายในฟังไม่ได้ยินจึงได้ย้ายเข้าไปที่พระที่นั่งทรงธรรมข้างใน ข้าราชการที่เข้าไปฟังเทศน์นั้นมีแต่เจ้านาย เจ้าพนักงาน กรมพระตำรวจและมหาดเล็ก บนพระที่นั่งทรงธรรมมีแต่ฝ่ายในทั้งสิ้น ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ

^{๒๖} สุภาพรณ ฌ บางช้าง, **มหาชาติและประเพณีการเทศน์มหาชาติ**, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๔๑.

^{๒๗} หอสมุดแห่งชาติกรมศิลปากร, **มหาชาติสำนวนอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๓๑), หน้า คำชี้แจง.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงย้ายกลับไปประทับที่นั่นอัมรินทร์วินิจฉัยและเมื่อมีการซ่อมแซมพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัยก็ ยกไปที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทอีก^{๒๘}

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าประเพณีเทศน์มหาชาตินั้นเป็นประเพณีทั้งของชาวบ้านและประเพณีในราชสำนักและมีการสืบทอดเนื่องกันมาถึงปัจจุบันประเพณีเทศน์มหาชาติถือว่าเป็นประเพณีการทำบุญในเทศกาลออกพรรษาที่สำคัญมากในสังคมของพุทธศาสนิกชนไทยเพราะเชื่อว่าผู้ใดฟังเทศน์มหาชาติยอมได้กุศลแรงชาติหน้าจะได้เกิดในศาสนาพระศรีอารียะ และยังเชื่อว่ามหาชาติชาดกนี้จะเสื่อมเร็วกว่าทศชาติชาดกเรื่องอื่นๆพุทธศาสนิกชนไทยต้องรีบฟังก่อนที่จะสูญหายไประหว่างนั้นพุทธศาสนิกชนไทยจึงนิยมการฟังเทศน์มหาชาติทุกภูมิภาคของประเทศไทย

ในพ.ศ. ๒๔๕๐ กรมศึกษาธิการได้รวบรวมมหาชาติสำนวนต่างๆ ในภาคกลาง เนื้อหาอยู่ในคัมภีร์เทศน์มหาชาติเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ ๑๐๐๐ พระคาถา ซึ่งเทศน์ด้วยภาษาไทยมาตรฐาน เทศน์มหาชาติภาคกลาง มีทั้งทำนองหลวงและทำนองราษฎร์ ทำนองหลวง คือ การเทศน์การเทศน์แบบเรียงกัณฑ์ทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ส่วนการเทศน์นอกคัมภีร์เรียกว่าทำนองราษฎร์ การเทศน์มหาชาติภาคกลางมีทั้งเทศน์ในวัง และเทศน์ในวัด การเทศน์ในวังเทศน์แบบทำนองหลวงอย่างเดียว ส่วนการเทศน์ในวัดมีทั้งทำนองหลวงและทำนองราษฎร์ บางวัดก็เทศน์แบบผสมผสาน เรียกว่าเทศน์ทั้งเนืองนอกเนืองใน การเทศน์มหาชาติภาคกลางมีผู้แต่ง ๖ ท่าน ดังนี้

กัณฑ์ทศพร กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์วนปเวศน์ กัณฑ์จุลพน กัณฑ์สักกบรรพ กัณฑ์มหาราช และ นครกัณฑ์ เป็นพระนิพนธ์ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

กัณฑ์วนปเวศน์ กัณฑ์จุลพน และกัณฑ์สักกบรรพ เป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

กัณฑ์กุมาร กัณฑ์มัทรี เป็นงานนิพนธ์ของ เจ้าพระยาพระคลัง(หน)

ทานกัณฑ์ เป็นงานนิพนธ์ของ สำนักวันถนน

กัณฑ์ชูชก เป็นงานนิพนธ์ของ สำนักวัดสังข์กระจาย

สำนวนดังกล่าวนี้แต่งเป็นร้อยยาว นิยมเรียกว่า มหาชาติคำกลอน ซึ่งพระสงฆ์นิยมเอามาเทศน์ให้อุบาสกอุบาสิกได้ฟังกันในปัจจุบัน

สมัยรัตนโกสินทร์ คตินิยมเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดรในมหาชาติยังคงสืบทอดมา มีธรรมเนียมการสวดและเทศน์มหาชาติอย่างใหญ่โต เป็นงานพระราชพิธี มีการแต่งมหาชาติ

^{๒๘} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธี ๑๒ เดือน, (ธนบุรี: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๑), หน้า ๗๑.

คำหลวงเพิ่มเติม ส่วนวงเล็บที่ขาดหายไป รวมทั้งแต่งร่ายยาว มหาเวสสันดรชาดกสำหรับการเทศน์มหาชาติ^{๒๙}

๒.๒.๓ ประวัติความเป็นมาของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา

ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึง ๒๐ ดินแดนทางภาคเหนือของประเทศไทยหรือที่เรียกว่าดินแดนล้านนาพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก^{๓๐} มหาชาติชาดกหรือเวสสันดรชาดกเป็นคาถาชาดกเรื่องที่ ๕๔๗ ในชุดทศกนิกาของพระสุตตันตปิฎก ต่อมามีการขยายความเป็นอรรถกถาเพื่อให้เนื้อเรื่องสมบูรณ์ เรื่องมหาชาติเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาที่ร้อยแก้วมีภาษาบาลีแทรกตลอดทั้งเรื่อง ถือได้ว่าเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาที่สำคัญของภาคเหนือ มีทั้งฉบับโวหารเทศนาและฉบับแปลร้อยแก้ว ชาวล้านนาในอดีตนิยม เรื่องมหาชาติทำให้มีการคัดลอกต้นฉบับเรื่องมหาชาติอย่างแพร่หลาย เรื่องมหาชาติในล้านนาแพร่กระจายอยู่ทุกจังหวัดในภาคเหนือเท่าที่พบมีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๒ จนถึง ๒๖ ซึ่งอาจลำดับเหตุการณ์ตามลำดับปีได้โดยสังเขปดังนี้

พ.ศ. ๑๒๒๖ พระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาสู่ดินแดนล้านนาครั้งแรกเมื่อพระนางจามเทวีย้ายจากแคว้นละโว้สู่แคว้นหริภุญชัย พระนางจามเทวีได้ทรงนิมนต์ภิกษุผู้รู้พระไตรปิฎกมาด้วย ๕๐๐ รูป^{๓๑} พุทธศาสนาที่เข้ามาเผยแผ่ในครั้งนี้เป็นพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทจากพระธรรมทูต ๙ สายที่พระเจ้าโคทมหาราชได้โปรดให้เผยแผ่ธรรม โดยสายที่มายังดินแดนสุวรรณภูมิคือสายพระโสมพะณะและพระอุตรเถระพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ได้เจริญรุ่งเรืองในแคว้นหริภุญชัย จึงทำให้อาณาจักรล้านนาในระยะแรกเริ่มนับถือพระพุทธศาสนานิกายนี้ และรู้จักกันในชื่อนิกายพื้นเมืองเดิม^{๓๒}

สมัยล้านนาตรงกับสมัยสุโขทัย และคาบเกี่ยวเข้าไปในสมัยอยุธยาตอนต้นสามารถกำหนดแบ่งช่วงยุคสมัยของพุทธศาสนาของล้านนาไว้ ดังต่อไปนี้

^{๒๙} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “ทศบาตรมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, ภาควิชาภาษาตะวันออก, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๑๓๐-๑๓๑.

^{๓๐} ลิขิต ลิขิตานนท์, **ยุคทองแห่งวรรณกรรมพุทธศาสนาของล้านนาไทย**, (เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ฉบับที่ ๑๐ มกราคม-มีนาคม, ๒๕๓๓), หน้า ๒๒.

^{๓๑} อุดม รุ่งเรืองศรี, **วรรณกรรมล้านนา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๗.

^{๓๒} สุรพล ดำริห์กุล, **ล้านนาสิ่งแวดล้อมสังคมและวัฒนธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: มรดกไทย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕๖.

พ.ศ. ๑๘๐๒-๑๘๐๓ พระเจ้ามังรายครองราชย์ ณ เมืองเชียงใหม่ ทรงทำนุบำรุง พระพุทธศาสนา เช่น สร้างวัดเชียงมั่น เป็นต้น

พ.ศ. ๑๘๔๘-๑๙๒๘ ในรัชกาลพระเจ้ากือนาธรรมิกราช พระองค์ทรงส่งราชทูตติดพัน ๔๐ มายังพระเจ้าลิไทอาณาจักรสุโขทัย เพื่อทูลขออาราธนาพระสังฆราชสุมนเถระไปเผยแผ่ พระพุทธศาสนา และนำพระบรมสารีริกธาตุมายังล้านนา ประมาณ พ.ศ. ๑๙๑๓ เป็นการเริ่มต้น พุทธ ศาสนาแบบลังกาวงศ์ในล้านนา พระเจ้ากือนามีความสนใจในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่งจึงสร้างวัด บุ ฬารามหรือวัดสวนดอกไม้(วัดสวนดอก เสร็จ พ.ศ. ๑๙๑๗) ถวายให้พระสุมนเถระจำวัด วัดนี้จึง กลายเป็นศูนย์กลางของพระสงฆ์ภิกษุในลำดับต่อมา^{๓๓} สร้างพระธาตุเจดีย์ทั้งที่วัดบุปผาราม และพระธาตุดอยสุเทพ (เสร็จ พ.ศ. ๑๙๒๗) เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่นำมานั้น นอกจากนี้ยังม ี การชำระบทสวดและทำนองสวดต่างๆให้ถูกต้อง พระพุทธศาสนาในล้านนาเจริญมากขึ้น ความเจริญ ของพระพุทธศาสนานิกายรามัญนี้ทำให้ภิกษุล้านนาหลายรูปเดินทางไปศึกษายังนอกอาณาจักรโดย เฉพาะที่เมืองลังกาในราวพ.ศ. ๑๙๖๘ เมื่อภิกษุกลุ่มนี้กลับมายังอาณาจักรล้านนาได้นิมนต์ภิกษุชาว ลังกา ๒ รูปคือพระวิกรมพาหุ และพระอุตตมปัญญาให้เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอาณาจักร ล้านนา โดยภิกษุลังกาทั้ง ๒ รูปได้จำวัดที่วัดป่าแดงหลวงและได้เรียกภิกษุกลุ่มนี้ว่านิกายสิงหล ใน สมัยพระเจ้ากือนามีสงฆ์ถึง ๓ นิกายได้แก่นิกายดั้งเดิมโบราณ นิกายพระสุมนเถระนำมาจากสุโขทัย และนิกายที่พระภิกษุล้านนาไปศึกษามาจากลังกาโดยตรง พระเจ้ากือนาได้ทรงนำคาถาพันที่เป็น ภาษาบาลี๑๐๐๐ พระคาถาให้พระภิกษุทั้ง ๓ นิกายแปลจึงสันนิษฐานได้ว่าหลังจากที่มีการแปลก็ น่าจะมีการใช้สวดและเทศน์^{๓๔} และมหาชาติเวสสันดรชาดกได้ถูกแต่งเป็นกลอนธรรมนับตั้งแต่นั้นมา

พ.ศ.๑๙๗๗ ในสมัยของพระเจ้าสามฝั่งแกน เจ้าผู้ครองนครแห่งราชวงศ์เม็งรายลำดับที่ ๘ ในสมัยนั้นพระมหาเถรทั้งหลายที่เป็นพหูสูต ผู้รู้ปริยัติพากันไปศึกษาพระธรรมที่เมืองลังกา และนำ พระพุทธศาสนากลับมาเผยแผ่ในอยุธยา พิชณฺ์โลก สุโขทัย เชียงใหม่ และเชียงใหม่ ผลจากที่ พระภิกษุจากลังกามาสืบศาสนาในล้านนานี้ทำให้บรรดาพระภิกษุตื่นตัวศึกษาปริยัติธรรมจนแตกฉาน มากมาย

พ.ศ. ๑๙๘๔-๒๐๓๐ ในสมัยพระเจ้าติโลกราช พระโอรสลำดับที่ ๖ ในพระเจ้าสามฝั่ง แกน พระมหากษัตริย์ล้านนาแห่งราชวงศ์มังรายพระองค์ที่ ๙ ร่วมรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แห่งกรุงศรีอยุธยา กษัตริย์พระองค์นี้เคยทรงผนวชชั่วคราว ณ วัดป่าแดงเมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๐ ในสมัยนั้น

^{๓๓} อุดม รุ่งเรืองศรี, **วรรณกรรมล้านนา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๖.

^{๓๔} ประคอง นิมมานเหมินท์, **มหาชาติล้านนาการศึกษาในฐานะเป็นวรรณคดีท้องถิ่น**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖), หน้า ๓๐.

พระพุทธรูปมีความเจริญรุ่งเรืองอย่างยิ่ง พระองค์ทรงเลื่อมใสและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาทรงสนับสนุนคณะสงฆ์สำนักวัดป่าแดง (ลังกาวงศ์นิกายสิงหลใหม่) โดยอาราธนาพระมหาเมธีกรพระภิกษุในภิกษุสงฆ์จากเมืองลำพูนและทรงสถาปนาให้พระมหาเมธีกรเป็นพระมหาสวามี เพราะเหตุนี้พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ใหม่จึงมีความเจริญรุ่งเรืองมาก ต่อมา พ.ศ. ๑๙๙๘ พระสงฆ์คณะหนึ่งได้รับพระบรมราชูปถัมภ์ ไปศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศศรีลังกา เมื่อกลับมาได้นำต้นพระศรีมหาโพธิ์มาด้วย จึงโปรดให้สร้างอารามถวาย ชื่อวัดโพธารามหรือวัดเจ็ดยอด

ในสมัยนั้นพระสงฆ์ได้รับการสนับสนุนในการศึกษาภาษาบาลีและการปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัยที่ถูกต้อง ทำให้การศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมเจริญก้าวหน้าอย่างสูง พระองค์ทรงยกย่องพระภิกษุผู้ที่มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก ฉะนั้นพระภิกษุในสมัยพระเจ้าติโลกราชจึงมีความรู้สูงและมีชื่อเสียงมากมายเช่น พระธรรมทิน พระญาณกิตติเถระ และพระสิริมังคลาจารย์ จากการศึกษาพระภิกษุเหล่านั้นในสมัยนี้มีความเชี่ยวชาญในภาษาบาลี และพระไตรปิฎกอย่างสูงตลอดถึงการศึกษาพระปริยัติธรรมอย่างลึกซึ้ง

ในปี พ.ศ. ๒๐๒๐ พระองค์ทรงโปรดให้มีการทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๘ ของโลก หรือนับต่อจากลังกา ที่วัดเจ็ดยอดหรือวัดโพธาราม นับว่าเป็นสมัยหนึ่งที่พระภิกษุชาวล้านนาได้สนใจศึกษาพระพุทธศาสนามากขึ้นเป็นลำดับ ในช่วงนี้นับว่าเป็นช่วงเริ่มต้นยุคทองของพระพุทธศาสนาในนครเชียงใหม่ที่มีอิทธิพลต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

พ.ศ. ๒๐๓๘-๒๐๖๘ สมัยพญาแก้วหรือพระเมืองแก้ว เป็นระยะรุ่งเรือง แห่งวรรณคดีพระพุทธศาสนาของล้านนาไทย เกิดพระสงฆ์นักปราชญ์ และคัมภีร์ ภาษาบาลีขึ้นมาก เช่น พระสิริมังคลาจารย์ แต่งมังคลัตถปิณี เวสสันดรทีปนี จักวาฬทีปนี สังขยาปกาสะกฏิกา พระญาณกิตติ แต่งโยชนาวินัย โยชนาภิธรรม พระรัตนปัญญา แต่ง วชิรสารัตถสังคหะ และ ชินกาลมาลีปกรณ์ พระโพธิธัมมิก แต่ง จามเทวีวงศ์และสังคหะนิทาน พระนันทาจารย์ แต่ง สารัตถสังคหะ และ พระสุวรรณรังสี แต่งปฐมสมโพธิสังเขป พระพุทธญาณเจ้าและพระพุทธพุกามแต่งตำนานมูลศาสนา พระญาณวิลาสเถระแต่งสังขยาปกาสะ นอกจากนั้นยังมีปัญญาสาตกซึ่งไม่ปรากฏนามผู้แต่งแต่เข้าใจว่าปัญญาสาตกเป็นงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ที่แต่งทำนองเลียนแบบชาตกในพระไตรปิฎกมีเนื้อเรื่องไม่เหมือนกันเพราะเป็นชาตกนอกพระไตรปิฎก

เวสสันดรชาตกเป็นชาตกหนึ่งที่นักปราชญ์สมัยนี้แต่งขึ้นมีทั้งแบบร้อยแก้ว แบบร้อยกรอง และการใช้ภาษาถิ่นในการเขียนมีการเขียนเชิงอรรถอธิบายความเพื่อให้เข้าใจได้ง่ายขึ้นจนมีชื่อเสียงแพร่หลายไปสู่อาณาจักรใกล้เคียง ในปีพ.ศ. ๒๐๖๐ พระสิริมังคลาจารย์ นักปราชญ์แห่งเมืองเชียงใหม่ ได้รจนาเวสสันดรทีปนีซึ่งแต่งเป็นภาษามคธอธิบายความในอรรถกาเวสสันดรชาตกให้เข้าใจง่ายขึ้น และเมื่อชาตกเรื่องนี้เป็นที่นิยมของชาวล้านนา ก็มีผู้แต่งเป็นสำนวนต่าง ๆ ตามความถนัดของนักประพันธ์ในแต่ละท้องถิ่นและคงมีการใช้สวดและเทศน์ โดยเฉพาะสำนวนล้านนานั้นมี

มากกว่าทุกภาค และมีมากกว่าคัมภีร์ไบเบิลทุกเรื่อง รวมถึงวรรณกรรมบาลีอื่นๆจำนวนมาก หากมองโดยช่วงเวลากว้าง ๆ คือ ในระหว่าง ปี พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๑๐๐ นับเป็นยุคทองของล้านนา เพราะมีพระสงฆ์จำนวนหลายรูป ที่มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกและภาษาบาลี จนสามารถรจนาคัมภีร์ภาษาบาลีไว้มากมาย

การปรากฏขึ้นของเวสสันดรทีปนีนี้แสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องของความนิยมมหาชาติเวสสันดรชาดกได้ประการหนึ่ง กล่าวคือ มหาชาติเวสสันดรชาดกน่าจะมีคามนิยมมาก่อนสมัยที่พระสิริมังคลาจารย์อยู่ก่อนแล้ว ต่อมาพระสิริมังคลาจารย์จึงได้แต่งขึ้นเพื่ออธิบายเรื่องพระเวสสันดรให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น เมื่อเปรียบเทียบด้านเวลากับมหาชาติคำหลวงของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแล้วพบว่าแต่งภายหลังเล็กน้อยเท่านั้น อาจเป็นไปได้ว่าคนล้านนาคงนิยมฟังมหาเวสสันดรชาดกกันมาก่อนหน้านั้นแล้ว จึงเป็นเหตุเร้าใจให้ พระสิริมังคลาจารย์แต่งฎีกาอธิบายอรรถกถาเรื่องนี้ขึ้น และอาจเป็นไปได้ว่ากรุงสุโขทัยได้แบบประเพณีฟังเรื่องเวสสันดรมาจากภาคเหนือ^{๓๕}

หลังจากสิ้นสมัยพระเมืองแก้วแล้ว ในรัชกาลต่อมาเหตุการณ์บ้านเมืองล้านนาอยู่ในภาวะระส่ำระสายเกี่ยวกับการแย่งชิงราชอาณาจักร เจ้าผู้ครองนครจึงเอาพระทัยใส่ในกิจการงานด้านการปกครองเสียเป็นส่วนใหญ่ ส่วนงานทางด้านพระพุทธศาสนาไม่ค่อยปรากฏเด่นชัดมากนัก

พ.ศ. ๒๑๐๑ เชียงใหม่ได้สูญเสียเอกราชให้แก่พม่า ถูกพม่าปกครองเป็นเวลา รวม ๒๐๐ ปี ยุคทองแห่งพระพุทธศาสนาในล้านนา ก็ได้สะดุดหยุดลง ความเป็นปราชญ์ของพระสงฆ์รุ่นต่อ ๆ มา ก็ถดถอยลงตามลำดับ และมีบางเหล่าหันไปนิยมพม่า ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าชาวล้านนายอมอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า และรับเอาวัฒนธรรมพม่าหลายอย่างมาใช้ วัดวาอารามบางแห่งก็กลายเป็นศิลปะพม่าเป็นจำนวนมากสืบจนปัจจุบัน ต่อมาเมื่ออาณาจักรล้านนาถูกผนวกเข้ากับประเทศไทย ภายใต้ระบบการปกครองสมัยใหม่แบบตะวันตกที่แบ่งการบริหารออกเป็นกระทรวงทบวงกรมเมื่อสมัยรัชกาลที่ ๕ นับแต่นั้นมานครเชียงใหม่ที่เคยรุ่งเรืองทางด้านศาสนาก็กลายเป็นจังหวัดหนึ่งของไทย และเมื่ออิทธิพลพระพุทธศาสนาจากส่วนกลางแผ่เข้ามาถึง ก็ยิ่งทำให้ความเป็นปราชญ์ของพระล้านนาริบหรี่ลง แล้วในที่สุดพระภิกษุ สามเณรท้องถิ่น ก็ไม่สนใจเรียนหนังสือพื้นเมืองหรือตัวธรรมอีกต่อไป เช่นเดียวกับพระภิกษุสามเณรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ก่อนสมัยที่การศึกษาสำหรับราษฎรจะกระจายออกไปถึงใหม่ ๆ ก็ปรากฏว่ามีการต่อต้านการเรียนภาษาไทยอยู่ คนที่เกิดในสมัยรัชกาลที่ ๕ เล่าว่า สมัยท่านบวชเป็นสามเณรนั้น ถ้าเจ้าอาวาสเห็นอักษรไทยบนกระดานดำ หรือเขียนอยู่ที่ไหนก็ตาม จะถามหาผู้เขียนและจะลงโทษทันทีหากจับได้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคนในภาคอื่นยังไม่ยอมรับภาษาไทยทันทีโดยเฉพาะชาวล้านนา เพราะมีภาษาเขียนเป็นของตนเอง และใช้กันแพร่หลายในวงการพระพุทธศาสนา ทั้งคนไทยภาคกลางก็เหมือนจะไม่รับศักราชของคนในประเทศราช เวลาพูดถึง

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

ก็มักจะใช้คำพูดที่สื่อถึงการดูหมิ่น ซึ่งอาจจะเป็นอุปสรรคต่อความสัมพันธ์ที่ดี แต่ในด้านประเพณีและวรรณกรรมล้านนาโดยเฉพาะมหากาฬเวสสันดรชาดกก็ได้สูญหายไปเสียทีเดียว ยังมีการสืบต่อมา

พ.ศ. ๒๓๔๕ ในรัชสมัยของพระเจ้ากาวิละได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ ได้มีราชประเพณีเกี่ยวกับการฟังพระธรรมเทศนาที่สืบต่อมา ดังความปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่า “ถึงวันเดือน ๕ เพ็งเมงวัน ๑ สมเด็จพระเพนเจ้าก็ได้สดับฟังธรรมเทศนาพระพุทธเจ้าตั้งแต่ตมียชาดก ลำดับทั้ง ๑๐ ชาติ ถึงเวสสันดร ได้บูชาแลหื้อทานถึงแก่พระไตรรัตน์เจ้าทั้งสามด้วยเครื่องไทยทานเป็นอันมาก สมเด็จพระเพนเจ้าสถิตสำราญนั่งเมืองอยู่ได้ ๓ เดือน”^{๓๖}

จากราชประเพณีที่ปรากฏแสดงให้เห็นความจริงประการหนึ่ง คือ การฟังพระธรรมเทศนามิได้สูญหายไปยังคงแพร่หลายอยู่ในกลุ่มพุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะในพระราชวังซึ่งมีผู้ครองนครซึ่งเป็นองค์ศาสนูปถัมภก และเป็นหลักในการสืบต่อประเพณีการฟังเทศน์สำหรับประชาชนทั่วไป

แม้ในอาณาจักรล้านนาหัวเมืองอื่น คือ เมืองน่าน ก็มีพระราชมหากษัตริย์ผู้ครองนครน่านได้เป็นองค์ศาสนูปถัมภก คือ พระเจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ ได้สร้างศาสนวัตถุและสร้างพระคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาไว้อย่างอเนกอนันต์ ด้วยพระบารมีของพระองค์ท่าน การปกครองบ้านเมืองอยู่เป็นสุขเป็นที่ปรากฏทั่วไปในนานาประเทศด้วยเดชานุภาพ ดังความปรากฏในพงศาวดารเมืองน่านว่า “...ถึงจุลศักราชได้ ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) ตัวปีเมิงไฉ้นั้น เจ้ามหาชีวิตท่านก็มีอาชญาหื้อแก่ท้าวพระยาเสนาอามาตย์บ้านเมืองทั้งมวล สร้างแปงหอค้าแลคัมแลคัมแก้วหันแล เจ้าอนันตวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันตไชยนั้นทบุรมหาราชวงษาธิบดีท่านได้เสวยราชสมบัติในพระนครเมืองน่านบ้านเมืองก็ชุ่มเย็นเป็นสุขเป็นที่ภาชาปรากฏทั่วไปด้วยเดชานุภาพแห่งท่านถ้วนานาประเทศทั้งปวง คือไพร่อยู่ต่างค้าขายอ้ายคโมยกกับปรากฏได้แล...”^{๓๗}

พ.ศ. ๒๓๔๘ สมัยพระเจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่งได้ทรงสร้างธรรมคัมภีร์ทั้งหลายเป็นจำนวนมาก หนึ่งในนั้นก็คือ คัมภีร์พระเวสสันดร ทรงเบิกของราชสมบัติออกจ้างสร้างธรรมทั้งหลายรวมเข้ากันมี ๘๐ กับ ถวายพระสงฆ์ที่มากัดลอกคัมภีร์เป็นเงิน ๑๙,๔๐๐ ท็อกแล^{๓๘}

^{๓๖} ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี, (เชียงใหม่: โรงพิมพ์เมือง, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๘.

^{๓๗} พงศาวดารเมืองน่าน, อนุสรณ์งานบำเพ็ญพระราชกุศลออกเมรุ พระราชทานเพลิงศพพระเทพนันทจารย์ (บุญชู ธรรมสารมหาเถร) อดีตเจ้าคณะจังหวัดเมืองน่าน เจ้าอาวาสวัดพญาภูพระอารามหลวง, (เชียงใหม่: โรงพิมพ์ดาว, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๓.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๔-๑๐๕.

พ.ศ. ๒๔๐๔ พระองค์ได้ให้สร้างคัมภีร์เป็นจำนวนมากเฉพาะในปีนี้เป็นจำนวนถึง ๔๕๙ ผูก รวมกับคัมภีร์เดิม มีถึง ๕๓๒ ผูก^{๓๙} หนึ่งในนั้นรวมถึง คัมภีร์มหาชาติเวสสันดรชาดกด้วย โดยใช้ชื่อว่า เวสสันดรนคเ้า ในปีพ.ศ. ๒๔๐๖ พระองค์ได้สร้างคัมภีร์เพิ่มอีกรวมทั้งหมดจำนวน ๑๒๕๑ ผูก^{๔๐} เฉพาะคัมภีร์มหาชาติเวสสันดรชาดกในการสร้างครั้งนี้มากกว่าครั้งที่ผ่านมาในปี พ.ศ. ๒๔๑๗ พระองค์ได้สร้างคัมภีร์อีกจำนวนหนึ่ง พ.ศ. ๒๔๑๘ พระองค์ได้สร้างคัมภีร์ทั้งหมด ๓๔ กับ รวมเป็นผูกนับได้ ๔๓๕ ผูก^{๔๑} พ.ศ. ๒๔๒๓ พระองค์ท่านยังได้สร้างคัมภีร์อื่นๆ รวมทั้งคัมภีร์มหาชาติเวสสันดรชาดกอีกเป็นจำนวนหนึ่ง ต่อมาในปีพ.ศ. ๒๔๒๗ ซึ่งเป็นปีสุดท้ายในการสร้างคัมภีร์ของพระเจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ ได้สร้างคัมภีร์มหาชาติเวสสันดรชาดกอีก รวมการสร้างคัมภีร์ของพระเจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ ถึง ๗ ครั้ง ในแต่ละครั้งนั้นรวมถึงการสร้างคัมภีร์มหาชาติเวสสันดรชาดกด้วย แต่มีข้อสังเกตเกี่ยวกับการสร้างคัมภีร์ในรุ่นนี้โดยมากเป็นการสร้างขึ้นใหม่โดยอาศัยต้นฉบับเก่าที่แพร่กระจายอยู่ล้นนาแล้วนำมาคัดลอกใหม่แล้วใช้ชื่อตามต้นฉบับเดิมหรือตั้งชื่อขึ้นมาใหม่ แม้แต่คัมภีร์มหาชาติเวสสันดรก็อยู่ในลักษณะเช่นเดียวกัน

พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นต้นมา วัดต่างๆ ในภาคเหนือจะมีประเพณี ๒ อย่างสลับกันมา คือ ประเพณีตั้งธรรมหลวง และประเพณีทานข้าวสลากภัต ปีใดจัดงานตั้งธรรมหลวง ปีนั้นจะไม่มีการจัดงานทานสลากภัต และปีใดจัดงานสลากภัตปีนั้นไม่มีการจัดงานตั้งธรรมหลวง

ประเพณีการจัดตั้งธรรมหลวงมีอยู่ ๒ แบบ คือ แบบจัดเป็นงานประเพณีสืบชะตาต่ออายุ ซึ่งถ้าจัดแบบนี้ผู้ฟังเทศน์จะต้องเลือกกันที่ตรงประจำปีเกิดของตนและเป็นเจ้าของกันเทศน์นั้น อีกอย่างหนึ่งจัดเป็นแบบงานประจำปีธรรมดา ซึ่งการกำหนดวันเวลานั้นเท่าที่พบจะอยู่ในระหว่างเดือน ๑๒ (พฤศจิกายน – ธันวาคม) หรือเดือนยี่เหนือ

ตั้งธรรมหลวงในภาคเหนือนั้นมักจะแบ่งเป็น ๒ แบบคือ “ ตั้งบำรุง กับ ตั้งไม่บำรุง ” ซึ่งการจัดงานแบบตั้งบำรุงนั้นจะมีกฎเกณฑ์และข้อตกลงกันก่อนว่าเงินบูชากันเทศน์แต่ละกันเทศน์จะต้องหักเอาไว้สำหรับบำรุงวัด เพื่อนำไปใช้จ่ายในการก่อสร้างสาธารณูปโภคอันใดอันหนึ่ง เช่น กุฏิ วิหารและศาลาการเปรียญ หรือแม้สำหรับการสร้างโรงเรียน สำหรับเครื่องบูชากันเทศน์หรือเครื่องไทยทานอย่างอื่นนั้นก็ถวายแก่องค์เทศน์ทั้งหมด ความจริงการหักเงินค่าบูชากันเทศน์ไว้บำรุงวัดนั้นฟังจะเกิดขึ้นในยุคสมัยปัจจุบันนี้เองเพราะสมัยก่อนหากจะมีการก่อสร้างถาวรวัตถุไว้กับวัดชาวบ้านที่เป็นศรัทธาประจำวัดนั้น ๆ จะสละแรงกายของตนช่วยกัน จนเสร็จเพราะว่าชาวบ้านจะว่างงานในฤดูเก็บเกี่ยวไม่น้อยกว่า ๒- ๓ เดือนรวมทั้งพระเณรก็ช่วยกันทำจนแล้วเสร็จ ส่วนการตั้ง

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗-๑๑๐.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒-๑๑๓.

ธรรมเนียมไม่บำรุงนั้นทางวัดจะไม่หักค่าอะไรทั้งสิ้น ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเพราะทางวัดไม่มีการก่อสร้างถาวรวัตถุจึงไม่จำเป็นต้องหักค่ากันเทศน์ ส่วนจะได้มากหรือได้น้อยก็ถือว่าเป็นลาภของพระองค์เทศน์ไป

ส่วนในจังหวัดเชียงใหม่นั้นก็แบ่งเป็น ๒ แบบด้วยกันเรียกว่า “เทศน์บำรุง และตั้งธรรมปล่อย” กล่าวคือเป็นงานเทศน์เพื่อหารายได้เข้าวัดซึ่งเป็นการจัดแบบประยุกต์ที่เกิดขึ้นภายหลัง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อหารายได้บำรุงวัดและทางศาสนา ส่วนอีกแบบหนึ่งเป็นงานเทศน์ประจำปี

ปัจจุบันยังไม่พบหลักฐานที่จะบอกได้ว่าประเพณีการตั้งธรรมหลวงเริ่มมีมาตั้งแต่เมื่อใด และจัดกันแบบไหน อย่างไรก็ตามเรื่องพระมาลัย ซึ่งเป็นคัมภีร์ชั้นฎีกาในพระพุทธศาสนา สามารถที่จะไขข้อปริศนาได้ พระมาลัยนี้ได้อธิบายมาลัยวัตถุของสิ่งหลซึ่งพระพุทธรูปชาวเชียงใหม่เป็นผู้แต่งเมื่อปี พ.ศ. ๒๐๒๖ และเชื่อกันว่าประเพณีตั้งธรรมหลวงจัดเข้าในประเพณี ๑๒ เดือนตั้งแต่นั้น โดยจัดพร้อมกันกับพิธีสืบทอดอายุเพราะเชื่อกันว่าการฟังเทศน์มหาชาติจะมีอายุยืนยาว

อย่างไรก็ตามการเทศน์มหาชาติของล้านนานั้นจะมีที่มาสองทาง ทางแรกมาจากการแปลคาถาพันที่เป็นภาษาบาลี ๑๐๐๐ คาถา^{๔๒} ซึ่งพระยาภิธานสงฆ์ให้พระใน ๓ นิภายหลังได้แก่นิภายหลังเดิมหรือนิภายหลังพื้นเมืองโบราณ (นิภายหลังรามัญหรือนิภายหลังมอญ) นิภายหลังสุมนเถระและนิภายหลังสิงหล เมื่อพระทั้งสามนิภายหลังเสร็จแล้วจึงน่าจะจะมีการใช้สวดและเทศน์ อีกทั้งกรุงสุโขทัยอาจจะรับประเพณีการฟังเรื่องเวสสันดรมาจากภาคเหนือซึ่งข้อสันนิษฐานนี้สอดคล้องกับข้อสันนิษฐานของพระครูอดุลสีกิตติ^{๔๓} แต่ก็อาจเป็นไปได้ว่าการเทศน์มหาชาติในสมัยสุโขทัยน่าจะมีความนิยมมาก่อนรัชสมัยของพญาลิไท ฉะนั้นอาจมีแบบฉบับของตนเองซึ่งอาจไม่ได้รับการถ่ายทอดจากอาณาจักรล้านนาก็ได้

ทางที่สองน่าจะจะมีที่มาจากนิภายหลังเดิมกล่าวคือการเทศน์มหาชาติในล้านนานั้นน่าจะจะมีมาแต่เดิมก่อนที่พระพุทธศาสนานิภายหลังสุมนเถระนำมาเผยแพร่ในแถบนี้ กล่าวคือน่าจะมีการเทศน์มหาชาติล้านนามาแต่นิภายหลังเดิม ซึ่งนิภายหลังเดิมนี้น่าจะเรียกว่านิภายหลังพื้นเมืองโบราณ ซึ่งได้รับมาจากมอญเป็นพระพุทธศาสนานิภายหลังมหายานปรากฏหลักฐานโบราณคดีในวัดปงสนุกเหนือและวัดไหล่หินหลวง เช่นธรรมาสันในการเทศน์และการวางผังของวัด

อีกหลักฐานหนึ่ง ที่เห็นได้ว่าการเทศน์มหาชาติล้านนานั้นมีที่มาจากสวดของพระในนิภายหลังมหายานคือการสร้างธรรม หรือการสร้างคัมภีร์มหาชาติถวายเป็นพุทธบูชาจากการศึกษาของสมหมายเปรมจิตต์รวมทั้งการสำรวจหนังสือโบราณล้านนาของสถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่พบว่า

^{๔๒} ประคอง นิมาณเหมินท์, *มหาชาติล้านนาการศึกษาในฐานะเป็นวรรณคดีท้องถิ่น*, (มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๖), หน้า ๓๐.

^{๔๓} พระครูอดุลสีกิตติ (ประพัฒน์ ฐานวฑฒ โบบุชชุม), “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความนิยมมหาชาติเวสสันดรชาดกในล้านนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนธรรมบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๙.

คัมภีร์มหาชาติของล้านนาส่วนมากพบที่วัดในจังหวัดลำปางซึ่งโดยมากเป็นวัดในนิกายมหายาน เป็นไปได้ว่าการเทศน์มหาชาติล้านนานี้อาจจะพัฒนารูปแบบขึ้นเองเมื่อพระพุทธศาสนานิกายมหายานเข้ามาสู่ล้านนาและอาจจะมาจากการสวดแบบมีทำนองจนกลายเป็นทำนองเทศน์ต่างๆ ในปัจจุบัน อีกทั้งในล้านนา มีหลากหลายสำนวนมากถึง ๒๘๙ สำนวน ซึ่งผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ในบทที่ ๓ ต่อไป

๒.๒.๔ เนื้อเรื่องย่อในแต่ละกัณฑ์

เนื้อเรื่องย่อในแต่ละกัณฑ์ในการเทศน์มหาชาติ ประมวลเนื้อหาสาระได้ดังต่อไปนี้

กัณฑ์ที่ ๑ ชื่อกัณฑ์ทศพร พรรณนาตอนที่พระนางมุสดีขอพรจากพระอินทร์ ๑๐ ประการ ก่อนที่จะปฏิสนธิในโลกมนุษย์เป็นมารดาของพระเวสสันดร

เป็นกัณฑ์ที่พระอินทร์ประสาทพรแก่พระนางมุสดี ก่อนที่จะจุติลงมาเป็นพระราชมารดาของพระเวสสันดร ภาคสวรรค์ พระนางมุสดีเทพอัปสรสิ้นบุญท้าวสักกะเทวราช สวามีทรงทราบจึงพาไปประทับยังสวนนันทวันในเทวโลก พร้อมให้พร ๑๐ ประการ คือให้ได้อยู่ในปราสาทของพระเจ้าสิริราชแห่งนครสีพี ขอให้มิจักษุคำดูจนย่นตาลูกเนื้อ ขอให้มิคว่ำดำสนิท ขอให้พระนามว่ามุสดี ขอให้มิไอรสที่ทรงเกียรติยศเหนือกษัตริย์ทั้งหลายและมีใจบุญ ขอให้มิครรภ์ที่ผิดไปจากสตรีสามัญคือแบนราบในเวลาทรงครรภ์ ขอให้มิถนงมอย่ำรู้ดำและหย่อนยาน ขอให้มิเกศาดำสนิท ขอให้มิผิงงาม และข้อสุดท้ายขอให้มิอำนาจปลดปล่อยนักโทษได้

กัณฑ์ที่ ๒ ชื่อกัณฑ์หิมพานต์ พรรณนาถึงจุติปฏิสนธิของพระเวสสันดร จนถึงทรงได้อภิเษกสมรส กับพระนางมัทรี พระธิดาแห่งกษัตริย์แคว้นมัทราช จนกระทั่งถูกเนรเทศออกจากเมืองเข้าสู่ป่าพรรณนา ถึงป่าหิมพานต์

เป็นกัณฑ์ที่พระเวสสันดรบริจาทานช้างปัจจัยนาคร ประชาชนสีพีโกรธแค้นจึงขับไล่ให้ไปอยู่เขาวงกต พระนางเทพมุสดีได้จุติลงมาเป็นราชธิดาของพระเจ้ามัททราช เมื่อเจริญชนม์ได้ ๑๖ ชันษา จึงได้อภิเษกสมรสกับพระเจ้ากรุงสญชัยแห่งสิริรัฐนคร ต่อมาได้ประสูติพระโอรสนามว่า "เวสสันดร" ในวันที่ประสูตินั้นได้มีนางช้างฉัททันต์ตกกลูกเป็นช้างเผือกขาวบริสุทธิ์จึงนำมาไว้ในโรงช้างต้นคูบารมี ให้นามว่า "ปัจจัยนาคร" เมื่อพระเวสสันดรเจริญชนม์ ๑๖ พรรษา ราชบิดาก็กษัตริย์สมมติให้ครอบครองและทรงอภิเษกกับนางมัทรี พระราชบิดาราชวงศ์มัททราช มีพระโอรส ๑ องค์ชื่อ ชาลิราชธิดา ชื่อกัณฑ์หาพระองค์ได้สร้างโรงงาน บริจาทานแก่ผู้เข็ญใจ ต่อมาพระเจ้ากาสิงคะแห่งนครกาลิงครรัฐได้ส่งพราหมณ์มาขอพระราชทานช้างปัจจัยนาครพระองค์จึงพระราชทานช้างปัจจัยนาครแก่พระเจ้ากาสิงคะ ชาวกุรุงสญชัย จึงเนรเทศพระเวสสันดรออกนอกพระนคร

กัณฑ์ที่ ๓ ชื่อกัณฑ์ทศพร พรรณนาถึงเสด็จกลับมหาทาน พระเวสสันดรสั่งเมืองและให้ทนายรทเทียมด้วยม้าแก่ผู้ที่มาทูลขอ

เป็นกัณฑ์ที่พระเวสสันดรทรงแจกมหาสัตตกทาน คือ การแจกทานครั้งยิ่งใหญ่ ก่อนที่พระเวสสันดรพร้อมด้วยพระนางมัทรี ซาลีและกัณหาออกจากพระนคร จึงทูลขอพระราชทานโอกาสบำเพ็ญมหาสัตตกทาน คือ การให้ทานครั้งยิ่งใหญ่ อันได้แก่ ข้าว ม้า โคนม นารี ทาสี ทาสา สรรพวัตถุต่าง ๆ รวมทั้งสุราปานอย่างละ ๗๐๐

กัณฑ์ที่ ๔ ชื่อกัณฑ์วนปเวศน์ พรรณนาถึงสี่กษัตริย์เสด็จถึงนครมาตุลราช พระยาเจตราช เจ้าเมืองทูลขอให้ครองสมบัติ พระเวสสันดรไม่ทรงรับ

เป็นกัณฑ์ที่สี่กษัตริย์เดินดงบายพระพักตร์สู่เขาวงกต เมื่อเดินทางถึงนครเจตราชทั้งสี่กษัตริย์จึงแวะเข้าประทับพักหน้าศาลาพระนคร กษัตริย์ผู้ครองนครเจตราชจึงทูลเสด็จครองเมือง แต่พระเวสสันดรทรงปฏิเสธ และเมื่อเสด็จถึงเขาวงกตได้พบศาลาอาศรมซึ่งท้าววิฆณุกรรมเนรมิตตามพระบัญชาของท้าวสักกะเทวราช กษัตริย์ทั้งสี่จึงทรงผนวชเป็นฤๅษีพำนักในอาศรมสืบมา

กัณฑ์ที่ ๕ ชื่อกัณฑ์ชูชก พรรณนาถึงพราหมณ์ชูชกขอทานจนได้นางอมิตตาลูกสาวเพื่อนเป็นเมีย เมียต้องการคนรับใช้ให้พราหมณ์ชูชกไปขอกัณหาและซาลีมาเป็นคนใช้ พราหมณ์จึงออกเดินทางไปสู่เขาวงกต เจอพรานเจตบุตรผู้รักษาทางเข้าป่าหิมพานต์

เป็นกัณฑ์ที่ชูชกได้นางอมิตตามาเป็นภรรยา และหมายจะได้โอรสและธิดาพระเวสสันดรมาเป็นทาส ในแคว้นกาลิงคะมีพราหมณ์แก่ชื่อ ชูชก พำนักในบ้านทุนวิฐะ เทียวขอทานตามเมืองต่างๆ เมื่อได้เงินถึง ๑๐๐ กหาปณะ จึงนำไปฝากไว้กับพราหมณ์ผู้เมีย แต่ได้นำเงินไปใช้เป็นการส่วนตัว เมื่อชูชกมาทวงเงินคืนจึงยกนางอมิตตาลูกสาวให้แก่ชูชก นางอมิตตาเมื่อมาอยู่ร่วมกับชูชก ได้ทำหน้าที่ของภรรยาที่ดี ทำให้ชายในหมู่บ้านเปรียบเทียบกับภรรยาตน หญิงในหมู่บ้านจึงเกลียดชังและรุมทำร้ายทุบตี นางอมิตตา ชูชกจึงเดินทางไปทูลขอกัณหาซาลีเพื่อเป็นทาสรับใช้ เมื่อเดินทางมาถึงเขาวงกตก็ถูกขัดขวางจากพรานเจตบุตรผู้รักษาประตูป่า

กัณฑ์ที่ ๖ ชื่อกัณฑ์จุลพน พรานเจตบุตรถูกชูชกหลอกจึงบอกทางไปสู่เขาวงกต

เป็นกัณฑ์ที่พรานเจตบุตรหลงกลชูชก และชี้ทางสู่อาศรมจุตดาบส ชูชกได้ชูกลักพริกขิงแก่พรานเจตบุตรอ้างว่าเป็นพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงสุยชัย จึงได้พาไปยังต้นทางที่จะไปอาศรมฤๅษี

กัณฑ์ที่ ๗ ชื่อกัณฑ์มหาพน พรรณนาถึงพราหมณ์ชูชกพบอจุตฤๅษี ก็ชี้ทางไปสู่เขาวงกต พรรณนาถึงป่าเขาลำเนาไพร

เป็นกัณฑ์ป่าใหญ่ ชูชกหลอกล่ออจุตฤๅษีให้บอกทางสู่อาศรมพระเวสสันดรแล้วก็รอนแรมเดินไพร่ไปหา เมื่อถึงอาศรมฤๅษี ชูชกได้พบกับอจุตฤๅษี ชูชกใช้คารมหลอกล่อจนอจุตฤๅษีจึงให้ที่พักหนึ่งคั่นและบอกเส้นทางไปยังอาศรมพระเวสสันดร

กัณฑ์ที่ ๘ ชื่อกัณฑ์กุมาร ชูชกไปถึงเขาวงกตเพื่อขอกัณหาซาลี สองกุมารลงไปหลบในสระน้ำ พระเวสสันดรเรียกขึ้นมามอบให้พราหมณ์ชูชก ชูชกทุบตีฉุดกระชากลากสองกุมารไป

เป็นกัณฑ์ที่พระเวสสันดรทรงให้ทานสองโอรสแก่เฒ่าชูชก พระนางมัทรีฝันร้ายเหมือนบอกเหตุแห่งการพลัดพราก รุ่งเช้าเมื่อนางมัทรีเข้าป่าหาอาหารแล้ว ชูชกจึงเข้าเฝ้าทูลขอสองกุมาร สองกุมารจึงพากันลงไปซ่อนตัวอยู่ที่สระ พระเวสสันดรจึงเสด็จลงติดตามสองกุมาร แล้วจึงมอบให้แก่ชูชก

กัณฑ์ที่ ๙ ชื่อกัณฑ์มัทรี พระนางมัทรีกลับจากหาผลไม้ในป่าพบสัตว์สามตัวนอนขวางทางจึงไม่พบลูกทั้งสอง พอทราบความจริงก็เป็นลมสลบไป

เป็นกัณฑ์ที่พระนางมัทรีทรงได้ตัดความห่วงหาอาลัยในสายเลือด อนุโมทนาทานโอรสทั้งสองแก่ชูชก พระนางมัทรีเดินเข้าไปหาผลไม้ในป่าลึก จนคล้อยเย็นจึงเดินทางกลับอาศรม แต่มีเทวดาแปลงกายเป็นเสือนอนขวางทาง จนค่ำเมื่อกลับถึงอาศรมไม่พบโอรส พระเวสสันดรได้กล่าวว่านางนอกใจ จึงออกเที่ยวหาโอรสและกลับมาสิ้นสติต่อเบื้องพระพักตร์ พระองค์ทรงตกพระทัยสั่นตนาว่าเป็นดาบสจึงทรงเข้าอุ้มพระนางมัทรีและทรงกันแสง เมื่อพระนางมัทรีฟื้นจึงถวายบังคมประทานโทษ พระเวสสันดรจึงบอกความจริงว่าได้ประทานโอรสแก่ชูชกแล้ว หากชีวิตไม่สิ้นคงจะได้พบ นางจึงได้ทรงอนุโมทนา

กัณฑ์ที่ ๑๐ ชื่อกัณฑ์ลักกบรรพ พระอินทร์แปลงกายมาทูลขอพระนางมัทรีจากพระเวสสันดรแล้วคืนให้ พระเวสสันดรทูลขอพร ๘ ประการจากพระอินทร์

เป็นกัณฑ์ที่พระอินทร์จำแลงกายเป็นพราหมณ์มาขอพระนางมัทรี แล้วถวายคืนพร้อมถวายพระพร ๘ ประการ ท้าวสักกะเทวราชเสด็จแปลงเป็นพราหมณ์เพื่อทูลขอนางมัทรี พระเวสสันดรจึงพระราชทานให้ พระนางมัทรีก็ยินดีอนุโมทนาเพื่อร่วมทานบารมีให้สำเร็จพระสัมโพธิญาณ เป็นเหตุให้เกิดแผ่นดินไหวสะท้าน ท้าวสักกะเทวราชในร่างพราหมณ์จึงฝากนางมัทรีไว้ยังไม่รับไป ตรัสบอกความจริงและถวายคืนพร้อมถวายพระพร ๘ ประการ

กัณฑ์ที่ ๑๑ ชื่อกัณฑ์มหาพรหม พราหมณ์ชูชกพา ๒ กุมารหลงทางเข้าสู่เมืองสีพี พระเจ้าสุริยวงษ์ทรงไล่กุมารคืนด้วยสิ่งของอย่างละ ๑๐๐ พราหมณ์ชูชกรับประทานอาหารจนตายพระเจ้าสุริยวงษ์เตรียมไปรับพระเวสสันดรและพระนางมัทรี

เป็นกัณฑ์ที่เทพเจ้าจำแลงองค์ทำนุบำรุงขวัญสองกุมารก่อนเสด็จนิวัติถึงมหานครสีพี เมื่อเดินทางผ่านป่าใหญ่ชูชกจะผูกสองกุมารไว้ที่โคนต้นไม้ ส่วนตนเองปีนขึ้นไปนอนต้นไม้ เหล่าเทพเทวดาจึงแปลงร่างลงมาปกป้องสองกุมาร จนเดินทางถึงกรุงสีพี พระเจ้ากรุงสีพีเกิดนิมิตฝันตามคำทำนายถึงความปิติปราโมทย์ เมื่อเสด็จลงหน้าลานหลวงตอนรุ่งเช้าทอดพระเนตรเห็นชูชกพา कुमारน้อยสององค์ ทรงทราบความจริงจึงพระราชทานค่าไถ่คืน ต่อมาชูชกก็ดับชีพตักษัยด้วยเพราะเดโชธาตุไม่ย่อย ชาลีจึงได้ทูลขอให้ไปรับพระบิดาพระมารดานิวัติพระนคร ในขณะที่เดียวกันเจ้านครลิงคะได้โปรดคืนช้างปัจจัยนาคแก่นครสีพี

กัณฑ์ที่ ๑๒ ชื่อกัณฑ์ฉกษัตริย์ พรรณนาถึงหกกษัตริย์พบกัน เกิดความยินดีจนเส้ราโศกสลับไป พระอินทร์บันดาลฝนโบกขรพรรณตกลงมาประพรมจนพื้นดินสดชื่นหมด

เป็นกัณฑ์ที่ทั้งหกกษัตริย์ถึงวิสุตยาภิบาลพลบเมื่อได้พบหน้า ณ อาศรมดาบสที่เขาวงกตพระเจ้ากรุงสุโขทัยใช้เวลา ๑ เดือน กับ ๒๓ วันจึงเดินทางถึงเขาวงกต เสียงโห่ร้องของทหารทั้ง ๔ เหล่า พระเวสสันดรทรงคิดว่าเป็นข้าศึกมารบนครสีพี จึงชวนพระนางมัทรีขึ้นไปแอบดูที่ยอดเขา พระนางมัทรีทรงมองเห็นกองทัพพระราชบิดาจึงได้ตรัสทูลพระเวสสันดรและเมื่อหกกษัตริย์ได้พบหน้ากันทรงกันแสงสุดประมาณ รวมทั้งทหารเหล่าทัพ ทำให้ป่าใหญ่สนั่นครื้นครั่นท้าวสักกะเทวราชจึงได้ทรงบันดาลให้ฝนตกประพรม หกกษัตริย์และทวยหาญได้หายเส้ราโศก

กัณฑ์ที่ ๑๓ ชื่อกัณฑ์นครกัณฑ์ (ขณะเทศน์จะมีการโปรยข้าวตอกข้าวสาร สมมติว่าพระอินทร์ได้บันดาลฝนแก้ว รัตนธारा) กัณฑ์สุดท้ายถือเป็นกัณฑ์ชัยมงคลพรรณนาถึงพระเวสสันดรพระนางมัทรี ลาจากเพศพรตฤาษีนิวัติคืนสู่พระนครครองเมืองสีพี พระอินทร์บันดาลท่าฝนสัตว์ตนะธाराตกลงทั้งภูมิภพพรตให้ประชาชนทำบุญทำทานตลอดพระชนม์ชีพ

เป็นกัณฑ์ที่หกกษัตริย์นำพยุหโยธาเสด็จนิวัติพระนครพระเวสสันดรขึ้นครองราชย์แทน พระราชบิดาพระเจ้ากรุงสุโขทัยตรัสสารภาพผิด พระเวสสันดรจึงทรงลาผนวชพร้อมทั้งพระนางมัทรีและเสด็จกลับสู่สีพีนคร เมื่อเสด็จถึงจึงรับสั่งให้ชาวเมืองปล่อยสัตว์ที่กักขัง ครั้นยามราตรีพระเวสสันดรทรงปริวิตกว่า รุ่งเช้าประชาชนจะแตกตื่นมารับบริจาคทาน พระองค์จะประทานสิ่งใดแก่ประชาชน ท้าวโกสีพีได้ทราบจึงบันดาลให้มีฝนแก้ว ๗ ประการ ตกลงมาในนครสีพีสูงถึงหน้าแข้ง พระเวสสันดรจึงทรงประกาศให้ประชาชนขนเอาไปตามปรารถนา ที่เหลือให้ขนเข้าพระคลังหลวง ในกาลต่อมาพระเวสสันดรเถลิงราชสมบัติปกครองนครสีพีโดยทศพิธราชธรรมบ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุขตลอดพระชนมายุ

เมื่อเทศน์จบกัณฑ์หนึ่งๆ จะมีการประโคมฆ้องกลองบูชาบนิवार หรือแห่วงปีพาทย์พื้นเมือง(วงกลองเต่งถึง) และจุดประทัดบอกสัญญาณให้รู้ว่าธรรมจบกัณฑ์หนึ่ง เมื่อผู้คนได้ยินเสียงกลอง จะประนมมือไหว้มาทางวัดกล่าวคำว่า สาธุ

๒.๒.๕ กัณฑ์ที่นิยมฟังเป็นพิเศษและนิยมเสียง

ในมหาเวสสันดรชาดกทั้ง ๑๓ กัณฑ์นั้น จะมีบางกัณฑ์ที่คนนิยมฟังเป็นพิเศษและนิยมกำหนดเสียงพระนักเทศน์ไว้ คือ

กัณฑ์ชูชก นิยมเสียงใหญ่หรือค่อนข้างใหญ่

กัณฑ์มัทรี นิยมเสียงเล็กคล้ายเสียงผู้หญิง

กัณฑ์กุมาร นิยมเสียงเล็กกลมกล่อมนุ่มนวล

กัณฑ์สักกบรรพ นิยมเสียงคล้ายกับมัทรีหรือกุมาร

กัณฑ์มหาราช นิยมเสียงใหญ่หนักแน่น

กัณฑ์ฉกษัตริย์ นิยมเสียงเด็กส่วนมากเป็นสามเณรเล็กๆเทศน์

นครกัณฑ์ นิยมเสียงใหญ่ทุ้มกังวาน

ในการเทศน์ตามกัณฑ์ที่กล่าวมานี้ ก่อนจะเทศน์พระผู้เทศน์จะใส่กาบเค้า คือแห่กาพย์ตอนต้นจะเป็นเรื่องอะไรก็ได้ที่เข้ากับเหตุการณ์ เช่น กาพย์สัทธิธารถ กาพย์พิมพ์พิลาป กาพย์ศีลห้า เป็นต้น แต่เสียงใหญ่มักนิยมใส่กาพย์คำสอน เช่น กาพย์ทศพิธราชธรรม กาพย์ร่ำสงสาร เป็นต้น เฉพาะกัณฑ์ชูชก จะต้องใส่กาพย์เค้าเรื่องกำเนิดของชูชก เมื่อจบกาพย์เค้าแล้วจะดำเนินเทศน์ตามเนื้อเรื่องที่มีในคัมภีร์

เมื่อเทศน์จบในกัณฑ์ใดแล้ว จะมีการใส่กาพย์ปลายอีกครั้งหนึ่ง เป็นการสรุปใจความในกัณฑ์นั้น ถ้าเป็นกัณฑ์สุดท้ายคือนครกัณฑ์ มักจะใส่กาพย์ลำดับกัณฑ์ คือสรุปเรื่องราวของมหาเวสสันดรทั้งหมด ตั้งแต่กัณฑ์ทศพรถึงนครกัณฑ์

การฟังเทศน์มหาชาตินี้ มีบางครั้งบางกัณฑ์เช่นกัณฑ์มัทรี กัณฑ์กุมาร กัณฑ์มหาราช มักจะนิมนต์พระที่เทศน์เก่งมาเทศน์ประชันกัน การเทศน์ประชันกันนี้ ให้องค์หนึ่งเทศน์จนจบกัณฑ์แล้วองค์ที่ ๒ จึงจะเทศน์ต่อ ไม่ได้เปลี่ยนกันแหล่งสลับกันเหมือนภาคกลาง มีการเทศน์ในกัณฑ์เดียวหลายๆเวลาที่จะฟังให้จบในวันหนึ่งคืนหนึ่งก็น้อยลง บางครั้งเมื่อเทศน์ถึงนครกัณฑ์จนจบแล้ว พระอาทิตย์ในวันใหม่ก็จะโผล่พ้นขอบฟ้า ศรัทธาต้องเร่งปิดประตูลิขิตเพื่อมิให้แสงสว่างอย่างนี้ก็มี

๒.๓ ลำดับพิธีการตั้งธรรมหลวง

๒.๓.๑ จุดมุ่งหมายของการตั้งธรรมหลวงแบบล้านนา

การตั้งธรรมหลวงมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญสำหรับทางทางวัดและชาวบ้าน^{๔๔}

ก. ความมุ่งหมายสำหรับ ทางวัด

๑. เพื่อให้มีการรวบรวมคัมภีร์ธรรมต่างๆไว้เป็นหมวดหมู่
๒. เพื่อให้มีการเขียนคัมภีร์ธรรม ที่เป็นวิทยการเพิ่มเติมให้มากขึ้น
๓. เพื่อฝึกหัดพระภิกษุสามเณรให้มีความรู้ด้านการอ่านคัมภีร์ให้คล่องแคล่วขึ้น เพื่อฝึกหัดพระภิกษุสามเณรให้มีความรู้ด้านการอ่านคัมภีร์ให้คล่องแคล่วขึ้น
๔. เพื่อบำรุงพระภิกษุสามเณรด้านจตุปัจจัย

^{๔๔} มณี พยอมยงค์ (ศ.เกียรติคุณ), พระครูอดุลย์สีลภิตต์ แปล, ตั้งธรรมหลวง: เทศมหาชาติล้านนา, (เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑-๒.

๕. เพื่อส่งเสริมกิจกรรมทางศาสนา หลายประการ เช่น การทำโคมไฟและดวงประทีป เป็นต้น

๖. เพื่อให้เกิดความประสานกันระหว่างทางวัดกับชาวบ้านให้มากขึ้น

ข.ความมุ่งหมายสำหรับชาวบ้าน

๑. เพื่อสร้างศรัทธาความเชื่อในพระพุทธศาสนามากขึ้นในชุมชนนั้น

๒. เพื่อสร้างเสริมศิลปวัฒนธรรมภายในหมู่บ้าน

๓. เพื่อทำให้เกิดความสามัคคีภายในหมู่บ้าน

๔. เพื่อทำให้มีการเรียนรู้เกี่ยวกับจารีตประเพณี

๕. เพื่อทำให้เกิดความรู้วิทยาการทางศาสนา เช่น ความรู้เรื่องพระเวสสันดร เป็นต้น

๖. เพื่อทำให้มีโอกาสฟังพระเสียงติมาเทศน์ให้ฟังไม่ซ้ำกัน งานตั้งธรรมหลวงถือว่าเป็นงานที่สำคัญสำหรับชุมชนมากเพราะประเพณีดังกล่าวสอดแทรกวัฒนธรรมพื้นบ้านและคติคำสอนไว้หลายสิ่งหลายประการ

๒.๓.๒ การเตรียมพิธีตั้งธรรมหลวงแบบล้านนา

ก่อนการจัดพิธีตั้งธรรมหลวง พระเณรและชาวบ้านต้องช่วยกันเตรียมงานเป็นการใหญ่ล่วงหน้าอย่างน้อยเป็นเดือน เพราะต้องเตรียมการในหลายส่วน เช่น การ “ตกธรรม” คือการไปนิมนต์พระเสียงติมาเทศน์ การตกแต่งสถานที่ ธรรมาส์แบบล้านนา อ่างน้ำมนต์ การขัดราชวัตร ประตูป่า การเตรียมดอกไม้เทียนบูชาและประทีป การทำเขาวงกต การประดับโคมต่างๆ จึงเป็นที่สนุกสนานของผู้ที่มาร่วมทำบุญ

สถานที่ใช้ในการตั้งธรรมหลวง จะนิยมใช้วิหาร ในการเทศน์ทุกครั้งชาวบ้านและทางวัดจะนำภาพเกี่ยวกับพระเวสสันดรมาตั้งประดับไว้เพื่อให้ประชาชนที่มาร่วมทำบุญฟังเทศน์มหาชาติได้ดูและเข้าใจเนื้อหามากขึ้น นับเป็นโสตทัศนูปกรณ์ทางพระพุทธศาสนา วัดบางแห่งจ้างจิตรกรมาเขียนเรื่องราวพระเวสสันดรไว้บนผนังโบสถ์วิหารก็เพื่อเป็นนิทรรศการถาวรสำหรับประชาชนจะได้มาชมและศึกษานับว่าคนไทยโบราณเต็มไปด้วยเหตุผลและมีความคิดในการส่งเสริม ศิลปวัฒนธรรมอย่างยิ่ง ในการตั้งธรรมหลวง ภาพที่นิยมนำมาแขวนหรือปิดไว้ตามเสาวิหารหรือตามผนังโบสถ์นั้นคือกระดาดขลุ่ย รูปช้าง ม้า วัว ควาย ทาสหญิง ทาสชาย แก้ว แหวน เงิน ทอง อย่างละ ๑๐๐ รูป เสมือนเป็นค่าที่พระเจ้าสุยชัยไถ่หลานกัญหาชาติจากพราหมณ์ชุกตามราคาทีพระเวสสันดรตั้งไว้

ธรรมาส์ สำหรับเป็นที่นั่งเทศน์ของพระสงฆ์ ในล้านนานิยมธรรมาส์สูงทำเป็นบุษบก รูปปราสาทวิมานยกสูงจากพื้นประมาณ ๑ เมตรครึ่ง มีฝาสามด้าน ทำทางลงด้านหนึ่งพาดบันไดไว้ รูปปราสาทธรรมาส์จะใช้ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และจิตรกรรมแบบล้านนาอย่างเต็มฝีมือประดับตกแต่งด้วยลวดลายแกะสลักสวยงาม บางแห่งใช้เขียนลวดลายรดน้ำ ลงทองร้องชาด

คือ เขียนด้วยลายทองเป็นรูปเทพบุตรในเทพปร หรือเป็นรูปเทพธิดาประนมมือถือดอกบัว ประหนึ่งว่าจะอภิวาทพระธรรมอันไพเราะ สาเหตุที่ใช้ธรรมาสน์สูงตั้งไว้ในวิหารก็เพราะต้องการให้เสียงดังไปไกลได้ยินกันจนทั่ว เนื่องจากสมัยโบราณไม่มีเครื่องขยายเสียงอย่างปัจจุบัน การที่พระธรรมกลี้อยู่ที่สูงทำให้เสียงกังวาลไปไกล อีกประการหนึ่งพระที่นั่งไปเทศน์จะได้นั่งตามสบาย ไม่ต้องสำรวม อาจเปลี่ยนผ้าได้ เพราะนั่งในธรรมาสน์ที่ล้อมไว้ไม่มีใครเห็น เวลาเทศน์ออกเสียงอาจเอามือป้องหู หรืออำปากกว้าง เคาะมือให้จังหวะการขึ้นเสียงด้วยอย่างสบาย นอกจากนี้ข้างๆธรรมาสน์ยังมีการบูชาดอกไม้ ๑๐๐๐ ดอก ซึ่งเป็นประเพณีนิยมกัน คือต้องหาดอกบัว ดอกกาสะลองหรือดอกปิบ หรือดอกไม้อื่นๆอีกแต่ละชนิดละ ๑๐๐๐ ดอกนำมาใส่ในหีบไม้ นำไปแขวนไว้ข้างๆธรรมาสน์ ที่พระสงฆ์เทศน์ เป็นการบูชาคาถาพัน อันเป็นพระบาลีเกี่ยวกับพระเวสสันดร

อ่างน้ำมันต์ หรือ การตั้งขันสาครใหญ่ มักตั้งอยู่ด้านข้างพระประธานในวิหาร เมื่อมีตั้งธรรมหลวง ทางวัดจะโยงด้ายสายสิญจน์ ไปหาอ่างน้ำมันมนต์ ซึ่งโดยมากนิยมใช้น้ำมันงา น้ำมันถั่วเหลือง น้ำมันมะพร้าวใส่ลงไป โยงสายสิญจน์จากพระประธาน ไปยังธรรมาสน์ที่พระเทศน์ โยงมาพันที่อ่างน้ำมันต์สามรอบ แล้วโยงกลับไปยังธรรมาสน์ให้พระถือไว้ขณะเทศน์กัณฑ์ต่างๆ เชื่อว่าอานุภาพของการเทศน์ตั้งธรรมหลวงจะทำให้มนต์นี้ศักดิ์สิทธิ์ ใช้ทาแผล แก้ปวดเคล็ดขัดยอก แก้ผื่นคัน และเชื่อว่าจะทำให้อยู่ยงคงกระพัน สามารถเป็นน้ำปัดเสนียดจัญไรต่างๆ ได้

การชัตราชวัตร ราชวัตร มีความหมายสองอย่างคือ ๑.ราชวัตร หมายถึง พระจริยวัตรของพระราชาหรือพระราชจริยวัตรของพระเจ้าแผ่นดิน ๒.ราชวัตร หมายถึง รั้วสำหรับพระราชพิธีหรือเขตหวงห้าม ซึ่งชาวบ้านได้ทำขึ้นเมื่อมีพิธีสำคัญทางศาสนา เช่นการสมโภชพระพุทธรูป การตั้งธรรมหลวงฟังเทศน์มหาชาติ การทำพิธีปลุกเสกและรับเสด็จเจ้านาย มีพระมหากษัตริย์ เป็นต้น ราชวัตรที่นิยมทำกันนั้น คือการนำไม้ไผ่มาทำเป็นตอกยาวประมาณ ๑ เมตร ตอกต้องเป็นชนิดแข็ง ฝังบาตรอบบริเวณงานที่จะจัดพิธีแล้ววางคร่าว ๓ ชั้นเพื่อจะใช้สานตอก คร่าวต้องใช้ผูกกับเสาหรือตะปูตีให้มั่นคง ลักษณะการสานมีการไขว้กันแบบข้าวหลามตัด การสานนี้จะมีพิธีพิเศษเรียกว่าสานไม้ล่งล้ำข้ามคร่าว เปรียบเทียบกับประชาชนย่อมมีระเบียบข้อปฏิบัติของตนคือศีลห้าและธรรมห้า ประการ เรียกธรรมวัตร แล้วประดับ ต้นกล้วย ต้นอ้อย ต้นกก ต้นข่า โดยรอบราชวัตรนั้น โดยมากต้นกล้วย ต้นอ้อย ต้นข่า หรือตระกูลข่า มักจะเลือกต้นที่กำลังเป็นต้นหนุ่มสาว มีก้านและใบมะพร้าวนำมาผูกติดไว้กับราชวัตรนั้นด้วย

ประตูป่า เป็นประตู่ที่ใช้ประกอบพิธีความคิดสองแบบคือ ๑.เป็นประตู่ที่ใช้ประกอบพิธีเดินทัพ หรือเดินทางมาใช้ประกอบพิธีทางไสยศาสตร์ข่มข้าศึก เรียกว่าประตูป่า คือประตู่พิธีเพื่อชนะอริราชศัตรู ๒.ประตู่สำหรับพิธีที่สมมุติเข้าบริเวณราชวัตร คือรั้วพิธีจะเรียกว่าประตูป่า คือทำเหมือนกับเดินเข้าป่า มีประตูป่าซึ่งเป็นที่พลาณเจตบุตรเคยรักษายู่ ในเรื่องพระเวสสันดรตอนพราหมณ์ชูชกเดินเข้าไปถือว่าเข้าประตูป่าหิมพานต์ คนโบราณจึงทำเป็นประตู่พิธีสมมุติเป็นฉากป่า

ส่วนที่เข้าสู่รั้วราชวັตรนั้น ประตูปานิยมทำการปิดหลักได้ระยะกับสถานที่ อาจจะเป็น ๒ เมตร ๓ เมตร หรือเท่ากับทางเข้าสู่บ้านหรือออกบ้าน นิยมเอาก้านมะพร้าวมาผ่ากลางแยกออกเป็นสองข้าง แล้วนำไปผูกติดกับเสา ด้านปลายโน้มเข้ามาหากันผูกไว้เป็นทางเข้าไปในสถานที่นั้น

การเตรียม ดอกไม้เทียนบูชาและประทีป การบูชาดอกไม้้นอกจากจะให้บูชาพระคาถา ฟันแล้ว ยังใช้บูชาพระคาถาประจำกัณฑ์เทศน์อีก หากใครเป็นเจ้าของกัณฑ์ได้ก็บูชาด้วยดอกไม้เท่า จำนวนคาถากัณฑ์นั้น เช่นกัณฑ์มัทรี ๙๐ คาถา บูชาด้วยดอกไม้ ๙๐ ดอก เป็นต้น ส่วนประทีปและ เทียนที่บูชาก็เช่นกัน นอกจากจะบูชาคาถา ฟัน จำนวน ๑๐๐๐ เล่มแล้ว สำหรับมหาชาติกัณฑ์เท่า อายุของตน ก็มีการทำแบบนี้ เป็นความเชื่อว่าหากได้ทำลงไปจะทำให้เกิดความสุขสวัสดิ์แก่ตนจึงนิยม ปฏิบัติกันมาช้านาน

การทำเขาวงกต เขาวงกตเป็นสถานที่สำคัญในฉากเรื่องพระเวสสันดร เคยเป็นที่ประทับ ของพระองค์เวลาเสด็จไปประทับบวชเป็นพระฤาษีพร้อมด้วยพระชายาและพระโอรส ธิดา เป็น สถานที่ที่เสด็จเข้าไปยาก มีเขาคดเคี้ยวเดินทางลำบาก แต่เมื่อไปถึงสถานที่นั้นแล้ว จะเป็นทีที่รื่นรมย์ สนุกสนานและน่าอยู่ ต่อมาประชาชนผู้นับถือพระพุทธศาสนานิยมทำเขาวงกตจำลองตามจินตนาการ ว่าเมื่อสมัยพระเวสสันดรจะต้องเป็นเช่นนั้น ทำเป็นทางคดเคี้ยวไปมาให้ผู้ที่เข้ามาทำบุญในวัดเข้าไปเดิน เขาวงกตข้างในมีพระพุทธรูปประดิษฐานบนแท่นไว้ สำหรับพุทธบริษัทผู้เข้าเขาวงกตได้กราบ ไหว้บูชาถือว่าเป็นกุศลใหญ่พอๆกับการฟังเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก

การประดับโคมต่างๆ ประเพณีนิยมต้องการให้ผู้บูชาด้วยดวงประทีปโคมไฟ เพื่อให้เกิด แสงสว่างแก่คนเดินไปมาเวลาฟังเทศน์ตอนกลางคืน คนโบราณจึงนิยมทำโคมต่างๆเป็นพุทธานุชา เป็น รูปนารายณ์ เช่นโคมรังมดส้ม หรือรังมดแดง โคมรูปม้า รูปช้าง รูปดาว รูปเครื่องดนตรี ต่อมาทำเป็น รูปเครื่องบินก็มี โคมนี้แบ่งออกเป็นโคมค้ำคือ โคมที่ใช้แขวนไว้ตามหน้าวิหารหรือโบสถ์และโคมหุ กระต่ายโคมดอกบัว ใช้ตั้งไว้หน้าพระพุทธรูปทำด้วยไม้และหุ้มด้วยกระดาษสีสวยงาม ทำที่ใส่ประทีป เทียนไว้ข้างในด้วย เพื่อให้กระดาษบังลมมิให้พัดเทียนดับ

โคมพัดหรือโคมเวียน โคมพัดคือการแสดงนิทรรศการภาพที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นให้ ประชาชนได้ชมโดยติดรูปต่างๆเช่น ๑๒ ราศีหรือรูปอื่นๆไว้ภายในโคม และทำโคมไม้หุ้มด้วยกระดาษ สาเป็นวงกลม ๒ ชั้น ชั้นในเป็นรูปดั่งกล่าวจุดไฟไว้ตรงกลางให้มีการหมุนไปมา จะเกิดภาพขึ้นเป็นรูป ต่างๆ นานา

๒.๓.๓ ลำดับพิธีการตั้งธรรมหลวงแบบล้านนา

การจัดตั้งธรรมหลวงแบบล้านนานั้นมี ๒ พิธีคือ

ก.พิธีการเทศน์แบบประเพณีประจำปีคือ ร่วมกันเป็นเจ้าภาพกัณฑ์เทศน์ทุกกัณฑ์ ชาวบ้านร่วมกันบริจาคทรัพย์แล้วทางกรรมการช่วยจัดแบ่งปันส่วนเป็นกัณฑ์เทศน์ โดยนิยมพระเณรในวัดเป็นองค์แสดง

ข.พิธีการเทศน์จัดแบบสืบชะตาอายุ โดยสงเคราะห์กัณฑ์พระเวสสันดร ไปตามจักรราศี ปีเกิดของเจ้าศรัทธาผู้รับกัณฑ์เทศน์ เรียก การเทศน์กินกัณฑ์ ดังนี้

ปีเกิด	กัณฑ์เทศน์
ปีชวด (ปีหนูหรือปีไฉ้)	กัณฑ์ทศพร (มี ๑๙ พระคาถา)
ปีฉลู (ปีวัวหรือปีเป่า)	กัณฑ์หิมพานต์(มี ๑๓๔ พระคาถา)
ปีขาล (ปีเสือหรือยี่)	กัณฑ์ทานกัณฑ์(มี ๒๐๙ พระคาถา)
ปีเถาะ (ปีกระต่ายหรือปีเหม้า)	กัณฑ์วนปเวสน์ (มี ๕๗ พระคาถา)
ปีมะโรง (ปีงูใหญ่-นาครหรือปีสี)	กัณฑ์ชูชก (มี ๗๙ พระคาถา)
ปีมะเส็ง (ปีงูเล็กหรือปีไส้)	กัณฑ์จุลพน (มี ๓๕ พระคาถา)
ปีมะเมีย (ปีม้าหรือปีส่ง่า)	กัณฑ์มหาพน (มี ๘๐ พระคาถา)
ปีมะแม (ปีแพะหรือปีเมียด)	กัณฑ์กุมาร (มี ๑๐๑ พระคาถา)
ปีวอก (ปีลิงหรือปีสัน)	กัณฑ์มัทรี (มี ๙๐ พระคาถา)
ปีระกา (ปีไก่หรือปีเล่า)	กัณฑ์สักกบรพ (มี ๔๓ พระคาถา)
ปีจอ (ปีหมาหรือปีเส็ด)	กัณฑ์มหाराช (มี ๖๙ พระคาถา)
ปีกุน (ปีหมูหรือปีไก่อ)	กัณฑ์ฉกษัตริย์ (มี ๓๖ พระคาถา)
รวมทุกปีเกิด เป็นกัณฑ์สุดท้ายที่พระเวสสันดร นิวัติสู่พระนครฝนโปกขรพรชตกลมาเป็น รัตนต่างๆ	กัณฑ์นคร (มี ๔๘ พระคาถา)

เกี่ยวกับลำดับพิธีการตั้งธรรมหลวงนี้ประมวลจากสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ^{๔๕} ชาวล้านนาสมัยโบราณนิยมฟังเทศน์ให้จบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ อาจเทศน์ให้จบภายในวันเดียวโดยเริ่มตั้งแต่เช้าตรู่ของวันหนึ่งไปถึงเช้าตรู่ของอีกวันต่อมา หรืออาจเทศน์ติดต่อกันได้หลายวันซึ่งไม่เกิน ๗ วันโดยเทศน์วันละ ๒-๓ กัณฑ์ ซึ่งก่อนการเทศน์อาณิสสของมหาชาติเวสสันดรชาดกนั้นต้องฟังเทศน์ ๓ กัณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกก่อนซึ่งมีการยึดถือปฏิบัติกันมาดังนี้คือ

^{๔๕} สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทยธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๓๕๖.

วันแรก ในการเทศน์ นิยมเทศน์ในวันเดือนยี่เหนือขึ้น ๑๔ ค่ำ เวลาประมาณ ๑๕.๐๐ น ศรัทธาชาวบ้านจะมาฟังเทศน์คาถาพัน คือเรื่องราวของเวสสันดรชาดกที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็น ภาษาบาลี รวมทั้งหมดมี ๑,๐๐๐ พระคาถา และเทศน์คัมภีร์ต่อไปอีก คือ คัมภีร์มาลัยตัน คัมภีร์ มาลัยปลาย ธรรมอันสงส์เวสสันดร และธัมมไขว้ปากเวสสันดร

๑. เทศน์สหัสสคาถา หรือคาถาพัน คาถาพัน คือคำบาลีที่กล่าวถึง เรื่องราวของ เวสสันดรชาดกตั้งแต่เริ่มต้นจนจบ การที่ต้องเทศน์คาถานี้มีวัตถุประสงค์คือ

- เพื่อให้คนฟังพระบาลีเรื่องพระเวสสันดร
- เพื่อสรุปเรื่องย่อเกี่ยวกับพระเวสสันดร
- เพื่อเป็นความศักดิ์สิทธิ์
- เพื่อเริ่มเรื่องเป็นตอนแรก
- เพื่อเป็นบุญกุศลใหญ่เพราะได้ฟังเวสสันดรจบทั้ง ๑๓ กัณฑ์

การเทศน์คาถาพันต้องนิมนต์พระที่มีความสามารถอ่านคำบาลีได้คล่องแคล่วเป็นผู้เทศน์ มักจะเป็นพระอาวุโสคงแก่เรียนเป็นส่วนมาก

๒. เทศน์มาลัยเค้า หรือมาลัยตัน เป็นกัณฑ์เทศน์ที่ต้องเทศน์รองจากการเทศน์สหัสสคาถาซึ่งเรื่องราวกล่าวถึง พระเถระอรหันต์ชาวลังกาที่วิปยุตหนึ่งชื่อพระมาลัยเป็นผู้ที่มีความสามารถเหาะเหินเดินบนอากาศได้เดินทางไปเที่ยวเมืองนรก และได้พบพระยายมราช พระมาลัยเถระพบสัตว์นรกที่ทรมานมากมาย ได้กลับมาบอกชาวโลกให้มนุษย์ทำบุญ ฟังเทศน์ และอุทิศส่วนกุศลไปหาผู้ผู้ที่ล่วงลับ อาจทำให้ผู้ที่อยู่ในนรกพ้นจากความทุกข์ได้

๓. เทศน์มาลัยปลาย เป็นเรื่องราวการเดินทางไปเยี่ยมสวรรค์ของพระมาลัยเถระเพื่อไปกราบไหว้พระเกษแก้วจุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และได้พบกับพระศรีอริยเมตไตรโพธิสัตว์ผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไปพระศรีอริยเมตไตรตรัสว่า ผู้ใดอยากเกิดร่วมสมัยกับพระองค์ต้องฟังเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกตั้งแต่ต้นจนจบ

๔. ธรรมอันสงส์เวสสันดร เป็นคัมภีร์ที่คนโบราณแต่งไว้กล่าวถึงอันสงส์ต่างๆของการฟังเทศน์มหาชาติ นอกจากจะได้ร่วมกับศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรแล้ว ยังมีอันสงส์น่านับการตามกัณฑ์เทศน์ด้วย เพื่อย้ำให้ศรัทธาประชาชนเห็นความสำคัญเรื่องพระเวสสันดรโดยจะเทศน์คัมภีร์นี้ในวันแรกคือในวันเทศน์ธรรมวัตร ก่อนเทศน์มหาชาติหนึ่งวัน

๕. ธัมมไขว้ปากเวสสันดร เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงชาติต่างๆของพระเวสสันดร นางมัทรีกัณหา ซาลี ชูชก จึงทำให้เกิดเป็นเรื่องราวพระเวสสันดรชาดกชาติสุดท้ายก่อนเกิดเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในยุคปัจจุบัน ตัวอย่างเช่น พระเวสสันดรกลับปราหมณ์ชูชก นับเป็นคู่เวรคู่กรรมที่ทำลายและผลักดันให้พระโพธิสัตว์ทำบาปมีกรรมให้เต็มสมบูรณ์ มีฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว คือพระพุทธเจ้าและพระ

เทวทัต ตามคัมภีร์ได้เล่าไว้ว่า ทั้งสองเป็นสหายรักกันและเป็นพ่อค้าของเก่าด้วยกัน คราวหนึ่งพระเทวทัตไปพบตลาดทองที่บ้านของเศรษฐีตักยาค จึงทำที่ไม่อยากได้หวังจะย้อนกลับมาซื้อในราคาถูกลง จึงออกจากบ้านนั้นไปแห่งอื่นก่อน ต่อมาพระโพธิสัตว์ได้เดินทางมาพบเข้าและบอกเจ้าของถาดว่าเป็นถาดทองมีราคามากมายและได้ซื้อจากเศรษฐีตักยาคเจ้าของถาดนั้นด้วยราคาแพง แล้วรีบเดินทางออกจากบ้านนั้นไป ฝ่ายพระเทวทัตย้อนไปหาเศรษฐีอีกครั้ง พอทราบว่าพระโพธิสัตว์ซื้อไปแล้วก็บังเกิดความเสียดาย จึงไล่ตามพระโพธิสัตว์จะเอาคืน ไปทันที่ท่าน้ำข้ามฟาก แต่ลงเรือไม่ทัน เลยตกน้ำ ก่อนตายได้ตั้งสัตย์อธิษฐานว่าจะขอเป็นคู่เวรไปทุกชาติ กรรมวิบากนั้นจึงทำให้ทั้งสองคือพระพุทเจ้ากับพระเทวทัตจองเวรกันตลอดมา เป็นต้น คัมภีร์ไขว้บอกพระเวสสันดรนี้นิยมเทศน์วันแรกคือวันเทศน์ธรรมวัตรก่อนเทศน์มหาชาติหนึ่งวันเช่นกัน

จากความเชื่อเกี่ยวกับการได้เกิดร่วมสมัยกับพระศรีอริยเมตไตร จึงเป็นเครื่องชี้แนะของประเพณีการเทศน์มหาชาติหรือเวสสันดรชาดกของชาวล้านนา ซึ่งความเชื่อต่าง ๆ เหล่านี้ก่อให้เกิดเป็นขั้นตอนการยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา จนกลายเป็นจารีตประเพณีการตั้งธรรมหลวงของชาวล้านนา

วันที่สอง

วันที่สอง รุ่งขึ้นวันเดือนยี่เหนื่อเพ็ญ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เวลาเช้าตรู่จะเริ่มฟังกัณฑ์เทศน์และกัณฑ์ต่อ ๆ มาตามลำดับ มีเวลาพักดื่มน้ำตอนเช้าและฉันเพล จากนั้นเทศน์ติดต่อกัน การฟังเทศน์และเป็นเจ้าภาพกัณฑ์เทศน์ สามารถเป็นเจ้าภาพร่วมกันหรือฟังแบบสลับชาติต่ออายุ ตามปีเกิดของแต่ละคน เมื่อเทศน์กัณฑ์ใด ให้เจ้าภาพของกัณฑ์จุดธูปเทียน (ผางประทีป) เท้าจำนวนพระคาถา เพื่อบูชาคาถาของกัณฑ์นั้น จนครบคาถา ดังนี้

๑. กัณฑ์เทศน์	มี ๑๙ คาถา	ปีใจ้(ปีชวด)
๒. กัณฑ์หิมพานต์	มี ๑๓๔ คาถา	ปีเป้า(ฉลู)
๓. ทานกัณฑ์	มี ๒๐๙ คาถา	ปียี่(ปีขาล)
๔. กัณฑ์ประเวสน์	มี ๕๗ คาถา	ปีเหมา(ปีเถาะ)
๕. กัณฑ์ชุก	มี ๗๙ คาถา	ปีสี่(ปีมะโรง)
๖. กัณฑ์จุลพล	มี ๑๕ คาถา	ปีไส้(ปีมะเส็ง)
๗. กัณฑ์มหาพน	มี ๘๐ คาถา	ปีสะง้า(ปีมะเมีย)
๘. กัณฑ์กุมาร	มี ๑๐ คาถา	ปีเม็ด(ปีมะแม)
๙. กัณฑ์มัทรี	มี ๙๐ คาถา	ปีสัน(ปีวอก)
๑๐. กัณฑ์สักกบรรพ	มี ๔๓ คาถา	ปีเร้า(ปีระกา)
๑๑. กัณฑ์มหाराช	มี ๖๙ คาถา	ปีเส็ด(ปีจอ)
๑๒. กัณฑ์ฉกษัตริย์	มี ๓๙ คาถา	ปีไค้(ปีกุน)

๑๓. นครกันท์ มี ๔๘ คาถา ทุกปีเป็นเจ้าภาพร่วมกัน รวมทั้งหมด ๑,๐๐๐ คาถา
เมื่อเทศน์จบกันท์หนึ่งๆ จะมีการประโคมฆ้องกลองบูชาบนิหาร หรือแห่วงปีพาทย์
พื้นเมือง(วงกลองเต่งถึง) และจุดประทัดบอกสัญญาณให้รู้ว่าธรรมจบกันท์หนึ่ง เมื่อผู้คนได้ยินเสียง
กลอง จะประนมมือไหว้มาทางวัดกล่าวคำว่า สาธุ

การสืบชะตา

หากเป็นการจัดเทศน์แบบสืบชะตา ต้องเตรียมเครื่องพิธีกรรมประกอบการสืบชะตา
ดังนี้

๑ ไม้ค้ำขนาดใหญ่มีจำนวน ๓ เล่ม มีความยาวเท่ากับ ๑ วา ของเจ้าชะตาหรือยาวกว่า
ก็ได้ แกะเปลือกออกแล้วทาสีเหลือง

๒ ไม้ค้ำเล็กมีง่ามขนาดยาว ๑ ศอก ของเจ้าชะตา เท่ากับอายุ หรือ ๑๐๘ ก็ได้ มีง่าม
มัดรวมกัน ๑ มัด

๓ ไม้สะพาน(ข้าว) ทำจากไม้ไผ่ ๒ เล่มประกอประกกันยาวเท่ากับความยาวของไม้ค้ำใหญ่

๔ ลวดใช้ด้ายผูกกระดาดเงิน กระดาดทอง หมากรุก บุษรี เมี่ยง โดยโยงเป็นสาย

๕ ช่อ หรือ ธงใช้กระดาดขาว หรือกระดาดสาสีขาว ๑๐๘ อันพร้อมตัดกระดาดเป็นรูป
ฉัตรสีขาว ๑ อัน

๖ แผ่นเงินแผ่นทอง

๗ ตุ้มค่าคิง มีลักษณะเป็นธงมีความยาวเท่ากับเจ้าตัวชะตา ๑ ตัวใช้สีขาว

๘ เทียนค่าคิง เทียนขี้ผึ้งความยาวเท่ากับเจ้าตัวของชะตา ๑ เล่ม

๙ ดวงประทีปเท่ากับจำนวนอายุเจ้าชะตา หรือ ๑๐๘ ดวง

๑๐ หน่อกล้วย หน่ออ้อย มะพร้าวอก กล้วยเครือ มะพร้าวทะลาย

๑๑ เสือ หมอน หมอน้ำ กระบวย หม้อเงิน หม้อทอง

๑๒ พานบายศรี ๑ ชุด

๑๓ ขันตั้ง ๑ สำหรับ

๑๔ ด้ายสายสิญจน์โยงเวียนศีรษะ และผูกข้อมือ

๑๕ ขันน้ำมันต์ ใบคา หรือใบมะยม ใบต้นโชค

เครื่องประกอบพิธีกรรมเหล่านี้เป็นส่วนประกอบที่มีความสำคัญ ในการเตรียมเครื่องพิธี
กรรมการสืบชะตาเป็นพิธีกรรมประกอบการตั้งธรรมหลวง โดยจะนำเครื่องพิธีกรรมทั้งหมดตั้งบริเวณ
หน้าพระประธาน เป็นขั้วสามเหลี่ยมครั้งจะประกอบพิธีกรรมเจ้าชะตาหรือผู้ที่เกิดในปีนั้น ๆ
หลังจากฟังเทศน์ในกันท์เทศน์ของตนเองจนจบลงจะเข้าไปนั่งบริเวณกลางเครื่องพิธีกรรมและ
ประกอบพิธีสืบชะตา

๒.๔ ประวัติความเป็นมามหาชาติเวสสันดรชาดก ฉบับสร้อยสังกร

๒.๔.๑ ประวัติผู้ชำระ

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ นามเดิม พุ บรรเลง ฉายา อตตสิโว^{๔๖} เป็นรองสมเด็จพระราชาคณะ ฝ่ายมหานิกาย อดีตเจ้าอาวาสวัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหาร จังหวัดแพร่ และวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ และเจ้าคณะตรวจการภาค ๔ และ ๕

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ ได้ขึ้นไปจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมที่จังหวัดเชียงใหม่ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๑ - ๒๔๗๒ จากนั้น ได้ไปจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมในภาคเหนืออีกหลายจังหวัดทั้งที่จังหวัดแพร่ จังหวัดเชียงราย และจังหวัดลำปาง และจัดตั้งโรงเรียนปริยัติสามัญขึ้นที่จังหวัดแพร่ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๓ - ๒๔๗๔ นับเป็นพระภิกษุที่มีคุณูปการต่อการจัดการศึกษาคณะสงฆ์ในภาคเหนือ ต่อมา ท่านเผชิญกับการเมืองในคณะสงฆ์จนต้องอธิกรณ์ และไม่ได้เลื่อนสมณศักดิ์จนกระทั่ง วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ จึงได้รับพระกรุณาฯ เลื่อนสมณศักดิ์อีกครั้ง และมรณภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ โดยท่านได้เลื่อนขึ้นเป็นพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ก่อนมรณภาพเพียง ๒ เดือน

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ มีนามเดิมว่า พุ บรรเลง เกิดเมื่อวันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๔ ภูมิลำเนาอยู่บ้านหน้ำคือกลาง ตำบลในเมือง อำเภอเมืองแพร่ เป็นบุตรนายหนานแสน กับแม่เจ้าฟอง บรรเลง (นัดดาพระยาพิรมพิสารราชา เจ้าผู้ครองนครแพร่องค์ที่ ๒๑) ได้ศึกษาจนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ และสอบได้ประกาศนียบัตรครูชั้นต้น

ต่อมาได้บรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร เมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ โดยมีสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี) ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมไตรโลกาจารย์ เป็นพระอุปัชฌาย์ และอุปสมบทเป็นพระภิกษุเมื่อวันที่ ๒๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๔ ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรวิหาร โดยมีสมเด็จพระวันรัต (จ๋าย ปุณฺณทตฺโต) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระธรรมวโรดม (โชติ ธมมปฺปโชติโก) และสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติ โสงฺโณ) เป็นคู่พระกรรมวาจาจารย์ หลังบวชแล้วได้ศึกษาพระปริยัติธรรมจนสอบได้นักธรรมชั้นโทและเปรียญธรรม ๖ ประโยค

พ.ศ. ๒๔๗๐ - ๒๔๗๓ เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่

พ.ศ. ๒๔๗๓ - ๒๔๗๔ เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะจังหวัดแพร่

พ.ศ. ๒๔๗๔ - ๒๔๗๖ เป็นรักษาการเจ้าคณะจังหวัดแพร่

พ.ศ. ๒๔๗๖ - ๒๕๐๔ เป็นเจ้าคณะจังหวัดแพร่

^{๔๖} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (พุ อตตสิโว), (วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี เผยแพร่เมื่อ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐), [ออนไลน์] , แหล่งที่มา : [https://th.wikipedia.org/wiki/พระอุบาลีคุณูปมาจารย์_\(พุ_อตตสิโว\)#E0.B8.9C.E0.B8.A5.E0.B8.87.E0.B8.B2.E0.B8.99](https://th.wikipedia.org/wiki/พระอุบาลีคุณูปมาจารย์_(พุ_อตตสิโว)#E0.B8.9C.E0.B8.A5.E0.B8.87.E0.B8.B2.E0.B8.99). [๒๑ พฤษภาคม ๒๕๕๙].

พ.ศ. ๒๔๘๙ - ๒๔๙๑ เป็นเจ้าคณะตรวจการผู้ช่วยภาค ๔

พ.ศ. ๒๔๙๑ - ๒๔๙๔ เป็นเจ้าคณะตรวจการภาค ๔

พ.ศ. ๒๔๙๔ - ๒๕๐๔ เป็นเจ้าคณะตรวจการภาค ๕

พ.ศ. ๒๔๑๒ เป็นเจ้าอาวาสวัดพระบาทมิ่งเมือง

พ.ศ. ๒๔๙๓ - ๒๕๑๖ เป็นเจ้าอาวาสวัดพระสิงห์

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ ได้ก่อตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นที่วัดพระบาทมิ่งเมืองและวัดพระสิงห์ และสร้างโรงเรียนธรรมราชาศึกษา นอกจากนี้ ท่านยังให้ความสำคัญกับการศึกษาวรรณกรรมล้านนา จึงได้ชำระเทศน์มหาชาติฉบับภาษาล้านนาแล้วจัดพิมพ์เป็นภาษาไทย โดยสำนักพิมพ์ ส. ธรรมภักดี ตั้งชื่อว่า "มหาชาติฉบับสร้อยสังกร" และยังเรียบเรียง "หลักภาษาไทยพายัพ" ซึ่งเนื้อหาประกอบด้วยพจนานุกรมภาษาไทยกลาง-ภาษาไทยถิ่นเหนือ และแบบเรียนภาษาล้านนา

๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ พระปริยัติดิวังศาจารย์ พ.ศ. ๒๔๘๙ เป็นพระราชาคณะชั้นราชในราชทินนามเดิม

๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๒ เป็นพระราชาคณะชั้นเทพที่ พระเทพมุนี ศรีวิสุทธศีลาจารย์ ญาณนายก ตริปิฎกธรา มหาคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี

๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่ พระธรรมราชานุวัตร ประสิทธิธรรมปฏิบัติ สรรพอรรถโกศล วิมลญาณสุนทร มหาคณิศร บวรสังฆาราม คามวาสี[๔]

๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ เป็นพระราชาคณะเทียบชั้นรองสมเด็จพระราชาคณะที่ พระมหาโพธิวงศาจารย์ ตริปิฎกธรรมมาลังการ อรรถการี นพิสีพิศาลคุณ วิบุลพัฒน์วโรปการ ศาสนการุราทร มหาคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี

๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ เป็นรองสมเด็จพระราชาคณะที่ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ ญาณวิสุทธจริยาปริณายก ตริปิฎกคุณาลังการ นานาสถาณราชคณินัย สาธุการิธรรมากร สุนทรศีลาทีขันธ์

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ มรณภาพด้วยโรคกล้ามเนื้อหัวใจตายเฉียบพลัน เมื่อวันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เวลา ๑๗.๑๐ น. ณ โรงพยาบาลรามารามศิริ สิริอายุได้ ๗๑ ปี ๓๒๙ วัน พรรษา ๕๒ ตั้งศพบำเพ็ญกุศลที่วัดพระสิงห์และได้รับพระราชทานน้ำสรงศพ หิรัณยบัตร โกศศพ และเครื่องประกอบสมณศักดิ์ในวันที่ ๗ มีนาคม ศกนั้น ถึงวันที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๗ เวลา ๑๔.๓๐ น. พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชและสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ มาพระราชทานเพลิงศพ

๒.๔.๒ ประวัติความเป็นมา

สำหรับมหาชาติภาคพายัพสำนวนสร้อยสังกรนั้น พระธรรมราชานุวัตร(ฟู อุตตสิโว) ได้แก้ไขมหาชาติฉบับสร้อยสังกรแล้วเรียบเรียงเป็นมหาชาติภาคพายัพระหว่างปีพ.ศ. ๒๔๙๕ ถึง ๒๔๙๖ เผยแพร่เมื่อปีพ.ศ. ๒๔๙๗ และแก้ไขเพิ่มเติมเมื่อพ.ศ. ๒๕๐๖ ใช้ชื่อว่ามหาชาติภาคพายัพสำนวนเอกฉบับสร้อยสังกร ในตอนท้ายของมหาชาติฉบับนี้ได้ตัดข้อความตอนต้นเรื่องมาลัยวัตถุและอานิสงส์ของพระเวสสันดรออกด้วย

ในบรรดามหาชาติล้านนาสำนวนต่างๆนี้ สำนวนสร้อยสังกรได้รับความนิยมมากที่สุด เนื่องจากเป็นสำนวนที่ปริวรรตเป็นอักษรไทยมาตรฐานจึงช่วยให้ภิกษุที่ไม่สามารถอ่านอักษรธรรมได้สะดวกใช้เทศน์ได้ สำนวนสร้อยสังกรนี้ยังมีความไพเราะกว่าสำนวนอื่นๆกล่าวคือเป็นสำนวนที่ได้รับการชำระจากสำนวนอื่นอย่างน้อยได้ ชำระจากสำนวนไม้กู่^{๔๗} ซึ่งจากมหาชาติสำนวนสร้อยสังกรนี้ผู้ชำระบอกที่มาเพียง ๒ กัณฑ์คือกัณฑ์สักกบรรพ ชำระจากสำนวนหึงแก้วมนเือง และกัณฑ์จุลพน ชำระจากสำนวนไม้กู่ ซึ่งคุณประคอง นิมนานเหมินท์ มีความเห็นว่ามีรายการที่มีสำนวนคล้ายคลึงกับสำนวนไม้ไผ่แจ้เร็วแฉงมาก

อาจกล่าวได้ว่าสำนวนสร้อยสังกรมีวัตถุประสงค์ชำระเพื่อให้มีความไพเราะทางวรรณศิลป์ดังที่พระธรรมราชานุวัตรผู้ชำระได้กล่าวไว้ในคำปรารภว่า

"ข้าพเจ้าได้พยายามเรียบเรียงธรรมมหาชาติล้านนาโดยให้มีถ้อยคำสัมผัสกันมากที่สุด ที่ชาวล้านนาเรียกว่า สร้อย จึงให้นามว่าธรรมมหาชาติภาคพายัพฉบับสร้อยสังกร ความจริงไม่ใช่ธรรมที่ข้าพเจ้าแต่งขึ้นเอง แต่คัดลอกเอาธรรมมหาชาติหลายฉบับแล้วแก้ไขปรับปรุงต่อเติมให้เหมาะสมคือไม่หนักเกินไปหรือบางเกินไป มีถ้อยคำสัมผัสคล้องจองหรือรับประกัน และแก้ไขสำนวนโวหารบางแห่งที่เห็นว่าไม่เหมาะสม แต่ก็พยายามรักษาภาษาล้านนาโบราณ ไม่ให้ภาษาสมัยใหม่ปะปนเพื่อประโยชน์แก่ผู้สนใจภาษา"

มหาชาติสำนวนสร้อยสังกรมีวัตถุประสงค์ของการชำระเพื่อแสดงความงามทางวรรณศิลป์ เพื่อให้เกิดความไพเราะในการเทศน์ซึ่งความไพเราะที่เกิดจากความงามทางวรรณศิลป์นี้ทำให้มหาชาติสำนวนสร้อยสังกรได้รับความนิยมในการเทศน์ในงานประเพณีตั้งธรรมหลวงเกือบทุกวัด

^{๔๗} สยาม ภัทรานุช, ประวัติมหาชาติชาดกในนามานุกรมวรรณกรรมล้านนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว), ๒๕๕๔), หน้า ๓๓๙ - ๓๔๓.

ไม่เพียงเท่านั้นความนิยมของมหาชาติฉบับนี้ยังนำไปเทศน์ในงานอวมงคลอย่างพิธีศพแบบล้านนาตามที่ วีรยุทธ นาคเจริญ^{๔๘} ได้ศึกษาเรื่องวรรณกรรมที่ใช้เทศน์ในพิธีศพแบบล้านนาพบว่าพิธีศพแบบล้านนาใช้วรรณกรรมอยู่ ๓ รูปแบบคือวรรณกรรมประเภทอาานิสงส์ วรรณกรรมคำสอน วรรณกรรมประเภทต่างๆ ที่ถูกใช้ตามความนิยมท้องถิ่น ซึ่งวรรณกรรมมหาชาติเป็นวรรณกรรมประเภทสุดท้ายและนิยมใช้มากที่สุดโดยเฉพาะกัณฑ์มัทรี กัณฑ์กุมารและชูชก เป็นต้น ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้อาจกล่าวได้ว่า มหาชาติภาคพายัพสำนวนเอกฉบับสร้อยสังกรเป็นฉบับที่ได้รับความนิยมมากที่สุดในล้านนาทีเดียว

๒.๕ สรุปเนื้อธรรมกัณฑ์มัทรี ในล้านนา

การเทศนาธรรม กัณฑ์มัทรีนั้นเป็นกัณฑ์ที่ ๙ ต่อจากกัณฑ์กุมาร และ ก่อนหน้ากัณฑ์ลักกับรรพ์ มีทั้งหมด ๙๐ พระคาถา ปกติจะใช้เวลาเทศน์ประมาณ ๒ ชั่วโมง เนื้อหาธรรมโดยกัณฑ์มัทรีในแต่ละสำนวนนั้นคล้ายคลึงกัน เพียงแต่ทำนองที่ใช้เทศน์ในแต่ละพื้นที่ และแต่ละจังหวัดนั้นแตกต่างกัน อย่างไรก็ตามเนื้อหาโดยรวมมีดังต่อไปนี้

พระนางมัทรี ได้เสด็จเข้าป่าเก็บหาผลไม้ตั้งแต่จากอาศรม พระนางได้มีพระหฤทัยหวาดหวั่นอยู่ไม่ขาดระยะเพราะเชื่อว่าสุบินนิมิตนั้นเป็นารร้ายจึงรีบชวนขวายนหาผลไม้เพื่อที่จะรีบเสด็จกลับแต่วันแม้จะทรงพยายามเสด็จกลับให้เร็วแต่บังเอิญเสด็จมาพบราชสีห์เสือโคร่งเสือเหลืองซึ่งเทพยดาจำแลงกายมานอนขวางทาง อยู่ เพื่อมิให้พระนางเสด็จกลับเร็วด้วยเกรงว่าจะทรงติดตามพระโอรสและพระธิดาทันแล้วก็จะเกิดพิพาทกับชูชกการบริจาคนุตตทาน ของพระเวสสันดรก็จะไม่เกิดผลดีดังหมายเมื่อมีดคำแล้วสัตว์ทั้งสามเห็นว่าเป็นเวลาอันสมควรจึงได้หลีกทางให้พระนางมัทรี จึงได้เสด็จกลับมายังอาศรม

เมื่อพระนางมัทรี เสด็จกลับถึงอาศรม ก็เสด็จเที่ยวตามหาพระโอรสพระธิดาเมื่อไม่พบพระโอรสพระธิดาก็ทรงกันแสงจึงเสด็จเข้าไปทูลถามพระเวสสันดร ตอนแรกพระเวสสันดรทรงนิ่งเฉยไม่ตรัสอะไร ครั้นพระนางทูลตัดพ้อ พระองค์ก็ใช้อุบายดับความเศร้าโศกของพระนางด้วยการกล่าวโทษพระนางในทำนองนอกใจที่กลับมาจากป่าจนมีดคำ แม้จะได้ผลตอนแรกบ้าง แต่กลับเป็นผลร้ายในภายหลัง พระนางน้อยใจได้เสด็จออกเที่ยวตามหาพระโอรสพระธิดาจนหมดกำลังในที่สุดก็เสด็จกลับมาเฝ้าพระเวสสันดรเพื่อทูลถามความจริงแต่ก็หมดเรี่ยวแรงล้มสลบต่อพระพักตร์ของพระเวสสันดร

^{๔๘} วีรยุทธ นาคเจริญ, “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมที่ใช้เทศน์ในพิธีศพแบบล้านนา”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕) หน้า ๙๑-๙๒.

พระเวสสันดรทอดพระเนตรเห็นพระนางมัทรี สลบลงเช่นนั้นก็ตกพระทัยลืมนพระองค์ตรงเข้าอุ้มพระนางวางไว้บนพระเพลา ทรงกันแสงบิณฑบาตพระวรกายของพระนาง ครั้นทรงรู้สึกว่พระวรกายของพระนางยังอ่อนอยู่ยังไม่สิ้นพระชนชีพ จึงเสด็จลุกขึ้นไปหยิบน้ำเต้ามารูขโถมลงบนพระวรกายของพระนาง พอพระนางฟื้นขึ้นมาทรงรู้ว่าบรรทมอยู่บนพระเพลาของพระราชสวามีก็ส่งรู้สึกอายพระทัย จึงเสด็จลุกขึ้นมาขอประทานอภัยโทษแล้วจึงทูลถามถึงพระโอรสพระธิดา

พระเวสสันดรได้ตรัสบอกความจริงและทรงปลอบประโลมพระทัยพระนางมัทรีว่าถ้าเราทั้งสองยังไม่สิ้นชีวิตเสียก่อนจะต้องพบลูกทั้งสองเป็นแน่แท้ พระนางพอได้รู้ความจริงก็สร้างโศกพ้อใจในปุตตทาน แล้วทรงอนุโมทนา

จากข้อความดังกล่าวมาพอสรุปได้ว่าความรักของแม่ที่มีต่อลูกนั้นมีมากมายสุดพรรณนาดังคำโบราณที่ว่า “พระคุณแม่หนาหนัก เพียงพสุธา” ในการนี้จะเห็นได้ว่าหลังจากพระนางมัทรีกลับมาจากป่าเมื่อไม่เห็นพระกุมารทั้งสองจึงได้เที่ยววิ่งตามหาทุกหนทุกแห่งแต่ก็ไม่พบ ทั้งพระเวสสันดรก็ไม่ยอมตัดอะไรอีก ด้วยความทุกข์ของพระนางมัทรี มีมากมายเพียงใด พระหทัยของพระนางมัทรีจะเป็นทุกข์สักปานใด หากเป็นสามัญชนอย่างเราก็คงทนไม่ไหวมีหัวใจแตกสลายหรืออาจจะตายในคืนนั้น หรือถ้าไม่เช่นนั้นอาจต้องพาลทะเลาะด่าว่าทุบตีกับสามีเป็นการใหญ่เป็นแน่ แต่พระนางมัทรีไม่ส่งผลกระทบเช่นนั้น ในเรื่องกล่าวว่าเพชฌัญญูทั้งหลายในป่าหิมพานต์พากันเศร้าสลดใจเอ็นดูพระนางมัทรี พระชาลีพระกันหา แต่ไม่รู้อะไรจะทำอย่างไรจึงได้แต่นึกสงสารเท่านั้น

ลูกคือดวงตาดวงใจของพ่อแม่ ลูกดีชื่นใจพ่อแม่ลูกแย่พ่อแม่ซ้ำใจ พ่อแม่นั้นมีความรักความห่วงใยลูกตลอดเวลาไม่ว่านิยามไหน ดังคำพูดว่ารักใครเล่าจะเท่าพ่อแม่รัก ห่วงใครเล่าจะเท่าพ่อแม่ห่วง ดังนั้นลูกควรจะสำนึกในพระคุณของพ่อแม่แล้วจึงทำตนให้เป็นลูกแก้วลูกขวัญของพ่อแม่ ลูกกตัญญูต่อพ่อแม่คนทั้งหลายก็จะยกย่องสรรเสริญ เพราะลูกที่ดีนั้นต้องรู้จักบทบาทและหน้าที่ของตนเองที่จะพึงกตัญญูรู้คุณและตอบแทนคุณพ่อแม่ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระสุตตันตปิฎกปัญจกนิบาตอังคตุตตนิคาย ๕ ประการ^{๔๙} คือ

- ๑ ท่านเลี้ยงเรามาแล้วเราต้องเลี้ยงท่านตอบ
- ๒ ช่วยทำกิจของท่าน
- ๓ ดำรงวงศ์ตระกูล
- ๔ ประพฤติตนให้เป็นผู้สมควรแก่การรับทรัพย์มรดก
- ๕ เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

ส่วนพ่อแม่ที่ดีนั้นต้องอนุเคราะห์สงเคราะห์ลูกของตน ๕ ประการ^{๕๐} คือ

^{๔๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน.

- ๑ ห้ามไม่ให้ทำชั่ว
- ๒ ให้ตั้งอยู่ในความดี
- ๓ ให้ศึกษาศิลปะวิทยา
- ๔ หาภรรยาที่สมควรให้
- ๕ มอบทรัพย์ไว้ในสมัย

ในบทต่อไปผู้วิจัยจะได้อธิบายถึงสำนวนและทำนองการเทศน์มหาเวสสันดรชาดก
กัณฑ์มัทรีในล้านนา ซึ่งจะทำให้เข้าใจความเป็นมาของชื่อ และลักษณะเด่นของมหาชาติเวสสันดร
ชาดก ฉบับสร้อยสังกรต่อไป

บทที่ ๓

สำนวนและทำนองการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา

วรรณคดีมหาชาดกล้านนาเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาซึ่งมีบ่อเกิดจากประเทศอินเดีย เมื่อชาติต่างๆรับไปก็มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านวิถีชีวิตและจารีตประเพณีของสังคมนั้นๆ เพื่อให้เข้ากับสภาพท้องถิ่น มหาชาดกล้านนาจึงมีเนื้อหาสาระเชิงห้ามมิให้ทำสิ่งที่ไม่ดีไม่งามและส่งเสริมให้ดำเนินชีวิตตามหลักศีลธรรม จริยธรรม ปฏิบัติธรรมและให้ความรู้ด้านชีวประวัติ พงศาวดารประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และภาษาศาสตร์ รวมทั้งศาสตร์และวิชาการแขนงอื่นๆ จัดว่าเป็นปัจจัยสำคัญหนึ่งที่สามารถพัฒนาอารมณ์และจิตใจให้เจริญงอกงามได้ และมีจุดประสงค์แฝงไว้ซึ่งศีลธรรมจรรยาในศาสนาทำให้ผู้อ่านเกิดความสำนึกผิดชอบชั่วดีซึ่งสอดแทรกเป็นคติสอนใจในนิทานชาดกเหล่านั้น เวสสันดรชาดกหรือมหาชาดกเป็นนิทานชาดกที่มีการนำมาใช้เทศน์มากที่สุดในล้านนา กล่าวได้ว่าเป็นวรรณกรรมที่มีความสำคัญมากต่อชาวล้านนาเพราะเหตุผลที่ว่าวรรณกรรมเรื่องนี้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวล้านนาเป็นอย่างยิ่ง ฉะนั้นจึงได้มีนักปราชญ์ชาวล้านนาเป็นจำนวนมากประพันธ์วรรณกรรมเรื่องนี้ทั้งที่เป็นบทร้อยแก้วและบทร้อยกรอง มีหลากหลายฉบับหรือสำนวน แล้วนำไปเทศน์เป็นทำนองหรือระบำมาตั้งแต่สมัยโบราณ ซึ่งรายละเอียดในแต่ละหัวข้อมีดังต่อไปนี้

๓.๑ สำนวนการประพันธ์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา

การเทศน์ เปรียบเหมือนการขับร้องทางพระพุทธศาสนา โดยมีความมุ่งหมายเพื่อที่จะนำคำสอนและพุทธวจนะมาสั่งสอนพุทธศาสนิกชน เนื้อเรื่องต่างๆ ได้ประพันธ์ เรียบเรียงในลักษณะของบทร้อยแก้ว (ความเรียง) และบทร้อยกรอง แบ่งออกเป็น ๒ วิธี ซึ่งแตกต่างกันดังนี้

๓.๑.๑ บทร้อยแก้ว

วรรณกรรมประเภทร้อยแก้ว เป็นวรรณกรรมที่ไม่กำหนดบังคับคำหรือฉันทลักษณ์ เป็นความเรียงทั่วไป การเขียนในลักษณะนี้ยังแบ่งย่อยออกเป็น

๑. บันเทิงคดี (Fiction) คือ วรรณกรรมที่มุ่งให้ความเพลิดเพลินแก่ผู้อ่านเป็นประการสำคัญ และให้ข้อคิด คตินิยม หรือ สอนใจ แก่ผู้อ่านเป็นวัตถุประสงค์รอง ได้แก่ นวนิยาย เรื่องสั้น และบทละคร

๒. สารคดี (Non-Fiction) คือ วรรณกรรมที่มุ่งให้ความรู้ หรือ ความคิด เป็นคุณประโยชน์สำคัญ อาจจะเขียนเชิงอธิบายเชิงวิจารณ์ เชิงพรรณนาสั่งสอน โดยอธิบายเรื่องใดเรื่องหนึ่ง อย่างมีระบบมีศิลปะในการถ่ายทอดความรู้ เพื่อมุ่งตอบสนองความอยากรู้อยากเห็นให้แก่ผู้อ่าน และก่อให้เกิดคุณค่าทางปัญญาแก่ผู้อ่าน ได้แก่ ความเรียง บทความ สารคดีท่องเที่ยว สารคดีชีวประวัติ อนุทิน และจดหมายเหตุ^๑

๓.๑.๒ บทร้อยกรอง

วรรณกรรมประเภทร้อยกรองเป็นวรรณกรรมที่การเขียนมีการบังคับรูปแบบด้วยฉันทลักษณ์ต่างๆ เช่น บังคับคณะ บังคับคำ และแบบแผนการสัมผัสต่าง ๆ บางครั้งเรียกงานเขียนประเภทนี้ว่า กวีนิพนธ์ หรือ คำประพันธ์ เช่น โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ร่าย ลิลิต เป็นต้น นอกจากนี้ วรรณกรรมร้อยกรองยังแบ่งเป็นชนิดย่อยๆ ดังนี้

๑. วรรณกรรมประเภทบรรยาย (Narrative) คือ วรรณกรรมร้อยกรองที่มีโครงเรื่อง ตัวละคร และเหตุการณ์ต่าง ๆ ผูกเป็นเรื่องราวต่อเนื่องกันไป เช่น ขุนช้างขุนแผน พระอภัยมณี อิเหนา เป็นต้น

๒. วรรณกรรมประเภทพรรณนา หรือ รำพึงรำพัน (Descriptive or Lyrical) มักเป็นบทร้อยกรองที่ผู้แต่งมุ่งแสดงอารมณ์ส่วนตัวอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่มีโครงเรื่อง เช่น นิราศ และเพลงยาว เป็นต้น

๓. วรรณกรรมประเภทบทละคร (Dramatic) เป็นบทร้อยกรองสำหรับการอ่านและใช้เป็นบทสำหรับการแสดงด้วย เช่น บทพากย์โขน บทละครร้อง บทละครรำ เป็นต้น^๒

การเทศน์นั้นแบ่งออกเป็น ๒ รูปแบบด้วยกันคือ

๑. การเทศน์แบบธรรมวัตร เป็นวิธีการเทศน์ความเรียงในทำนองปกติ ธรรมดา โดยยึดคัมภีร์ต่างๆ ซึ่งแบ่งออกได้ ๓ ลักษณะ ได้แก่

- การเทศน์คัมภีร์ คือ การนำคัมภีร์มาอ่านเพื่อสั่งสอนโดยตรง
- การปฐกวิสัชนา คือ การเทศน์แบบสนทนาธรรม โดยพระสงฆ์ ๒ รูปประกอบด้วย พระสกวาที่เป็นผู้ถาม และพระปรวาที่เป็นผู้ตอบ
- การปาฐกถาธรรม คือ การเทศน์ตามหัวข้อต่างๆ ที่มีการเตรียมไว้ มีการยกเรื่องราวต่างๆ ในคัมภีร์มาประกอบ เป็นต้น

^๑ จุฬาวិทยานุสรณ์, ร้อยแก้ว ร้อยกรอง, (ศูนย์สื่อสารนานาชาติแห่งจุฬาฯ เผยแพร่เมื่อ ๓๐ สิงหาคม ๒๕๕๔), [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://www.chulapedia.chula.ac.th/index.php/ร้อยแก้ว_ร้อยกรอง [๑๑ พฤษภาคม ๒๕๕๔].

^๒ เรื่องเดียวกัน.

๒. การเทศน์มหาชาติ เป็นวิธีการเทศน์แบบมีทำนองเฉพาะ มีการว่ากาพย์ เป็นลักษณะกาพย์ ๓ บั๊ว ประกอบด้วยกาพย์เห่ เนื้อธรรม และกาพย์ปลาย

ในงานวิจัยนี้จะขออธิบายเพิ่มเติมในเฉพาะการเทศน์มหาชาติ ซึ่งเป็นงานวรรณกรรม การประพันธ์ที่ได้รับความนิยม ที่นักกวีล้านนาต่างให้ความสนใจในการประพันธ์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา เนื้อเรื่องโดยทั่วไป เป็นเนื้อเรื่องที่มีเค้าโครงเรื่องที่คล้ายกัน การประพันธ์มหาชาติแต่ละสำนวนนั้น เป็นวิธีการเพิ่มเติม ลดทอน บทหรือเนื้อหาบางตอนเพื่อความสะดวกและเหมาะสม ในการใช้เนื้อเรื่องนั้นๆ ในการเทศน์แต่ละโอกาสที่แตกต่างกันออกไป เรียกว่า การเลา ลักษณะการเลาธัมมนั้น มีวิธีการคือการ เลาสำนวน คือปรับสำนวนจากเดิม ให้เหมาะสมตามความต้องการ ตามแบบของตนเอง หลังจากนั้นแล้ว ยังนิยมตั้งชื่อ ของสำนวนนั้นตามชื่อของตน หรือ หมู่บ้านพื้นที่ที่ตนเองอาศัยอยู่ เช่นสำนวน ฉบับมหาป่าซางลงเลา สำนวนฉบับป่าแดง เป็นต้น ความโดดเด่นในสำนวนแต่ละฉบับมีความแตกต่างกันไป เช่นในสำนวนบางฉบับ มีความโดดเด่น ในกัณฑ์มัทรี พระนักเทศน์เป็นผู้เลือกกัณฑ์ที่มีความไพเราะ และเกิดคุณค่าความงามเฉพาะกัณฑ์ใดกัณฑ์หนึ่งนั้นก็เพื่อใช้ในการเทศน์ของตน หรือในบางครั้ง พระนักเทศน์อาจเลือกสำนวนจากหลายฉบับแต่อยู่ในกัณฑ์เดียวกัน เพื่อนำมา ผสมเนื้อหา ปรับลดทอน ตัดคำที่ฟุ่มเฟือยออกไป วิธีการนำเนื้อหาจากธัมมมาเทศน์จึงไม่มีลักษณะที่ตายตัว ขึ้นอยู่กับพระนักเทศน์ว่าเป็นผู้เลือกธัมมสำนวนใดมาใช้ในการเทศน์แต่ละครั้ง

มหาชาติเวสสันดรชาดกมีอยู่หลายสำนวน ทั้งที่แต่งเป็นบทร้อยแก้วและบทร้อยกรอง อันมีรายละเอียดดังนี้

มหาชาติเวสสันดรชาดกที่เป็นบทร้อยแก้ว นั้นใช้ภาษาบาลีในการเขียนสำนวน เมื่อมหาชาติภาษาบาลีเกิดขึ้นมาใหม่ ๆ ยังไม่มีผู้แปลแต่ก็ใช้สวดและเทศน์กันทั้งภาษาบาลี เรียกว่า “เทศน์คาถาพัน” สันนิษฐานว่านักปราชญ์ชาวอินเดียฝ่ายใต้เป็นผู้แต่ง ชาดกเรื่องนี้มี ๑๓ กัณฑ์ แต่งจบด้วยคาถา ๑,๐๐๐ คาถา เรียกว่า “คาถาพัน” ในตอนแรกนำเรื่องมหาเวสสันดรชาดกมาเทศน์สั่งสอนประชาชน โดยเทศน์เป็นภาษาบาลีล้วน ๆ ถือกันว่าผู้ใดฟังครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ จะได้บุญมาก แต่การฟังเทศน์เป็นภาษาบาลีนั้นทำให้ผู้ฟังไม่รู้เรื่องจึงมีการแปลมหาเวสสันดรเป็นภาษาไทย^๓ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า น่าจะมีการแปลตั้งแต่สมัยสุโขทัยแต่ต้นฉบับได้สูญหายไปและฉบับที่เก่าแก่ที่สุดสำหรับวรรณกรรมคือ มหาชาติคำหลวง ซึ่งพระบรมไตรโลกนาถทรงโปรดให้ประชุมนักปราชญ์แต่งขึ้นประมาณ พ.ศ.๒๐๒๕ เพื่อใช้เป็นบทสวดนักขัตฤกษ์

^๓ โรงเรียนทุ่งสง อ.ทุ่งสง จ.นครศรีธรรมราช, **ลักษณะคำประพันธ์มหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์มัทรี**, (โดยกลุ่มนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕/๘ โรงเรียนทุ่งสง อ.ทุ่งสง จ.นครศรี), [ออนไลน์], แหล่งที่มา :<https://jirawanjane.wordpress.com/ลักษณะคำประพันธ์/> [๑๑ พฤษภาคม ๒๕๕๙].

นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการตื่นตัวทางความคิดสติปัญญาและวัฒนธรรมซึ่งเผยแพร่ และนำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาในยุคทองแห่งล้านนา

ดังตัวอย่างมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์มัทรี สำนวนร้อยแก้ว

พระมหาสัตว์เจ้ายิ่งมหาปฐพีอันใหญ่ให้หวั่นไหวด้วยพระราชทานปิยบุตรทั้งสอง แก่พราหมณ์ แล้วเกิดโกลาหลเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันตลอดถึงพรหมโลก โกลาหลอันนั้นหมู่เทพเจ้าชาวป่าหิมพานต์ได้สดับเสียงพิลาปรำพันของสองพระกุมารกุมารที่พราหมณ์นำไป ก็มีความสงสารประหนึ่งว่าหฤทัยจะแตกทำลาย จึงปรึกษากันว่าถ้าพระนางมัทรีเสด็จกลับมาสู่อาศรมในเวลากลางวัน เมื่อไม่ได้เห็นพระเจ้าลูกทั้งสองก็ต้องรบกวนทูลถามซึ่งพระเวสสันดร ครั้นได้ทรงทราบว่พระเวสสันดรได้พระราชทานให้ไปแก่พราหมณ์แล้ว พระนางเธอก็จะต้องวิ่งติดตามด้วยความเสนหาอันแรงกล้าก็จะเสวยเวทนาอันใหญ่หลวง จำเราทั้งปวงจะคิดหาอุบายกันทาง อย่าให้พระนางเธอเสด็จมาได้แต่ในเวลาเย็นวัน

ครั้นปรึกษากันอย่างนี้แล้วจึงพร้อมกันมอบหน้าที่ให้เทพบุตรทั้งสามว่า ท่านทั้งสามจงจำแลงเพศเป็นราชสีหองค์หนึ่ง เป็นเสือโคร่งองค์หนึ่ง เป็นเสือเหลืององค์หนึ่ง แล้วพากันไปขัดขวางกันทางหนทางที่พระนางเธอเสด็จมา ถึงพระนางเธอจะอ่อนวอนสักระยะไรอย่าอนุญาตให้มาได้ จนกว่าพระอาทิตย์จะอัสดงคต จึงค่อยพากันละลดเลิกถอยหนีไปให้พระนางเธอเสด็จมาด้วยรัศมีจันทร์ แต่ว่าท่านทั้งสามจงพากันป้องกันอย่าให้พระนางเธอเป็นอันตรายด้วยสัตว์ร้ายต่างๆ ได้เป็นอันขาด^๔

ในล้านนา บทร้อยแก้วซึ่งเป็นการเขียนเรียงความธรรมดานั้น พบมากในใบลานพับสาซึ่งเขียนหรือจารด้วยอักษรธรรมล้านนาหรือตัวเมือง ต่อมาเมื่อมีระบบการพิมพ์เกิดขึ้นก็เห็นมีอยู่ในสมุดไทยพิมพ์ด้วยอักษรล้านนาและอักษรไทยหลวงตามลำดับมา การแต่งมหาชาดเป็นร้อยแก้วที่พบมากในล้านนาได้มีนักปราชญ์หรือพระสงฆ์ได้รจนาหนังสือที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและตำราภาษาบาลีไว้มากมาย กล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในฐานะมีส่วนผลิตนักเขียนล้านนาไทยนักเขียนที่เป็นพระสงฆ์ที่มีผลงานเป็นภาษาบาลีได้แก่พระสิริมังคลาจารย์ พระรัตนปัญญา พระโพธิรังษี นักเขียนในสมัยหลัง เช่น ท้าวสุนทรพจนกิจ พระยาพรหมโวหาร พระยาปัญญาพิทธาจารย์ (พระยาพื้น) เป็นต้น ในส่วนงานการเขียนอันเป็นบทร้อยแก้วที่เกี่ยวกับเรื่องมหาชาดเวสสันดรชาดกที่เห็นได้เด่นชัดและมีความนิยมใช้เทศน์ในล้านนามี คัมภีร์เวสสันดรทีปนี มหาชาติภาคพายัพฉบับสร้อยสังกร และปัญญาสชาดก

^๔ โรงเรียนทุ่งสง อ.ทุ่งสง จ.นครศรีธรรมราช, ลักษณะคำประพันธ์มหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์มัทรี, (โดยกลุ่มนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕/๘ โรงเรียนทุ่งสง อ.ทุ่งสง จ.นครศรี), [ออนไลน์],แหล่งที่มา: <https://jirawanjane.wordpress.com/ลักษณะคำประพันธ์/> [๑๑ พฤษภาคม ๒๕๕๙].

มหาชาติเวสสันดรชาดกที่เป็นบทร้อยกรอง นั้นการแต่งเป็นลักษณะกลอนธรรมดา พบในหนังสือประมวลรายชื่อคัมภีร์ใบลานและสมุดข่อยซึ่งพิมพ์เผยแพร่ออกไป ๔ เล่ม และทั้ง ๔ เล่ม มีสำนวนมหาชาติล้านนามากมายถึง ๗๒ สำนวนและสำนวนมหาชาติที่บอกปีที่จารก็มีไม่กี่สำนวน และปีที่จารนี้อาจเป็นปีที่แต่งหรือเกลาใหม่ หรือปีที่เพียงแค่คัดลอกอีกครั้งหนึ่งเท่านั้น จะเห็นได้จากบางสำนวนบอกปีที่จารไม่ตรงกันทั้งๆที่เป็นสำนวนเดียวกัน จึงขอแสดงตัวอย่างมหาชาติล้านนาที่บอกปีที่จารโดยเรียงตามลำดับอายุดังนี้

ชื่อสำนวน	ปีจ.ศ. ที่จาร	หมายเหตุ
ฉบับสมเด็จพระเจ้าชาวพวน	๑๐๗๔	พบจารในปี ๑๑๗๗ และ ๑๒๗๗
ฉบับข้างแต้	๑๐๘๙	
ฉบับมั่งทรา	๑๑๒๑	
ฉบับแสนเขา	๑๑๕๑	
ฉบับท่าแพ้น้อย	๑๑๕๒	
ฉบับมหาป่าซางหลวง	๑๑๕๓	
ฉบับภาษาบาลี	๑๑๕๗	
ฉบับพระเกษ	๑๑๕๗	
ฉบับพระงาม	๑๑๖๑	
ฉบับท่าแพ้นริมคง	๑๑๖๘	
ฉบับพระยาเคียน	๑๑๖๘	
ฉบับเมืองหาง	๑๑๗๖	
ฉบับท่าแพ้นริมคง	๑๑๗๗	
ฉบับป่าแดง	๑๑๗๘	
ฉบับหอฟู	๑๑๗๙	
ฉบับลานช้าง	๑๑๘๐	
ฉบับแม่กุเสียงชะมะ	๑๑๘๙	
ฉบับข้างแต้	๑๑๘๙	
ฉบับราชครู	๑๑๙๐	
ฉบับลับแล	๑๑๙๔	
ฉบับเมืองปาย	๑๑๙๔	
ฉบับหึ่งแก้ววิงวอน	๑๒๐๐	
ฉบับมหาป่าเจ้าหลายหิน	๑๒๐๐	

ฉบับหิ้งแก้วโคมคำ	๑๒๐๘	อีกฉบับจารในปี ๑๑๘๙
ฉบับนกยงปี	๑๒๑๐	
ฉบับลาวล้านช้าง	๑๒๑๒	
ฉบับวิงวอน	๑๒๑๓	
ฉบับร้อยกลอน	๑๒๑๙	
มะพร้าวหนุ่ม	๑๒๒๓	
ฉบับไชยา	๑๒๒๕	
ฉบับวิงวอนหลวง	๑๒๑๕	
ฉบับพระเมืองแก้ว	๑๒๓๓	
ฉบับท่าแพ้น	๑๒๓๓	
ฉบับจริยาลังกาทวีปพูนมา	๑๒๓๓	
เชียงใหม่	-	
ฉบับป่าซางเหลา	๑๒๔๓	
ฉบับท่าซาย	๑๒๔๔	
ฉบับพู่คำ	๑๒๕๙	
ฉบับชะราเหลา	๑๒๖๐	
ฉบับส้อย	๑๒๖๔	
ฉบับหมื่นล้าน	๑๒๖๓	
ฉบับพระยาพื้น	๑๒๖๗	
ฉบับเมืองหาง	๑๒๗๖	
ฉบับท่าแพ้นริมคง	๑๒๗๗	
ฉบับท่าแพ้นหลวง	๑๒๗๘	
ฉบับดอนกลาง	๑๒๗๘	
ฉบับไชยา	๑๒๗๕	
ฉบับช้างแต้ม	๑๒๘๙	
ฉบับเหลาใหม่	๑๒๘๙	
ฉบับวิงวอนน้อยของป्ली	๑๓๐๒	

มหาชาติล้านนาที่แต่งเป็นสำนวนร้อยกรอง ที่นิยมนำมาใช้เทศน์ดังกล่าวโดยลักษณะส่วนใหญ่มีความคล้ายคลึงกัน จะแตกต่างกันเฉพาะลักษณะปลีกย่อย เช่นการใช้คำสำนวนและรายละเอียดของเนื้อความบางตอนเกี่ยวกับสภาพท้องถิ่นที่ผู้แต่งแต่ละสมัยได้พยายามสอดแทรกสิ่งที่

ตนพบเห็นลงไป เช่น ถ้อยคำภาษาที่ใช้ในสำนวนไฉ่แจ้เรียวแดง มีความเรียบง่ายเป็นประโยชน์ๆ และยังไม่สู้มีลักษณะเป็นคำประพันธ์ เพราะขาดสัมผัสแต่ก็ให้ภาพให้ความหมายเป็นอย่างดี ถ้อยคำสำนวนความหมายในหลายกัณฑ์มีส่วนคล้ายคลึงกับสำนวนสร้อยสังกร มากจนเชื่อว่าพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ฟู อุตตสีโว) ได้ชำระขัดเกลาจากสำนวนนี้ โดยเพิ่มเติมสัมผัสและความบางตอนเข้าไป^๕

ส่วนการเทศน์มหาชาติในล้านนา ถือได้ว่าเป็นการเทศน์ที่มีเอกลักษณ์พิเศษแตกต่างจากภาคอื่นๆ โดยเฉพาะสำนวนการเทศน์มหาชาติล้านนา ซึ่งมีนักปราชญ์ได้แต่งคัมภีร์มหาชาติสำนวนต่างๆ ไปถึง ๒๘๙ สำนวน เมื่อปีพ.ศ.๒๕๑๗-๒๕๑๘ ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้ทำการสำรวจทั้งหมด ๔ ครั้ง โดยได้กล่าวถึงมหาชาติล้านนาสำนวนต่างๆ ที่พบในการสำรวจแต่ละครั้งในหนังสือประมวลรายชื่อคัมภีร์โบราณและสมุดข่อยซึ่งพิมพ์ออกเผยแพร่แล้วจำนวน ๔ เล่ม

การสำรวจครั้งที่ ๑ เป็นการสำรวจวัดต่างๆ ได้แก่ วัดฝายหิน วัดสวนดอก วัดพระสิงห์ วัดทุ่งยู พบบมหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดก ๒๓ สำนวนดังต่อไปนี้

๑. มหาเวสสันดรชาดกฉบับป่าซางเลา
๒. มหาเวสสันดรชาดกฉบับวังวอนนกอ้อยยงปี
๓. มหาเวสสันดรชาดกฉบับแสนยอกแสนมอง
๔. มหาเวสสันดรชาดกฉบับย่อ
๕. มหาเวสสันดรชาดกฉบับหึ่งแก้ววังวอน
๖. มหาเวสสันดรชาดกฉบับท่าแป้น
๗. มหาเวสสันดรชาดกฉบับหมื่นล้าน
๘. มหาเวสสันดรชาดกฉบับนกยงปี
๙. มหาเวสสันดรชาดกฉบับสร้อยสังกร

ตัวอย่างสำนวน นางมัทรีแก่ไต้ ร้องรำให้วังวอน น้ำตาซอนผะผ่าว ร้องให้กล่าวคาถาว่า อถ นั สาวกสุม่า เป็นฉันใด พระเหนือห้วยอดท้าว มาเยียะหน้าย้าวปุกลัว ตัวตั้งตนหนีอยู่ บ่ป็นหน้าสู่สักคำ ข้ากระทำการมอันใดเป็นโทษ ข้าก็บ่โกรธทารุณ บ่หื้อพระองค์ขุนแสนซ้อบ บ่หื้อเจ้าทุกข์ร้อนเจ็บใจ บ่กระทำทุจริตกรรมอันใดสักหยาด บ่ได้ประมาททำบุญเรื่อง ข้าอินเคื่องคัดคั่ง น้ำตาลั่งไหลตก ยินคัดดอกเท่าฟ้า พระคิน ข้าบ่เจียรจา อิทำ ตโต ทุกขตรั ข้าทรงทุกข์ลำบาก เพราะเจ้าบ่ปากเจียรจา คือ ปินยาอย่าเล่มใหญ่ ปักเสียบไหม้สันดาน ยินผลานใจแก่ข้า บ่ได้หันหน้าลูกกำพร้า รามคือชาลิ่งามขึ้นช้อยกับงามหนุ่มน้อยกัณหา ทุกข์อันนี้ร้อนรืบ บานฟ้าหนีกับดินขัดขินใจยะยัน ร้อนร้ายป่วนอนทรวง เพราะบ่หันทิพดวงลูกแก้ว กับพระผ่านแผ้วบ่ปราณี บ่อินคุ่มทรีเมียกำพร้า บ่อว่า

^๕ ประคอง นิมมานเหมินท์, มหาชาติล้านนาการศึกษาในฐานะเป็นวรรณคดีท้องถิ่น, หน้า ๙ - ๑๓.

หน้าต่อปราศรัย เจ็บหัวใจสายสั้น ดั่งปืนพิสน์บัดดา พระโสภาเฮยเจ้าฟ้า ผิท่านบปากจิมข้าเมื่อยาม
วัน คั่นพอรวยถิคีนี่รุ่ง สายฟ้าพุ่งเรืองราย ข้าเที่ยงจักตามมรมาต ใจข้าขาดเป็นผี ยามพอดิพรุกลง
ตาพระราชเจ้าก็หากจะหน บ่อยาชะแล

๑๐. มหาเวสสันดรชาดกฉบับจริยา
๑๑. มหาเวสสันดรชาดกฉบับไขเล่ม
๑๒. มหาเวสสันดรชาดกฉบับท่าแป้นริมคง
๑๓. มหาเวสสันดรชาดกฉบับหอฟู
๑๔. มหาเวสสันดรชาดกฉบับหึ่งห้อย
๑๕. มหาเวสสันดรชาดกฉบับลาวล้านช้าง
๑๖. มหาเวสสันดรชาดกฉบับหึ่งแก้วโคมคำ
๑๗. มหาเวสสันดรชาดกฉบับชะลาเหลา
๑๘. มหาเวสสันดรชาดกฉบับภาษาบาลี
๑๙. มหาเวสสันดรชาดกฉบับล้านช้าง
๒๐. มหาเวสสันดรชาดกฉบับเมกุ
๒๑. มหาเวสสันดรชาดกฉบับเมืองปาย
๒๒. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพระงาม
๒๓. มหาเวสสันดรชาดกฉบับเหล่าใหม่

ในการสำรวจครั้งที่ ๒ จากวัดต่างๆ ๘ วัด ได้แก่ วัดผาบ่อง วัดปราสาท วัดหมื่นสาร วัด
ช่วงสิงห์ วัดป่าแดง วัดโตโฮธาราม วัดเจ็ดยอด และวัดพวกแต้ม พบมหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดก
จำนวน ๑๙ สำนวนดังต่อไปนี้

๑. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพระเมืองแก้ว
๒. มหาเวสสันดรชาดกฉบับท่าแป้นน้อย
๓. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพระยาเคียน
๔. มหาเวสสันดรชาดกฉบับปากกล้วยมีด
๕. มหาเวสสันดรชาดกฉบับวอนน้อย
๖. มหาเวสสันดรชาดกฉบับท่าซาย
๗. มหาเวสสันดรชาดกฉบับท่าแป้นหลวง
๘. มหาเวสสันดรชาดกฉบับมะโอคำ
๙. มหาเวสสันดรชาดกฉบับแมงยองปีบ
๑๐. มหาเวสสันดรชาดกฉบับอุโมงค์คำ
๑๑. มหาเวสสันดรชาดกฉบับสิงส้อย

๑๒. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพระยาพื้น
๑๓. มหาเวสสันดรชาดกฉบับดอนกลาง
๑๔. มหาเวสสันดรชาดกฉบับลี้มถ
๑๕. มหาเวสสันดรชาดกฉบับหึงแก้วอินตา
๑๖. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพระเกษ
๑๗. มหาเวสสันดรชาดกฉบับสำเภาน้อย
๑๘. มหาเวสสันดรชาดกฉบับช้างแต้ม
๑๙. มหาเวสสันดรชาดกฉบับราชครู

ในการสำรวจครั้งที่ ๓ จากจำนวน ๘ วัด ได้แก่ วัดเมธัง วัดหมื่นเงินกอง วัดพวกหงส์ วัดพระเจ้าเม็งราย วัดพันแขวน วัดศรีเกิด วัดชัยพระเกียรติ วัดทรายมูล พบมหาชาติเวสสันดรชาดก ๑๔ สำนวนดัง ต่อไปนี้

๑. มหาเวสสันดรชาดกฉบับไชยา
๒. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพุก่า
๓. มหาเวสสันดรชาดกฉบับไม้ไผ่แจ้เรียวแดง

ตัวอย่างสำนวน “ส่วนว่าพระมหาสัตว์เจ้ามีใจคะคร้อย พระยอดสร้อยบุญมี จึงกล่าวกำติว่าดูรานางราชมัทรีเหย เจ้าพี่ ในที่นี้ไซ้ที่แม่ควรมาตาย ... บางคนพี่จักหื้อถือเครื่องกันหางนกยูงยอยยืน ยะยาบตีนด้วยจามรีแคยยัง ได้ฟ้าขริงดูคราน เพื่อจักส่งสการนางแก้วพี่ ขึ้นขี่มัลล้าสสร หวังอนน่องก็อ้า ดังว่าจักขึ้นฟ้าคืบหน เล่นสะสนสะสาด...น้ำแต้มหยาดก้องหลัว ควันไฟมัวจะโจด สะโลดขึ้นกลางหาว ปลายดั่งดวงดาวบนฟ้า แล้วภูพี่จักหงายเหียงหน้าผ่อแลดู ขึ้นพระพริ้งตกลงมาพระพริ้ง”

๔. มหาเวสสันดรชาดกฉบับวิงวอนหลวง

ตัวอย่างสำนวน “ลูกมาเทอะแม่มัทพิฬวอนพี่เฮย แม่คอกลมตกล้อ้ง เต็มว่าบ่หย่องก็หากดูงาม ทัดที่นี้เป็นกลางดงรามป่าไม้ บิไซ้เป็นที่แก้วแก่นไต้แม่ควรดีตาย มีแต่สองราดาอยู่กลางเถื่อน จักมีไผมาเป็นเพื่อนพิงพา จักมีไผมาช่วยภูพี่เอนางอาบน้ำ ไผจักมาช่วยค้าสละสร้ง ไผจักมาหวิมแม่หมวดเป็นเกล้า ไผจักมาเป็นเพื่อนเฝ้าแม่จอมสรี โอ้ยนอ..... นางมาละทั้งเสียมคันรีและกระเช้า มาละทั้งไม้เท้าและหนังเสือ มาละทั้งเปลือกไม้เจือเลื้อนลาวด มาละทั้งสลาดและคันยู นางบ่อดูพี่สักหยาด ดังถานางมาชาติใจตาย ลูกมาเทอะแม่มโสมสายเฮยสร้อยฟ้า ลูกมาเทอะเมียกำพร้าคีนเทียมองค์ ทัดที่นี้เป็นกลางดอยดงเถื่อนถ้ำ เถียง่านน้ำแก่สายธาร”

ผู้วิจัยได้ยกตัวอย่างสำนวนมาไว้เพื่อให้ผู้อ่านได้ศึกษาเปรียบเทียบสำนวนที่มีความแตกต่างกัน ซึ่งจะเห็นได้ว่าเนื้อธรรมที่ปรากฏนั้น โดยเฉพาะคำในบางคำ ทำให้เข้าใจความหมายง่ายยิ่งขึ้นโดยการปริวรรต และคำบางคำยังคงลักษณะเดิมไว้ และมีความหายยาก เพื่อให้อนุชนคนรุ่นอนุรักษ์ภาษาล้านนาดั้งเดิมไว้

๕. มหาเวสสันดรชาดกฉบับท่าแพ้นริมตง
๖. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพร้าวหนุ่ม
๗. มหาเวสสันดรชาดกฉบับฟ้าม่าน
๘. มหาเวสสันดรชาดกฉบับสำเภาน้อยเชียงใหม่
๙. มหาเวสสันดรชาดกฉบับน้ำตันท่อ
๑๐. มหาเวสสันดรชาดกฉบับวังวอนกลาง
๑๑. มหาเวสสันดรชาดกฉบับป่าเจ้าหล่ายหิน
๑๒. มหาเวสสันดรชาดกฉบับเมืองหาง
๑๓. มหาเวสสันดรชาดกฉบับสิ่งสร้อยเชียงแสน
๑๔. มหาเวสสันดรชาดกฉบับแม่กุเสียงชะชะ

ในการสำรวจครั้งที่ ๔ เป็นการสำรวจ ๓ วัด ได้แก่ วัดดวงดี วัดเชียงมั่น และวัดนันทาราม พบมหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดกอีก ๑๖ สำนวนดังนี้

๑. มหาเวสสันดรชาดกฉบับร้อยกร
๒. มหาเวสสันดรชาดกฉบับจรีาสังกาฬีพุ่มมาเชียงใหม่
๓. มหาเวสสันดรชาดกฉบับหึงแก้วมโนเมือง
๔. มหาเวสสันดรชาดกฉบับปราสาทสร้อย
๕. มหาเวสสันดรชาดกฉบับมหาป่าซางหลวง
๖. มหาเวสสันดรชาดกฉบับสมเด็จพระเจ้าชาวพ่าน
๗. มหาเวสสันดรชาดกฉบับมั่งทรา
๘. มหาเวสสันดรชาดกฉบับ
๙. มหาเวสสันดรชาดกฉบับป่าแดง
๑๐. มหาเวสสันดรชาดกฉบับลับแล
๑๑. มหาเวสสันดรชาดกฉบับเผ่าลืมหลับ
๑๒. มหาเวสสันดรชาดกฉบับท่าแพ้นกลาง
๑๓. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพระยาปัญญาเหล่า
๑๔. มหาเวสสันดรชาดกฉบับสร้อย
๑๕. มหาเวสสันดรชาดกฉบับปากกล้วย
๑๖. มหาเวสสันดรชาดกฉบับแสนเขา

เมื่อรวมมหาชาติเวสสันดรชาดกจากภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ค้นพบในการสำรวจ ๔ ครั้งด้วยกัน เป็น ๗๓ สำนวน ในประมวลรายชื่อคัมภีร์ใบลาน และสมุดข่อยภาค ๓ ผู้สำรวจกล่าวว่า คัมภีร์ใบลานทั้งหลายที่ผู้สำรวจพบนั้น

ส่วนมากเกือบจะสมบูรณ์ ยกเว้นมหาเวสสันดรชาดกสำนวนต่างๆซึ่งแทบจะกล่าวได้ว่าไม่กึ่งฉบับมีครบทั้ง๑๓กัณฑ์ แต่ส่วนใหญ่แต่ละฉบับก็มีอยู่หลายกัณฑ์

ในเอกสารอัตสำเนาเรื่องวรรณกรรมลานนาไทย นายสิงฆะ วรรณสัย ได้กล่าวถึงมหาชาติเท่าที่พบมี ๖๑ สำนวนและเข้าใจว่ามีมากกว่านี้และได้ให้ชื่อสำนวนต่าง ๆ ดังนี้

๑. วังวอนน้อย
๒. วังวอนหลวง
๓. พร้าวกวไโบ
๔. ไม่นไผ่แจ้เรียวแดง
๕. พุก่า
๖. สามเมือง
๗. อุโมงค์
๘. พระยาพิน
๙. จรียา
๑๐. สร้อยสังกร
๑๑. อินทร์ลงเหลา
๑๒. เหล้าเจ็ดไห
๑๓. แผ่นดินไหว
๑๔. วงกต
๑๕. วงสา
๑๖. ป่าช้าง
๑๗. มังทรา
๑๘. ท่าแป้นริมดง
๑๙. แพนแก้ว
๒๐. พระสิงห์โคมคำ
๒๑. กำแพงพันชั้น
๒๒. พร้าพันลำ
๒๓. ปากี
๒๔. เฒ่านั่งรุ่ง
๒๕. เฒ่าลืมหลับ
๒๖. เชียงทอง
๒๗. หิ้งแก้วมโนวอน

๒๘. ข้อมือเหล็ก
๒๙. ฟ้าขาว
๓๐. ขาวพาน
๓๑. เมืองहार
๓๒. น่านเก่า
๓๓. เมืองสอง
๓๔. กำแพงชั้นใน
๓๕. มุกมุ่นทรายมูล
๓๖. สุนทรา
๓๗. อินทาแกว่งค้อน
๓๘. พระหินภู
๓๙. เชียงแสน
๔๐. ไทเหล่า
๔๑. ยอดสร้อยเมืองนาง
๔๒. ปะดอนกวาง
๔๓. ปากล้วยเมืองบัว
๔๔. นันทปิงกร
๔๕. ท่าฝาง
๔๖. ไชเลี่ยม
๔๗. เมืองเลน
๔๘. ล้านช้าง
๔๙. นันทแสน
๕๐. นกยอปลี
๕๑. ฮ่องแสนโมง
๕๒. ป่าเหียงน้อย
๕๓. แสนยอด
๕๔. ข้าว
๕๕. ข่าพาน
๕๖. ป่าเหิงน้อย
๕๗. วังวอนกลาง
๕๘. แสนตาน้อย

๕๙. สร้อยดอกพรวัว

๖๐. พันทาเชียงรุ่ง

๖๑. พระยอดสร้อย

ในบัญชีรายชื่อคัมภีร์จากจังหวัดต่างๆในล้านนาไทย ซึ่งดร.อาร์ลด์ ฮุนตือส และนาย สิมะ วรรณสัย ได้ถ่ายไมโครฟิล์มตามโครงการวิจัยไทย-เยอรมันเรื่องวรรณกรรมล้านนาไทย มี มหาชาติเวสสันดรชาดก ๗ ฉบับดังนี้

๑. ฉบับอินทร์ลงเลา

๒. ฉบับนกเค้า

๓. เกลาเวสสันดร

๔. บาลีอรรถกถาเวสสันดร

๕. ชูชกฉบับควยพราหมณ์ลอกคองทำ

๖. ตำนานเวสสันดร

๗. มัทรีฉบับพระยาพื้น

เมื่อนำรายชื่อสำนวนต่างๆที่ได้จากการสำรวจของศูนย์วิจัยล้านนาทั้ง ๔ ครั้ง คือจำนวน ๗๓ สำนวน กับที่นายสิงฆะ วรรณสัย พบเอง คือ ๖๑ สำนวน และค้นคว้าร่วมกับนายอาร์ลด์ ฮุนตือส อีก ๗ สำนวน มาเปรียบเทียบกันและคัดสำนวนที่ซ้ำกันออก จะได้มหาชาติถึง ๑๒๒ สำนวน กล่าวคือ ซ้ำกันอยู่ ๑๙ สำนวน

มหาชาติที่สำรวจพบนี้บางสำนวนก็มีครบถึง ๑๓ กัณฑ์ มีบอกปีที่จารไว้ไม่กี่สำนวนและ ปีที่จารนี้จะแต่งหรือเกลาใหม่หรือเพียงแค่คัดลอกอีกครั้งหนึ่ง^๖ โดยมหาชาติในล้านนามีทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์ภาษาเหนือเรียกว่า ผูก ดังนี้

กัณฑ์ที่ ๑ ทศพร ๑๙ พระคาถา

กัณฑ์ที่ ๒ หิมพานต์ ๑๓๔ พระคาถา

กัณฑ์ที่ ๓ ทานขันธ ๒๐๙ พระคาถา

กัณฑ์ที่ ๔ วณปเวสน์ ๕๗ พระคาถา

กัณฑ์ที่ ๕ ชูชก ๗๙ พระคาถา

กัณฑ์ที่ ๖ จุลพน ๓๕ พระคาถา

กัณฑ์ที่ ๗ มหาพน ๘๐ พระคาถา

กัณฑ์ที่ ๘ กุมาร ๑๐๑ พระคาถา

^๖ ประคอง นิมมานเหมินท์, มหาชาติล้านนาการศึกษาในฐานะเป็นวรรณคดีท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖), หน้า ๑๐๗ - ๑๑๔.

กัณฑ์ที่ ๙ มัทธิ ๙๐ พระคาถา

กัณฑ์ที่ ๑๐ สักกบรรพ ๔๓ พระคาถา

กัณฑ์ที่ ๑๑ มหาราช ๖๙ พระคาถา

กัณฑ์ที่ ๑๒ ฌกษัตริย์ ๓๖ พระคาถา

กัณฑ์ที่ ๑๓ นคร ๔๘ พระคาถา^๗

จากการศึกษาสำนวนการประพันธ์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา นั้นทำให้ทราบว่ามหาเวสสันดรชาดกในล้านนานั้นได้มีการประพันธ์ เป็นทั้งบทร้อยแก้ว และบทร้อยกรอง และมีมากมายหลากหลายฉบับหรือสำนวน ซึ่งจากการศึกษาผู้วิจัยยังสรุปไม่ได้ว่าฉบับใดเป็นฉบับที่เก่าแก่ที่สุด แต่หากจะเรียงความเก่าแก่ของแต่ละฉบับเห็นจะเรียงลำดับได้ คือ

ฉบับคาถาพัน ซึ่งเป็นภาษาบาลีล้วน

ฉบับจรียาซึ่งมีการยกภาษาบาลีแล้วแปลตรงตัวไม่ขยายความด้วยโวหารของตน เรียกว่าแปล แบบนิสสัย เช่น ฉบับจรียา อันเป็นต้นฉบับให้สำนวนอื่นนำไปตกแต่งหรือ หยอ้งเพิ่มเติมได้

และฉบับอื่น ๆ ที่มีข้อความพิสดารมากย่อมแสดงให้เห็นว่าเป็นคัมภีร์ที่แต่งเติมในชั้นหลังทั้งสิ้น เช่น ฉบับสำนวนไผ่แจ้เรียวแดงซึ่ง ไม่บอกปีที่แต่งหรือจาร แต่หากสังเกตจากภาษาและเนื้อความเห็นได้ว่าเก่ามาก ซึ่งสังฆะ วรรณสัย สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยา และมีอายุไม่ต่ำกว่า ๓๐๐ ปี และเป็นแบบให้สำนวนอื่นนำมาเกลาใหม่หลายสำนวน มีลักษณะเป็นโบราณจารด้วยอักษรพื้นเมือง ๑๓ ผูก แต่อย่างไรก็ตามข้อความที่ ปรากฏใน สำนวนไผ่แจ้เรียวแดงนั้น แม้จะดูเก่า แต่ก็ถือว่าเป็นฉบับที่พิสดารด้วยภาษาเพราะมีการแต่งเติมภาษาเข้ามามากแล้ว จึงน่าจะแต่งหลังจากฉบับคาถาพันและ ฉบับจรียา

คัมภีร์ที่แต่งขึ้นภายหลังแล้วตั้งชื่อใหม่ โดยเรียกว่า “ฉบับ” นั้น ก็เป็นเรื่องน่าพิจารณาเช่นกัน เพราะการตั้งชื่อแต่ละฉบับนั้นสะท้อนให้เห็นถึงข้อมูลข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับชื่อของมหาเวสสันดรชาดกฉบับต่าง ๆ ว่า ผู้รจนาอาศัยเหตุผลอะไรมาตั้งเป็นชื่อสำนวนที่ตนแต่ง จากการศึกษาของสมหมาย เปรมจิตต์ ที่ได้ศึกษามหาชาติเวสสันดรชาดกวิเคราะห์ทางสังคมและวัฒนธรรม ได้เสนอข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการตั้งชื่อเรื่องว่า ผู้แปล-แต่งคงมีเหตุผลบางประการในการบัญญัติชื่อนั้น ๆ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้^๘

^๗ มณี พยอมยงค์และพระครูอดุลสัจจกิตต์, **ตั้งธรรมหลวงเทศน์มหาชาติล้านนา**, (เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑.

^๘ สมหมาย เปรมจิตต์, **มหาชาติเวสสันดรชาดกวิเคราะห์ทางสังคมและวัฒนธรรม**, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๔๔), หน้า ๑๘-๒๒.

๑. เกี่ยวกับเมือง จากชื่อเมืองที่มีอยู่จำนวนมากนั้น น่าจะบอกได้ว่ามหาเวสสันดรชาดกฉบับนั้น ๆ มาจากที่ใดบ้าง และนอกจากจะบอกชื่อเมืองแล้ว อาจจะบอกถึงความสัมพันธ์หรือการติดต่อไปมาหาสู่กันระหว่างเมืองต่าง ๆ หรือไม่ก็อาจจะบอกถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่แผ่กระจายจากแหล่งหนึ่ง ไปสู่อีกแหล่งหนึ่ง มหาเวสสันดรชาดกที่ระบุถึงชื่อเมืองต่าง ๆ ที่สามารถแบ่งศูนย์กลางการปกครองสำคัญ ๆ ในแถบลุ่มแม่น้ำใหญ่ ๆ ในอดีตมีดังนี้

๑.๑ กลุ่มลำนานา ซึ่งรวมเอาเมืองที่ตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำปิง น้ำกก และน้ำโขง พบมหาเวสสันดรชาดกหลายฉบับที่เอานามเมืองมาเป็นชื่อ เช่น ฉบับเชียงใหม่ ฉบับเมืองปาย ฉบับเมืองสร้อย ฉบับป่าแก้วเมืองฝาง ฉบับเชียงแสน ฉบับเชียงแสนเก่า ฉบับป่าซางหลวง ฉบับสิบสองปันนา ฉบับพันทนาเชียงรุ้ง ฉบับสิงห์สร้อยเมืองเชียงตุง ฉบับพระเกตุแก้วเมืองยอง ฉบับเมืองลอ ฉบับเมือบอ ฉบับเมืองเส้น ฉบับเมืองหาง ฉบับเมืองสอง เป็นต้น

๑.๒ กลุ่มลำนช้าง ซึ่งรวมเอาเมืองที่ตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำโขง พบมหาเวสสันดรชาดกหลายฉบับที่เอานามเมืองมาเป็นชื่อ เช่น ฉบับจันทบุรี ฉบับเชียงทอง ฉบับลาวลำนช้าง ฉบับลำนช้าง ฉบับลำนช้างหลวง ฉบับลำนช้างสามเมือง ฉบับอโยธยาลำนช้าง เป็นต้น

๑.๓ กลุ่มพุกาม ซึ่งรวมเอาเมืองที่ตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำอิรวดีและสาละวิน พบมหาเวสสันดรชาดกจำนวนหนึ่งที่เอานามเมืองมาเป็นชื่อ เช่น ฉบับพุกาม ฉบับตองอู ฉบับตะโก้งหงสา ฉบับพุกามหลวง ฉบับมंत्रา ฉบับเมืองปุ เป็นต้น

ในจำนวน ๓ กลุ่มนี้ กลุ่มลำนานาและกลุ่มลำนช้าง มีความสัมพันธ์ทางด้านภาษาและเชื้อชาติ ซึ่งประวัติศาสตร์บอกว่า คนทั้งสองกลุ่มนี้มาจากบรรพบุรุษเดียวกัน สำหรับกลุ่มพุกาม เป็นกลุ่มประเทศที่รับพระพุทธศาสนาเถรวาทก่อนกลุ่มอื่นตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโนรุธมหาราช ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ อันพระเจ้าอโนรุธมหาราชนั้น ถ้าจะพูดในแง่สร้างความเจริญให้แก่พระพุทธศาสนาแล้ว ก็อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นั่นเอง

จากแหล่งที่มาของมหาเวสสันดรชาดกลำนานานั้น น่าจะสรุปได้ว่าชาวลำนานาได้ขีดแนวเขตพุทธศาสนาของตนครอบคลุมดินแดนต่าง ๆ อันเป็นที่มาชื่อของมหาชาติชาดกที่ชาวลำนานาเป็นผู้แปล-เรียบเรียงเป็นสำนวนต่างๆ หรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่งก็ว่า ดินแดนดังกล่าวเป็นที่รู้จักกันดีสำหรับชาวลำนานาในสมัยนั้น จนกลายเป็นภูมิศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาของชาวลำนานา ซึ่งไม่รวมเอากรุงสุโขทัยและอยุธยาเข้าไว้ ที่เป็นเช่นนี้เพราะความเหินห่างกัน

๒. เกี่ยวกับสถานที่ ซึ่งนำเอาชื่อสถาบันอันเป็นที่รู้จักกันดีในย่านนั้น มาเป็นชื่อของมหาชาติที่แปล-แต่งขึ้น เช่น ฉบับฉางข้าวน้อย ฉบับปากกล้วยมิด ฉบับท่าแป้น ฉบับพระสิงห์ ฉบับพระสิงห์แก้วโคมคำ ฉบับพระสิงห์หลวง ฉบับกู่เต้าเชียงใหม่ ฉบับท่าแป้นริมคง ฉบับป่าซางเหล่า

ฉบับหล่ายหิน ฉบับป่าแก้วเมืองฝาง ฉบับของหนองบอน ฉบับป่าแดง ฉบับป่าสัก ฉบับวงกตหลวง ฉบับหนองควายเชียงใหม่ ฉบับท่าฝางริมปิง ฉบับปงสนุกเหนือ ฯลฯ

๓. เกี่ยวกับบุคคล ซึ่งอาจจะเป็นการนำเอาชื่อบุคคลสำคัญมาเป็นชื่อมหาชาติที่ตนเรียบเรียงขึ้น หรือใช้ชื่อผู้รจนาเอามาเป็นชื่อของฉบับขึ้น เช่น ฉบับพระเมืองแก้ว ฉบับพระยอดสร้อยเมืองเส้น ฉบับศรีวิชัย ฉบับมหาป่าหล่ายหิน ฉบับพระมหาป่าศรีไชยเชียงแสน ฉบับมหาเกสรปัญญา ฉบับพระวอ ฉบับแม่กุ ฉบับพญาพื้น ฯลฯ บางฉบับที่มีมานาน่าสนใจ เช่น คำว่ามหาเกสรปัญญา และ มหาป่าหล่ายหิน เป็นชื่อพระเถระที่มีชื่อเสียงเมื่อ ๓๐๐ กว่าปีมาแล้ว จำพรรษาอยู่ที่วัดไหล่หิน อำเภอกะเคา จังหวัดลำปาง ท่านจารึกคัมภีร์ใบลานไว้มากมาย และคงจะเป็นพระเถระที่มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกและภาษาบาลีมาก เพราะในวัดของท่านได้สำรวจพบคัมภีร์ใบลานภาษาบาลีจำนวนมาก และคัมภีร์ภาษาบาลีที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในภาคเหนือ หรืออาจจะเป็นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ได้ ก็พบอยู่ที่วัดนี้ กล่าวคือมีคัมภีร์ภาษาบาลีตั้งสนิบาตร จ.ศ. ๘๓๓(พ.ศ. ๒๐๑๔๗ อายุ ๕๒๘ ปี

๔. เกี่ยวกับเหตุการณ์ ชื่อมหาชาติในกลุ่มนี้น่าจะสะท้อนเหตุการณ์ท้องถิ่นประทับใจบางอย่างในขณะที่กวีรจนามหาชาติฉบับนั้น จึงใช้เหตุการณ์นั้นมาตั้งชื่องานที่แต่งขึ้น เช่น ฉบับแผ่นดินไหว ฉบับพรวัวแสนยอด ฉบับข้อมือเหล็ก ฉบับไขเล่ม ฉบับฆ้องแสนโม่ง ฉบับจัวพันหลัก ฉบับข่ายค่าน้อย ฯลฯ อย่างไรก็ตามความเห็นนี้เป็นเพียงข้อสันนิษฐานเท่านั้น ไม่มั่นใจว่าจะถูกต้องตามความเป็นจริง

๕. เกี่ยวกับท่วงทำนอง เข้าใจว่าชื่อกลุ่มนี้น่าจะสะท้อนท่วงทำนองมากกว่าอย่างอื่นจะถูกหรือผิด ข้อสันนิษฐานไปอย่างนี้ก่อน เพราะมีความเป็นไปได้สูงกว่าอย่างอื่น เช่น ฉบับหึงแก้วมโนเมือง ฉบับน้ำตันทอ ฉบับภูชมดวง ฉบับสร้อยสังกร ฉบับเผ่าลืมตื่น ฉบับร้อยกลอน ฉบับลัวะทิมขัน ฉบับวอนน้อย ฉบับวิงวอนหลวง ฉบับไก่อ้นเลย ฉบับเผ่าลืมหลับ เป็นต้น

๖. เกี่ยวกับภาษา อาศัยภาษาที่ใช้ในมหาชาติฉบับแท้ ๆ มาเป็นชื่อของฉบับ โดยไม่คำนึงถึงเหตุผลอย่างอื่น เช่น ฉบับภาษาบาลี ฉบับภาษาไทย ฉบับภาษาพม่า ฉบับจரியา ฯลฯ สำหรับฉบับภาษาบาลีนั้นก็คือ ฉบับที่มาจากพระสูตรต้นตปิฎก มหานิบาตชาดก ซึ่งเป็นภาษาบาลีล้วน แล้วมีการแต่งขยายความจากฉบับบาลีเดิม เพราะเดิมท่านประพันธ์เป็นคำฉันท์ มีจำนวนถึงหนึ่งพันคาถา แต่ในกรณีที่ยกศัพท์บาลีขึ้นมามาก่อน แล้วแปลนั้นเรียกว่า “ฉบับจரியา” ดังที่ได้อธิบายไปแล้ว

ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า การสร้างคัมภีร์มหาชาติเวสสันดรชาดกแต่ละฉบับนั้น จะตั้งชื่อฉบับหรือสำนวนโดยอาศัยชื่อเมือง สถานที่ บุคคล เหตุการณ์ ท่วงทำนองและภาษาอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแรงบันดาลใจให้ ผู้แต่งได้ใช้ชื่อนั้น

มหาชาติล้านนาที่มีชื่อเสียงเป็นที่นิยมได้แก่สำนวนไผ่แจ้เรียวแดง สำนวนอินทร์ลงเหลา และสำนวนพระยาพื้น แต่ในปัจจุบันหลายวัดใช้สำนวนสร้อยสังกร ทั้งนี้เพราะพิมพ์เป็นอักษรไทย

กลางสะดวงแก่พระที่อ่านหนังสือพื้นเมืองไม่ออก และอาจเป็นเพราะท่านได้รวบรวมเอากันท์ที่เด่นๆ ของฉบับต่างๆ มารวมกัน เป็นฉบับใหม่ ส่วนสำนวนที่นิยมเฉพาะกันท์คือ

๑. กันท์มหาพนนิยมฉบับสำนวนของพระยาพรหมโวหารซึ่งได้พรรณานำต้นไม้ในป่าหิมพานต์ชนิดต่างๆ พร้อมทั้งคุณสมบัติในการทำยา มหาชาติกันท์มหาพนนี้บางที่เรียกว่ามหาพนชี้
๒. กันท์มัทรีและกันท์กุมารนิยมสำนวนพระยาพื้น
๓. นครกันท์นิยมสำนวนเจ้าสุริยวงศ์
๔. กันท์มหาราชนิยมสำนวนข้างซิด
๕. กันท์ชูชกนิยมหลาย สำนวนเช่นสำนวนเฒ่าลืมหลับและอินทร์ลงเหลา

๓.๑.๓ สำนวนการเทศน์หาเวสสันดรชาดกกันท์มัทรีฉบับสร้อยสังกร

มหาชาติภาคพายัพฉบับสร้อยสังกร ซึ่งประพันธ์โดยพระธรรมราชานุวัตร (ฟู อุตตสึวะเถระ) นั้นมีรูปแบบการประพันธ์เป็นบทร้อยแก้วธรรมดา โดยท่านได้รวบรวมเนื้อหาสาระมหาชาติเวสสันดรชาดกทั้งหมดให้เป็นหมวดหมู่ คือเริ่มตั้งแต่ปฐมเหตุ พระเวสสันดร ภาพประกอบการบรรยายมหาชาติเวสสันดรชาดกทั้ง ๑๓ กันท์ ลักษณะการแต่งใช้ภาษาเขียนของชาวล้านนา เขียนสอดแทรกด้วยภาษาบาลี ในทุกกันท์เนื้อเรื่องมีความกลมกลืนสัมพันธ์กัน และในตอนท้ายมีบทสรุปของเรื่องที่กล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงชาดกทั้งที่เป็นอดีตและปัจจุบันแล้วนำมาเปรียบเทียบกัน เพื่อที่จะสร้างความเข้าใจให้แก่ผู้ฟังที่จะได้รู้แจ้งในธรรม^๙

ส่วนที่ให้นามว่า “ธรรมมหาชาติภาคพายัพฉบับสร้อยสังกร” นั้นเพราะพระธรรมราชานุวัตร ได้พยายามเรียบเรียงธรรมมหาชาดกล้านนา โดยให้มีถ้อยสัมผัสกันมากที่สุดที่ชาวล้านนาเรียกว่า “สร้อย”^{๑๐} และคัดเลือกเอาธรรมมหาชาติหลายฉบับแล้วแก้ไขปรับปรุงต่อเติมให้เหมาะสมคือไม่หนาหรือบางเกินไป มีถ้อยคำสัมผัสคล้องจองหรือรับกัน และแก้ไขสำนวนโวหารบางแห่งที่เห็นว่าไม่เหมาะสมและพยายามรักษาภาษาล้านนาโบราณ ไม่ให้ภาษาสมัยใหม่ปะปน เพื่อประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจภาษา นอกจากนี้ในคำปรารภพระธรรมราชานุวัตร ยังให้คติเตือนชาวล้านนาด้วยว่า ควรตั้งคำถามตัวเองว่าท่านมีความรู้ในภาษาของท่านดีจริงหรือ “ขอแนะนำว่าท่านจะรู้อย่างมีหลักเกณฑ์

^๙ พระธรรมราชานุวัตร (ฟู อุตตสึวะเถระ), มหาชาติภาคพายัพฉบับสร้อยสังกรสำนวนเอกสอพานชำระ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน ส.ธรรมภักดี, ๒๕๒๑), หน้า ๑.

^{๑๐} พระธรรมราชานุวัตร (ฟู อุตตสึวะเถระ), มหาชาติภาคพายัพฉบับสร้อยสังกรสำนวนเอกสอพานชำระ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน ส.ธรรมภักดี, ๒๕๒๑), คำปรารภ.

ไม่ใช่รู้แต่เพียงพอพุทรู้เรื่องเท่านั้น ข้อสำคัญต้องดูหนังสือล้านนาหรือไทยเหนืออย่างแตกฉาน จนสามารถอ่านหนังสือธรรมเทศนาภาษาล้านนาได้คล่องแคล่ว จึงจะเรียกว่ารู้ภาษาไทยล้านนาดี”^{๑๑}

บทร้อยแก้วนั้นจะปรากฏในตอนต้นคัมภีร์ ซึ่งเริ่มต้นด้วยคำบาลีก่อน และคำลงท้าย อวสานพจน์ จะพบอยู่ในใบสุดท้ายของคัมภีร์ใบลานเกือบทุกผูก พอถึงตอนเป็นท้องนิทานมีเนื้อหาขึ้น ไหลไพเราะ จึงแต่งเป็นร้อยบ้าง แต่ไม่ค่อยจะรักษากฎเกณฑ์ของการแต่งร้อยเคร่งครัดนัก จะว่าเป็น ร่ายสั้นหรือร่ายยาวล้วนก็ไม่ใช่ จนอาจกล่าวได้ว่าบางตอนมีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง สลับส่นปนกันไป อย่างไม่เป็นระบบ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“ภควา อันว่าพระพุทธเจ้าแห่งเรา ตนเป็นนายหมุ่นำสัตว์เข้าสู่อมตมหาเนรพาน เมื่อยัง สลิตสำราญอาศัยเชิงเวียงกบิลัตถนครราชธานีเป็นที่โคจรคาม จระเดินบิณฑบาต ยังอิริยาบถที่สี่หื้อ เป็นไป ในนิโครธารามแล้ว ก็ปรารภเชิงกริยาอันตกลงมา แห่งท่าฝนโบกขรวัสส์หื้อเป็นเหตุ แก่ญาณ ฃยาแล้วจึงปวัตติเทศนามหาเวสสันดรชาดกอันนี้ อันมีคาถาบาทต้นว่า ผุสสตี วรณณาเกอุปตติ นิทานเน เหตุการณ์อันพระพุทธเจ้าจักได้เทศนา”^{๑๒}

โดยมากแล้วในล้านนา การเทศน์กัณฑ์มีธรรมเนียมใช้ สำนวนพระยาพื้นซึ่งเป็นสำนวน ที่ประพันธ์โดย พระยาปัญญาพิทธาจารย์ หรือพระยาพื้น พระยาพื้นเป็นผู้ที่เกิดร่วมสมัย เจ้าผู้ครอง นครถึง ๔ สมัยด้วยกัน กล่าวคือ ร่วมสมัยเจ้าหลวงช้างเผือกธรรมลังกา (พ.ศ. ๓๓๕๕-๒๓๖๔) เจ้า หลวงเศรษฐี (คำพื้น พ.ศ. ๒๓๖๖-๒๓๖๘) เจ้าหลวงแผ่นดินเย็นพุทธวงศ์ (พ.ศ. ๒๓๖๘-๒๓๘๙) เจ้าหมโตรประเทศ พ.ศ. ๒๓๙๐-๒๓๙๗) สาเหตุที่นิยมผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าเพราะ พระยาพื้น ได้ เลาหัมม์ปรับภาษามาจากสำนวนท่าแป้น ซึ่งสำนวนที่พระยาพื้นได้เหล่านั้น มีความสวยงาม และ ไพเราะทางภาษา ใช้ภาษาที่มีระดับภาษาที่สูง จึงมีความโดดเด่นทางด้านภาษา จึงได้รับความนิยม จากพระนักเทศน์ และผู้ฟัง

ในสมัยนั้นการพิมพ์ธรรมมหาชาติภาคพายัพด้วยตัวหนังสือไทยเพราะเหตุ ๔ ประการ^{๑๓} คือ ๑. สะดวกแก่การพิมพ์ ๒. ราคาถูกกว่าพิมพ์ด้วยตัวหนังสือไทยเหนือ ๓. สะดวกแก่ ภิษุสามเณรที่จะนำไปเทศน์ เพราะทุกวันนี้ภิษุสามเณรชาวล้านนามีความรู้หนังสือไทยดีกว่า หนังสือล้านนา ซึ่งมีผู้รู้ลดน้อยลง ผู้ที่จะแตกฉานจริงๆยิ่งหายาก ๔. เป็นแนวทางให้รู้จักเขียนหนังสือ ไทยเป็นภาษาล้านนาด้วยวิธีเทียบอักษร เพื่อให้เกิดความรู้สึกว่า ขึ้นชื่อว่าคนไทยแล้วจะเป็นเผ่าพันธุ์ ไคก็มีภาษาคลายคลึงกันทั้งนั้น เว้นแต่คนไทยที่จะสละเชื้อชาติของตนไปแล้ว

^{๑๑} พระธรรมราชานุวัตร (ฟูตตสวีสเถระ), **มหาชาติภาคพายัพฉบับสร้อยสังกรสำนวนเอกสอบทาน ขำระ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานส.ธรรมภักดี, ๒๕๒๑), คำปรารภ.

^{๑๒} พระธรรมราชานุวัตร, **มหาชาติภาคพายัพ สำนวนเอก สร้อยสังกร**, (กรุงเทพมหานคร : ส.ธรรม ภักดี.๒๕๔๘), หน้า ๒๔.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, คำปรารภ.

อย่างไรก็ตามผู้วิจัยมองว่า ธรรมมหาชาติฉบับสร้อยสังกรนั้นก็มีเอกลักษณ์เฉพาะ เช่น มีความไพเราะทางวรรณศิลป์ มีถ้อยคำสัมผัสคล้องจองหรือรับกัน และรักษาไว้ซึ่งภาษาล้านนาโบราณ นอกจากนั้นในส่วนของเนื้อหาภักดิ์มัทธมนั้นเกี่ยวกับพระนางมัทรี มีเรื่องความรัก ความเศร้าโศกที่พระนางมีต่อพระโอรส พระธิดา และการผจญชีวิตอันลำบากในป่า ซึ่งเนื้อหาเหล่านี้เป็นข้อความที่ชวนให้สะท้อนใจ โดยเฉพาะความรัก ความโศกเศร้าที่สะท้อนถึงชีวิตจริงของชาวโลก จึงทำให้ผู้แต่งสามารถสอดแทรกเกร็ดความรู้ได้มาก

นอกจากนี้ หากเทียบจำนวนคาถา ปกติ กัณฑ์มัทรีมี ๔๐ คาถา แต่เมื่อมีการแปล-แต่งในฉบับสร้อยสังกรแล้ว มีความยาวลดลง คือมีเพียง ๗๐ หน้าเท่านั้น จึงใช้ว่าเมื่อเวลาแปล-แต่งเป็นภาษาถิ่นแล้วจะมีความยาวหรือสั้นเหมือนต้นฉบับบาลีเสมอไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเนื้อหาสาระในแต่ละกัณฑ์ ซึ่งบางกัณฑ์อาจลดลง บางกัณฑ์อาจเพิ่มขึ้นก็ได้

การประพันธ์เวสสันดรชาดกที่มีสำนวนแตกต่างกันดังที่กล่าวมาในหัวข้อนี้ แต่ละสำนวนมีเนื้อหาที่เหมาะสม กับการเทศน์ในแต่ละโอกาสแตกต่างกันไป ความเหมาะสมของการเลือกสำนวนที่นำมาเทศน์เป็นความสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่พระนักเทศน์เป็นผู้เลือกสำนวน ที่ใช้ในการเทศน์ให้เหมาะสม เช่น สำนวนไผ่แจ้เรียวแดง มีความสั้น กะทัดรัด เหมาะสำหรับงานที่ต้องการความกระชับเช่น งานศพ สามารถจำเนื้อหาทั้งหมดได้ สำนวนสร้อยน้อยแผ่ลิ้มหลาน มีความงามทางวรรณกรรม เหมาะสำหรับใช้เทศน์ในการตั้งธัมม์หลวง ที่ต้องการความสมบูรณ์ของเนื้อหาที่ครบถ้วน

๓.๒ ทำนองการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกในล้านนา

การเทศน์มหาชาติล้านนานั้นมีลักษณะเฉพาะทางทำนอง หรือที่เรียกว่าระบำ ในภาษาท้องถิ่นมีความหมายถึงสำเนียงที่ได้รับการฝึกฝน และถ่ายทอดมาจากครูบาอาจารย์ อันเป็นเอกลักษณ์แต่ละท้องถิ่นแตกต่างกันไป เช่น ระบำพร้าวไกวใบ นิยมเทศน์ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน เชียงราย เชียงตุง และแม่ฮ่องสอนมีลักษณะทำนองที่ซ้ำ ระบำมะนาวล่องของเป็นระบำที่เทศน์เป็นทำนองเสียงสูงต่ำ สลับกัน เป็นระดับพบมากในพื้นที่จังหวัดลำปาง น่าน และบางแห่งในจังหวัดเชียงใหม่ และเชียงราย ส่วนทำนองนกเขาเหินมีลักษณะการเทศน์แบบเอื้อนเสียงขึ้นสูงทุกระยะลมหายใจ นิยมมากในจังหวัดแพร่ น่าน และลำปางบางแห่ง^{๑๔}

การเทศน์มหาชาติของชาวล้านนามีลักษณะการเทศน์ที่แตกต่างจาก การเทศน์ในแหล่งอื่นๆ แบ่งออกทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์ จากทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์มีการ แบ่งเสียง หรือ คัดเสียงสำหรับสามเณร

^{๑๔} มณี พยอมยงค์, **ประวัติและวรรณคดีล้านนาไทย**, (กรุงเทพมหานคร: มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๘๗.

พระผู้ฝึกเรียนเทศน์ซึ่งคำนึงถึงลักษณะทางกายภาพ บุคลิกของผู้เทศน์ด้วยว่าควรได้เสียงเทศน์ในระดับใด ระดับเสียงนี้เองเป็นสิ่งกำหนด ว่าผู้เทศน์นั้นควรเทศน์เสียงใดจากทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์ แบ่งระดับเสียงเทศน์ออกเป็น ๓ ระดับเสียงดังนี้

เสียงแหลม ให้เทศน์กัณฑ์ทศพร กุมาร มัทรี และฉกษัตริย์

เสียงกลาง ให้เทศน์กัณฑ์หิมพานต์ ทานกัณฑ์ วนปเวสน์ จุลพน มหาพนและสักบรรพ์

เสียงทุ้ม ให้เทศน์กัณฑ์ชูชก มหาราช และนครกัณฑ์

กัณฑ์ที่มีลักษณะลีลา และจังหวะการเทศน์พิเศษ ได้แก่ กัณฑ์ชูชก กุมาร มัทรี มหาราช ฉกษัตริย์ และนครกัณฑ์ ส่วนกัณฑ์อื่นๆ ไม่นิยมเทศน์แบบเดินทำนอง^{๑๕}

ลักษณะการเทศน์แบบล้านนานั้น มีวิธีการเทศน์อยู่ ๒ วิธีคือ การเทศน์แบบทำนองดั้งเดิม ซึ่งแบ่งออกเป็น วิธีการเทศน์ทำนองแบบธรรมวัตร และวิธีการเทศน์ทำนองมหาชาติ และการเทศน์ทำนองประยุกต์ ในประเพณีตั้งธัมมหลวงนั้นนิยมการเทศน์ทำนองมหาชาติ เนื่องด้วยวิธีการเทศน์นี้ เหมาะสมกับลักษณะการเทศน์โดยที่ใช้พระเพียงรูปเดียว ส่วนการเทศน์ทำนองแบบธรรมวัตรนั้นเป็นพื้นฐานในการเทศน์ทั้งหมด ในแต่ละหัวข้อมีรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๒.๑ ทำนองแบบดั้งเดิม

ลักษณะการเทศน์แบบดั้งเดิมนั้นมีวิธีการเทศน์ หลักๆ สองวิธีคือ ทำนองธรรมวัตร และทำนองมหาชาติ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๒.๑.๑. การเทศน์ทำนองแบบธรรมวัตร

ทำนองธรรมวัตรนี้เป็นพื้นฐานในการเทศน์ทั้งหมดเป็นวิธีการเทศน์โดยใช้พระเป็นจำนวนมากเทศน์พร้อมกัน ดังนั้น เพื่อให้เกิดความพร้อมเพียงในการออกเสียง จังหวะและการออกเสียงอักขระจึงเป็นสิ่งที่จำเป็น ในการฝึกหัดเทศน์ พระทุกรูปควรเทศน์ในทำนองแบบธรรมวัตรให้คล่องเสียก่อน จึงจะเทศน์ทำนองมหาชาติ ลักษณะวิธีการเทศน์ ส่วนใหญ่ มีองค์ประกอบที่สำคัญ ๓ ส่วนด้วยกันดังนี้^{๑๖}

ตั้ง หมายถึง การเริ่มต้นเสียงในการเทศน์ครั้งแรก หรือการเริ่มเสียงใหม่หลังจากที่หยุดหายใจ

เตียว หมายถึง การเดินทำนองอย่างเป็นจังหวะสม่ำเสมอชัดเจนทุกคำ

ยั้ง หมายถึง การหยุดพักหายใจ

^{๑๕} สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทยธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๓๔๖.

^{๑๖} ธิติพล กันตวิวงศ์, ทำนองเทศน์มหาชาติกัณฑ์มัทรีในประเพณีตั้งธัมมหลวง, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕), หน้า ๑๙.

การเทศน์ทำนองแบบธรรมวัตรนี้ นิยมเทศน์กับบทเทศน์ที่เป็นคำร้อยแก้ว ธรรมดา พระผู้เทศน์ใช้เสียงเทศน์ที่มีระดับเสียงที่เท่ากัน ในจังหวะที่สม่ำเสมอแต่ต้องเปล่งเสียง ให้ดัง ชัดเจน เปล่งเสียงให้เต็มที และออกเสียงอักขระให้ชัดเจน การเทศน์ทำนองแบบธรรมวัตร การหยุด หายใจ เป็นอีกสิ่งสำคัญในการเทศน์ การหยุดหายใจนั้น หยุดหายใจในคำที่มีลักษณะ เป็นคำเสียงยาว (ทีมะ) ได้แก่คำที่มีสระเสียงยาวประกอบ คือ อา อี อุ เอ แอ โอ โเอ เอา และ อำ นอกจากนี้ยังสามารถหยุดพักหายใจในคำที่มีตัวสะกดในแม่กง แม่กน แม่กม และแม่เกย ไม่นิยมการหยุดหายใจใน คำที่มีสระเสียงสั้น เพราะ ทำให้การหยุดพักออกเสียงในคำที่ใช้สระที่มีเสียงสั้นนั้นเสียความไพเราะได้

วิธีการเทศน์ในแบบธรรมวัตรเป็นพื้นฐานในการฝึกหัดเทศน์โดยเน้นการแบ่งคำ การหายใจ และการหยุดหายใจ จังหวะมีความสม่ำเสมอ ผู้ที่ฝึกหัดเทศน์มหาชาติจึงควรรู้ และเข้าใจ ในจังหวะเทศน์แบบทำนองธรรมวัตร ก่อนที่ได้เรียนการเทศน์ทำนองมหาชาติ

๓.๑.๑.๒ การเทศน์ทำนองมหาชาติ

การเทศน์ทำนองมหาชาตินั้น มีเทคนิค และวิธีการที่สำคัญ คือการเคลื่อนหรือ เดินทำนองจากตัวอักษรหนึ่งไปยังอีกตัวอักษรหนึ่ง ลักษณะความแตกต่างที่เป็นปัจจัยการเคลื่อน ทำนองขึ้นอยู่กับลักษณะฉันทลักษณ์ของบทการเทศน์ สำหรับการเทศน์มหาชาตินั้น ใช้วิธีการเทศน์ รูปแบบการเดินทำนอง ๓ วิธี ประกอบด้วย

๑. ตั้ง เทียว ยั้ง

๒. ตั้ง เทียว เหลียว ยั้ง

๓. ตั้ง เทียว เหลียว วาง ยั้ง ขึ้น หว้าย ก่าย ยั้ง

ลักษณะของการเคลื่อนทำนองเทศน์แบบทำนองมหาชาติ มีรายละเอียดอธิบาย ได้ ดังต่อไปนี้

ตั้ง คือ การเริ่มระดับเสียงแรกก่อนเทศน์ต่อไป

เทียว คือ การเดินทำนองให้เป็นจังหวะสม่ำเสมอ

เหลียว คือ ทำนองเชื่อมระหว่างการเทียว กับการยั้ง

ยั้ง คือ การหยุดเพื่อเชื่อมข้อความแต่ละประโยค

ก่าย คือ ทำนองที่เพิ่มขึ้นจากการหยุดหายใจปกติ แต่ผู้เทศน์ยังไม่หยุดอย่าง แท้จริง ออกเสียง ของข้อความต่อไปอีก ๔-๕ พยางค์ แล้วจึงหยุดพักหายใจ

วาง คือ การทอดจังหวะของเสียงโดยประคองเสียงอย่างระวัง เพื่อเริ่มเสียงในตัว ต่อไป

ขึ้น คือ การขึ้นระดับเสียงจากเสียงปกติไปยังเสียงระดับที่ ๒ และเสียงระดับที่ ๓ ไปจนสุดระดับเสียง

หว่าย คือ การลดลงของระดับเสียง จากเสียงระดับที่สูงที่สุด ลดลงไปยังระดับเสียง ที่เป็นระดับเสียงปกติ

การเทศน์มหาชาตินั้น ใช้วิธีการเทศน์รูปแบบการเดินทั้ง ๓ วิธี เนื่องจากมหาชาติ มีผู้แต่งเป็นคำร้อยกรอง มีสัมผัสนอกในวรรคโดยตลอด ดังนั้น การใช้วิธีการเคลื่อนทำนองทั้ง ๓ วิธี ร่วมกันจึงเป็นวิธีการที่เหมาะสม หากการเดินทำนองนั้นมีความยาวตั้งแต่ ๖ บท ขึ้นไป การหยุดหายใจมักหยุดหายใจที่ตัวสระเสียงยาว หรือที่ตัวคำที่สะกดด้วยแม่ กง กน กม เกย การเทศน์มหาชาติมีขั้นตอนในการเทศน์แต่ละกัณฑ์ที่มีลักษณะคล้ายกัน แต่แตกต่างกันที่เนื้อหา มีลักษณะโครงสร้างการเทศน์แยกแต่ละกัณฑ์ออกได้ดังรายละเอียดต่อไปนี้

เริ่มจากพ่อนานหรือผู้ที่ทำหน้าที่เป็นพิธีกรฝ่ายฆราวาส ทำหน้าที่ในการนิมนต์พระนักเทศน์ขึ้นยังธรรมมาสน์ โดยการใส่กายัพยอาราธนาธรรมก่อน ความสำคัญของการอาราธนาธรรมนั้น เพื่อบอกระดับเสียงเริ่มให้แด่พระนักเทศน์ที่จะขึ้นธรรมมาสน์เทศน์ ในกัณฑ์นั้นๆ

พระนักเทศน์เริ่มด้วยการอื้อ หรือการครวญหาเสียง เพื่อใช้เสียงนั้น เริ่มต้นและเทศน์ให้อยู่ในระดับบันไดเสียงนั้น

พระนักเทศน์ใส่กายัพยเก้า หรือกายัพยแนะนำตัว

พระนักเทศน์เทศน์ธัมม ตั้งนโมฯ

พระนักเทศน์เทศน์เนื้อธัมม

พระนักเทศน์ใส่กายัพยปลายเพื่อสรุปเนื้อหา และลาลงจบการเทศน์

การเทศน์มหาชาติมีลักษณะโครงสร้างการเทศน์ดังที่ได้กล่าวมาเช่นนี้เรียงจากกัณฑ์เทศน์แรกไปจนกระทั่งกัณฑ์เทศน์สุดท้าย รวมทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์

นอกจากนี้ ระเบียบหรือท่วงทำนองในการเทศน์ มีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อการเทศน์ โดยการเทศน์แบบล้านนานั้นมีรูปแบบและลักษณะเฉพาะประจำท้องถิ่น การเทศน์ให้มีความไพเราะประทับใจนั้น ต้องมีรูปแบบระเบียบที่ชัดเจน ระเบียบแบ่งออกเป็นระเบียบต่างๆ ระเบียบได้รับความนิยมและเหมาะสมกับสำเนียงภาษาในล้านนาประกอบด้วย

ระบำนํ้าตกตาด เป็นชื่อทำนองลีลาในการเทศน์แบบหนึ่งที่นิยมกันมากในเขตจังหวัดเชียงใหม่-ลำพูน มีลักษณะเหมือนกับนํ้าตกหรือนํ้าไหลจากลานหินคือหยดลงเป็นระยะถี่ห่างเสมอกัน เหมาะสำหรับการเทศน์บรรยายฉากที่ตื่นเต้นหรือเร้าใจ

ระบามะนาวล่องโขง ระบำนํ้าเทศน์ด้วยเสียงอ่อนหวาน ทำเสียงเอื้อนให้เสียง ขึ้นลง สูงต่ำ เหมือนลักษณะของผลมะนาวที่ลอยอยู่บนนํ้า

ระบำนํ้าดันท้อ ระบาศเทศน์แบบนี้มีลักษณะการเทศน์ที่ใช้เสียงนอกเปลี่ยนเข้าหาเสียงใน หรือการเทศน์โดยใช้เสียงปกติ จากนั้นเปลี่ยนเสียงให้สูงขึ้นจนกลายเป็น harmonic

ระบำม้าย่าไฟ มีลักษณะทำนองที่สม่ำเสมอ และกระแทกเสียงคำอย่างเป็นจังหวะ นิยมใช้ในการบรรยายบทที่มีความคึกคัก สนุกสนาน

ระบำโก่งเหียววง มีลักษณะการเอื้อนพยางค์สุดท้ายของทุกประโยคเคลื่อนทำนอง จากเสียงต่ำไปสู่เสียงสูงซ้ำๆ แล้วจึงเคลื่อนทำนองกลับคืนจากเสียงสูง ลงมาสู่เสียงต่ำ

ระบำพรวัวไกวใบ เป็นทำนองที่ได้รับความนิยมในกลุ่มวัฒนธรรมล้านนา ตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจังหวัดเชียงใหม่ มีวิธีการเคลื่อนทำนองอย่างซ้ำๆ จากเสียงสูง ไปสู่เสียงต่ำ เปรียบเทียบคล้ายลักษณะการต้องลมของใบมะพร้าวระบำพรวัวไกวใบ เป็นทำนองที่ฟังง่าย ชัดเจนเพราะการเดินทำนองเป็นจังหวะที่สม่ำเสมอ นิยมใช้ในการบรรยายบทที่มีความเศร้าสร้อย อาลัยอาวรณ์ เป็นต้น

ระบำเทศน์นั้น มีความสำคัญในการเคลื่อนทำนองเทศน์ของแต่ละพื้นที่ การเคลื่อนทำนองเทศน์กัณฑ์มัทรีในจังหวัดเชียงใหม่ นิยมการเคลื่อนทำนองแบบระบำพรวัวไกวใบ การเคลื่อนทำนองตามระบำต่างๆ นั้นมีความจำเป็นที่พระนักเทศน์ต้องเรียนรู้วิธีการเทศน์

ส่วนสัญลักษณ์ในทำนองเทศน์ มีความจำเป็นสำหรับการเดินทำนองเทศน์พระนักเทศน์ ใช้สัญลักษณ์ ที่จำเป็นในการออกเสียงในการใส่กาพย์ ระดับเสียงทำนองแต่ละทำนอง ถูกกำหนดไว้โดยใช้สัญลักษณ์ต่างๆ รวมอยู่ในบทเทศน์ (text)

ประกอบด้วยสัญลักษณ์ ดังต่อไปนี้

เหินสูง /

เหินต่ำ ,

ละม้าย ๙

ลงเสียง ๐

ทั้ง ๔ สัญลักษณ์ มีความหมายทั้งในเรื่องการออกเสียง และการสร้างทำนองให้สอดคล้องกับฉันทลักษณ์ทางภาษา เสียงของคำแต่ละประโยค การแบ่งวรรค คำเสียงสั้น เสียงยาว มีวิธีการเพิ่มทำนองแตกต่างกันลักษณะการใช้สัญลักษณ์ที่ปรากฏรวมในบทเทศน์นั้น พระผู้เทศน์เป็นผู้ที่กำหนดสัญลักษณ์เอง แต่ละสัญลักษณ์มีหน้าที่และตำแหน่งการใช้ ที่แตกต่างกันไป

ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เสียงเหินสูง: ใช้ในตัวละครที่มีเสียงยาว และมุ่งเน้นอารมณ์ผู้ฟังให้ชวนติดตาม
ใช้ในตอนที่สำคัญ

เสียงเหินต่ำ: ใช้ในการทอดเสียงหลังจากที่เหินสูง เพื่อกลับไปยังระดับเสียงปกติ

เสียงละม้าย: การขึ้นเสียง หรือเพิ่มระดับเสียงต่ำ ไปยังระดับเสียงสูง

ลงเสียง: ใช้ในการลงจบแต่ละประโยค โดยมากการลงเสียงนิยมลงจบในคำที่มีเสียงยาว

วิธีการใช้สัญลักษณ์การเทศน์ร่วมกับบทเทศน์นั้น มีความสำคัญต่อวิธีการออกเสียง ของพระนักเทศน์ว่าตำแหน่งของคำนั้นมีลักษณะการยืดเสียง หรือเอื้อนเสียงอย่างไร ระบบการบันทึกสัญลักษณ์เหล่านี้ เป็นที่เข้าใจกันในกลุ่มพระนักเทศน์ เพราะสัญลักษณ์เหล่านี้ ได้นำมาจากสัญลักษณ์อักษรธรรมพื้นเมืองทั้งนี้ ผู้ที่คัดลอกบทเทศน์ที่เทศน์นั้นเป็นพระนักเทศน์เอง ลักษณะการบันทึกสัญลักษณ์ร่วมกับบทเทศน์นั้น มีอยู่ ๒ รูปแบบ คือ

สัญลักษณ์ที่บันทึกไว้ด้านบนบทเทศน์

เห็นสูง /

ละม้าย ๙

สัญลักษณ์ที่บันทึกไว้ด้านล่างบทเทศน์

เห็นต่ำ ,

ลงเสียง ๐

สัญลักษณ์การเทศน์

สัญลักษณ์การเทศน์ เป็นเครื่องมือหรือสัญลักษณ์ที่กำหนดเป็นแนวทางการเดินทำนองเทศน์ ซึ่งเทคนิควิธีการของพระนักเทศน์แต่ละรูปนั้น มีลักษณะแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับการเรียนรู้ของแต่ละบุคคล ซึ่งการเรียนรู้ และถ่ายทอดศาสตร์ที่เกี่ยวกับการเทศน์มหาชาติในสังคมชาวล้านน่านั้นมีกระบวนการทางสังคมที่มีความสัมพันธ์ กับความเชื่อ ศาสนารวมถึงธรรมเนียมปฏิบัติตามแบบชาวล้านนาล้านนา^{๑๗}

การคัดเสียง

วิธีการคัดเสียง เปรียบเสมือนกระบวนการคัดเลือกพระนักเทศน์ว่าระดับเสียงของพระนักเทศน์ผู้นั้นสามารถเทศน์ได้ในระดับเสียงใด อีกทั้งระดับเสียงยังเป็นเครื่องบ่งชี้ว่า พระนักเทศน์ผู้นั้นสามารถเทศน์กัณฑ์ใด ในทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์ ระดับเสียงการเทศน์มหาชาตินั้นแบ่งออกเป็นกลุ่มใหญ่ได้ ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มเสียงใหญ่ (หลวง) กลุ่มเสียงกลาง และกลุ่มเสียงเล็ก (หน้อย) วิธีการคัดเสียงกระทำโดยครูผู้สอนเป็นผู้ตั้งเสียง โดยให้ผู้เรียนออกเสียงเป็นทำนอง จากระดับเสียงต่ำไปจนถึงระดับเสียงสูง ซึ่งครูผู้สอนเป็นผู้ตัดสินว่า น้ำเสียงและระดับเสียงของผู้เรียนนั้นอยู่ในกลุ่มใด กระนั้นก็ตามยังมีระดับเสียงที่ไม่จัดอยู่ในกลุ่มใหญ่ทั้งสามนี้ได้ก็จัดไว้ในระดับเสียงที่พิเศษ ได้แก่ ระดับเสียงฮาม เป็นเสียงที่อยู่ระหว่าง เสียงกลางกับเสียงใหญ่ และระดับเสียงนัว หรือเสียงโน เป็นระดับเสียงที่สูง และใสชัดเจนกว่าเสียงเล็ก หรือเสียงหน้อย เสียงหนัว หรือเสียงโนนี้ พบในกลุ่มสามเณรคุณสมบัติของเสียงประเภทนี้ มีคุณสมบัติเฉพาะ มีน้ำเสียงที่ดังกังวาน ชัดเจน

^{๑๗} ธิติพล กันตวิวงศ์, “ทำนองการเทศน์มหาชาติกัณฑ์มัทรีในประเพณีตั้งธัมมหลวงจังหวัดเชียงใหม่”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (สาขาวิชาดนตรี: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕), หน้า ๕๔-๕๕.

การเลือกเสียงก่อนขับร้องเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับนักเทศน์ เนื่องจากเสียงในแต่ละระดับเสียง มีความแตกต่าง เหมาะสมกับการเทศน์แต่ละแบบแตกต่างกันออกไป ในการเริ่มเรียน ต้องทำการคัดเสียงโดยใส่กายเปิกก่อนโดยครูจะเป็นผู้ใส่กายเปิกก่อน แล้วจึงให้ผู้เรียนใส่กายเปิกตาม เพื่อหาระดับเสียงที่เหมาะสมเพื่อให้ได้ระดับเสียงตามที่ต้องการ ซึ่ง ผู้ที่จะเรียนเทศน์กัณฑ์มัทรีนั้น จำเป็นต้องมีน้ำเสียงที่ใส และสามารถที่ขึ้นเสียงหรือร้องเสียงสูงได้ แต่ละกัณฑ์เทศน์มีลักษณะของระดับเสียงที่ใช้ในการเทศน์แตกต่างกันออกไป เรียกผู้ที่สามารถเทศน์เสียงต่างๆ ในแต่ละกัณฑ์เทศน์ว่า “กินเสียง” ดังตัวอย่างต่อไปนี้

กินเสียงมหาราช ใช้เสียงต่ำมีพลัง

กินเสียงกุมารบรรพ ใช้เสียงกลาง

กินเสียงสักบรรพ ใช้เสียงกลาง

กินเสียงชูชก ใช้เสียงต่ำ ตลกขบขัน

กินเสียงสักติ ใช้เสียงเล็ก

กินเสียงมัทรี ใช้เสียงเล็ก สูงกว่าสักติ สามารถเอื้อนสูงมีลูกคอ และลงต่ำได้ ต้องสามารถหายใจได้ยาว

กินเสียงนครกัณฑ์ ใช้เสียงกลาง

กินเสียงทศพร ใช้เสียงกลาง

กินเสียงหิมพานต์ ใช้เสียงกลาง

กินเสียงทานกัณฑ์ ใช้เสียงกลาง

กินเสียงจุลพล ใช้เสียงต่ำใหญ่

กินเสียงมหาพล ใช้เสียงต่ำใหญ่

กินเสียงฉกษัตริย์ ใช้เสียงกลาง

นอกจากการคัดเลือกเสียงให้ได้ตามที่ต้องการแล้ว ยังต้องคำนึงน้ำเสียงและลูกคอของผู้ที่จะเรียนเทศน์ด้วยว่า ลักษณะกายภาพของผู้เรียนนั้นสามารถเอื้อให้ใช้เทคนิคการเทศน์นั้นได้มากน้อยเพียงใด ลักษณะของน้ำเสียงที่มีความจำเป็นในการเทศน์ กัณฑ์มัทรี ผู้เทศน์ควรมีน้ำเสียงที่หึ่ง และเสียงน้อยหมายถึงเสียงที่มีระดับเสียงสูง และเครืออยู่ในลำคอ คล้ายลักษณะ harmonic sound ถือว่าเป็นลักษณะน้ำเสียงที่ดี เหมาะสมสำหรับการเทศน์กัณฑ์มัทรี นอกจากระดับเสียงในการอ้อลองเสียงแล้ว ครูผู้ฝึกสอนยังต้องพิจารณาคุณลักษณะของเสียงของผู้ที่เรียนว่า เป็นผู้ที่มีคุณลักษณะของเสียง และระดับของเสียงที่สามารถเทศน์ได้ เป็นปัจจัยสำคัญในการคัดเลือกว่า พระนักเทศน์นั้น เหมาะสมกับการเทศน์กัณฑ์ใด ซึ่ง คุณลักษณะของเสียงแต่ละประเภทนั้น มีลักษณะเหมาะสมกับการเทศน์ต่างกันไป ลักษณะของน้ำเสียงแบ่งออกดังนี้

เสียงหึ่ง ลักษณะเสียงที่เครืออยู่ในลำคอ

เสียงไหว ลักษณะเสียงที่เพิ่มลูกคอ
 เสียงโย ลักษณะเสียงต่ำอยู่ในลำคอ
 เสียงหลวง ลักษณะเสียงมีพลังดังก้องกังวาน
 เสียงหน้อย ลักษณะเสียงที่สูง

๓.๒.๒ ทำนองแบบประยุกต์

การเทศน์ทำนองแบบประยุกต์ นี่เป็นเทคนิคที่พระนักเทศน์ในปัจจุบันกำลังปรับปรุงประยุกต์ใช้ ซึ่งเป็นการแสดงออกซึ่งโลกทัศน์ใหม่ของพระนักเทศน์ เป็นการปรับใช้ของเก่าให้สมัยยิ่งขึ้นเพื่อให้ผู้ฟังได้บรรลุวัตถุประสงค์ของการฟังเทศน์นับว่าเป็นพัฒนาการของการเทศน์มหาชาติในล้านนาที่เข้ากับสังคมยุคปัจจุบันได้เป็นอย่างดี เช่นการลดทอนเนื้อหาธรรมลง เน้นความไพเราะของท่วงทำนองมากขึ้น ใช้คำศัพท์ที่ฟังง่าย สนุกสนาน ผู้ฟังฟังรู้เรื่อง เข้าใจ ได้สาระ ไม่ง่วง ไม่น่าเบื่อและประหยัดเวลา ทำนองการประยุกต์ที่นิยมในล้านนาปัจจุบันมี ๒ แบบ คือ

๓.๒.๒.๑ การเทศน์ทำนองแบบผสมผสาน หมายถึง การที่พระนักเทศน์ทำนองมหาชาติล้านนาใช้ความรู้ความสามารถเทศน์ทำนองผสมผสานกับการเทศน์บรรยาย โดยนำวิธีการใช้ मुखตลก การขอ การร้องลิเก การร้องเพลงคร่าวเจี้ย ซอกาพย์ ร่ายกะโลง คำรำ โดยแฝงเนื้อหาสาระในมหาชาติเวสสันดรชาดกเพื่อสร้างสุนทริยภาพและอรรถรสให้แก่ผู้ฟัง ซึ่งวิธีการเทศน์แบบนี้เกิดขึ้นจากปฏิภาณของพระนักเทศน์เองในการแสดงธรรม กล่าวคือมีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาธรรมให้มีความสมัยยิ่งขึ้น

๓.๒.๒.๒ การประยุกต์ทำนองโดยใช้วิธีการขับขานอื้อกะโลง หมายถึงการที่พระนักเทศน์ใช้บทกะโลงเดินทำนองเทศน์เป็นตัวกำหนดมีลักษณะทำนอง ใช้เทคนิคการ เหนินสูง เหนินต่ำ ละม้าย และลงเสียงตามฉันทลักษณ์ในบทกะโลง มีการปรับเปลี่ยนเสียงนอกเข้าสู่เสียงในด้วยเนื้อหาที่พรรณนาเกี่ยวกับเรื่องมหาชาติเวสสันดรชาดกกล่าวได้ว่าเป็นการใช้เทคนิคของเสียงเพื่อสร้างสมาธิของผู้ฟังให้มีความสนใจในเนื้อหา

การเทศน์ทำนองประยุกต์นั้นผู้เทศน์จะลดทอนเนื้อหาทำให้สั้นลง เน้นความไพเราะของท่วงทำนองที่คิดประดิษฐ์ขึ้นเอง แต่ยังคงไว้ซึ่งรูปแบบทำนองดั้งเดิม เพื่อสร้างความแปลกใหม่ให้เกิดขึ้นในการเทศน์ให้เข้ากับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

จากการศึกษาสำนวนและทำนองการเทศน์มหาชาติที่ชาวล้านนามีความนิยมทั้งในอดีตและปัจจุบัน พบว่า ก่อนที่จะเป็นพระนักเทศน์ได้นั้น ต้องได้รับการฝึกฝนจากครูอาจารย์ ต้องคัดเสียงเพื่อให้รู้ว่าพระนักเทศน์คนไหนมีเสียงเป็นเช่นไรและเหมาะกับกัณฑ์ไหน พระนักเทศน์จะต้องฝึก และค้นหาทำนองและสำนวนที่ตนถนัด อีกทั้งฝึกใช้สัญลักษณ์ในบทเทศน์ ในล้านนา โดยเฉพาะในเชียงใหม่ นั้น พบว่าสำนวนที่นิยมใช้ จะมี สำนวนไฉ่แจ๋เรียวแดง สำนวนพระยาพั่น และสำนวนสร้อย

สังกร ส่วนทำนองที่นิยมใช้คือทำนองพรวัวไกวใบทำนองมะนาวล่องโขง และทำนองน้ำตกตาด เป็นต้น

เมื่อพระนักเทศน์ทราบแล้วว่าตนเองมีพื้นฐานเสียงเป็นเช่นไร การฝึกฝนอย่างบ่อยครั้งและต่อเนื่อง และการศึกษาเนื้อหาสาระและบทบาทของตัวละครในกัณฑ์เทศน์ให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งก็มีความสำคัญยิ่ง เพราะเป็นพื้นฐานเบื้องต้นซึ่งจะทำให้พระนักเทศน์สามารถสื่ออารมณ์บทบาทของตัวละครในกัณฑ์นั้นๆออกมาได้อย่างสมจริงจนทำให้ผู้ฟังเกิดอารมณ์ร่วมในการฟังธรรมมากยิ่งขึ้น

ส่วนวิธีการเทศน์นั้น มีทั้งทำนองดั้งเดิมซึ่งเป็นการเทศน์ที่เป็นระบบแบบแผน มีเนื้อหาสาระสำคัญทางธรรมะอยู่มากและทำนองประยุกต์ ซึ่งเป็นรูปแบบใหม่ ซึ่งปรับให้เข้ากับสังคมที่เปลี่ยนไปในสมัยปัจจุบันอย่างเหมาะสม แต่อย่างไรก็ตามวิธีการประยุกต์นั้นจะต้องทำให้ถูกต้องตามหลักการเทศน์แบบเดิมอันเป็นมรดกทางภูมิปัญญาของชาวล้านนาซึ่งควรค่าแก่การอนุรักษ์ไว้ไม่ให้สูญหาย โดยไม่ให้เสียคุณค่าเดิม ซึ่งตรงนี้เป็นเทคนิคของพระนักเทศน์แต่ละท่านที่จะนำมาประยุกต์ ไม่มีรูปแบบที่ตายตัว ดังนั้นพระนักเทศน์ในปัจจุบันจะต้องมีการพัฒนาตนเองอยู่เสมอ ทันเหตุการณ์ในทางโลกและทางธรรม สามารถบูรณาการเพื่อสร้างองค์ความรู้ที่มีอยู่ในอดีตผสมผสานให้เข้ากับองค์ความรู้ในปัจจุบันให้สมดุล เช่นการใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย เน้นจุดเด่นในการอธิบายธรรมะให้ลึกกล้าที่จะตีความธรรมะให้เข้ากับเหตุการณ์ปัจจุบัน ซึ่งจะทำให้สังคมมองเห็นคุณค่าของการเทศน์มหาชาติในล้านนามากขึ้น หากการเทศน์ไม่มีการปรับปรุง พระสงฆ์ไม่ประยุกต์ปรับบทบาทเดิมของตน ความสำคัญของการเทศน์มหาชาติล้านนาก็จะมีเพื่อสนองความต้องการทางด้านพิธีกรรมเท่านั้น

๓.๒.๓ ทำนองการเทศน์มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรีในล้านนา ฉบับสร้อยสังกร

สำหรับการเทศน์กัณฑ์มัทรี นั้นเป็นลักษณะการเทศน์อย่างมีแบบแผนแบบล้านนา มีสำเนียงที่ต่างกันอย่างชัดเจน เช่น สำเนียงการเทศน์ของชาวไทลื้อต่างกับสำเนียงการเทศน์ของชาวไท-ยอง และการเทศน์กัณฑ์มัทรี พบว่ามีโอกาสการเทศน์อยู่ ๔ โอกาส คือ งานประเพณียี่เป็ง งานประเพณีตั้งธัมม์หลวง งานสืบชะตา และงานศพ

ทำนองเทศน์มหาชาติกัณฑ์มัทรี เป็นส่วนหนึ่งของการเทศน์มหาชาติจากทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์เทศน์ อยู่ในลำดับกัณฑ์ที่ ๙ พิธีกรรมและขั้นตอนการเทศน์มหาชาติ กัณฑ์มัทรีนั้น แบ่งออกเป็น ๖ ส่วน ประกอบด้วย การอาราธนาธรรมของพ่อหนาน การอื้อหาเสียง ของพระนักเทศน์ บางครั้งเทศน์ อื้อกะโลง แทนการใส่กายย์แก้ว ตั้งนโมฯ จากนั้นจึงเดี่ยวธัมม์ หรือเทศน์ธัมม์เนื้อเรื่อง สิ้นสุดที่การใส่กายย์ปลาย เพื่อลาลงจบการเทศน์ของพระนักเทศน์ ขั้นตอนทั้ง ๖ ขั้นตอนมีท่วงทำนองที่น่าสนใจแตกต่างกัน กล่าวคือ มีการเทศน์ด้วยทำนองโดยพ่อหนานหรือผู้ที่อยู่ในฝ่ายฆราวาสผู้ซึ่งเป็นตัวแทนศรัทธาผู้มาร่วมสดับฟังธัมม์กัณฑ์มัทรี และทำนองส่วนของพระนักเทศน์เอง พระนักเทศน์ที่มี

พื้นเสียงเหมาะกับกัณฑ์มัทรี นั้นจะมีเสียงเล็ก สามารถเอื้อนสูงมีลูกคอ และลงต่ำได้ ต้องสามารถหายใจได้ยาวกัณฑ์มัทรีมีลักษณะ การเทศน์ที่ใช้เทคนิคการเทศน์ครบถ้วน เช่น เทคนิคการตั้ง เตียว เหลี้ยว ยั่ง ก่าย ลง และวาง ซึ่งเทคนิคต่างๆ เหล่านี้สามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างวิธีการ เคลื่อนทำนอง แบบวิธีการเหินสูง เหินต่ำ ละม้าย และลงเสียง ซึ่งการเทศน์กัณฑ์มัทรีนั้น โดยทั่วไปใน ล้านนาโดยเฉพาะจังหวัดเชียงใหม่ นั้น พระนักเทศน์มักนิยม ทำนองพรวัวไกวใบ เพราะเป็นทำนองที่ เหมาะสมกับกัณฑ์ที่ให้ความรู้สึกวิงวอนโศกเศร้าเสียใจ ส่วนที่ว่ากาพย์เก้า กาพย์ปลาย หรือเรียกได้ว่าเป็น ส่วนที่ประกอบเนื้อธัมมการือหาเสียง หรืออื้อกะโลง เป็นการลงเสียงก่อนที่เริ่มเทศน์เนื้อธัมม และลักษณะพิเศษในการตั้งโน้ต คือการใช้ลมหายใจเพียงหนึ่งลมหายใจ ต่อการเปล่งเสียงทำนอง เทศน์ตั้งโน้ตเพียงจบเดียวเท่านั้น

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยได้ยกตัวอย่างการใส่สัญลักษณ์ การเทศน์เนื้อธรรมมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ฉบับสร้อยสังกร ให้เห็นเป็นตัวอย่างดังนี้

ลำดับธรรมเทศนา มาถึงมัทรีกัณฑ์ถ้วนแก้ว อันพระพุทเจ้าหากเตสนามา ส่วนว่าพะญา
 สัพปัญญตัญญูญาณอันผาเสริฐอันพระโพธิสัตว์เจ้าต้นกล้าเลิศหากผาละนาเอา ปิยะปุตเตสุ ในเมื่อพระ
 ยาเวสสันดรตระตนผ่านแล้ว อันประสาทหื้อลูกแก้วเป็นตวนแผ่นดินดานอันหนาสังขยาว่าได้ สองแสนสี่
 หมื่นก็มาฮ้องก้อง ไหวห้วนไปมาโก่ลาหลเป็นอันหนึ่งอันเดียว ตระต่อเต้าถึงพรหมโลก อโหสิก็เกิดมี
 ปฐวีไหวะवाद ด้วยอันหื้อลูกฮักราชเป็นตาน แก่พราหมณาจ่านปู่เฒ่าอันข่มเต้า เข้ามาขอนั้นแลเต
 วดาตั้งหลาย มวลหมู่ถ้วนหน้าอยู่หิมะปาน ได้ยินเสียงสารแหบให้แห่งแก้วแก่นไต้แม่สองศรีอัน
 พรหมณบุบตีจ่ากว่าเข้าป่าไม้ดงดาน เหวะดามีหัวใจปานดังจักแตกฮ้อนร้ายเรกกังวนเป็นโกลาหลมี
 มากจึงออก ปากเจียรจำ ผิว่านางมัทรีนุ้มนหน้าเข้าสู่ศาลาเมื่อยามวันหลอนบ่อหันสองโสปันป็น้อง ใน
 แห่งห้องศาลานางพระยาก็จักให้ถามหาเล่าครั้นนางฮู้ข่าวว่าพะยาเจ้าหื้อลูกเต้าเป็นตาน ก็จักเล่นไป
 ตามรอยตีนใหญ่หน้อย คะค้อยเล่นไปหา นางพระยาก็จักลำบากสววย ตุกข์ยากเหลือใจ เหวะดาผาสะ
 ไหลกันดั่งนี้แล้ว จึงบังคับหื้อ เหวะบุตรสามตันวิเศษ ว่า สู้เจ้าจูงไปก่ายกับเปี๊ยะเป็นเนื้อเนตรสามตัว มี
 รูปเปิงกล้วยเคิงคาบเยียะเป็นดั่งจักกั้นกับแต่ดีหลี ตันหนึ่งเป็นดั่งราชสีห์มีอำนาจ ตันหนึ่งเป็นดั่งเสือ

โคร่งอาจเอาคน และต้นหนึ่งเปดงเสื้อเหลือง จนปาวปราบ ตัวกล้าหยาบสื่อเรื่องไปนอนไขว่ขวาง ตัดดีหล้างนางมัทรีจักดันครีเดียวต้องอย่าหื้อนางตัวหย่องเดียวมา แต่เตอะ

ซึ่งสัญลักษณ์ที่ผู้วิจัยได้ทำบันทึกไว้นี้ เป็นสิ่งที่พระนักเทศน์ต้องเข้าใจ และมีความสำคัญ ต่อวิธีการออกเสียง ว่าตำแหน่งของคำแต่ละคำนั้นมีการยัดเสียงหรือเอื้อนเสียง อย่างไร เป็นเครื่องมือ ที่กำหนดเป็นแนวทางการเดินทำนองเทศน์ ซึ่งเทคนิควิธีการของพระนักเทศน์แต่ละรูปนั้น มีลักษณะ แตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับการเรียนรู้ของแต่ละบุคคล

๓.๓ ทศนคติของชาวล้านนาต่อการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก

เมื่อมองผ่านมิติแห่งกาลเวลาที่ผ่านมา การเทศน์มหาชาติล้านนาทั้งในอดีตและปัจจุบันมีความนิยมต่างกัน ในสมัยอดีตที่ผ่านมานั้นชาวล้านนาส่วนใหญ่ได้ให้ความสำคัญของการฟังเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกกันมาก

อ้างอิงงานจากบทสัมภาษณ์ของพระมหาสมชาติ นนทรมมิโก ที่สัมภาษณ์พระครูอดุลสีล กิตติ์ กล่าวว่าในสมัยอดีตนั้นถ้าพระนักเทศน์ที่มีชื่อเสียงจากต่างบ้านต่างเมืองมานั้นศรัทธาชาวบ้าน จะมีการประชาสัมพันธ์บอกกล่าวให้รู้อย่างทั่วถึงกัน เปรียบเทียบได้กับนักร้องในยุคปัจจุบันที่วัยรุ่น รู้กันว่านักร้องคนไหนดังจะมาทำการแสดงก็จะไปร่วมงานกันอย่างใหญ่โต เช่นกันกับการเทศน์มหาชาติ ในอดีตก็จะมีศรัทธาชาวบ้านผู้เฒ่าผู้แก่และหนุ่มสาวก็จะมาร่วมฟังธรรมกันมากมาย^{๑๘}

แนวคิดอีกประเด็นหนึ่ง อ้างอิงงานจากบทสัมภาษณ์ของพระมหาสมชาติ นนทรมมิโก ที่สัมภาษณ์พันเอกนเรศ จิตรักษ์ อนุศาสนาจารย์ประจำมณฑลทหารบกที่ ๓๓ ค่ายกวิละ ได้กล่าวไว้ว่า การเทศน์มหาชาติในล้านนานั้น เป็นการเทศน์ที่แสดงถึงเอกลักษณ์ดั้งเดิมซึ่งหมายถึงความเจริญ ทางด้านวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และภูมิปัญญาของชาวล้านนาที่บรรพชนสร้างสมมา^{๑๙}

อ้างอิงงานจากบทสัมภาษณ์ของพระมหาสมชาติ นนทรมมิโก ที่สัมภาษณ์พ่ออาจารย์ นิพนธ์ อ้ายไชยซึ่งเป็นนักวิชาการท้องถิ่นจังหวัดเชียงราย ซึ่งได้ให้ความคิดเห็นต่อการเทศน์มหาชาติ แบบทำนองว่า การเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกนี้ เป็นภูมิปัญญาของชาวล้านนาที่แฝงไว้ด้วย หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ขนบธรรมเนียมและประเพณีวิถีชีวิตที่เกี่ยวกับชาวล้านนาโดยตรง การเทศน์มหาชาติในอดีตที่ผ่านมาลักษณะของการเทศน์จะเป็นแบบดั้งเดิมจริงๆความชัดเจนในการใช้ ภาษาแบบพื้นเมืองจะมีลักษณะที่เด่นชัดถูกต้องตามอักขระและพยัญชนะ วิธีการเดินธรรมก็เป็น

^{๑๘} พระมหาสมชาติ นนทรมมิโก, “ศึกษาการเทศน์มหาชาติในล้านนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๕๖.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙.

จึงหะถูกต้องตามหลักของการเทศน์มหาชาติและใช้เวลานานมากในการแสดงธรรม ส่วนพระนักเทศน์ก็จะมีองค์ความรู้ในเนื้อหาสาระสามารถสื่อธรรมะแบบมีทำนองให้ผู้ฟังเทศน์เข้าใจได้ง่าย แต่วิธีการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกในปัจจุบันนั้น จะเน้นเนื้อหาสาระจับเอาใจความที่สำคัญเท่านั้น อีกทั้งการอ่านอักขระและพยัญชนะก็ไม่มี ความชัดเจน พระนักเทศน์อ่านธรรมไปตามธรรมไม่มี จังหวะและลีลาจึงไม่สามารถโน้มน้าวจิตใจให้ผู้ฟังเทศน์เกิดความสนใจได้^{๒๐}

อ้างอิงงานจากบทสัมภาษณ์ของพระมหาสมชาติ นนทรมิโก ที่สัมภาษณ์พ่ออาจารย์พล หน่อหล้า ครูสอนโรงเรียนวัดไชยสถานวิทยา กล่าวว่า การเทศน์มหาชาติในอดีตนั้น พระนักเทศน์จะมีวิธีการศึกษากันอย่างแท้จริง และมีการแข่งขันการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกซึ่งทำให้เกิดพระนักเทศน์ที่มีความรู้ความสามารถมากมายในการแข่งขันจะมีคณะกรรมการ คือพ่ออาจารย์จากวัดต่างๆ ที่เคยบวชเรียนและได้ศึกษาการเทศน์มหาชาติมาแล้วโดยที่คณะกรรมการจะทำการตัดสินพระนักเทศน์ผู้เข้าแข่งขันจะอยู่ตามทิศทั้ง ๔ ในหมู่บ้านเพื่อฟังเสียงของพระนักเทศน์ที่ตั้งออกทางลำโพงทั้ง ๔ ทิศ เกณฑ์ในการตัดสินนั้นคือความชัดเจนของภาษา อักขระและพยัญชนะ ความอ่อนไหวในการขับทำนอง และการเดินธรรม ส่วนการเทศน์ทำนองในปัจจุบันนั้นไม่มีความชัดเจนของอักขระและพยัญชนะมากเท่าใด ส่วนทำนองการเทศน์มหาชาติก็มีหลากหลายทำนอง ซึ่งเกิดจากการประยุกต์ของพระนักเทศน์ ฉะนั้นพระนักเทศน์ควรเรียนรู้เกี่ยวกับหลักการเทศน์ให้เข้าใจเสียก่อน แล้วจึงปรับให้เข้ากับเนื้อหาธรรมให้มีความเหมาะสม และไม่ควรถัดเนื้อหาสาระออกไปมากนัก เพราะจะทำให้เสียคุณค่าของการเทศน์มหาชาติ^{๒๑}

อ้างอิงงานจากบทสัมภาษณ์ของพระมหาสมชาติ นนทรมิโก ที่สัมภาษณ์พระครูพิพัฒนรัตนพงศ์ รองเจ้าอาวาสวัดพระแก้ว จังหวัดเชียงราย กล่าวว่า การเทศน์มหาชาติแบบมีทำนองนี้ถือได้ว่าเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยใช้กลวิธีของท่วงทำนองที่สามารถดึงดูดความสนใจของชาวล้านนาให้เกิดความซาบซึ้งจนเข้าสู่หลักธรรม ทั้งยังเป็นการสืบสานมรดกทางวัฒนธรรม คือภูมิปัญญาของชาวล้านนาเอาไว้ไม่ให้สูญหาย การเทศน์แบบมีทำนองในอดีตและปัจจุบันถือได้ว่าเป็นพัฒนาการทางทำนองที่มีความหลากหลาย ซึ่งเป็นเรื่องที่ดี แต่พระนักเทศน์ก็ควรรักษารูปแบบเดิมเอาไว้^{๒๒}

อ้างอิงงานจากบทสัมภาษณ์ของพระมหาสมชาติ นนทรมิโก ที่สัมภาษณ์ศาสตราจารย์เกียรติคุณ มณีพยอมยงค์ ท่านได้กล่าวว่า การเทศน์มหาชาติแบบมีทำนองล้านนานั้น มีหลากหลายทำนองด้วยกันตามรสนิยมของท้องถิ่นหรือตามที่ครูบาอาจารย์จะฝึกสอนกันมาแบบอาจารย์วาท แต่ก็

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

^{๒๑} พระมหาสมชาติ นนทรมิโก, “ศึกษาการเทศน์มหาชาติในล้านนา”, หน้า ๕๗.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

มีการถกเถียงกันอยู่ว่าการเทศน์ทำนองไหนมีความไพเราะกว่ากัน แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ทำนองแต่ละทำนองนั้นเมื่อได้ฟังแล้วก็จะได้รับรสแห่งวรรณคดีเพิ่มขึ้น ซึ่งกล่าวได้ว่าการเทศน์แบบมีทำนองนี้เป็นการเทศน์สั่งสอนเพื่อให้เกิดความสุขมากกว่าการทำลาย^{๒๓}

ผู้วิจัยเห็นว่าในสมัยก่อน ความเจริญทางด้านเทคโนโลยีไม่มีความเจริญมากนักจึงทำให้ชาวล้านนาส่วนใหญ่ให้ความสำคัญของการฟังเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกกันมาก แต่เนื่องจากสังคมล้านนามีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย จึงเป็นเหตุทำให้สังคมล้านนาในยุคปัจจุบันให้ความสำคัญของการฟังเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกลดน้อยลง ฉะนั้นองค์การของพระสงฆ์ในยุคปัจจุบันที่ทำหน้าที่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจะต้องเห็นความสำคัญวิธีการเทศน์แบบทำนองให้มากยิ่งขึ้น คือมองในแง่ของการรักษาวัฒนธรรมและประเพณีเป็นหลักไม่ควรคำนึงถึงเรื่องการหาปัจจัยเป็นตัวชี้นำและที่สำคัญจะต้องเน้นให้ผู้ฟังเทศน์บรรลุวัตถุประสงค์ของการฟังเทศน์มหาชาติ ถ้าองค์การสงฆ์สามารถปรับบทบาทตนให้เข้ากับสังคมสมัยใหม่ได้แล้วการเทศน์มหาชาติในล้านนาก็จะเกิดการพัฒนาและอยู่คู่กับชาวล้านนาต่อไปอีก

จะเห็นว่าทั้งมุมมองของพระสงฆ์และชาวล้านนาส่วนใหญ่ นั้น ไม่ได้มองวิธีการเทศน์แบบมีทำนองเสียหายแต่ประการใด แต่อยากให้พระนักเทศน์ทำนองกลับไปศึกษาวิธีการเทศน์แบบดั้งเดิมแล้วนำมาปรับประยุกต์ใช้ให้เข้ากับสังคมปัจจุบัน โดยเน้นในเรื่องของการใช้อักษรและพยัญชนะที่เป็นภาษาพื้นเมืองให้มีความชัดเจนขึ้น และที่สำคัญไม่ควรตัดตอนเนื้อหาสาระในเนื้อธรรมลงมากนัก ซึ่งจะเป็นเหตุทำให้ความนิยมของการฟังเทศน์เสื่อมลงได้

๓.๔ ภาพลักษณ์ของพระนักเทศน์ทำนองในล้านนา

พระนักเทศน์ทำนองในล้านนาถือได้ว่าเป็นที่ยอมรับจากสังคม ซึ่งพระนักเทศน์ส่วนใหญ่มีบทบาทในการเทศน์สั่งสอนและสร้างสรรค์สังคมล้านนาให้มีการพัฒนากาย(ศีล) พัฒนาจิตใจ(สมาธิ) และพัฒนาปัญญา กล่าวได้ว่าพระนักเทศน์ทำนองในล้านนาเป็นบุคคลที่มีความสำคัญต่อพิธีกรรมการเทศน์มหาชาติในล้านนาและที่สำคัญเป็นบุคคลที่สืบทอดวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาของล้านนา

อ้างอิงงานจากบทสัมภาษณ์ของพระมหาสมชาติ นนทธมมิโก ที่สัมภาษณ์ กล่าวว่าพระนักเทศน์ทำนองในล้านนานั้น ในอดีตนั้นมีความสามารถมาก แต่ละองค์มีลูกคอกที่เป็นชั้นเชิง มีลีลาเป็นจังหวะน่าฟัง ซึ่งทางภาคเหนือเรียกว่า “ อาละ ” หมายถึงพระนักเทศน์ที่มีเทคนิคในการเทศน์ แต่มาสมัยยุคปัจจุบันนั้น พระนักเทศน์ที่มีวิธีการเทศน์แบบดั้งเดิมจริงๆนั้นหาได้ยาก เพราะยุคสมัยเปลี่ยนแปลงไป พระนักเทศน์บางส่วนที่ยังเทศน์แบบดั้งเดิมมีไม่มากนัก และมีพระนักเทศน์กลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ ซึ่งมีวิธีการเทศน์ยังไม่ถูกต้องตามแบบแผนนัก มักชูเสียงหรือขึ้นเสียงในการเดิน

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

ต้องเป็นผู้ที่มีบุญ เพราะเหตุนี้จึงทำให้ชาวล้านนามีความศรัทธาต่อพระนักเทศน์แบบทำนองมาก ปัจจุบันนี้ทัศนคติของชาวล้านนาเปลี่ยนไปไม่เข้าใจหลักการทางพระพุทธศาสนาพระนักเทศน์ต้องปรับบทบาทให้เข้ากับปัจจุบัน^{๒๗}

กล่าวได้ว่าพระนักเทศน์ทำนองล้านนาในอดีตถือได้ว่าเป็นพระนักเทศน์ระดับชั้นครูซึ่งได้แก่พระครูอมรธรรมประยุต วัดแม่มิม จังหวัดเชียงใหม่ ท่านเป็นผู้ที่มีความรู้และเชี่ยวชาญการเทศน์ทำนองหรือระบำเดิมได้เป็นอย่างดี หากแต่สภาพร่างกายที่ชราลงจึงทำให้ไม่สามารถเทศน์ได้น้ำเสียงที่ดีเหมือนครั้งอดีต แต่ยังให้คำปรึกษาชี้แนะทำนองเดิมแก่พระนักเทศน์รุ่นใหม่ ดังนั้นจะเห็นภาพลักษณ์ของพระนักเทศน์ทำนองในอดีตได้รับการยอมรับจากสังคมล้านนาอย่างกว้างขวาง ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น และต่อองค์เทศน์ที่สำคัญในสังคมล้านนาในอดีตก็เห็นความสำคัญในการฟังเทศน์ทำนอง โดยเฉพาะเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกเป็นอย่างมาก ถือได้ว่าเป็นบ่อเกิดแห่งขนบธรรมเนียมประเพณีสร้างระบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในสังคมล้านนาและเป็นการเทศน์สั่งสอนที่มีความมุ่งหมายเพื่อให้ข้อคิดที่เป็นธรรมะทางพระพุทธศาสนาได้อย่างดีเยี่ยม แต่เมื่อสภาพทางเศรษฐกิจสังคมการเมืองในล้านนาเปลี่ยนแปลงไป ตามยุคสมัยที่มีการพัฒนาไปตามสภาวะแวดล้อมเพื่อให้ดำรงอยู่อย่างมีหน้าที่และมีบทบาทในการสร้างประโยชน์ให้กับสังคม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างช้าๆและรวดเร็วขึ้นตามลำดับเป็นเหตุให้ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์ในล้านนากับพุทธศาสนิกชนเหินห่างกันมากขึ้นตามลำดับ ทำให้วัดในฐานะเป็นศูนย์กลางทางด้านจิตใจหมดความสำคัญลง โดยเฉพาะการฟังเทศน์มหาชาติเวสสันดรในสังคมล้านนาก็ให้ความสนใจน้อยลง ความรักและความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนาในล้านนาเริ่มลดลงอย่างเห็นได้ชัดเจน ดังนั้นภาพลักษณ์ของพระนักเทศน์ทำนองในล้านนาที่แสดงออกมาในสังคมปัจจุบันเป็นภาพที่สะท้อนให้เห็นถึงความนิยมการฟังเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกน้อยลง และที่สำคัญปรากฏการณ์นี้ก็ยังมีส่วนสัมพันธ์กับหลักพระธรรมวินัยคือมีคนกลุ่มหนึ่งในสังคมล้านนามีความเข้าใจว่าการเทศน์ทำนองในล้านนาเหมือนการขับร้องซึ่งเป็นการละเมิดพระธรรมวินัย

แต่อย่างไรก็ตาม หลักพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาที่มีความเกี่ยวข้องกับการเทศน์ว่ามีหลักการเช่นไร และอย่างไรถึงจะถือว่าผิดพระธรรมวินัยได้อธิบายไว้ในคิตุสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยโทษของการแสดงธรรมด้วยเสียงขับอันยาว๕ประการ คือ

๑. แม้ตนเองก็กำหนดในเสียงนั้น
๒. แม้ผู้อื่นก็กำหนดในเสียงนั้น
๓. แม้พวกคหบดีก็กำหนดว่าสมณศากยบุตรก็ขับเหมือนพวกเรา
๔. เมื่อภิกษุพอใจในการทำเสียงความเสื่อมแห่งสมาธิย่อมมี

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙.

๕. หมู่คนรุ่นหลังพากันทำตามอย่าง^{๒๘}

จากคิตสูตรข้างต้นสามารถวิเคราะห์ได้ว่า พระพุทธเจ้าวางโทษของการแสดงธรรมด้วยเสียงขับอันยาวโดยมีพุทธประสงค์เพื่อกำจัดความประพฤติดันเสื่อมเสียทางสมณวิสัยมิให้เกิดขึ้น ซึ่งเป็นผลเสียต่อพระพุทธศาสนา โทษ๕ประการดังกล่าวเมื่อวิเคราะห์แล้วจะเห็นว่าถ้าภิกษุแสดงธรรมโดยขาดสติสัมปชัญญะ มีเจตนาที่แสดงถึงความกำหนดลุ่มหลงในเสียงของตน และยังผู้อื่นให้กำหนดในเสียงของตน ส่งผลให้ขาดสมาธิถือว่าผิดหลักพระธรรมวินัย แต่ถ้าภิกษุผู้แสดงธรรมโดยมีสติสัมปชัญญะ มีเจตนาที่ดีในการแสดงธรรม ไม่ลุ่มหลงมัวเมาในเสียง มีจุดหมายแสดงธรรมโดยใช้เสียงเป็นสื่อ ถือว่าไม่ผิดหลักพระธรรมวินัย

ในอรรถกถาคิตสูตรได้แสดงไว้ชัดเจนว่าการที่ภิกษุกล่าวธรรมด้วยเสียงขับอันยาว ได้แก่ การทำให้ระเปียบคาถา (คำร้อยกรอง) ซึ่งมีบทและพยัญชนะที่บริบูรณ์ให้เสียไป และเมื่อผู้แสดงธรรมมีความปรารถนา (เจตนา) แต่งเสียงด้วยคิดว่าเราจะขับเสียงเช่นนี้จนทำให้จิตขาดสมาธิ ภิกษุนั้นชื่อว่ามีความผิด จากอรรถกถาคิตสูตรดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าเสียงขับอันยาวหมายถึงการขับทำนองที่ทำให้อักขระเพี้ยนจนเป็นเหตุทำลายพระคาถาต่างๆให้สูญหายไป ดังนั้นถ้าภิกษุแสดงธรรมโดยให้อักขระและพยัญชนะให้เสียไปบทใดบทหนึ่ง ถือว่าภิกษุนั้นแสดงธรรมผิดหลักพระธรรมวินัย แต่ในกรณีการเทศน์มหาชาติในล้านนา หากพระนักเทศน์ทำนองในล้านนาเทศน์มหาชาติเทศน์ด้วยเจตนาที่บริสุทธิ์มุ่งหวังเพื่ออนุเคราะห์ผู้ฟังให้เกิดความยินดีในธรรม ที่สำคัญวิธีการเทศน์พระนักเทศน์จะต้องเทศน์ไปตามหลักเกณฑ์ของการเทศน์มหาชาติล้านนาที่ตั้งไว้เป็นบรรทัดฐาน การแสดงธรรมนั้นถือว่าไม่ผิดหลักพระธรรมวินัย แต่การที่มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับการเทศน์ทำนองในล้านนา ผู้ฟังอาจมองวิธีการเทศน์ด้วยความรู้สึกรู้สึกนึกคิดของตนเองโดยที่ไม่มีความเข้าใจถึงจุดมุ่งหมายที่แท้จริงของการเทศน์มหาชาติล้านนา จึงได้กล่าวหาว่าการแสดงธรรมเช่นนี้ผิดหลักพระธรรมวินัย ดังนั้นการเทศน์ทำนองในล้านนา ถ้าพระนักเทศน์ศึกษาวิธีการเทศน์ทำนองอย่างถูกต้องแล้วแสดงธรรมด้วยเจตนาที่เป็นกุศลธรรม สร้างความศรัทธาเลื่อมใสให้กับพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น การแสดงธรรมนั้นถือว่าไม่ผิดต่อหลักพระธรรมวินัย

วิธีการเทศน์ทำนองแบบล้านนานั้นถือเป็นวิธีการหนึ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สร้างสรรค์จากภูมิปัญญา ซึ่งมีเจตนาที่บริสุทธิ์ไม่มีเจตนาที่จะทำลายพระพุทธศาสนา อีกทั้งยังก่อให้เกิดปัญญาและพัฒนาตนเองให้เป็นคนดีในสังคม ฉะนั้นการเทศน์มหาชาติในล้านนาจึงมีความสำคัญต่อชาวล้านนาเพราะเป็นเครื่องกล่อมเกล่าจิตใจ ฝึกอุปนิสัยให้เป็นคนดีมีคุณในการให้ทาน รักษาศีล บำเพ็ญภาวนา มีเมตตากรุณาและสามารถสร้างสรรค์วิถีชีวิตพัฒนาสังคมล้านนาให้มีความเจริญยิ่งขึ้น

^{๒๘} อภ.ปญจก.,(ไทย) ๒๒/ ๒๐๘/ ๒๒๔.

ดังนั้นผู้วิจัยจึงเห็นความสำคัญในบทบาทของพระนักเทศน์ทำนองในล้านนาจำเป็นต้องชี้แจงในประเด็นนี้เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจในเรื่องการเทศน์แบบทำนอง ทำนองของการเทศน์มหาชาติล้านนาเป็นสิ่งที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา แต่งขึ้นเพื่อสั่งสอนประชาชนความมุ่งหมายหลักของการเทศน์ ก็คือเพื่อให้ข้อคิดธรรมะทางพระพุทธศาสนาในระดับต่างๆ เช่นการให้ทาน ความเสียสละความมีอุดมการณ์มุ่งโพธิญาณอันแน่วแน่ของพระเวสสันดร ความซื่อสัตย์จงรักภักดีของนางมัทรี ความเป็นลูกที่ดีของชาลีและกัณหา ธรรมะดังกล่าวน่าจะเป็นสิ่งที่สำคัญที่พุทธศาสนิกชนควรคำนึง ซึ่งอาจสะท้อนให้เห็นถึงคติธรรมหลัก ๒ ข้อ คือ ๑. เรื่องทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว ๒. เรื่องไตรลักษณ์

คติธรรมทั้ง ๒ อย่างนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นคติธรรมที่มีเกี่ยวกับมนุษย์โดยตรง ที่จริงคติธรรมนี้มีมาก่อนพระพุทธเจ้าและมีอยู่ในศาสนาทุกศาสนาและเป็นคติธรรมที่มีอิทธิพลทางความเชื่อของชาวล้านนาเป็นอย่างยิ่ง^{๒๙}

ในบทต่อไปผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์พัฒนาการและคุณค่าของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์มัทรีในล้านนา ซึ่งจะทำให้ทราบความเป็นมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ตลอดจนลักษณะพิธีกรรมและการเทศน์ที่มีการเปลี่ยนแปลง ทั้งสำนวนและทำนอง เพื่อสืบสานการเทศน์มหาเวสสันดรกัณฑ์มัทรีในล้านนาให้คงอยู่ต่อไป

^{๒๙} ประคอง นิมมานเหมินท์, มหาชาติล้านนาการศึกษาในฐานะเป็นวรรณคดีท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖), หน้า ๕๖.

บทที่ ๔

วิเคราะห์พัฒนาการและคุณค่าของการเทศน์มหาเวสสันดร กัณฑ์มัทรีในล้านนา

๔.๑ พัฒนาการเทศน์มหาชาติในล้านนา

๔.๑.๑ พัฒนาการเทศน์มหาชาติในล้านนาจากราชพิธีสู่วิถีชาวบ้าน

นับตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา การเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก ถือเป็นงานพระราชพิธีสำหรับกษัตริย์ เพราะนอกจากพระมหากษัตริย์จะเสด็จมาเป็นประธานฟังเทศน์แล้วยังได้โปรดเกล้าให้คณะราชบัณฑิตช่วยกันประพันธ์มหาชาติเป็นทำนองต่าง ๆ ประกวดประชันกันด้วยทำให้ได้มหาชาติที่ไพเราะไว้เป็นฉบับหลวง มากมายในลักษณะของรูปแบบคำประพันธ์ต่างๆ นอกจากนี้ยังมีมหาชาติฉบับท้องถิ่นต่างๆ เช่นทางภาคเหนือมีมหาชาติภาคพายัพเขียนเป็นภาษาล้านนามีหลายฉบับ และหลายสำนวน ทางภาคอีสานมีมหาชาติคำเดียว ส่วนทางภาคใต้มีมหาชาติชาดกฉบับวัดมัชฌิมาวาสสงขลา เป็นต้น และยังมีมหาชาติสำนวนต่างๆที่แต่งกันเองโดยอิสระกระจายอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ ประเพณีการฟังเทศน์มหาชาติจึงปรากฏในสังคมไทยทุกภูมิภาค ทั้งในราชสำนักคือจากราชพิธี สู่วิถีชาวบ้าน คือหมู่ประชาชนทั่วไป

ในสมัยกรุงสุโขทัย การเทศน์มหาชาติปรากฏเป็นพระราชพิธีในวังหลวง ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา พระมหากษัตริย์ทรงโปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งทรงธรรมด้วยพระราชประสงค์ให้เป็นที่ทรงธรรมในงานพระราชพิธีเทศน์มหาชาติ พระราชพิธีนี้สืบเนื่องมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงเกณฑ์พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการ ทำกระเจดใหญ่บูชากัณฑ์เทศนา คราวหนึ่งแม้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยครั้งที่ทรงดำรงอยู่ในสมณเพศ ก็ทรงหัดเทศน์กัณฑ์มัทรี จนกลายเป็นธรรมเนียมให้พระราชโอรสถวายเทศน์มหาชาติในวังหลวง อาจกล่าวได้ว่า ในสมัยก่อนนั้นแทบไม่มีผู้ใดเลยที่จะไม่เคยฟังเทศน์มหาชาติ เพราะเป็นพิธีใหญ่ และเป็นที่แพร่หลายในชนหมู่มาก ยิ่งไปกว่านั้นการฟังเทศน์มหาชาตินั้นไม่เหมือนการฟังเทศน์ทั่วไป กล่าวคือยังมีกิจกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการฟังเทศน์ เช่น การจำลองสถานการณ์แห่พระเวสสันดรเข้าเมือง การจัดป่าและเขาวงกตให้เหมือนที่ปรากฏอยู่ในชาดกให้มากที่สุดอีกด้วย

ฉะนั้นในงานเทศน์มหาชาติที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประธาน จึงมีความครึกครื้นใหญ่โตกว่าที่ชาวบ้านจัดตามหมู่บ้านต่าง ๆ โดยจะมีการประดับตกแต่งสถานที่ด้วยปทุมชาติและดอกไม้ นานาชนิด โดยเฉพาะดอกบัวนั้น สตรีชาววังพากันไปหาเก็บมาเองและที่สำคัญไปกว่านั้นก็คือถ้าพระมหากษัตริย์เป็นประธานในพิธีจะทรงเน้นเรื่องทานเยี่ยงพระเวสสันดรด้วย คือนอกจากจะติดกันต์เทศน์หลายตำลึงแล้วยังทรงโปรยกลีบพฤษภของทานอีกหลายอย่าง พร้อมทั้งเขียนชื่อพระราชโอรสธิดาใส่สลากให้พระสงฆ์จับด้วย หากจับได้ก็จะไถ่คืนเสมือนพระเจ้าสุทนต์มณี^๑

อย่างไรก็ตาม ในแต่ละท้องถิ่นย่อมจัดงานเทศน์มหาชาติแตกต่างกันตามบริบททางสังคม ในเมืองหลวงซึ่งมีอาคารสถานที่โอ้อ่ากว่า ก็จะมีการประดับตกแต่งอย่างของหลวงซึ่งใช้วัสดุที่ประณีตสวยงามให้สมกับเป็นพระราชพิธี ถ้าเป็นชาวบ้านจัดก็จะหาเครื่องประดับที่หาได้ตามธรรมชาติและ การจัดตกแต่งสถานที่ก็จะให้เหมือนกับป่าหิมพานต์มากที่สุด เพราะวัดตามชนบทเองก็มีสภาพเป็นป่าหรือตั้งอยู่ใกล้กับป่า การจัดสถานที่จึงมักจะจัดให้ผสมกลมกลืนกับธรรมชาติ การเทศน์มหาชาติทั้งในงานที่เป็นงานราชพิธีและงานท้องถิ่นน่าจะมีอิทธิพลแก่กันและกัน เช่นสมัยสุโขทัยมีการสวดมหาเวสสันดรชาดกแปลทั้งหมดให้หายกทายิกาทิ้ง ก็คงจะสวดเฉพาะคาถาพจน์ที่แปลจากภาษาบาลีเท่านั้น สันนิษฐานว่าในสุโขทัยนั้นยังไม่มีมีการแต่งมหาเวสสันดรชาดกเป็นร้อย หรือแต่งเป็นกาพย์กลอนเหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยา การเทศน์ด้วยทำนองต่าง ๆ จึงไม่มี เหมือนในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ก็น่าจะเป็นไปได้ว่าในสมัยสุโขทัยนั้นได้มีการแปลแต่งเป็นภาษาไทยมาบ้างแล้ว เพราะเรื่องมหาเวสสันดรชาดกได้เป็นที่รู้จักแพร่หลายจนพุทธศาสนิกชนชาวขร้า และเข้าใจในเนื้อหาและคติธรรม ทั้งนี้เพราะมหาเวสสันดรชาดกมีจุดเน้นที่สำคัญคือคติความเชื่อเรื่องพระศรีอริยเมตไตร ชาวพุทธต่างก็ปรารถนาที่จะไปเกิดพบพระศรีอริยเมตไตรทั้งสิ้น และก็ทราบดีว่าหากจะไปเกิดในภพของพระศรีอริยเมตไตรได้นั้น ต้องฟังมหาเวสสันดรชาดกให้จบภายในวันเดียว จนการฟังมหาชาติเวสสันดรชาดกนั้นกลายเป็นประเพณีสำคัญในบรรดาประเพณี ๑๒ เดือนของคนไทย และจะเห็นได้ว่าพระจริยาวัตรของพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยสุโขทัยล้วนแต่ดำเนินตามแบบอย่างพระเวสสันดร โดยเฉพาะในรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไทย ศิลาจารึกหลักที่ ๖ (จารึกวัดป่าม่วง พ.ศ. ๑๙๐๕) ระบุอย่างชัดเจนว่า แรม ๘ ค่ำวันพุธ มีการกระทำอันเป็นฤกษ์งามยามดีในทานบารมีของพระเวสสันดร คำว่า ทาน ในทานบารมีนั้นก็คือ การจัดให้มีการเทศน์มหาชาติแล้วพระราชทานทรัพย์สิ่งของต่าง ๆ ให้เป็นทานเหมือนกับพระเวสสันดร ซึ่งส่วนหนึ่งอาจจะเพราะทรงรู้สึกว่ พระองค์มีสถานภาพเป็น

^๑ สมหมาย เปรมจิตต์, *มหาชาติเวสสันดรชาดกวิเคราะห์ทางสังคมและวัฒนธรรม*, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์เมืองเชียงใหม่, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๗.

พระมหากษัตริย์ และอยู่ในฐานะที่ทรงบำเพ็ญได้เพราะพระองค์ก็ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก เช่น อดีตพระมหากษัตริย์ทั้งหลาย^๒

หากกล่าวถึงพิธีกรรมในท้องถิ่นโดยเฉพาะทางภาคเหนือ นั้น ให้ความสำคัญกับการเทศน์มหาชาติมากเห็นได้จากมีประเพณีสร้างหลาบเงินหรือแผ่นเงินแกะลาย ขวบน้อยรอบฉัตรถวายเป็นเครื่องขันธ์ธรรมหลวงในงานบุญเทศน์มหาชาติ ชาวพุทธล้านนาในอดีตมีการจัดงานประเพณีเทศน์มหาชาติยิ่งใหญ่แบบพิธีหลวงไม่ยิ่งหย่อนกว่าอาณาจักรใดๆ นอกจากการเทศน์ตามปกติทั่วไปแล้ว มักจะมีการสร้าง และเขียนชาดกเรื่องนี้ถวายวัดเป็นพิเศษ จากการศึกษาพบว่าได้มีการสร้างมหาเวสสันดรชาดกถวายวัดมากถึง ๒๐๐ กว่าสำนวน อีกประการหนึ่งการเทศน์มหาชาติในภาคเหนือ นั้นยังแปลกพิสดารกว่าที่จัดกันในพื้นที่อื่น ๆ ในประเทศไทย คือได้ประยุกต์เข้าไปในเรื่องของพิธีกรรม สะเดาะเคราะห์สืบชะตาต่ออายุเพื่อให้เกิดความสุขสวัสดิ์มีอายุหมั่นยืนยาว โดยจัดสถานที่เทศน์ส่วนหนึ่งให้เป็นที่พักสืบชะตาขนาดใหญ่มีเครื่องสืบชะตาพร้อมมูล และในขณะเดียวกันก็มีการจัดเครื่องบูชามหาเวสสันดรชาดก โดยรวมและจัดเครื่องบูชาสำหรับแต่ละกัณฑ์ด้วยการที่ชาวล้านนาคิดประยุกต์จัดสืบชะตาต่ออายุในงานเทศน์มหาชาติด้วยนั้น ก็เป็นเพราะมีนิทานสาธกให้เห็นเป็นแบบอย่างมิใช่เพราะชาวล้านนาหลงใหลในเรื่องไสยศาสตร์ แต่หากเป็นความฉลาดอย่างยิ่งที่รู้จักปรับเปลี่ยนสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมคือ ในด้านจิตวิทยาถ้าหากผู้ฟังเทศน์มหาชาติได้เข้าร่วมอยู่ในบริเวณศักดิ์สิทธิ์ในเขตที่มีเครื่องสืบชะตาต่ออายุนั้นด้วย ย่อมจะได้ปิติสุขเพิ่มขึ้นอีกเมื่อได้เข้าไปอยู่ในบรรยากาศเช่นนั้น อันนี้เป็นความรู้สึกเฉพาะของแต่ละบุคคลซึ่งย่อมจะได้มากหรือน้อยแตกต่างกัน โดยเฉพาะคนสูงอายุเมื่อได้มาฟังเทศน์และเข้าร่วมในพิธีกรรมอันนี้แล้วจะได้ประจักษ์ผลต่างระหว่างที่ได้ร่วมและไม่ได้ร่วมเรื่องสืบชะตาต่ออายุนี้ พิธีกรรมนี้จึงแพร่ขยายไปถึงชาวพุทธในภาคอื่นด้วย

ในเขตภาคอีสาน การเทศน์มหาชาติถือเป็นงานบุญที่ยิ่งใหญ่สำคัญที่สุดของปีจะจัดขึ้นในราวเดือน ๔ เรียกว่า บุญพระเวสทั้งยังมีประเพณีเกี่ยวเนื่องกับเทศกาลนี้ด้วย เช่นพิธีแห่พระเวสเข้าเมืองและพิธีแห่ข้าวพันก้อนเพื่อบูชาคาถาพัน ส่วนทางภาคใต้นั้นประเพณีเทศน์มหาชาติได้คลี่คลายไปเป็นประเพณีสวดด้านซึ่งคล้ายคลึงกับการสวดโอ้เอื้อวิหารายอย่างกรุงเทพฯ ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นต้น

จะเห็นว่าประเพณีเทศน์มหาชาติที่ราชพิธีได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชาวบ้านอย่างกว้างขวาง แต่ท้องถิ่นได้พัฒนารูปแบบการเทศน์และประเพณีต่างๆ ให้แตกต่างกันไปเพื่อให้สอดคล้องกับธรรมเนียมท้องถิ่นที่แตกต่างกันไปในแต่ละภาค ในภาคกลางจะคงลักษณะสำคัญของประเพณีหลวงไว้มาก เช่นในการเทศน์มักจะมีปีพาทย์ประโคมขณะดำเนินพิธีตามแบบของหลวงด้วยเชื่อว่าเป็นการเสริมศรัทธาให้เกิดความปิติในผลบุญที่ได้บำเพ็ญกับทั้งเป็นเครื่องเตือนใจให้ผู้ที่ได้ยินเสียงปีพาทย์ได้ทราบที่กำลัง

^๒ สิทธา พินิจภูวดล, **วรรณกรรมสุโขทัย**, (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕), หน้า ๗๑.

มีพิธีเทศน์มหาชาติอยู่ ผู้ได้รับกัมมัทเทสนใดไว้จะได้เตรียมตัวได้ทันปีพาทยในงานเทศน์มหาชาติ จะเริ่มด้วยเพลงโหมโรงและกำหนดเพลงปีพาทยประจำกัณฑ์ไว้ซึ่งเป็นเพลงหน้าพาทยตามแบบหลวง ที่มีความศักดิ์สิทธิ์และถือเป็นเพลงชั้นสูงทั้งสิ้น เช่น กัณฑ์ทศพร ใช้เพลงสาธุการ กัณฑ์หิมพานต์ ใช้ เพลงดวงพระธาตุ เป็นต้น

การเทศน์มหาชาติในส่วนที่เป็นประเพณีราษฎร์ที่เป็นวิถีชาวบ้านนั้นนอกจากจะรักษา ขนบแบบราชสำนักที่เน้นความศักดิ์สิทธิ์แล้ว ยังแฝงด้วยความสนุกสนานและการละเล่นแทรกอยู่ด้วย เช่นพระที่เทศน์มหาชาติกัณฑ์ต่างๆ อาจว่าแหล่เพื่อให้ผู้ฟังได้ร่ายรำขึ้นแหล่ต่าง ๆ ที่มีประจำกัณฑ์ที่ เรียกว่าแหล่อกนี้จะแต่งเป็นพิเศษนอกเนื้อเรื่องพระเวสสันดรก็ได้หรือชาวบ้านในบางท้องถิ่นที่แถบภาค กลาง จะมีการเล่นมหาชาติทรงเครื่องเวลาที่มีพิธีเทศน์มหาชาติ ซึ่งชาวบ้านจะรับมาจากวัดและไปเล่น กันเอง ต่อมาชาวบ้านกลับไปชวนพระมาเล่นด้วยกันจึงเป็นการเล่นระหว่างแม่เพลงที่มีเสียงดีที่มักรับ บทเป็นพระนางผุสดีหรือพระ-นางมัทรีกับพระที่มักจะได้รับบทพระเวสสันดรและชูชก เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าคติธรรมต่อการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธศาสนาโดยเฉพาะคติของการทำบุญ ให้ทานการกลับชาติมาเกิดของพระโพธิสัตว์คือพระเวสสันดร ความเชื่อเรื่องบุญ-กรรมอยู่ในสำนึกของ ชาวไทยทั้งสังคม ด้วยอิทธิพลของมหาชาติชาดกที่มีบทบาทอย่างสูงในการสร้างบูรณาการทางศาสนา ให้เกิดขึ้นต่อชาวไทยทุกภูมิภาคมาเป็นเวลาช้านาน โดยพระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทอย่างยิ่งต่อ กระบวนการเชื่อมต่อประเพณีหลวงสู่ประเพณีราษฎร์ทำให้เกิดความกลมกลืนในทางวัฒนธรรมที่มี พระพุทธศาสนาเป็นสัญลักษณ์แห่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ร่วมกันท่ามกลางคติความเชื่อในท้องถิ่นที่แตกต่างกัน

ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีหลวงและประเพณีราษฎร์ที่เห็นจากประเพณีการ เทศน์มหาชาติแสดงให้เห็นถึงเจตนาในการพยายามเผยแพร่ประเพณีหลวงสู่ท้องถิ่นโดยตรงอิทธิพล ของประเพณีหลวงที่ส่งต่อประเพณีราษฎร์กระทำโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมที่มีวัดเป็น ศูนย์กลางในการให้การศึกษาและอบรมสั่งสอนสอดแทรกค่านิยมจากราชสำนักที่เน้นแบบแผนที่เป็น ระเบียบให้คล้ายคลึงกันแต่ความโน้มเอียงของประเพณีราษฎร์ที่จะเลียนแบบประเพณีหลวงตาม ธรรมชาติของการยกย่องแบบแผนจากราชสำนักเป็นพื้นเดิมของสังคมชาวนาอยู่แล้วทำให้ประเพณี หลวงบางอย่างกลายเป็นสิ่งที่ประชาชนต้องการเอาอย่างโดยที่ราชสำนักเองไม่ได้มีเจตนาหรือต้องการ จะมีอิทธิพลแต่ประการใด เช่นประเพณีการเผาศพ เป็นต้น

๔.๑.๒ พัฒนาการของวรรณกรรมมหาชาติเวสสันดรในล้านนา

วรรณกรรมล้านนาแต่เดิมยังไม่เป็นที่นิยม ซึ่งส่งผลให้การพิมพ์เผยแพร่วรรณกรรมล้านนา นั้นชบเซาเพราะขาดผู้สนใจ อีกทั้งยังไม่มีผู้ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมให้เป็นหมวดหมู่ไว้อย่างสมบูรณ์ จากการศึกษาร่องรอยวรรณกรรมล้านนาแต่ละยุคสมัยพบว่า แต่ละยุคแต่ละสมัยนั้นมีการพัฒนาทาง วรรณกรรมที่มีลักษณะเหมือนกัน และแตกต่างกันไปตามภูมิปัญญาของนักปราชญ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละ

สมัย ในสมัยพระยาภิรมย์ภักดีบ้านเมืองมีความสุขสมบูรณ์ พระองค์มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และทรงปรีชาสามารถในวิชาศิลปศาสตร์ทุกแขนง พระองค์ได้ส่งราชทูต ไปอาราธนาพระมหาสุมนเถระพระพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์จากสุโขทัยเข้ามาเผยแผ่ในล้านนา หลังการเผยแผ่ศาสนาจึงเป็นบ่อเกิด นักปราชญ์ล้านนาได้แต่งวรรณกรรมที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก มหาชาติเวสสันดรชาดกก็เป็นวรรณกรรมเรื่องหนึ่งที่แต่งขึ้นมีลักษณะการแต่งเป็นแบบร้อยแก้วใช้ภาษาบาลีในการเขียนสำนวนการแต่งเป็นลักษณะกลอนธรรม เมื่อมหาชาติภาษาบาลีเกิดขึ้นมาใหม่ ๆ ยังไม่มีผู้แปลแต่ก็ใช้สวดและเทศน์กันทั้งภาษาบาลี เรียกว่า “เทศน์คาถาพัน” พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า น่าจะมีการแปลตั้งแต่สมัยสุโขทัยแต่ต้นฉบับได้สูญหายไป และ ฉบับที่เก่าแก่ที่สุดสำหรับวรรณกรรมคือ มหาชาติคำหลวง ซึ่งพระบรมไตรโลกนาถทรงโปรดให้ประชุมนักปราชญ์แต่งขึ้นประมาณพ.ศ. ๒๐๒๕ เพื่อใช้เป็นบทสวดนักขัตฤกษ์^๓ นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการตื่นตัวทางความคิดสติปัญญาและวัฒนธรรมซึ่งเผยแผ่ และนำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาในยุคทองแห่งล้านนา

ในกาลต่อมาสมัยพระเจ้าติโลกราช พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองยิ่ง มีการศึกษาภาษาบาลีและการปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัยที่ถูกต้องทำให้การศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมเจริญก้าวหน้าอย่างสูงพระองค์ทรงยกย่องพระภิกษุผู้ที่มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก ในสมัยนั้นมีพระภิกษุ และนักปราชญ์ผู้มีความรู้ในแต่งวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนามากมายเช่นกาพย์มหาชาติซึ่งแต่งโดยนักปราชญ์ในราชสำนัก และเวสสันดรชาดกที่แต่งเป็นร้อยแก้วใช้ภาษาบาลีในการเขียนดำเนินเรื่อง เนื้อหาจะเน้นทางด้านการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า

ต่อมาสมัยพระเมืองแก้ว พระพุทธศาสนายังคงเจริญรุ่งเรืองสืบต่อมา พระภิกษุสงฆ์สมัยนี้ได้รับการส่งเสริมให้ศึกษาภาษาบาลีและพระไตรปิฎกเช่นเดียวกับสมัยพระเจ้าติโลกราช และผลของการสังคายนาพระไตรปิฎกในสมัยพระเจ้าติโลกราช มีส่วนทำให้พระภิกษุสมัยนี้มีความรู้สูงยิ่งขึ้น ฉะนั้นจึงมีพระภิกษุเขียนวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาบาลีจำนวนมาก เวสสันดรชาดกเป็นชาดกหนึ่งที่นักปราชญ์สมัยนี้แต่งขึ้นมีทั้งแบบร้อยแก้ว แบบร้อยกรอง และการใช้ภาษาถิ่นในการเขียนมีการเขียนเชิงอรรถอธิบายความเพื่อให้เข้าใจได้ง่ายขึ้นจนมีชื่อเสียงแพร่หลายไปสู่อาณาจักรใกล้เคียง

พระภิกษุล้านนาซึ่งแต่งวรรณกรรมพระพุทธศาสนาที่สำคัญได้แก่ พระโพธิ์รังสีแต่งเรื่องจามเทวีวงศ์และสิทธิคนิทาน พระรัตนปัญญาเถระแต่งหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ พระสิริมังคลาจารย์แต่งหนังสือมังคลัตถปิณี และเวสสันดรทีปนิ พระพุทธญาณเจ้าและพระพุทธพุกามแต่งตำนานมุล

^๓ กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากรจัดพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๓.

ศาสนา พระญาณวิลาสเถระแต่งสังขยาปกาสก นอกจากนั้นยังมีปัญญาสชาดกซึ่งไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่เข้าใจว่าปัญญาสชาดกเป็นงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ที่แต่งทำนองเลียนแบบชาดกในพระไตรปิฎกมีเนื้อเรื่องไม่เหมือนกันเพราะเป็นชาดกนอกพระไตรปิฎก

เมื่อสิ้นสมัยพระเมืองแก้ว บ้านเมืองเกิดความไม่สงบเริ่มระส่ำระสายอำนาจการปกครองตกอยู่กับข้าราชการซึ่งสามารถถอดถอนกษัตริย์ได้ แต่ก็มีการประคับประคองเมืองเชียงใหม่สืบมาจนถึงสมัยพระเจ้าเมกุฏิสุทธิวงศ์ บุเรงนองกษัตริย์พม่าที่ยกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ และปกครองเมืองเชียงใหม่ในฐานะเมืองขึ้นของประเทศพม่า วรรณกรรมล้านนาในสมัยนี้ซบเซาไปพักหนึ่งหลังจากที่บ้านเมืองสงบก็มีผู้คนกลับมาศึกษาและมีการแต่งวรรณกรรมเวสสันดรชาดกและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาอีกครั้ง ลักษณะการแต่งเขียนแบบร้อยแก้ว แบบร้อยกรอง และภาษาถิ่น ผสมผสานกันโดยยกเอาภาษาบาลีเป็นหลักในการเดินเรื่อง ใช้เนื้อหาในพระเวสสันดรมาเขียนผสมผสานกับภาษาถิ่นล้านนาได้อย่างกลมกลืน

จากการศึกษาพบว่า ในสมัยนี้การแต่งมหาชาดกล้านนามีอย่างแพร่หลาย แต่ไม่ปรากฏชื่อของผู้แต่งในมหาชาดกทั้งแบบร้อยแก้วและร้อยกรองโดยเฉพาะการแต่งเป็นแบบร้อยกรองที่ใช้ภาษาท้องถิ่นล้านนาในการเขียนมีหลายสำนวน ซึ่งแต่ละสำนวนไม่บอกชื่อผู้แต่งและปีที่แต่งแต่บางสำนวนก็บอกปีที่แต่ง แต่ก็เป็นเรื่องภาคภูมิใจที่ถึงแม้สภาพบ้านเมืองในสมัยนี้ไม่สงบสุขนัก แต่ก็ยังมีนักปราชญ์ทั้งที่เป็นพระสงฆ์และคฤหัสถ์ในล้านนาที่ยังได้เสียสละตนเองเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา และสืบทอดวรรณกรรมทางล้านนาให้ชนรุ่นหลังต่อมา

เมื่อกล่าวถึงมหาชาดกล้านนาในยุคปัจจุบันนั้น ได้มีองค์กรต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมกันมากมาย มีการศึกษาค้นคว้าด้านวรรณกรรมเป็นลำดับแต่ก็ยังเป็นที่น่าเสียดายว่า วรรณกรรมล้านนาก็ยังกระจัดกระจายอยู่ตามวัดต่าง ๆ ซึ่งได้ชำรุดเสียหายและไม่มีพระสงฆ์สามเณรสนใจที่จะศึกษาจึงเป็นสาเหตุหนึ่งทำให้วรรณกรรมล้านนาซบเซาลง โดยเฉพาะมหาชาติเวสสันดรชาดกได้มีผู้แต่งเป็นทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองมีการใช้ภาษาถิ่นในการเขียนอย่างแพร่หลายเช่นพระธรรมราชานุวัตร นายอินสม ไชยชมพู นายบุญคิด วัชรศาสตร์ ญาณสมฺปนฺโน และ มีนักปราชญ์อีกหลายคนนำมาปริวรรตใหม่หลายสำนวน เช่น สำนวนไผ่แจ้เรียวแดง สำนวนร้อยรวมธรรม สำนวนสร้อยสังกร แต่ก็ยังขาดผู้สนใจที่จะวิเคราะห์เนื้อหาที่หลากหลาย โดยเฉพาะเชิงสังคมและวัฒนธรรมและการนำเสนอให้เป็นแบบอย่างแก่คนรุ่นหลังในทุกแง่ทุกมุมที่มีความแตกต่างกันไป ส่วนการเขียนในปัจจุบันผู้แต่งได้ปรับวิธีการให้เข้ากับสภาพสังคมปัจจุบัน โดยจับเอาใจความสำคัญในเนื้อหาให้สั้นลงแต่ก็ยังคงไว้ซึ่งสาระเดิม กล่าวได้ว่า เป็นการประยุกต์เพื่อให้ผู้ฟังเทศน์เกิดความเข้าใจในเนื้อหานำมาปฏิบัติได้ง่าย วัตถุประสงค์เพื่อให้ข้อคิดที่เป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาซึ่งก็เป็น

๔ สรวิศ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๓๕.

ธรรมะในระดับต่าง ๆ ที่เห็นได้ชัดเจน เช่น การให้ทาน รักษาศีล การเจริญภาวนา ความเสียสละ ความอดทน ความกตัญญู และการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ธรรมะดังกล่าวจะเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญ กระตุ้นให้ผู้ฟังเทศน์เกิดจิตสำนึกขึ้นได้เมื่อฟังธรรม ฉะนั้นมหาชาตล้านนาในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของชาวล้านนาที่แสดงให้เห็นคุณค่าความเป็นล้านนา และลักษณะท้องถิ่นแห่ง ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี ของชาวล้านนาอันมีคุณค่ายิ่ง

๔.๑.๓ พัฒนาการด้านรูปแบบพิธีกรรมและการเทศน์

เทศน์มหาชาติเป็นงานใหญ่ ไม่มีใครสามารถจัดให้มีขึ้นมาได้โดยลำพัง วัดใดจะจัดให้มี เทศน์มหาชาติจะต้อง วางแผนล่วงหน้าอย่างน้อยเป็นเดือน เริ่มด้วยการระดมกำลังคน ประชุมปรึกษาหารือแบ่งหน้าที่กันรับผิดชอบ วางแผนดำเนินงานไว้แต่เนิ่น ๆ เช่น ในอดีตหากมีการจัดตั้ง ธรรม์หลวงขึ้นทางเจ้าภาพกัณฑ์เทศน์จะเป็นผู้ว่าจ้าง พ่อหนาน หรือผู้ที่สามารถคัดลอกธรรม์ได้เป็นผู้เขียนคัดลอกธรรม์กัณฑ์นั้นๆลงบนใบลาน หรือเขียนพับสา เพื่อนำถวายแด่พระนักเทศน์เมื่อถึงวันงาน แต่ในปัจจุบัน การหาธรรม์มาเทศน์นั้น หาซื้อได้ตามร้านขายเครื่องสังฆภัณฑ์ทั่วไป ลักษณะการบันทึกลงบนใบลานแบบเดิม เปลี่ยนไปบันทึกลงกระดาษ แต่ยังคงลักษณะขนาดเท่ากับใบลานตามแบบเดิม วิธีการเก็บรักษาธรรม์นั้น ใช้ผ้าห่อธรรม์ พันมัดเก็บในชั้นแรก ในอดีตวัฒนธรรม การทอผ้าห่อธรรม์ เป็นอีกวัฒนธรรมที่โดดเด่นในการที่มารดาของสามเณรสามารถแสดงออกถึงความภาคภูมิใจในตัวสามเณรลูกของตน ด้วยการเป็นผู้ทอผ้าห่อธรรม์นั้นให้แก่ลูกตน นอกจากนี้ยังมีการ “ตกธรรม” คือการไปนิมนต์พระเสียงติมาเทศน์ การจัดทำความสะอาดบริเวณวัด ประดับตกแต่งธรรมาสน์ ศาลาการเปรียญ เตรียมหาต้นกล้วยต้นอ้อย ตลอดทั้งจัดทำธงทิวประดับประดาแกว่งวัด การทำรั้วราชวัตร ประตูป่า ประดับโครงซุ้มด้วยทางมะพร้าว การที่จัดทำประตูป่านี้ คาดว่าคงจำลองมาจากเรื่องในเวสสันดรชาดก คือตอนที่พระเวสสันดรถูกขับให้ออกจากเมือง พร้อมทั้งพระมเหสีและโอรสธิดา จึงพากันเข้าไปอยู่ในป่าเพื่อบวชเป็นฤาษีบำเพ็ญบารมี เมื่อไปถึงประตูป่าที่มีพรานเจตบุตรเป็นผู้เฝ้า ได้ชี้ทางไปเขาวงกตให้และอาจมีการจำลองเขาวงกตไว้ภายในวัดให้ได้เดินเล่น โดยตรงกลางเขาวงกตจะมีแท่นบูชาพระพุทธรูปอยู่ หากหลงก๊วนเวียนอยู่จนกว่าจะเข้าไปสักการะพระพุทธรูปได้ จึงเป็นที่สนุกสนานของผู้ที่มาร่วมทำบุญ เป็นต้น จัดได้ว่างานเทศน์มหาชาติหรือตั้งธรรม์หลวงนั้นเป็นงานใหญ่ในรอบปี การเตรียมงานเทศน์มหาชาติ จึงเป็นประเพณีที่สร้างสรรค์ความสามัคคีของประชาชน ทำให้ประชาชนรู้จักการทำงานเป็นหมู่คณะ รู้จักแบ่งหน้าที่และรับผิดชอบร่วมกันระหว่างพระเณรและชาวบ้าน

สถานที่ใช้ในการ ตั้งธรรม์หลวง จะนิยมใช้วิหาร ภายในจะต้องตกแต่งไปด้วยเครื่องบูชา เวสสันดรชาดก ได้แก่ ดอกบัว ดอกพาน(บัวสาย) ช่อสามเหลี่ยม ดิดกระดาดตอง(กระดาดขลุ) รูปช้างม้า วัว ควาย ทาสหญิง ทาสชาย แก้ว แหวน เงิน ทอง อย่างละ ๑๐๐ รูป ประดับโคมผัดที่เล่าเรื่อง

เวสสันดรชาดก มีการทำค้างโคมแขวนบูชา มีเชือกสำหรับดึงขึ้นลงได้ จึงเรียกว่า โคมลื้อ ลื้อ หมายถึง รอกที่ใช้สำหรับชักเชือกขึ้นลงเพื่อจุดประทีปบูชา

ส่วนธรรมเนียมสำหรับเป็นที่นั่งเทศน์ของพระสงฆ์จะประดับตกแต่งด้วยม่าน และห้อยดอกพัน ที่อยู่ใน หีบดอก ที่สานโดยตะไผ่ไผ่ประกบกัน ดอกไม้พันดอก หรือ สหสสุปฺพานิ เป็นเครื่องบูชาพระธรรม บูชาพระคาถาจำนวน ๑,๐๐๐ พระคาถา ที่เรียกว่า สหสสุคาถา ดอกไม้ที่นิยมได้แก่ดอกกาสะลอง ดอกจีหุบ(มณฑา) ดอกสารภี เป็นต้น ดอกไม้เหล่านี้เป็นดอกไม้หอมทำให้บรรยากาศเหมือนอยู่ในป่าหิมพานต์ที่พระเวสสันดรบำเพ็ญบารมีอยู่ที่นี่ ส่วนด้านข้างก็จะมีการจำลองเป็นป่าหิมพานต์ ปัจจุบันมีการตกแต่งด้วยซุ้มต้นไม้ดอกไม้ใส่กระถางไปประดับตกแต่งให้งดงามด้านข้างพระประธานในวิหารก็จะมีอ่างน้ำมนต์ หรือขันสาครใหญ่ โดยใช้น้ำมนต์ หรือน้ำนมมะพร้าว ใส่ลงไป โยงสายสิญจน์จากพระประธาน ไปยังธรรมมาสน์ โยงมาพันที่อ่างน้ำมนต์สามรอบ แล้วโยงกลับไปยังธรรมมาสน์ให้พระถือไว้ขณะเทศน์กัณฑ์ต่างๆ เชื่อว่าอานุภาพของการเทศน์ตั้งธรรมหลวงจะให้น้ำมนต์นี้ศักดิ์สิทธิ์ ใช้ทาแผล แก้ปวดเคล็ดขัดยอก แก้ผื่นคัน และเชื่อว่าจะทำให้อยู่ยงคงกระพัน อีกด้วย

ก. พัฒนาการด้านรูปแบบพิธีกรรม

ในช่วงอดีตที่ผ่านมา นั้น มหาชาติเวสสันดรชาดกเป็นสิ่งที่ช่วยให้ชาวล้านนามีเอกลักษณ์ที่โดดเด่น คือทางด้านรูปแบบพิธีกรรมที่แฝงแนวความคิดทางพระพุทธศาสนาไว้ โดยพิธีกรรมส่วนใหญ่เน้นในเรื่องของการสร้างคติธรรมทางศาสนาให้เกิดขึ้นแก่ผู้พบเห็นจนเกิดความรู้สึกศรัทธาร่วมที่จะฟังเทศน์ การเทศน์เรื่องมหาชาติในล้านนาคือเป็นเรื่องสำคัญสำหรับชาวล้านนาเพราะเรื่องมหาชาตินั้นได้ผนวกเข้าไปกับประเพณีตั้งธรรมหลวง การตั้งธรรมหลวงเป็นการให้เฉพาะการกล่าวคือการเทศน์แบบตั้งธรรมหลวงนี้ส่วนมากจะจัดขึ้นในวันยี่เพ็ง คือวันเพ็ญเดือน ๑๒ เดือน ๓ และเดือน ๔ ของล้านนา ซึ่งชาวบ้านแล้ววัดจะกำหนดเรื่องการจัดถามก่อนซึ่งอาจเป็นธรรมในหมวดเทศชาติชาดก ปัญญาสชาดก มหาชาติหรือ ชาดกนอกนิบาตอื่นๆ แต่ส่วนมากแล้วมักจะเป็นเรื่องมหาชาติ

จากการศึกษาพบว่าพิธีกรรมในงานตั้งธรรมหลวงในอดีตนั้นมีองค์ประกอบที่สำคัญคือ ๑. การจัดตกแต่งสถานที่ ๒. รูปแบบพิธีกรรม ๓. ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม และ ๔. กัณฑ์เทศน์ ทั้ง ๔ อย่างนี้นับว่าเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญในพิธีกรรมการเทศน์มหาชาติเป็นอย่างมาก ซึ่งคณะกรรมการผู้จัดงานวัดจะต้องปรึกษาหารือเพื่อวางแผนให้ดีที่สุด เมื่อประชุมปรึกษาหารือกันแล้ว จึงเตรียมงานตามรายละเอียดดังนี้

๑. การจัดตกแต่งสถานที่

การจัดสถานที่ทำพิธีนั้น ในสมัยก่อน ผู้คนในชุมชนจะเข้ามาร่วมกันจัดงานสถานที่อาจจะเป็นที่วัด ศาลาประจำหมู่บ้าน บริเวณใดบริเวณหนึ่งที่ถือว่าเป็นจุดศูนย์รวมของชาวบ้านที่เดินทางสะดวกสบายในการเข้าร่วมงาน

การตกแต่งบริเวณพิธีให้มีบรรยากาศคล้ายอยู่ในบริเวณป่า ตามท้องเรื่องเวสสันดรชาดก โดยนำเอา ต้นกล้วย ต้นอ้อย และกิ่งไม้มาผูกตามเสา และบริเวณรอบ ๆ ธรรมาสน์ ประดับธงทิว และ ราชวัตร ฉัตร ตามสมควร โดยการประดับตกแต่งสถานนี้นั้นก็จะใช้วัสดุธรรมชาติที่หาได้ในท้องถิ่น เช่น ต้นกล้วย ต้นอ้อย ต้นมะพร้าวและผลไม้ต่าง ๆ ที่หาได้ในท้องถิ่นแล้วก็นำมาประดับประดาให้ สวยงาม ส่วนพิธีกรรมในปัจจุบันนั้นก็มี การประดับตกแต่งเหมือนกันกับพิธีกรรมในอดีตที่ผ่านมา แต่จะเน้นในเรื่องของเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามามีส่วนร่วม เช่น หลอดไฟหลากสี ซึ่งแต่ก่อนเป็นเทียน การใส่เอฟเฟคเสียง ทำให้เสียงผู้เทศน์ก้องกังวานยิ่งขึ้น เป็นต้น โดยที่สมัยก่อนยังไม่มีเทคโนโลยี เหล่านี้

การตั้งขันสาครใหญ่ หรืออ่างน้ำมนต์ จะใช้อ่างใหญ่ที่สมควร ใส่ น้ำสะอาดจนเต็ม สำหรับ ปักเทียนบูชาประจำกัณฑ์ ในระหว่างที่พระเทศน์ น้ำในภาชนะที่ตั้งนี้เสร็จพิธีแล้ว ถือว่าเป็นน้ำพระ พุทธมนต์ที่สำคัญ ภาชนะใส่น้ำนี้ตั้งหน้าธรรมาสน์ กลางบริเวณพิธี

ในบริเวณพิธีกรรมจะมีการปักธง หรือเสียบไม้เป็นแถวหรือจะร้อยเป็นสายให้ยาวแล้วซึ่ง พืดไปตามรอบ ๆ บริเวณพิธี หรือปักธงบูชาระหว่างกัณฑ์บนหยวกกล้วย ธงเช่นนี้ชาวล้านนาเรียกว่า “ธงคาถาพัน” บางทีธงเหล่านี้อาจปักไว้ที่กัณฑ์เทศน์ก็มี กล่าวคือกัณฑ์ใดมีกัณฑ์ปักเท่าจำนวน คาถานั้น ๆ พร้อมด้วยเทียนประจำกัณฑ์ ซึ่งเป็นเทียนเล็ก ๆ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม แล้วนับแยกจำนวน เป็นมัด มัดหนึ่งมีจำนวนเท่าคาถาของกัณฑ์หนึ่ง แล้วทำเครื่องหมายไว้ให้ทราบ ว่ามัดไหนสำหรับบูชา คาถากัณฑ์ใด เมื่อถึงคราวเทศน์กัณฑ์นั้นก็จะเอาเทียนมัดนั้นออกจุดบูชาติดรอบ ๆ ภาชนะน้ำ ต่อกัน ไปจนจบกัณฑ์ให้หมดมัดพอดี ครบ ๑๓ กัณฑ์ถ้วน จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม เท่าจำนวนคาถา แต่การใช้ธง ไม่เป็นที่นิยมเท่าการใช้เทียน การจุดเทียนหรือปักธงบูชากัณฑ์ดังกล่าวเป็นหน้าที่ของเจ้าภาพผู้รับ กัณฑ์นั้น ๆ

การจัดตกแต่งประดับประดาสถานที่ที่มีรูปแบบการจัดวางสถานที่ การจัดวางเครื่องปัจจัย การเทศน์ตลอดจนการแบ่งพื้นที่ที่ทำพิธีกรรมและพื้นที่ในการนั่งฟังธรรมออกเป็นสัดส่วน ซึ่งเน้น ความสำคัญขององค์พระประธาน พื้นที่พ่อนานทำพิธีและธรรมาสน์

การจัดเตรียมพิธีมณฑลนั้นก็มีความสำคัญ โดยศรัทธาชาวบ้านทุกคนเป็นผู้ที่ช่วยกัน ตกแต่งประดับประดาวิหารที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมตกแต่งสิ่งของต่าง ๆ ตามความเชื่อที่มีอยู่ใน เนื้อหาของมหาชาติเวสสันดรชาดก ประดับตกแต่งด้วยช่อตุง กระดาษฉลุเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ รูป ช้าง ร้อย ม้าร้อย ควายร้อย ข้าทาสหญิงร้อย สิ่งของต่าง ๆ เหล่านี้เป็นตัวแทนสิ่งของที่พระยาสุริยชัยใช้ไถ่ ตัวกุมารคืนจากพราหมณ์ชุก เป็นต้น และต้องเตรียมดอกบัว ดอกจงกลณี อันเป็นตัวแทนของการ เทศน์มาลัยตันที่มีเนื้อเรื่องการนำดอกบัวไปถวายพระเกษแก้วจุฬามณี ส่วนภายนอกวิหารทำรั้วราช วัตรไว้บริเวณทางเข้าวิหารประดับตกแต่งด้วยต้นกล้วยใบมะพร้าว บางวัดอาจสร้างเขาวงกตไว้บริเวณ ใกล้ ๆ กับพระวิหารตามความเชื่อเรื่องเขาวงกตอันปรากฏอยู่ในเนื้อธรรม

ส่วนธรรมเนียมของชาวล้านนาจะมีลักษณะที่แตกต่างกันไปจากธรรมเนียมของภาคกลาง มีลักษณะเป็นปราสาททรงสูงมีบันไดขึ้นลงการประดับตกแต่งเน้นความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาลคติ เขาพระสุเมรุ และเพื่อให้เสียงก้องกังวานไปได้ไกล โดยปัจจุบันมีการใช้เครื่องขยายเสียงร่วมด้วย

การจัดสถานที่ประกอบพิธีกรรมในงานตั้งธรรมหลวง ในอดีตที่ผ่านมานั้นการเตรียมงานมีการใช้ระยะเวลาหลายวันและผู้คนส่วนใหญ่ก็จะเข้ามาร่วมกันช่วยงานอย่างตั้งใจ รูปแบบพิธีกรรมของงานจึงมีความยิ่งใหญ่มีความหลากหลายในด้านความคิด ซึ่งจะทำให้ทราบถึงภูมิปัญญาชาวบ้านในด้านต่าง ๆ ที่ระดมความคิดร่วมกันสร้างสถานการณ์ตามเนื้อหาของมหาชาติเวสสันดร ฉะนั้นรูปแบบพิธีกรรมเป็นส่วนที่สำคัญที่จะเป็นแรงจูงใจให้คนในชุมชนมีความสนใจในการฟังเทศน์มหาชาติ การใช้สัญลักษณ์สิ่งของเครื่องประกอบพิธีกรรมก็เป็นองค์ประกอบหนึ่ง ที่สื่อความหมายที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาของการเทศน์มหาชาติในแต่ละกัณฑ์เทศน์ รวมถึงจำนวนสิ่งของและประทีปเครื่องบูชาล้วนมีความเกี่ยวข้องกันทั้งสิ้น เพื่อให้การเทศน์ครั้งนั้นมีความสมบูรณ์เหมือนอยู่ในเหตุการณ์จริง การตั้งธรรมในสมัยปัจจุบันในการศึกษาในช่วง ๒๐ ปีที่ผ่านมาจัดเป็น ๒ วันเหมือนที่จัดกันอยู่ทั่วประเทศไทย ในเชียงใหม่ก็มี ที่วัดสวนดอก และวัดศรีโสดาอำเภอเมืองจังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น สถานการณ์ปัจจุบันไม่อำนวยให้จัดได้หลายวันเหมือนสมัยก่อน

๒. รูปแบบพิธีกรรม

จากการศึกษาพบว่าขั้นตอนการเตรียมพิธีกรรมในงานตั้งธรรมหลวงที่มีการประยุกต์ใช้ทั้งรูปแบบเดิมและรูปแบบใหม่นั้นแบ่งออกเป็น ๒ รูปแบบ คือ

๑. พิธีการเทศน์ตามประเพณีประจำปี ศรัทธาชาวบ้านจะเป็นผู้ร่วมกันบริจาคเป็นเจ้าภาพในการตกรธรรม (การนิมนต์พระมาเทศน์) หรือบริจาครูปของพร้อมทั้งธรรมเนื้อเรื่องที่ต้องการถวายแก่พระเพื่อเทศน์ในพิธีตั้งธรรมหลวง ซึ่งนิมนต์พระหรือเณรภายในวัดของตนเองเป็นผู้เทศน์ ในบางกรณีก็ต้องนิมนต์พระจากต่างวัดมาเทศน์ในแต่ละกัณฑ์ โดยบางกัณฑ์นั้น มักนิมนต์พระนักเทศน์เสียงดีมาเทศน์ เช่น กัณฑ์มัทรี กัณฑ์ชูชก กัณฑ์มหาราช เป็นต้น

๒. พิธีการเทศน์ที่จัดแบบสืบชาติา วิธีการนี้เป็นวิธีการจัดตั้งธรรมหลวงโดยสงเคราะห์กัณฑ์พระเวสสันดรไปตามจักรราศีประจำปีเกิดของเจ้าศรัทธาผู้บริจากกัณฑ์เทศน์ เจ้าของกัณฑ์จะนิมนต์พระที่เทศน์เฉพาะกัณฑ์นั้น ๆ มาเทศน์ เรียก “เทศน์กินกัณฑ์ แต่ละกัณฑ์เทศน์มีอาสนสงฆ์ตามความเชื่อเรื่องปีเกิดของชาวล้านนาแบ่งออกได้ดังนี้

ปีเกิด	กัณฑ์เทศน์
ปีชวด (ปีหนูหรือปีจิ้ง)	กัณฑ์ทศพร (มี ๑๙ พระคาถา)
ปีฉลู (ปีวัวหรือปีเป่า)	กัณฑ์หิมพานต์ (มี ๑๓๔ พระคาถา)

ปีชาล (ปีเสือหรือยี)	กัณฑ์ทานกัณฑ์ (มี ๒๐๙ พระคาถา)
ปีเถาะ (ปีกระต่ายหรือปีเหม้า)	กัณฑ์วนปเวสน์ (มี ๕๗ พระคาถา)
ปีมะโรง (ปีงูใหญ่-นาคหรือปีลี)	กัณฑ์ชูชก (มี ๗๙ พระคาถา)
ปีมะเส็ง (ปีงูเล็กหรือปีไล่)	กัณฑ์จุลพน (มี ๓๕ พระคาถา)
ปีมะเมีย (ปีม้าหรือปีสง่า)	กัณฑ์มหาพน (มี ๘๐ พระคาถา)
ปีมะแม (ปีแพะหรือปีเมียด)	กัณฑ์กุมาร (มี ๑๐๑ พระคาถา)
ปีวอก (ปีลิงหรือปีสัน)	กัณฑ์มัทรี (มี ๙๐ พระคาถา)
ปีระกา (ปีไก่หรือปีเล่า)	กัณฑ์สักกบรรพ์ (มี ๔๓ พระคาถา)
ปีจอ (ปีหมาหรือปีเสียด)	กัณฑ์มหाराช (มี ๖๙ พระคาถา)
ปีกุน (ปีหมูหรือปีไก)	กัณฑ์ณกษัตริย์ (มี ๓๖ พระคาถา)
รวมทุกปีเกิด เป็นกัณฑ์สุดท้ายที่พระเวสสันดรนิวัติ สู่พระนครฝนแก้ว ๗ ประการตกลงมาเป็นรัตนต่างๆ	กัณฑ์นคร (มี ๔๘ พระคาถา)

วิธีการประกอบพิธีกรรมแบบสืบชาตานี้ ต้องเตรียมพลีกรรมประกอบการสืบชาตาก่อนการตั้งธรรมหลวงดังนี้

๑. ไม้ค้ำขนาดใหญ่มีจำนวน ๓ เล่มมีความยาวเท่ากับ ๑ วาเจ้าของชะตาหรือยาวกว่าก็ได้ แกะเปลือกออกแล้วทาสีเหลือง

๒. ไม้ค้ำเล็กมีง่ามขนาดยาว ๑ ศอกของเจ้าของชะตา หรือมีนวนเท่ากับอายุมีจำนวน ๑๐ อันมัดรวมกัน ๑ มัด

๓. ไม้สะพานทำจากไม้ไผ่ ๒ เล่มประกบกันยาวเท่ากับความยาวของไม้ค้ำใหญ่

๔. ลวดใช้ด้ายผูกกระดาดเงิน กระดาดทอง หมากรพลู บุหรี่ เมี่ยง โดยโยงเป็นสาย

๕. ช่อ หรือ ธงใช้กระดาดว่าว หรือกระดาดสาสีขาว ๑๐๘ อันพร้อมดัดกระดาดเป็นรูปฉัตรสีขาว ๑ อัน

๖. แผ่นเงินแผ่นทอง

๗. ธงค่าคิง มีลักษณะเป็นธงมีความยาวเท่ากับตัวเจ้าของชะตา ๑ ตัวใช้สีขาว

๘. เทียนค่าคิง เทียนขี้ผึ้งความยาวเท่ากับตัวของชะตา ๑ เล่ม

๙. ดวงประธูปเท่ากับจำนวนอายุเจ้าศรัทธา หรือ ๑๐๘ ดวง

๑๐. หน่อกล้วย หน่ออ้อย มะพร้าวอก กล้วยเครือ มะพร้าวแขนง

๑๑. เสื่อ หมอน หมอน้ำ กระบวย หม้อเงิน หม้อทอง

๑๒. พานบายศรี ๑ ชุด

๑๓. ขึ้นตั้ง ๑ สำหรับ

๑๔. ด้ายสายสิญจน์โยงเวียนศรีษะ และผูกข้อมือ

๑๕. ชันน้ำมันต์ ใบคา หรือใบมะยม

เครื่องประกอบพิธีกรรมเหล่านี้เป็นส่วนประกอบที่มีความสำคัญ ในการเตรียมเครื่องพิธีกรรมการสืบชะตาเป็นพิธีกรรมประกอบการจัดกรรมหลวง โดยจะนำเครื่องพิธีกรรมทั้งหมดตั้งบริเวณหน้าพระประธาน เป็นซุ้มสามเหลี่ยมครั้งจะประกอบพิธีกรรมเจ้าศรัทธาหรือผู้ที่เกิดในปีนั้นๆ หลังจากฟังเทศน์ในกัณฑ์เทศน์ของตนเองจนจบลงจะเข้าไปนั่งบริเวณกลางเครื่องพิธีกรรมและประกอบพิธีสืบชะตา

การสืบชะตานั้นไม่ว่าจะเป็นสืบชะตาบ้าน ชะตาคน หรือชะตาวัด เครื่องประกอบในพิธีกรรมย่อมมีความหมายไปสู่ธรรมาธิฐานหรือธรรมที่จะปฏิบัติให้เกิดความสงบสุขในครอบครัว และในสังคม ความหมายพิธีป็นอยู่ในเครื่องพิธีกรรมนั้น ซึ่งพระครูอดุลศีลกิจได้วิเคราะห์ไว้ พอสรุปได้ คือ เครื่องพิธีกรรมประเภทแทนหมู่คน ประเภทใช้แทนร่างกาย ประเภทใช้สอยเครื่องอุปโภคบริโภคของคน ประเภทใช้เป็นอาหารของคน ซึ่งแต่ละชนิดมีปริศนาธรรมแฝงอยู่ดังต่อไปนี้

ก. ประเภทแทนหมู่คน ได้แก่

ไม้ค้ำใหญ่ ไม้ค้ำเล็ก ใช้แทนหมู่คณะ ครอบครัว ไม้ค้ำใหญ่ ๓ เล่มค้ำจุนกัน แสดงถึงความรักสมัครสมานสามัคคี มีความเมตตา เอื้อเฟื้อดูแล เอาใจใส่ซึ่งกันและกัน คนในครอบครัว พ่อแม่ลูก สามภรรยา คือหลักของครอบครัว ถ้าสืบชะตาวัด ไม้ค้ำ ๓ เล่ม หมายถึงพระสงฆ์ สามเณร และศรัทธาญาติโยม ซึ่งเป็นหลักของวัด ถ้าคนทั้งสามพวกนี้แตกความสามัคคี ไม่อุปถัมภ์ค้ำจุนซึ่งกันและกัน ไม่สามารถพึ่งพาอาศัยกันได้ ทั้งบ้านหรือวัดก็ชะตาขาด ส่วน ไม้ค้ำเล็กมีจำนวนเท่าอายุหรือมี ๑๐๘ อันนั้น หมายถึงบุคคลที่อยู่ร่วมบ้านร่วมวัด เป็นญาติมิตรสหาย บริวาร เขยสะใภ้ หรือลูกศิษย์ อารามิกชน คนอยู่ในวัด トラบใดที่ยังปกติค้ำจุนอุดหนุน อุปถัมภ์บำรุงกันดีชะตาบ้าน ชะตาวัด ก็จะดี เจริญรุ่งเรือง ไม้ค้ำจึงเป็นปริศนาธรรมแสดงถึงความเมตตาธรรม ค้ำจุนซึ่งกันและกัน

ข. ประเภทใช้แทนร่างกาย ได้แก่

กระบอกทรายหรือกระบอกข้าวสาร ๒๐ กระบอก กระบอกน้ำ ๑๒ กระบอกเทียน ๔ เล่ม หรือผางประทีป ๔ อัน ช่อน้อยตุงไชย ๖ ผืน ถ้าจะทำเท่าอายุหรือมากกว่านั้นก็ไม่ได้แต่ไม่ให้เกิน ๑๐๘ ตุงก้าคิง ๑ ตัว สีสายก้าคิง ๑ เส้น สิ่งเหล่านี้ใช้แทนร่างกายมนุษย์

กระบอกทรายหรือข้าวสาร ๒๐ กระบอก หมายถึง ปฐวีธาตุมี ๒๐ อย่าง คือธาตุดิน ธาตุไฟ ที่มีลักษณะแข็ง เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า สมอ รวมเป็น ๒๐ นี้ปฐวีธาตุ

กระบอกน้ำ ๑๒ กระบอก หมายถึง อาโปธาตุ หรือธาตุน้ำ มี ๑๒ คือธาตุใดมีลักษณะเอิบอาบ ธาตุนั้นเป็นธาตุน้ำ ได้แก่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันทัน น้ำตา เพลวมน น้ำลาย น้ำมูก น้ำไขข้อ น้ำมูตร (น้ำปัสสาวะ) รวมเป็น ๑๒ นี้คืออาโปธาตุ

เทียน ๔ เล่ม หมายถึงธาตุไฟ หรือเตโชธาตุ ซึ่งมี ๔ คือ ไฟยังกายให้อบอุ่น ไฟยังกายให้ทรุดโทรม ไฟยังกายให้กระวนกระวาย ไฟที่เผาอาหารให้ย่อย นี้คือเตโชธาตุ (แต่บางที่มักจดเทียน ๑๐๘ หรือผางประทีป ๑๐๘ ก็ได้)

ช่อน้อยตุงไชย ๖ ผืน หมายถึง วาโยธาตุหรือธาตุลม มี ๖ อย่าง คือธาตุใดมีลักษณะพัดไปมา ธาตุนั้นเรียกว่าธาตุลม ได้แก่ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมพัดไปตามตัว ลมหายใจ นี้คือวาโยธาตุ (แต่บางที่มักมีช่อตุง ๑๐๘ ก็ได้)

ตุงก้าคิง คำนี้เป็นภาษาไทยใหญ่(เงี้ยว) แปลว่า เท่าตัว ตุงก้าคิง หมายถึง ตุงที่มีความยาวเท่ากับความสุขของคน ท่านหมายถึงารูปหรือร่างกายของคนเราที่ปรากฏให้เห็นด้วยตา

สี่สายก้าคิง คือเทียนสูงเท่าตัว คือนาม หมายถึง วิธีชีวิตของคนเรา ถ้าไฟเทียนลุกดี สว่างไสวชีวิตคนเราก็เจริญรุ่งเรือง ถ้าไฟเทียนลุกไม่ดี เหมือนชีวิตอับเฉา เมื่อไฟไหม้เทียนหมด ก็เหมือนชีวิตเราทุกรูปย่อมถึงการอวสานดับชีวิตไปสู่ปรโลก

จึงเห็นได้ว่าสิ่งเหล่านี้มีธรรมะแฝงอยู่ถ้าของคนเรายังปกติดีอยู่ทั้ง ๔ ธาตุ ร่างกายทั้งส่วนรูปและนามย่อมดี หมายถึงชะตาคนเราดี ถ้าธาตุไม่ปกติ ธาตุใดธาตุหนึ่งถูกพยาธิ คือความเจ็บไข้ได้ป่วยเบียดเบียน ความไม่สบายเกิดขึ้น สามวันดีสี่วันไข้ ชะตาก็ขาด ชะตาก็ไม่ดี นี่เป็นธรรมะที่แฝงอยู่ เรารู้จักธาตุรู้จักรูปนามก็จะได้พิจารณาให้เห็นด้วยความเป็นจริงว่าทุกสิ่งนั้นไม่เที่ยง (อนิจจัง) เป็นทุกข์ (ทุกขัง) และไม่เป็นไปตามอำนาจเรา บังคับไม่ได้ (อนัตตา) เราทุกคนย่อมหนีความจริงนี้ไปไม่ได้ จึงควรทำความดีอย่าให้ กิเลสเผาลน จิตใจจึงจะอยู่เป็นสุข ชะตาก็ดี ชะตาก็ไม่ขาด เป็นต้น

ค. ประเภทใช้สอยเครื่องอุปโภคบริโภคของคน ได้แก่

บันไดธรรม ๗ ขั้นหรือ ๘ ขั้น หมายถึงการนับญาติ ที่เรียกว่า เจ็ดเช่นชะกุล หรือเจ็ดชั่วโคตรนั่นเอง ท่านนับเราอยู่ตรงกลาง นับขึ้นไปสามขั้น มีพ่อ ปู่ ทวด นับลงไปสามขั้นมี ลูก หลาน หลาน หลาน และหากจะนับ ๘ ขั้นก็ได้ คือเพิ่มอีกข้างละหนึ่ง คือข้างบนหนึ่ง ข้างล่างหนึ่ง ก็เป็น ๘ จึงมีคำเรียกว่าเจ็ดเช่นชะกุลเป็นเก้า เก้าเช่นชะกุลเป็นแสน ที่ทำเป็นบันไดก็เพราะท่านว่าเป็นการขึ้นมาสู่การแสดงความรัก ความเคารพ ความกตัญญูของลูกหลานหลาน หรือแสดงความเมตตารักใคร่เอ็นดูของปู่ทวดที่มีต่อลูกหลาน เหมือนคำโบราณว่า **หมั่นขึ้นสูงลงหา เงินคำบใช้ เปนหินเป็นผา พิน้อง บ่าสู่ลงหา เปนเป็นคนอื่น** บันไดจึงเป็นคติธรรมให้สำนึกถึงความเป็นญาติเป็นลูกหลานหว่านเครือปู่ย่าตาทวด ถ้ารักกันดี ชะตาไม่ขาด

ไม้ขี้ (สะพาน) เป็นไม้สองอัน ท่านหมายถึงการมีน้ำใจต่อญาติมิตร บริวาร เพื่อนบ้าน ใกล้เคียง คือยินดีต่อแขกผู้ไปมาหาสู่ได้ทุกโอกาส เหมือนทำสะพานให้คนเดินมาสู่บ้าน ถ้าแรงน้ำใจชัก

สะพานเสียไม่ให้มาหากันอยู่โดดเดี่ยวคนเดียวไม่ต้อนรับใคร ท่านว่าคุณชะตาขาด ชะตาไม่ดี เพราะไม่มีใครอยากคบหา

หมอน้ำ กระบวย เลื่อ หมอน พลุ บุหรี่ เมียง ของเหล่านี้เป็นของรับแขก มีความหมายว่า ถ้าเรามีสิ่งนี้ไว้ ใครไปมามีไว้ต้อนรับไม่ขาดแคลน ย่อมได้รับคำนิยมชมเชย ว่าเป็นผู้มีอัธยาศัยดี น้ำใจดี ชะตาก็ไม่ขาด ชะตาก็ดี ในข้อนี้ให้ธรรมะในข้อปฏิสันถารเป็นอย่างดี เพราะผู้ใดยกย่องผู้อื่น ย่อมได้รับการยกย่องตอบ ผู้ใดให้ย่อมได้รับการให้ตอบ ผู้ใดต้อนรับผู้อื่น มีน้ำใจต่อผู้อื่น เขาย่อมได้รับตอบแทนเช่นนั้นเหมือนกัน

จ. ประเภทใช้เป็นอาหารของคน

ต้นกล้าสำหรับทำพันธุ์ อย่างเช่น หน่อกล้วย หน่ออ้อย งอกมะพร้าว ต้นหมาก เป็นต้น ถือว่าถ้าหมั่นปลูกฝังไม่เกียจคร้านก็จะมีกินมีใช้อุดมสมบูรณ์ ไม่ขัดสน อับจน ถ้าใครไม่แสวงหาพืชพันธุ์ต้นกล้ามาปลูก ชะตาชีวิตก็จะอับเฉา ชะตาขาด ทำให้ยากจน สิ่งนี้แฝงด้วยธรรมะให้มีความขยันหมั่นเพียร ไม่นิ่งดูดาย และอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมระบบนิเวศน์วิทยาที่ดี ถ้าไม่มีอาหารหล่อเลี้ยงร่างกาย ชีวิตก็ขาดความสุข ถ้ามีอาหารกินบริบูรณ์ ชีวิตก็มีความสุข ถ้าต้องการให้ชะตาดีต้องหมั่นสร้างตน สร้างฐานะ เพื่อให้มีกินมีใช้ ชะตาก็จะเจริญ ถ้าคนไหน ไม่มีอาหารการกินบริบูรณ์ ก็เกิดเจ็บไข้ได้ป่วย ผอมแห้ง แรงน้อย ไม่มีผิวพรรณวรรณะ ชะตาไม่ดีอันนี้เป็นสัจจะธรรมสอนให้คนมีความหมั่น ความขยัน อดทน อด ออมประหยัด เป็นธรรมะที่มีอยู่ในการสืบชะตา

หม้อเงิน หม้อทอง ก็คือหม้อทรัพย์ คนไหนมีทรัพย์แล้วรู้จักใช้จ่ายทรัพย์ให้เป็นประโยชน์ รู้จักเก็บหอมรอมริบ เงินก็ไหลนอง ทองก็ไหลมา เป็นหม้อทรัพย์อันอุดม ใช้จ่ายไม่หมด คนไหนไม่รู้จักรู้จักเก็บออม ใช้จ่ายได้น้อย ชะตาก็ย่อมขาด ชะตาไม่ดี ย่อมมีทุกข์

บายศรีหรือขันผูกมือ เป็นมิ่งขวัญคืออาการทั้ง ๓๒ ของคนเรา ท่านว่ามีขวัญอยู่ประจำ ถ้าขวัญไปอยู่ที่อื่น บายศรีจึงเป็นที่รับขวัญให้กลับมาและเป็นการบำรุงจิตใจ กายกับใจเป็นสิ่งเกี่ยวเนื่องกัน จิตใจดีเบิกบานกายก็มีความสุข ที่ป่วยก็หาย ที่หน่ายก็รัก ถ้าจิตใจสลดหดหู่ ร่างกายก็อ่อนแอ ขวัญคือกำลังใจจึงเป็นสิ่งสำคัญ

สิ่งของที่จะทำบางทีเกินกว่าที่กำหนดไว้บางทีเท่ากับอายุ บางทีทำให้ได้ ๑๐๘ นั้นมีความหมายว่าเราทำพิธีหลายคน บางครั้งทำทั้งหมู่บ้าน จึงต้องทำให้มากไว้ แต่ที่ท่านกำหนดไม่ให้เกิน ๑๐๘ นั้นเพราะถือว่าโบราณอาจารย์กำหนดให้พระพุทธรูปมี ๕๖ โดยนับเรียงอักษรตั้งแต่ อิติปิโส ภควา เรื่อยไปจนจบ พุทธโธ ภควาติฯ มี ๕๖ พยางค์ ส่วนพระธรรมคุณนับเรียงตั้งแต่ สวากขาโต ไปจนจบวิญญูหิตีฯ มี ๓๘ พยางค์ ส่วนพระสังฆคุณ ท่านให้นับท่อนเดียว คือ สุปฏิปันโน ภควโต สวากสังโฆ มี ๑๔ พยางค์ ทั้งหมดจึงรวมเป็น ๑๐๘ ประการดังกล่าว

สิ่งเหล่านี้เป็นความหมายที่แฝงอยู่ในพิธีกรรม ให้ผู้ที่มาฟังเทศน์ได้คิดและนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เพื่อให้เกิดความสุข และมีชะตาชีวิตที่ดี

๓. ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม

ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมเป็นองค์ประกอบของการจัดตั้งธรรมหลวง สามารถแบ่งกลุ่มของผู้เข้าร่วมพิธีกรรมออกเป็น ๓ ส่วนดังต่อไปนี้

๓.๑. กลุ่มผู้ฟัง ประกอบด้วยประชาชนพุทธศาสนิกชน กลุ่มผู้ฟังที่มีความสำคัญต่อการเทศน์มหาชาติโดยเป็นผู้อุปถัมภ์ ศรัทธาผู้บริจาคภัณฑ์เทศน์ ออกค่าใช้จ่ายในการจัดงานเป็นผู้เข้าร่วมพิธีกรรมที่ได้รับอานิสงส์จากการฟังเทศน์มหาชาติ กลุ่มผู้ฟังเป็นผู้เตรียมสถานที่ภายในบริเวณงานร่วมกัน การเทศน์ทุกภัณฑ์จะมีผู้เป็นเจ้าของภัณฑ์เทศน์ถวาย เมื่อพระที่ตนรับภัณฑ์เทศน์ขึ้นเทศน์เจ้าภาพจะจุดเทียนบูชาคาถาหวานข้าวตอกข้าวสาร

๓.๒. พ่อหนาน มัคคนายก หรือ ปู่อาจารย์ เป็นผู้นำฝ่ายฆราวาสในการประกอบพิธีกรรมทั้งหมดอีกทั้งยังเป็นผู้ที่มีความชำนาญเชี่ยวชาญมีประสบการณ์ในการจัดตั้งธรรมหลวง เป็นผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับลำดับขั้นตอน และองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานตั้งธรรมหลวงพ่อหนานเป็นผู้ที่เคยบวชเรียนมาก่อน ดังนั้นการอาราธนาธรรมจำเป็นที่พ่อหนานจะต้องใส่กายย์เดินทำนองเพื่อขออาราธนาธรรมให้พระสงฆ์ขึ้นสู่ธรรมมาสน์เพื่อแสดงธรรม

๓.๓. พระนักเทศน์ เป็นส่วนสำคัญในงานตั้งธรรมหลวงพระนักเทศน์อาจจะเป็นพระในวัดหรือเป็นพระที่รับนิมนต์จากวัดอื่น พระนักเทศน์เปรียบเสมือนตัวแทนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในการแสดงธรรมให้กับพุทธศาสนิกชน การเทศน์เวสสันดร มีวิธีเทศน์เป็นทำนองโดยเฉพาะจะต้องได้รับการฝึกอบรมศึกษาต่อท่านผู้ทรงคุณวุฒิทางนี้เป็นพิเศษ การเทศน์ในสมัยก่อนพระเจ้าของภัณฑ์จะอ่านจากอักษรธรรม(อักษรล้านนา) ซึ่งจารลงบนใบลานเป็นแผ่นยาว คำว่า"จาร" มาจากภาษาเขมรแปลว่า การเขียนด้วยเหล็กแหลมบนใบลาน แต่ปัจจุบันจะนิยมพิมพ์ลงบนใบลานเป็นตัวหนังสือไทยปัจจุบัน เป็นเรื่องราวในแต่ละภัณฑ์ ทั้งนี้เพื่อความสะดวกสำหรับพระรุ่นใหม่

ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมทั้ง ๓ ส่วนมีส่วนสัมพันธ์ในการประกอบพิธีกรรมโดยกลุ่มผู้ฟังทำหน้าที่รับสาร (Receiver) มัคคนายกทำหน้าที่เชื่อมโยงสื่อระหว่างพระนักเทศน์และกลุ่มผู้ฟัง (Trainsformer) และพระนักเทศน์ทำหน้าที่ในการส่งสาร อีกทั้งเป็นผู้แปลสารจากธรรมที่เป็นการบันทึกให้เกิดเป็นเสียงไปยังที่ผู้รับฟัง (Sender and Translator)

มีนักวิชาการทางตะวันตกให้ความเห็นว่าพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นศาสนาที่เหมาะสมกับสังคมเกษตรกรรมเพราะประเพณีพิธีกรรมทางพุทธศาสนาและกิจกรรมทางการเกษตรมีส่วนสัมพันธ์กันดี แต่ถึงอย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า ในปัจจุบันเมื่อสภาพสังคมมีโครงสร้างอาชีพเปลี่ยนแปลงจากเดิม สภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป คนในสังคมเป็นนักธุรกิจ เป็นนักบริหาร วิศวกรเป็นต้น ทำให้ไม่มีเวลาเข้าช่วยกิจกรรมทางวัดได้สม่ำเสมอเหมือนในอดีต การที่จะเข้าวัดฟังเทศน์ในงานกิจกรรมหรือเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนาจึงหาได้ยาก ยิ่งไปกว่านั้นในปัจจุบันพระสงฆ์ก็ไม่สามารถปรับบทบาทเดิมของตนให้มีความสำคัญต่อสังคมเหมือนในอดีต ไม่

สามารถพัฒนาความรู้ที่จะตอบสนองความต้องการของคนรุ่นใหม่ได้เหมือนในอดีต เพราะเหตุนี้เองจึงสูญเสียบทบาทนี้ไป หน้าที่ของพระสงฆ์ส่วนใหญ่เหลือเพียงแต่การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา^๕ แต่ก็มีหน่วยงาน หรือองค์กรที่เห็นความสำคัญของการตั้งธรรมหลวงบางหน่วยงานที่ร่วมกันจัดงานโดยนำพิธีกรรมการตั้งธรรมหลวงในอดีตมาจัดใหม่ก็มีให้เห็นทั่วไป แต่การจัดเตรียมงานจะอยู่ในเวลาที่จำกัด เพราะผู้ที่เสียสละเวลาเข้ามาช่วยงานก็มีน้อยลง รูปแบบพิธีกรรมบางอย่างจึงถูกตัดออกไปโดยเน้นในเรื่องของปัจจัยเป็นสำคัญ

๔. กัณฑ์เทศน์

ในเครื่องกัณฑ์ไม่จำกัดหรือกำหนดแน่นอน แล้วแต่เจ้าภาพจะจัดเตรียมมา แต่ส่วนใหญ่จะเป็นเครื่องอัฐบริวารของพระสงฆ์ กัณฑ์เทศน์จะมีลักษณะเป็นตะกร้าไม้ไผ่สานทรงสูงภายในมีเครื่องปัจจัยต่าง ๆ ประดับตกแต่งพร้อม ของที่ใส่เป็นเครื่องกัณฑ์เทศน์ มีขนมต่างๆ อาหารแห้ง เช่น ข้าวสาร ปลาแห้ง เนื้อเค็ม และส้มสุกลูกไม้ตามแต่จะหาได้ มักมีกล้วยทั้งเครือ มะพร้าวทั้งทลาย และอ้อยทั้งต้น ตามคตินิยมว่าเป็นของป่าดงที่มีในเขาวงกต รวมถึงเงินอันเป็นปัจจัยเทศน์เช่นกัน

จำนวนกัณฑ์เทศน์ทั้งหมดวางเรียงกันรวมเป็นจำนวน ๑๗ กัณฑ์เทศน์โดยวางเรียงตามลำดับดังนี้

๑. กัณฑ์เทศน์มาลัยต้น
๒. กัณฑ์เทศน์มาลัยปลาย
๓. กัณฑ์เทศน์คาถาพัน
๔. กัณฑ์เทศน์อานิสงส์พระเวสสันดร
๕. กัณฑ์เทศน์เวสสันดรชาดก จำนวน ๑๓ กัณฑ์เทศน์

ความสำคัญของกัณฑ์เทศน์ เป็นปัจจัยที่ได้จากการบริจาคทำบุญของศรัทธาที่ต้องจัดเตรียมถวายกัณฑ์เทศน์ต่าง ๆ นี้ให้แก่พระสงฆ์ผู้เทศน์ในแต่ละกัณฑ์เทศน์ นอกจากนี้แล้วทางวัดยังต้องเตรียมขันขอลีรับถวายนอกเหนือจากการถวายกัณฑ์เทศน์ปกติ ทั้งนี้หากพระรูปใดเทศน์มีน้ำเสียงที่ดีสร้างความศรัทธาแก่ผู้ฟังแล้ว หลังจากเทศน์เสร็จผู้ฟังจะร่วมบริจาคเงินทองไว้ในขันขอลีเพื่อถวายแด่พระสงฆ์และวัดที่จัดงานนั้นต่อไป

ข. พัฒนาการด้านรูปแบบการเทศน์

การเทศน์มหาชาติล้านนาซึ่งชาวล้านนาเรียกว่า “งานประเพณีตั้งธรรมหลวง” ซึ่งมีศูนย์กลางทางวัฒนธรรมอยู่ที่เชียงใหม่ หมายถึงการเทศน์ธรรมชาดกที่ยาวกว่าทุกเรื่อง มักจัดในเดือนยี่เพ็ง หรือเดือน ๑๒ เพ็ง ซึ่งเป็นช่วงที่ชาวบ้านว่างจากการทำไร่ไถนาจึงร่วมกันจัดงานเทศน์

^๕ สมหมาย เปรมจิตต์, มหาชาติเวสสันดรชาดกวิเคราะห์ทางสังคมและวัฒนธรรม, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์เมืองเชียงใหม่, ๒๕๔๔), หน้า ๕๖.

มหาชาติเพื่อบำรุงศาสนสถาน และอนุเคราะห์พระภิกษุสงฆ์สามเณร ด้านพัฒนาการด้านรูปแบบการเทศน์มหาชาติในอดีตกับปัจจุบัน นั้นมีความแตกต่างกันดังต่อไปนี้

ในสมัยอดีตเมื่อมีการเทศน์มหาชาติ ชาวล้านนาจะช่วยจัดงานให้ครึกครื้นและอบอุ่น ชาวล้านนาจะมีความสามัคคีกันมาช่วยกันจัดสถานที่เทศน์มหาชาติ จากสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งเป็นผลให้ประเพณีการฟังเทศน์มหาชาติของชาวล้านนามีความนิยมน้อยลง ในช่วง ๔๐ กว่าปีที่ผ่านมา เมื่อประเทศชาติก้าวเข้าสู่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่มุ่งเน้นการผลิตเพื่อส่งออก ไม่ใช่ผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเหมือนสมัยปู่ย่าตายายเกษตรกรต้องทำการผลิตไม่มีช่วงเวลาว่างที่ยาวนานอย่างแต่ก่อน ในขณะที่เดียวกันหากท้องถิ่นใดไม่ได้ทำการผลิตในช่วงนอกฤดูกาล เกษตรกรที่จะอพยพเข้าไปใช้แรงงานในเมืองทำให้ขาดกำลังคนช่วยจัดงานเทศน์มหาชาติ ผลที่เกิดตามมาก็คือ การสูญเสียสื่อที่จะนำธรรมะไปสู่ประชาชนและในขณะที่เดียวกันเยาวชนรุ่นหลังก็ไม่มีโอกาสจะได้เรียนรู้คำสอนในศาสนาผ่านสื่อนี้ ฉะนั้นการเทศน์มหาชาติสมัยอดีตและปัจจุบันจึงมีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดเจน

การเทศน์ในอดีตเป็นการเทศน์ที่พระนักเทศน์ได้วางรากฐานสำคัญอย่างหนึ่งไว้ ได้แก่ แนวทางการปฏิบัติตนให้เข้าถึงความจริงด้านคุณธรรม จริยธรรม แต่การจะเข้าถึงความจริงได้นั้นผู้เทศน์และผู้ฟังเทศน์ต้องศึกษานำไปคิด นำไปปฏิบัติและชักชวนผู้อื่นปฏิบัติตามด้วยเพื่อให้เข้าถึงความจริงหรือสาระที่แฝงอยู่ในการเทศน์มหาชาติ กล่าวได้ว่ารูปแบบการเทศน์ในอดีตที่ผ่านมานั้นเป็นกระบวนการพัฒนาทั้งทางร่างกายและจิตใจเพื่อเข้าถึงความดี ความสงบสุขของสังคมล้านนา

ส่วนระยะเวลาการเทศน์ในอดีตนั้นส่วนใหญ่จะทำการกัน ๒ วัน เพราะจะต้องเทศน์คาถาพัน มาลัยต้น มาลัยปลาย และอาณิสสส์เวสสันดรก่อน ๑ วัน แต่ละวันถัดไปก็จะเทศน์มหาชาติทั้งวัน ทั้งคืนจนจบ แต่ก็มีบางวัดที่ใช้เวลาการเทศน์มหาชาตินานถึง ๓ วัน หรือ ๗ วัน

ด้านรูปแบบวิธีการเทศน์ พระนักเทศน์จะใช้เวลานานในการเทศน์แต่ละผูกศรืทธาจะตั้งใจฟังเทศน์กันอย่างจริงจัง ฉะนั้นรูปแบบการเทศน์สมัยอดีตนั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อเน้นหลักธรรมะที่สามารถประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันโดยไม่กระทำผิดศีลธรรมและสร้างความเดือดร้อนให้กับสังคม พัฒนาตนเองจนยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น

ส่วนรูปแบบการเทศน์มหาชาติล้านนาในปัจจุบันนั้นจากการศึกษาวิจัยพบว่า รูปแบบการเทศน์จะมุ่งเน้นเรื่องสาระและความเพลิดเพลิน บันเทิงใจ สอดแทรกแนวคิดคติธรรมคำสอน เพื่อให้แง่คิดทางปัญญาคือ การรู้จักผิดชอบชั่วดีสามารถนำไปเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นข้อมูลพื้นฐานอย่างง่ายก่อนที่จะศึกษาหลักธรรมชั้นสูงต่อไป

ส่วนระยะเวลาการเทศน์มหาชาติจะใช้เวลาเพียง ๑ วัน หรือ ๒ วัน ถ้าเป็นบางวัดจะเทศน์เฉพาะกัณฑ์ที่มีความไพเราะและกัณฑ์ที่สนุกสนานเท่านั้น แต่ก็มีบางวัดที่ให้ความสำคัญอนุรักษ์ประเพณีการเทศน์มหาชาติ คือจัดได้หลายวัน

วิธีการเทศน์พระนักเทศน์มีข้อจำกัดในเรื่องของเวลานั้นจึงต้องตัดเนื้อหาธรรมให้สั้นลงทำให้หลักธรรมที่สำคัญสูญหายไป เพราะต้องปรับให้เข้ากับสถานการณ์นั้น ๆ ตัวอย่างขั้นตอนการเทศน์มหาชาติในปัจจุบันซึ่งมีรูปแบบวิธีการปฏิบัติที่แตกต่างกันไปจากการเทศน์ธรรมวัตรทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเทศน์มหาชาติในประเพณีตั้งธรรมหลวงนั้นวิธีการเทศน์มีรายละเอียดดังนี้

วันที่ ๑

๑. ประธานในพิธีจุดธูปเทียน
๒. พ่อหนานกล่าวอาราธนาธรรม
๓. พระนักเทศน์เทศน์มาลัยตัน
๔. หลังจากพระนักเทศน์เทศน์มาลัยตันจบลงจากธรรมมาสน์เพื่อให้ศิลให้พรแก่ผู้ที่มาร่วมฟัง
๕. พ่อหนานกล่าวอาราธนาธรรม นิมนต์พระขึ้นเทศน์มาลัยปลาย
๖. พระนักเทศน์เทศน์มาลัยปลาย
๗. หลังจากเทศน์มาลัยปลายเสร็จลงจากธรรมมาสน์เพื่อให้ศิล ให้พรแก่ผู้เข้าร่วมฟัง เจ้าภาพถวายสังฆทาน
๘. พ่อหนานกล่าวอาราธนาธรรมนิมนต์พระขึ้นเทศน์คาถาพัน
๙. หลังจากเทศน์คาถาพันเสร็จลงจากธรรมมาสน์เพื่อให้ศิล ให้พรแก่ผู้เข้าร่วมฟัง เจ้าภาพถวายกัณฑ์เทศน์

๑๐. พ่อหนานกล่าวอาราธนาธรรมนิมนต์พระขึ้นเทศน์อาณิสสพระเวสสันดรพระนักเทศน์เทศน์อาณิสสพระเวสสันดร

๑๑. หลังจากเทศน์อาณิสสพระเวสสันดรเสร็จลงจากธรรมมาสน์เพื่อให้ศิล ให้พรแก่ผู้เข้าร่วมฟัง เจ้าภาพถวายสังฆทาน

๑๒. พ่อหนานอาราธนารับพร

๑๓. พ่อหนานสุมาแก้วทั้งสาม (ขอขมาพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์)

ขั้นตอนทางพิธีกรรมหลังจากเสร็จสิ้นพิธีการเทศน์ ในส่วนของธรรมมาลัยตันมาลัยปลายและธรรมอาณิสสพระเวสสันดรแล้ว

วันที่ ๒ จึงค่อยเริ่มเทศน์เนื้อธรรมของมหาชาติเวสสันดรโดยเรียงลำดับจากกัณฑ์แรกไปถึงกัณฑ์สุดท้ายจนครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ การตั้งธรรมจึงมีความหมายถึงการเทศน์เนื้อหาธรรมที่สมบูรณ์

ขั้นตอนการพิธีจึงมีความจำเป็นต้องมีความสมบูรณ์เพื่อให้การประกอบพิธีกรรมเกิดอันสืบตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนา^๖

การเทศน์มหาชาติถูกตัดให้สั้นลงเพราะมีข้อจำกัดในเรื่องของเวลา และเมื่อมองโดยภาพรวมแล้วทั้งรูปแบบพิธีกรรมและการเทศน์ก็ยังคงอยู่ในรูปแบบดั้งเดิม แต่หากมองผ่านมิติแห่งกาลเวลาการฟังเทศน์มหาชาติชาวล้านนาลดความนิยมลงทั้งในเมืองและชนบท ด้วยเหตุนี้จึงต้องมีการรื้อฟื้นอนุรักษ์มรดกทางภูมิปัญญาของชาวล้านนาให้คงอยู่ต่อไป เพื่อนำสาระในเนื้อหาธรรมมหาชาติล้านนาประยุกต์ใช้ให้เข้ากับสภาพสังคมปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม

๔.๑.๔ พัฒนาการด้านสำนวนและทำนองการเทศน์

ด้านสำนวนเทศน์มหาชาติล้านนา

นักปราชญ์ได้แต่งคัมภีร์มหาชาติสำนวนต่างๆไว้ตั้ง ๒๘๙ สำนวน (พระครูอดุลสีกิตติ์ค้นคว้าสารบัญญัตยี่ห้อคัมภีร์ในไมโครฟิล์มของสถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่) มีชื่อต่างกัน โดยผู้ที่สนใจสามารถค้นคว้าหาอ่านได้ตามหอธรรม(หอพระไตรปิฎก) ของวัดต่างๆทั่วไปในล้านนา

เนื่องจากมีคณนิยมฟังเทศน์มหาชาติเวสสันดรกันมากจึงได้มีกวีหลายคนแบ่งการเทศน์ทำนองมหาชาติไว้หลายสำนวนเฉพาะภาคเหนือนี้เท่าที่ค้นพบประมาณ ๒๘๙ สำนวน

สำหรับนามปากกาของผู้แต่งนั้นส่วนมากมักจะเอาชื่อวัด ชื่อบ้านมาเป็นนามปากกา หรือไม่เช่นนั้นมักจะเอาความไพเราะของการแต่งเป็นนามปากกาก็มีบ้าง แต่ละสำนวนโวหารไพเราะแตกต่างกันไป ตามแต่กวีจะพรรณนา สำหรับเนื้อเรื่องนั้นเหมือนกัน และเรียกสำนวนว่าฉบับ เช่น มัทรีฉบับสร้อยสังกร เป็นต้น ส่วนฉบับที่มาจากพระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลีล้วนเรียก คาถาพัน และที่ยกศัพท์แปลคาถาพัน เรียกฉบับจริยา นอกจากการแต่งเวสสันดรตามฉบับต่างๆแล้ว เวลาเทศน์มหาชาติจะไม่เทศน์แบบปกติทั่วไป ซึ่งถ้าเทศน์แบบปกติทั่วไปเรียกว่าธรรมวัตร โดยการเทศน์แบบธรรมวัตรหมายถึงการที่ที่พระสงฆ์เทศน์ เป็นคำสอนต่างๆสำหรับสอนประชาชนโดยมากจะเป็นพระธรรมคัมภีร์ที่นักปราชญ์ทางศาสนาแต่งขึ้น อธิบายหัวข้อพระธรรมทั้งหลาย มีคัมภีร์ที่เกี่ยวกับความสวัสดิมงคล คำสอนและคัมภีร์สำหรับเทศน์อุทิศบุญกุศลไปหาผู้ตายด้วย เมื่อมีการตั้งธรรมหลวง นิยมเทศน์แบบธรรมวัตรก่อนวันหรือสองวันแล้วแต่จำนวนคัมภีร์จะมากหรือน้อย

ด้านทำนองหรือระบำการเทศน์มหาชาติล้านนา

สำหรับการเทศน์มหาชาติจะมีเทศน์อีกทำนองหนึ่งต่างหากแต่ไม่เรียกว่าทำนอง เรียกว่าระบำ ระบำนี้มักจะเป็นการระบำประจำเมืองเพราะแต่ละท้องถิ่นนั้นนิยมระบำไม่เหมือนกัน เช่น

^๖ จิตติพล กันตวิวงศ์, “ทำนองการเทศน์มหาชาติกัณฑ์มัทรีในประเพณีตั้งธัมมหลวงจังหวัดเชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาดนตรี: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕), หน้า ๔๕ - ๖๐.

ระบำประจำเมืองเชียงแสนเชียงราย นิยมระบำมะนาวล่องของ ระบำประจำเมืองลำปาง นิยมระบำแมลงภู่มดวง ระบำประจำเมืองแพร่นิยมระบำนกเขาเหิน ระบำประจำเมืองน่าน นิยมระบำช้างข้ามทุ่ง ส่วน ระบำประจำเมืองเชียงใหม่-ลำพูน นิยมระบำน้ำตกตาด และระบำพร้าวไกวใบ โดยลักษณะพิเศษของระบำน้ำตกตาด นั้นมีลักษณะเหมือนน้ำฝนตก จากชายคา คือหยดลงมาเป็นระยะที่ห่างเสมอกันหรือจะเทียบกับการเคาะไม้เป็นจังหวะก็ได้ส่วนระบำพร้าวไกวใบ นั้นมีลักษณะอาการเหมือนใบมะพร้าวเวลาต้องลมแกว่งเอนไปเอนมาซ้ำๆ นักเทศน์นิยมเทศน์ระบำนี้ บรรยายความและเทศน์ตอนโศกสลด รำพัน เช่นในกัณฑ์มัทรี เป็นต้น แต่ถ้าตอนที่ตื่นเต้นเร้าใจนักเทศน์จะเทศน์ด้วยระบำน้ำตกตาด ซึ่งมีจังหวะและท่วงทำนองที่คลึกครึ้นกว่า

โดยสรุปพัฒนาการของการเทศน์มหาชาติล้านนาหากแบ่งเป็นช่วงปีโดยคร่าวๆ สามารถแบ่งได้ดังนี้

พ.ศ.๒๓๐๐-๒๔๐๐ ในช่วงแรกเป็นการเทศน์แบบทำนองแบบดั้งเดิม แบบทำนองธรรมวัตร ซึ่งเป็นวิธีการเทศน์ความเรียงในทำนองปกติธรรมดา โดยยึดคัมภีร์ต่างๆ ซึ่งแบ่งออกได้ ๓ ลักษณะ ได้แก่ การเทศน์คัมภีร์ คือ การนำคัมภีร์มาอ่านเพื่อสั่งสอนโดยตรง การปุจฉาวิสัชนา คือ การเทศน์แบบสนทนาธรรม โดยพระสงฆ์ ๒ รูปประกอบด้วย พระสกวาที่เป็นผู้ถาม และพระปรวาที่เป็นผู้ตอบ และการปาฐกถาธรรม คือ การเทศน์ตามหัวข้อต่างๆ ที่มีการเตรียมไว้ มีการยกเรื่องราวต่างๆ ในคัมภีร์มาประกอบ เป็นต้น ซึ่งการเทศน์มหาชาติในช่วงนี้ยังเป็นการเทศน์แบบคาถาพัน ซึ่งเป็นภาษาบาลีล้วน และ แบบฉบับจริยา คือเทศน์ภาษาบาลีและแปลตรงตัว หรือฉบับหรือสำนวนอื่นๆ ที่ผู้แต่ง แต่งขึ้นมาภายหลัง โดยที่เนื้อธรรมโดยรวมไม่ต่างกัน เพียงแต่ภาษาที่ใช้แต่งต่างกัน ขึ้นอยู่กับความรู้สึกและอารมณ์ของผู้แต่งที่ต้องการถ่ายทอดออกมา โดยการเทศน์ในช่วงนี้นั้นยังไม่มีทำนองจังหวะต่างๆเกิดขึ้น เป็นเพียงการเทศน์แบบปกติธรรมดา

พ.ศ.๒๔๐๐-๒๕๐๐ ช่วงต่อมา พัฒนามาเป็นการเทศน์แบบทำนอง คือเริ่มใส่จังหวะและทำนองลงไปในเรื่องธรรม เพื่อให้หน้าฟังมากยิ่งขึ้น และเพื่อถ่ายทอดอารมณ์ในเรื่องธรรมให้ผู้ฟังมีอารมณ์ร่วมมากยิ่งขึ้น การเทศน์มหาชาติในช่วงนี้เริ่มมีการคิดค้น ทำนองพื้นฐานต่างๆขึ้น เช่น ทำนองพร้าวไกวใบ ทำนองมะนาวล่องของ ทำนองนกเขาเหิน เป็นต้น ซึ่งแต่ละทำนองที่สืบทอดกันมานั้นไม่มีหลักฐานที่ชัดเจนว่าใครเป็นผู้คิดประดิษฐ์ขึ้น เพราะนักเทศน์แต่ละคนก็มีเทคนิคเฉพาะของตนเองในการเทศน์ เพียงแต่เลือกสำนวนที่ต้องการเทศน์ และทำนองพื้นฐานตามที่ได้เรียนมาและปรับเปลี่ยนทำนองนั้นเล็กน้อยตามความถนัดของตนเอง

พ.ศ.๒๕๐๐-ปัจจุบัน ในยุคปัจจุบัน ได้พัฒนามาเป็นการเทศน์แบบประยุกต์ โดยอาจจะเป็นการเทศน์ทำนองแบบผสมผสาน โดยประยุกต์การเทศน์แบบทำนองกับการเทศน์แบบบรรยายก็ได้ เพิ่มมุขตลก การขอ การร้องลิเก การร้องเพลงคร่าวเจ๊ย ซอกาพย์ ร่ายกะโลง คำรำ เข้ามา หรืออาจจะเป็นการประยุกต์ทำนองโดยใช้วิธีการขับขานอ้อกะโลง ด้วยเทคนิคการ เหนิงสูง เหนิงต่ำ ละม้าย

และลงเสียงตามฉันทลักษณ์ในบทกะโลงก็ได้ การเทศน์แบบประยุกต์เพิ่งจะเริ่มพัฒนาขึ้นมาในยุคปัจจุบัน แต่หากถามว่าพระนักเทศน์ทุกท่านใช้เทคนิคนี้ในการเทศน์เสมอไปหรือไม่นั้น คำตอบคือไม่ใช่ อันนี้แล้วแต่ความถนัดของพระนักเทศน์ ทำให้ปัจจุบันนี้มีทั้งการเทศน์แบบธรรมวัตรคือแบบดั้งเดิม การเทศน์ แบบทำนอง และการเทศน์แบบทำนองประยุกต์ให้ได้ฟังกัน

ส่วนการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกกัณฑ์มัทรีในล้านนานั้น ในล้านนานั้นเดิมที นิยมเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก ในช่วงเดือนยี่ พุทธจิกายน และเดือน ๔ มกราคม ของทุกปีเท่านั้นไม่มีการเทศน์อย่างอื่น คือวัดทั้งหลายในตำบลจะต้องกำหนดว่าปีนี้วัดนี้จะจัด การเทศน์มหาชาติ หรือจัดกินสลาก ต้องเลือกอย่างใดอย่างหนึ่งเพราะทั้ง๒ งานนี้เป็นงานใหญ่ ต้องใช้บิเยะ และเตรียมการบิเยะ และถ้าปีนั้นจะจัดเทศน์มหาชาติเวสสันดร หรือตั้งธรรมหลวง จะจัดแบบพิธีประจำปี หรือจะจัดแบบสืบชะตา ซึ่งส่วนใหญ่วัดในเชียงใหม่จัดแบบสืบชะตา เพราะถือเป็นการประยุกต์ เป็นกุศโลบายให้พุทธศาสนิกชนได้มีส่วนร่วม และเพื่อหาปัจจัยเข้าวัด

กัณฑ์มัทรีเป็นหนึ่งใน ๑๓ กัณฑ์เทศน์ในมหาชาติเวสสันดรชาดก จากเดิมที่นิยมเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก ในช่วงเดือนยี่ และเดือน ๔ ก็มีการพัฒนาดังเออบางกัณฑ์เท่านั้น มาเทศน์ในงานศพ เช่น กัณฑ์มัทรี กัณฑ์ชูชก กัณฑ์กุมาร และกัณฑ์มหาราช ซึ่งกัณฑ์มัทรี และ กัณฑ์ชูชก นิยมนำมาเทศน์ในงานศพมากที่สุด อาจเป็นเพราะ จำนวนนักเทศน์ที่เทศน์๒ กัณฑ์นี้มีมากกว่าจำนวนนักเทศน์ในกัณฑ์อื่นๆ อีกทั้งเนื้อหาธรรมที่มีความสอดคล้องกับพิธีกรรม ตัวอย่างเช่นกัณฑ์มัทรีนั้นจะเทศน์เป็นทำนอง เนื้อหาธรรมกล่าวถึงความพลัดพรากของแม่กับลูก เสียและทำนองที่เล็กและโศกเศร้า เป็นการปลุกความรู้สึกผู้ฟังให้คล้อยตามเนื้อหาธรรม ซึ่งสอดคล้องกับพิธีงานศพ ซึ่งเป็นงานที่ผู้คนกำลังโศกเศร้าเสียใจจากความสูญเสีย ส่วนกัณฑ์ชูชกนั้นจะเทศน์ เป็นแบบประยุกต์ผสมผสาน เป็นทำนองคู่กับการเจีย คือมีนิทานประกอบ ให้ผู้ฟังเกิดความสนุกสนาน ขบขัน ช่วยแก้การเข้าใจ โดยแฝงเนื้อธรรมเข้าไปด้วย ซึ่งการนำเอามหาชาติเวสสันดรชาดกเพียงบางกัณฑ์มาเทศน์ในงานศพนั้น พอจะสันนิษฐานได้ว่าเพิ่งเริ่มเมื่อไม่นานมานี้ คือในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๐๐- ๒๕๑๐ โดยพระเถระที่มีชื่อเสียงและน่าจะเป็นต้นเสียงแบบอย่างให้กับนักเทศน์กัณฑ์มัทรี และกัณฑ์ชูชก ในคราวต่อมา คือ พระครูอมรธรรมปยุต(ครูบาจันทร์)(อดีตเจ้าคณะอำเภอแม่ริม วัดแม่ริม ต.ริมใต้ อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่) และพระครูโสภณบุญญาภรณ์ (หลวงพ่อทอง สุวณฺโณ หรือตุ๊จก อดีตเจ้าคณะอำเภอแม่ริม วัดโสภณาราม ต.ดอนแก้ว อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่) ผู้วิจัยคิดว่าการนำมหาชาติเวสสันดรชาดกมาเทศน์ในงานศพนั้น เป็นการเผยแพร่มหาชาติเวสสันดรชาดกให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายมากยิ่งขึ้น เป็นการสนับสนุน เป็นเวทีฝึกพระนักเทศน์ให้มีความชำนาญในการเทศน์มากยิ่งขึ้น และเป็นการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีการเทศน์ในอีกแนวทางหนึ่ง

๔.๒ คุณค่าของการเทศน์มหาชาติกัณฑ์มัทรีในล้านนา

เนื้อหาในธรรมมหาชาติสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นอยู่ และจริยธรรมที่หลากหลาย เพราะการเดินเรื่องในชาดกมหาเวสสันดรชาดก มีทั้งอรรถรสและมีคติสอนใจ ทั้งในการดำเนินชีวิต และการอยู่ร่วมกันในสังคมและธรรมชาติ ทั้งการเสียสละ ความสามัคคี การทำตนให้เป็นประโยชน์ การสงเคราะห์อนุเคราะห์เกื้อกูลซึ่งกันและกัน สอนให้รู้จักคุณค่าของป่าไม้ ใบหญ้า ซึ่งให้ประโยชน์แก่มนุษย์นำมาซึ่งชีพ เป็นทั้งที่อยู่อาศัย อาหาร และยารักษาโรค ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้สั่งสมให้คนล้านนาเป็นคนที่มอุปนิสัย รักสงบ เยือกเย็น มีน้ำใจ ช่วยเหลือกันและกัน คุณค่าจากเนื้อธรรมมหาชาติ เฉพาะกัณฑ์มัทรีฉบับสร้อยสังกร ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ เป็นหัวข้อต่างๆดังนี้

จากเนื้อหาธรรมกัณฑ์ที่ ๙ กัณฑ์มัทรี (๙๐ พระคาถา) ฉบับสร้อยสังกรนั้น พรรณนาถึงพระนางมัทรี เดินกลับจากหาผลไม้ในป่าพบเสือสามตัวนอนขวางทางพอมมาถึงไม่พบลูกทั้งสอง ทราบความจริงก็เป็นลมสลบล้มลง จากเนื้อธรรมนั้น ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า มหาชาติชาดก กัณฑ์มัทรี ฉบับสร้อยสังกร มีคุณค่าทั้งต่อปัจเจกบุคคล คือทั้งผู้ฟังเทศน์ และพระนักเทศน์ อีกทั้งมีคุณค่าต่อสังคมโดยรวม ในด้านต่างๆ ซึ่งผู้วิจัยได้วิเคราะห์ไว้ดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ คุณค่าต่อปัจเจกบุคคล (individual)

๔.๒.๑.๑ ผู้ฟัง

การทำทาน การรักษาศีล การฟังเทศน์ธรรม และการปฏิบัติธรรม เป็นการกระทำที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนให้หมั่นทำอย่างสม่ำเสมอ เพราะจะทำให้มีความสุข มีความเจริญรุ่งเรือง มีความร่มเย็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการฟังธรรมะนั้น พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า “กาเลนะ ธัมมัสสะวะณัง เอตัมมังคะละมุตตะมัง” การฟังธรรมตามกาลตามเวลา เป็นมงคลอย่างยิ่งแก่ชีวิต การฟังธรรมตามกาลตามเวลาหมายถึง อย่างน้อยอาทิตย์หนึ่ง ควรได้ยินได้ฟังธรรมะสักครั้งหนึ่ง เพราะการฟังธรรมะนั้น เหมือนเป็นการเติมพลังให้กับจิตใจ เมื่อได้ฟังเทศน์ฟังธรรมแล้วจิตใจจะมีความสุข มีความอิ่ม มีความสบายนั่นเอง

การฟังธรรมนั้นเป็นมงคล เพราะช่วยให้เข้าใจความเป็นจริงของชีวิต หากนำธรรมะไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ก็ช่วยแก้ปัญหาความทุกข์ใจให้หมดไปได้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการฟังธรรมมีอานิสงส์ ๕ ประการนี้คือ^๗

๑. ได้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟัง หมายถึงว่า การฟังธรรมนั้นเป็นการหาความรู้ที่ดียิ่งหนึ่ง โดยเฉพาะความรู้ที่เกี่ยวกับหลักพระพุทธศาสนาจากพระภิกษุผู้มีภูมิธรรมศึกษา ปฏิบัติพุทธธรรมตาม

^๗ อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๒/๓๔๔.

หลักพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกอย่างเชี่ยวชาญ พร้อมทั้งจะนำออกเผยแผ่แก่ประชาชน โดยมีคุณสมบัติของการเป็นนักเทศน์หรือนักสอนธรรมที่ดี โดยเหตุที่ผู้ฟังคือคฤหัสถ์หรือชาวบ้านนั้น เป็นผู้มีโอกาสน้อยที่จะได้ศึกษาค้นคว้าหลักพุทธธรรมในพระไตรปิฎกโดยตรง ดังนั้น จึงต้องอาศัยการฟังจากพระภิกษุที่เมตตาแสดงธรรม เมื่อตั้งใจฟังธรรมโดยเคารพ อานิสงส์ที่จะได้อย่างแน่นอน เป็นประการแรก ก็คือได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง เพราะพระภิกษุนั้นท่านย่อมจะมีวิธีการนำเสนอหลักธรรมที่ไม่ซ้ำๆ กันอย่างชาญฉลาด พร้อมทั้งให้ข้อคิดความเห็นแปลกๆ ใหม่ๆ โดยปรับปรุงวิธีการเทศน์การสอน ที่ประยุกต์เข้ากับสถานการณ์ปัจจุบันอยู่เสมอ

๒. สิ่งที่เคยฟังมาแล้ว หากยังไม่เข้าใจก็จะเข้าใจยิ่งขึ้น หมายความว่า ธรรมข้อใดหรือเรื่องใดที่เคยฟัง มาแล้วจากการแสดงธรรมเป็นต้น ของพระภิกษุในครั้งก่อน แต่ยังไม่เข้าใจแจ่มแจ้ง เมื่อตั้งใจฟังอีกครั้ง อานิสงส์ที่จะได้อย่างแน่นอนเป็นประการที่ ๒ ก็คือความเข้าใจ ชัดแจ่มแจ้ง ซึ่งเป็นการทบทวนความรู้เดิมที่ดีอีกด้วย

๓. บรรเทาความสงสัยเสียได้ หมายความว่า ตามปกติ ของผู้ไม่มีโอกาสศึกษาหลักพุทธธรรมอย่างลึกซึ้ง ย่อมจะเกิดความสงสัยในเรื่องนามธรรมที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่า เช่น เรื่องบาปบุญ คุณ โทษเป็นอย่างไร มีผลอย่างไร อะไรเป็นบุญกุศล อะไรคือบาปอกุศล ผลของบาปหรือบุญมีจริงหรือไม่ ขาดหน้ามีจริงหรือไม่ เป็นต้น ความสงสัยเช่นนี้ จะบรรเทาหลงได้ ถ้าตั้งใจฟังธรรม ซึ่งนับเป็นอานิสงส์ประการที่ ๓ ที่ผู้ฟังธรรมจะได้รับทันทีเมื่อฟังธรรมจากพระภิกษุผู้มีความสามารถในการเทศน์ ซึ่งจะอธิบายเรื่องที่เป็นนามธรรม ด้วยการสาธกยกอุปมาเปรียบเทียบให้เข้าใจง่าย

๔. ทำความเห็นให้ตรง หมายถึงว่า เพราะคฤหัสถ์ ชาวบ้านบางคนได้นับถือพระพุทธศาสนาตามที่บรรพบุรุษนับถือมา ดังนั้น จึงอาจจะมีความคิดเห็นที่ผิดจากทำนองคลองธรรมได้ เช่น เห็นว่าทำดีเมื่อไม่มีคนเห็น ก็ไม่ได้รับผลดี หรือเห็นว่าจะดีหรือชั่ว ก็แล้วแต่โชคชะตาฟ้าลิขิต เป็นต้น การมีความคิดเห็นเช่นนี้จะถูกทำลายลงได้ คือเปลี่ยนความคิดเห็นเป็นสัมมาทิฐิ ก็ต่อเมื่อตั้งใจฟังธรรมโดยเคารพ จากพระภิกษุผู้มีความสามารถในการแสดงธรรม ที่จะพรรณาสาธกยกเหตุผลประกอบจนผู้ฟังนั้นคล้อยตาม ปรับความเห็นให้ถูกต้องอย่างปราศจากข้อโต้แย้งในใจ

๕. จิตของผู้ฟังธรรมย่อมเลื่อมใส หมายถึงว่า การตั้งใจฟังธรรมนั้น ท่านจัดเป็นส่วนหนึ่งของการภาวนา คือการฝึกอบรมพัฒนาจิตให้ เกิดปัญญา เพราะเมื่อตั้งใจฟัง จิตของผู้ฟังย่อมผ่องใส อันเป็นคุณสมบัติของสมาธิจิต เมื่อจิตผ่องใสตั้งมั่นเป็นสมาธิ ย่อมมีพละนาฬาทิที่จะคิดอ่านทำการต่างๆ อย่างสร้าง สรรค์ด้วยปัญญา สามารถที่จะรู้และเข้าใจธรรมต่างๆ ที่ลึกซึ้งสุขุมคัมภีร์ภาพได้ง่าย และอานิสงส์ข้อนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากอานิสงส์ทั้ง ๔ ข้อดังกล่าวมา

พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญต่อการฟังธรรมเป็น อย่างมาก เพราะการฟังธรรมเป็นเหตุให้เกิดปัญญา ที่เรียกว่า สุตมยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการฟังธรรม

การฟังธรรมท่านจัดเป็น ๑ ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ (ธรรมสวนมัย บุญสำเร็จด้วยการฟัง) ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งความดีในการพัฒนาตนให้มีความคิด มีสติปัญญาที่ถูกต้องเป็นสัมมาทิฐิ และเจริญอกงามในพุทธธรรมต่อไป แต่การฟังธรรมนั้น ผู้ฟังจะได้รับอานิสงส์หรือจะสำเร็จผลได้อย่างไร ต้องอาศัยความตั้งใจฟังโดยเคารพ คือมีสติสัมปชัญญะคอยควบคุมจิต ให้มุ่งดำเนินไปตามกระแสธรรมที่พระภิกษุท่านนำมาแสดง ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ต่างๆ จึงจะได้รับอานิสงส์ทั้ง ๕ ประการดังที่กล่าวมา

การฟังเทศน์มหาชาติ นั้นเป็นมหากุศลที่เตือนบุคคลให้น้อมรำลึกถึง การรู้จักการบำเพ็ญบุญ บริจาคทาน สละความเห็นแก่ตัว สละทรัพย์เพื่อสาธารณประโยชน์ และเพื่อประโยชน์สูงสุดของมวลมนุษยชาติ การสอนให้คนรู้จักทำความดี ประกอบกรรมดี เกิดสัมมาทิฐิได้ด้วยตนเอง อันเป็นการพัฒนาบุคคลขั้นสำคัญ เป็นการนำพาชีวิตของตนให้มีความสุขเพราะการได้ฟังธรรมของพระพุทธศาสนา ก็นั่นแหละที่นอกจากจะได้กุศลจากที่กล่าวมาแล้ว เนื้อธรรมที่ปรากฏในกัณฑ์มัทรีนั้น ยังประกอบด้วยแง่คิดดีๆ หลายอย่างซึ่งผู้ฟังเทศน์สามารถนำมาเป็นแบบอย่างและประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวันได้ เช่น สอนถึงความสัมพันธ์และความรักกันของบุคคลในครอบครัว ไม่ว่าจะเป็น ความรักของมารดาที่มีต่อลูก เช่น ความห่วงหาอาลัยของพระนางมัทรีที่มีต่อกัญหาชาติ กลัวลูกหิว กลัวลูกลำบาก แสดงให้เห็นถึงความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนในครอบครัว การแสดงความกัลยาณมิตรภาพ บากบั่นของผู้เป็นมารดา ไม่กลัวต่ออันตรายเพื่อครอบครัว ความรักของภรรยาที่มีต่อสามี ความเป็นห่วงว่าสามีจะลำบาก จะหิวแม้คราวทุกข์ยากก็ยอมร่วมทุกข์ด้วยกัน ถึงแม้การกลับมาช้าของนางมัทรีทำให้พระเวสสันดรต่อว่านางต่าง ๆ นานาแต่พระนางยังยืนยงในความบริสุทธิ์ของนางด้วยการสาบานเพื่อแสดงความซื่อสัตย์ของพระนางที่มีต่อพระองค์ สอนให้เห็นถึงความสำคัญของความซื่อสัตย์ที่สามีภรรยาควรมีให้แก่กัน นอกจากนี้พระนางมัทรีและพระเวสสันดรยังเป็นคู่รักตัวอย่าง ที่คอยสนับสนุนกันในการประกอบความดี และอนุโมทนาในบุญเมื่ออีกฝ่ายทำความดี ซึ่งถือว่าเป็นคู่บุญคู่บารมีกันอย่างแท้จริง นอกจากนี้ ในกัณฑ์มัทรีนั้น ตัวละครหลักคือพระนางมัทรียังเป็นแบบอย่างสตรีที่มีความเมตตาอุปถัมภ์เป็นแบบอย่างของนักบุญหญิงผู้สร้างบารมีธรรม เพราะหากพิจารณาแล้วการสร้างปิยบุตรทาน นั้นยากยิ่งที่ผู้เป็นแม่จะทำใจได้ แต่เมื่อพระเวสสันดร กล่าวว่า วัตถุประสงฆ์เพื่อให้พระองค์เสด็จสู่พระสัมมาสัมโพธิญาณ พระนางจึงคลายความโศกเศร้าและอนุโมทนาบุญ เป็นการแสดงให้เห็นถึงความรักที่พระนางมีต่อมวลมนุษยชาติ และแสดงให้เห็นถึงคุณค่าของความรักที่แท้จริง ซึ่งเป็นความรักความยินดีที่เกิดจากความบริสุทธิ์ใจ ความพอใจที่มีสติประกอบอย่างมีเหตุผลถูกต้องตามหลักศีลธรรม

นอกจากนั้นยังเชื่อกันว่าการฟังเทศน์มหาชาติ มีอานิสงส์อันยิ่งใหญ่ ๕ ประการ คือ

๑. จะได้เกิดมาในยุคศาสนาพระศรีอริยเมตไตรย ซึ่งจะมาอุบัติเป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไปในอนาคต

๒. เมื่อดับขันธจะได้อีกเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เสวยทิพยสมบัติอันโอฬาร

๓. จะไม่เกิดในอบาย (ไม่ตกนรก) เมื่อตายไปแล้ว

๔. จะเป็นผู้มั่งมีลาภยศ สรรเสริญ ไฉไล และมีความสุข

๕. เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาจะได้รับมรรคผลนิพพานเป็นพระอริยบุคคลใน

พระพุทธศาสนา

มากไปกว่านั้น การฟังเทศน์มหาชาตินอกจากจะได้ประโยชน์ในปัจจุบันคือ การได้ร่วมทำบุญตามขนบธรรมเนียมประเพณีโบราณของชาวพุทธแล้วได้สืบทอดอายุพระพุทธศาสนา ได้เรียนรู้คติธรรมที่สอดแทรกในเนื้อหาที่พระเทศน์ ได้ความรู้จากเรื่องราวเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่พระนักเทศน์ได้เรียบเรียง ได้ความสนุกสนานเพลิดเพลินเจริญใจ ได้ฟังเทศน์ทำนองมหาชาติ จากพระสงฆ์ผู้ชำนาญการใช้เสียง ได้พบปะผู้คนเป็นแหล่งรวมความรักความสามัคคี แล้วยังได้ทำตัวเป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม และได้อานิสงส์ใหญ่ ๕ ประการดังที่กล่าวมาแล้ว ยังมีอานิสงส์ในการบูชากัณฑ์เทศน์ตามกัณฑ์ต่างๆ ทั้ง ๑๓ กัณฑ์อีก อาทิเช่น

๑. กัณฑ์ทศพร จะได้รับพรสิบประการปรารถนาสิ่งใดที่เป็นไปด้วยดีจะได้รับ
ทั้งนั้น

๒. กัณฑ์หิมพานต์ จะได้รับสิ่งที่ปรารถนาเมื่อตายไปจะได้บังเกิดในโลกสวรรค์

๓. กัณฑ์ทานกัณฑ์ จะได้เสวยสุขมีบ้านใหญ่มีทาสรับใช้ครบทุกประการ

๔. กัณฑ์วนปเวสน์ จะได้รับความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

๕. กัณฑ์ชูชก จะได้ไปบังเกิดอยู่ในตระกูลผู้ที่มีเงินใช้มากมาย

๖. กัณฑ์จุลพน จะได้เป็นผู้มีทรัพย์บริวารทุกภพทุกชาติ

๗. กัณฑ์มหาพน จะได้เสวยสมบัติอยู่ในเทวโลก

๘. กัณฑ์กุมาร จะได้ไปบังเกิดในสวรรค์หกชั้น ในสมัยพระศรีอริยเมตไตรยมา
อุบัติก็จะไปพบศาสนาของพระองค์

๙. กัณฑ์มัทรี เมื่อเกิดในโลกหน้าจะเป็นผู้มีทรัพย์มาก มีความสุขความเจริญ

๑๐. กัณฑ์สักกบรรพ จะเป็นผู้เจริญด้วยพร ๔ ประการคืออายุ วัณณะ สุขะ และ
พละ

๑๑. กัณฑ์มหากรรณ จะได้เข้าถึงมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ

๑๒. กัณฑ์ฉกษัตริย์ จะได้เป็นผู้เจริญในพร ๔ ประการทุกชาติแล

๑๓. กัณฑ์นครกัณฑ์ เป็นกัณฑ์ท้ายสุดจะเป็นผู้สมบูรณ์ไปด้วยลาภยศสรรเสริญ
สุข ปราศจากโรคพาหุทั้งปวง ดังนี้

๔.๒.๑.๒ พระนักเทศน์

อานิสงส์จากการเทศน์ของพระนักเทศน์นั้นมีคล้ายคลึงกันจากอานิสงส์ของการฟังเทศน์ ซึ่งได้กล่าวไว้ในหัวข้อก่อนหน้านี้ แต่อาจจะมีมากกว่าอันเนื่องจากว่าพระนักเทศน์นั้นไม่ได้ต้องการได้บุญเพียงผู้เดียวแต่มีจิตใจเอื้อเฟื้อถึงผู้อื่น ชักชวนผู้อื่นให้มาฟังธรรมให้ได้บุญร่วมกันด้วย ประกอบกับการเป็นพระนักเทศน์นั้นจะต้องหมั่นฝึกฝนการเทศน์จนมีความชำนาญการ ทำให้มีโอกาสได้ทบทวนเนื้อธรรมและเข้าใจในเนื้อธรรมมากกว่า

นอกจากนี้การเทศน์ยังเป็นการฝึกสติ เพราะการเทศน์แต่ละครั้งนั้นต้องมีความตั้งใจจึงจะทำให้การเทศน์ออกมาดี อีกทั้งต้องมีความระมัดระวังเวลาเทศน์ไม่ให้ไปกระทบเสียตีสี่ใคร ซึ่งเป็นการฝึกสติและปฏิภาณไหวพริบได้เป็นอย่างดี

อีกประการหนึ่งการเทศนาธรรมก็เป็นหนึ่งในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ คือหลักปฏิบัติอันเป็นที่ตั้งแห่งบุญ ข้อธรรมเทศนามัย อีกทั้งสามารถโยงไปถึง เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการ^๘ คือการบรรลุธรรม ๕ ประการอันมี ๑ เข้าใจธรรม ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง (หรือธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงเคยแสดงไว้ถูกแสดงซ้ำโดยสาวกอื่น) ๒ สาวกแสดงธรรมที่พระพุทธเจ้าเคยแสดง ๓ สาวกทำการสาธยายธรรม (ที่พระพุทธเจ้าทรงเคยแสดง) ๔ ใช้ใจ พิจารณาธรรมที่ได้สดับ (ที่พระพุทธเจ้าเคยแสดง) ๕ สมาธินิ昧 (ตามที่พระพุทธเจ้าเคยแสดง) ที่เรียนมาแล้วด้วยดี ทำไว้ในใจ แทะตลอดด้วยปัญญา ทั้ง ๕ ประการนี้ ถ้าปฏิบัติถูกต้องจะเกิดอาการ เข้าใจธรรม ปราโมทย์ ใจเกิดปิติ กายสงบ เสวยสุข จิตตั้งมั่น (จิตตั้งมั่น ย่อมเห็นธรรมตามความเป็นจริง) พระสงฆ์ผู้เทศน์ธรรมหากน้อยมีสติ พิจารณาธรรมไปพร้อมๆกับการเทศน์อย่างต่อเนื่องที่ละเล็กละน้อย ก็เป็นการพัฒนาจิต และยกระดับจิตใจให้มีความอ่อนโยนยิ่งขึ้นไป

จากที่กล่าวมาแล้วนั้นเป็นคุณค่าที่เกิดกับจิตใจ หากแต่พระนักเทศน์มหาชาติที่มีการฝึกฝน พัฒนา และมีคุณสมบัติทางเสียงที่ดี ไพเราะ ก็จะได้รับคำชื่นชม ชื่อเสียง และวัตถุปัจจัยที่มากตามไปด้วย ซึ่งผู้วิจัยจะวิเคราะห์ต่อไปในหัวข้อปัจจัยที่อยากเป็นนักเทศน์

๔.๒.๒ คุณค่าต่อสังคม (Community)

มหาชาติล้านนามีคุณค่าต่อสังคมมากมายไม่ว่าจะเป็น ด้านหลักธรรมจริยธรรม ด้านวรรณศิลป์ และด้านวัฒนธรรมประเพณีล้านนา อันมีรายละเอียดดังนี้

๔.๒.๒.๑ ด้านหลักธรรมจริยธรรม

มหาชาติล้านนามีหลักการสำคัญทางพระพุทธศาสนาอยู่มากมายซึ่งเป็นบรรทัดฐานทำให้สังคมล้านนาสามารถนำไปประพฤติปฏิบัติให้เป็นจริยธรรมทางสังคมที่จะทำให้สังคมล้านนา

^๘ อ.บุญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๓.

มีวิถีชีวิตไปในทิศทางเดียวกันบุญกิริยาวัตถุสามอย่างคือ ทานมัย ศีลมัย และภาวนามัย หลักการนี้ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาสังคมล้านนาให้เป็นไปในแนวทางที่ถูกต้องในมหาชาติล้านนาพระเวสสันดรพระนางมัทรี กันหาและชาลี ล้วนแต่เป็นแบบอย่างที่ดีให้เห็นหลักการทั้งสามอย่างอย่างชัดเจน ที่สำคัญบทสรุปของเรื่องจะจบด้วยการใช้ปัญญาซึ่งทำให้ทุกคนมีความสุขมีความยินดีแม้แต่พระนางมัทรี กันหาและชาลียังแสดงความเชื่อมั่นในการกระทำของพระเวสสันดร^๙ เนื้อหาธรรมที่แฝงในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรีนั้น มีมากมายที่เป็นคุณค่าต่อสังคม ตัวอย่างเช่น

๑. ความรักความเมตตา ซึ่งเป็นคติธรรมสำหรับครอบครัว

ครอบครัวเป็นองค์ประกอบย่อยของสังคมที่มีความสำคัญมาก เพราะเมื่อครอบครัวที่เป็นองค์ประกอบย่อยหลายๆหน่วยดี ก็จะส่งผลทำให้องค์ประกอบใหญ่คือสังคมโดยรวมดีตามไปด้วย ในมหาชาติเวสสันดรชาดกกัณฑ์มัทรี มีคติคำสอนมากมายที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว และสามารถนำมาเป็นแบบอย่างในชีวิตให้อยู่ในกรอบศีลธรรมประเพณีได้ ไม่ว่าจะเป็น

ความรักของพ่อที่มีต่อลูก คือความรักของพระเวสสันดรที่มีต่อกัญหาชาลี ถึงแม้พระองค์จะบริจาคลูกเป็นทานเพื่อสร้างบารมีธรรมอันใหญ่หลวงพระโพธิญาณ เพื่อมนุษยชาติ เพื่อเอื้อประโยชน์แก่อกุลแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายในโลกเป็นสำคัญ พระองค์จึงต้องตัดพระทัยทั้งที่ทรงรักลูกและภรรยาด้แก้วตาดวงใจ แต่ถึงกระนั้นพระองค์ก็ทรงวางแผน เรื่องเงินค่าไถ่จำนวนมากที่มีเพียงกษัตริย์คือพระบิดาของพระองค์คือพระเจ้าสุทนต์เท่านั้นที่สามารถจ่ายได้ และทรงทราบถึงอุปนิสัยความตระหนี่ของชูชก ซึ่งทั้งหมดนี้พระองค์ได้ทรงไตร่ตรองมาเป็นอย่างดี ความรักของพระองค์ที่มีต่อลูกทั้งสองไม่ต้องการให้ลูกต้องลำบาก สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยว และความมุ่งมั่นของพระเวสสันดร โดยที่พระองค์ทรงคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน แบบอย่างการให้ทานของพระองค์เป็นบรรทัดฐานให้ชาวล้านนารู้จักเสียสละสิ่งของอันเป็นการขจัดซึ่งความตระหนี่และความเห็นแก่ตัว เพราะการให้ทานเป็นพื้นฐานที่สำคัญซึ่งจะนำผู้ปฏิบัติเข้าสู่คุณธรรมเบื้องสูงได้ก็จะต้องเสียสละวัตถุสิ่งของที่เป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำเนินชีวิตก่อน และเมื่อจิตได้รับการขัดเกลาปราศจากความตระหนี่จิตก็จะโน้มเข้าไปเพื่อการรักษาศีลส่งผลให้กาย วาจา และใจสงบเรียบร้อย จากนั้นจิตก็จะมีความพร้อมที่จะบำเพ็ญบารมีให้ยิ่งขึ้นไปตามลำดับ

ความรักของมารดาที่มีต่อลูก คือ ความรักของพระนางมัทรีที่มีต่อกันหา ชาลี ดังตัวอย่างมหาชาติล้านนา ฉบับสร้อยสังกรกัณฑ์มัทรี ดังนี้

^๙ พระมหาสมชาติ นนทรมณีโก, “ศึกษาคุณค่าการเทศน์มหาชาติในล้านนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย:มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๐๓.

“นางก็ชะละชะล่า เมื่อทั้งคำ นางท้าวพราหมณ์เคยหัน สองจอมธรรมงามแ่ง แล่นด้อนแม่แต่ไกล นางเลงหาสายใจบ่ออยู่ บ่หันสองเจ้าคู่เรียงกัน นางเคยหันลูกแก้วแต่ที่ใด นางก็ไปในที่นั้น บ่หันแห่งหันแก่ตา นางโสกาหมาดไหม้ ร้องไห้”

“แม่บ่พบหน้าลูกเต้า ทั้งสองเจ้าอยู่เสียไหนชา นางก็อะระวาอยู่ใจๆ ร้องรำไห้”

“นางมัทรีศรีหน่อให้ร้องรำไห้โหม่นส ส่วนพระกษัตริย์ตนทรงยศ อุดบ่ปากเจียรจา กับนางพระยาสักคำ หันแล”^{๑๐}

เมื่อเทียบกับพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬา “ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันไม่เห็นลูกน้อยทั้ง ๒ ของเราและไม่ทราบว่ามีผู้ใดนำลูกน้อยเหล่านั้นไป แม้แต่ฝูงนกก็ไม่ส่งเสียงร้อง ทารกทั้งหลายของหม่อมฉันคงตายแล้วเป็นแน่ ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันไม่เห็นลูกน้อยทั้ง ๒ ของเรา และไม่ทราบว่ามีผู้ใดนำลูกน้อยเหล่านั้นไป ทั้งที่เกี่ยวไปหาที่โคนไม้ ภูเขา และถ้ำ พระนางมัทรีราชบุตรผู้ทรงพระรูปโฉมงดงาม ผู้มีพระยศ ประคองพระพาหุหาคำครวญล่ำมลง ณ พื้นดิน แทบพระยุคลบาทของพระเวสสันดรนั้นนั่นเองด้วยประการฉะนี้”^{๑๑}

จากข้อความดังกล่าวแสดงถึงความรักความห่วงหาอาลัยของแม่ที่มีต่อลูกได้เป็นอย่างดี

การแสดงความรักความห่วงหาอาลัย บากบั่นของผู้เป็นมารดา ไม่กลัวต่ออันตรายเพื่อครอบครอง พระนางมัทรีต้องไปหาห่มนและลูกไม้มาถวายพระเวสสันดรสองพระกุมารแต่พระองค์ก็ไม่ทรงทอดยอ ไม่เห็นแก่ความยากลำบากมีความอดุสาหะ มีความเด็ดเดี่ยว นับเป็นตัวอย่างสตรีที่ควรเอาแบบอย่าง และตอนที่พระนางมัทรีเผชิญภัยอันตราย

“ควรกูราชะมัทรีหาหื้อได้ ยังผลาลูกไม้เร็วพลัน ยามตวันบ่ตกต่ำลงสู่คำลับตา กูจักแสวงหาหื้อได้ ยังลูกไม้และห่มน กูจักพลันเมื่อสู่ ในแก้วกุ ศาลาอิงเทอะ”

“ดูราเจ้าพระยาเนื้อทั้งหลาย ขอขอยอมือผายไล่เกล้า ไหว้บเจ้าทั้งสาม อันมีตัวงามแรงใหญ่ เฝ้าแฝงไว้ในดง จุงอินดูนางหน่อหน้า น้องสุเจ้าชื่อมัทรี เจ้ามีแรงยิ่งกว่า ช้างในป่าหิมพานต์ รมเมน ด้วยคลองธรรมถ้วนถี่ เจ้าจงเป็นพี่แห่งตัวนางข้าขอทางยะจ่อง จุงปล่อยน้องแม่ยิงเดียว เพื่อจักเกี่ยวไปสู่ ในแก้วกุศาลา อหิ เอว อันว่าตัวข้านี้ชื่อว่ามัทรี เป็นภริยาดีแฝงพระบาท แห่งอัครราชภูมินทร์ เจ้าแผ่นดินตนยศเยือก เจ้าช้างเผือกภูบาล ทรงทศพลญาณสืบสิ่ง เป็นท้าวอิงชื่อเวสสันดร ชื่อขจรไปทั่วฟ้า ข้านี้ได้พำเริน ผัวมาทุกเมื่อ สร้างบุญเพื่อรักษาดังนางสีดางามแ่ง ปฏิบัติแก่พระยาราม นั้นแล ข้าบ่รักอันใดกว่ารักลูก อันนี้ก็ถูกเหมือนกัน ใจติดผืนไฟห้อย อยู่กะค้อยชวันยาม แม่นมีความโศกเศร้า คั่นได้หันลูกเต้าและสามิกา ก็ระงับโคลคลาโศกเศร้า สู่เจ้าก็ดีเมื่อคา ตาวันคลาตกต่ำ

^{๑๐} พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ฟู อุตตสิโว), มหาชาติภาคพายัพ ฉบับสร้อยสังกร , พิมพ์ครั้งที่ ๑, (สำนักพิมพ์มรดกล้านนา ๒๕๕๑), หน้า ๒๖๔.

^{๑๑} ชุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๘/๒๒๖๒/๕๓๓.

เข้าสู่ค้ายามพอ ข้าขอหนทางเมื่อคะค้อย เพื่อหันหน้าลูกน้อยสองศรี คือขาลึงามขึ้นช้อยกับนาง
หนุ่มกัณหา หัวมันลูกไม้ขึ้นาหลายหลากลูกไม้มากเจือจาน เป็นอาหารต่างเข้า ของลูกเต้าและผิวขวัญ
ข้าจักแบ่งปันหื้อพอง เจ้าจูงยะ ช่องปันทาง ขออินคูนางหน่อไ้ จูงหลักไ้หนทาง แต่เทอะ”^{๑๒}

จากข้อความดังกล่าวเป็นการสอนให้สตรีล้านนารู้จักวิธีแก้ไขปัญห โดยใช้สติสัมปชัญญะ
พึ่งพาตนเอง เป็นการสอดแทรกคติธรรมเข้าสู่เนื้อหาเพื่อให้เกิดการเรียนรู้นำไปสู่การพัฒนาปัญญา
ในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงาม

ความรักของภรรยาที่มีต่อสามี คือความรักของพระนางมัทรีต่อพระเวสสันดร ความ
ซื่อสัตย์ของภรรยา ถึงแม้การกลับมาซ้ำของนางมัทรีทำให้พระเวสสันดรต่อว่านางต่าง ๆ นานาแต่พระ
นางยังยืนยงในความบริสุทธิ์ของนางด้วยการสาบานเพื่อแสดงความซื่อสัตย์ของพระนางที่มีต่อ
พระองค์ สอนให้เห็นถึงความสำคัญของความซื่อสัตย์ที่สามภรรยาควรมีให้แก่นัก ดังตัวอย่างมหาชาติ
ล้านนาฉบับสร้อยสังกรกัณท์มัทรีว่าดังนี้

“นางมัทรีแก่นไ้ ร้องรำให้วังวอน น้ำตาซอนผะผ่าว ร้องไห้กล่าวคาถา ว่า อถ นั สาวกส
มา เป็นฉนใด พระเหนือห้วยอดฟ้า มาเยียะหน้าปูกกล้วย ตั้งตนตัวหนีม อยู่ บ่เบ่นหน้าสู้สักคำ ข้า
กระทำกรรมอันใดเป็นโทษ ข้าก็บ่โหด ทารุณ บ่หื้อพระองค์ขุนแสนบ่ช้อน บ่หื้อเจ้าทุกข์ร้อนเจ็บใจ บ่
กระทำทุจริตกรรมอันใดสักหยาด บ่ได้ประมาท้าวบุญเรื่อง ข้ายินดีเคืองคัดคัง น้ำตาลังไหลตก ยิ่งคัด
อกเท่าฟ้า พระคิน ข้าบ่เจียรจา”^{๑๓}

“ปุณ สมเย ยามเมื่อนางหนีไปเมื่อเช้า ละลูกเต้าอยู่ศาลา ผู้ใดนาคักหันมึงนางแม่ ลับลิ้
แก่งดงหนา มึงนางจูงมาหนี กูจักบอกชี้หื้อมึงฟัง คำพายหลังอันคนเล่าไว้ กูจักจาระไน หื้อมึงฟัง
ข้างปลายพังจักหนีเสียเถื่อน เพราะว่าข้างพี่เพื่อนบ่มีหลาย แก้วคนชายร่วมรู้ เมียเหล่านซู้ก็เพราะผัวใจ
ดี ราชสีห์จักหนีเสียดอย ก็เพราะดอยนั้นบ่มีรู เบลวปล่องถ้ำ ปลาจักหนีเสียน้ำ ก็เพราะน้ำอันนั้น
บ่มีตม สรมณจักหนีเสียครู ก็เพราะครูนั้นบ่ นกจักหนีเสียต้นไม้ ก็เพราะต้นไม้บ่มีลูกหลวงหลาย
กวางทรายจักหนีเสียเหล่า ก็เพราะเสือโคร่งเถ่าไต่เทียวจง หงส์จักหนีเสียจากสระ ก็เพราะสระ
อันนั้นบ่มีบัว แมงจักหนีเสียผัว ก็เพราะผัวซี้ไร้ หาเข้าของบ่ได้ ยิ่งร้ายหากดูแควน เมียค่ายแคน
แขนงหน่ยเพราะผัวบ่ช่างเปียงบ่ายขงขวย คำโบราณคนทั้งหลายกล่าวไว้ ก็มาได้แก่ตนกู นี่แลนา
นางเฮย”^{๑๔}

^{๑๒} พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ฟู อุตตสิโวะ), มหาชาติภาคพายัพ ฉบับสร้อยสังกร, พิมพ์ครั้งที่ ๑,
(สำนักพิมพ์มรดกล้านนา ๒๕๕๑), หน้า ๒๖๔.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๐.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๒.

“ส่วนนางมัทรีได้ยินคำพระระสีหน่อท้าว ต่ำคำห้าวเหลือใจ อกร้อนปานไฟระวาด นางท้าวสวาดคาถาว่า นนุ ตว์ สททมสโสสิ เย สรฺ ปาตุมาคตา ดังนี้ ข้าแต่มหาราชเจ้า ตนผ่านมาเผ้า ทรงศักดิ์ ทรงยศหนักเท่าฟ้า สั่ง บ่เยื่อนหน้าและหูฟัง ยังเสียงดังมีก้องนันท้องดงหนา ผุ่งหมู่สัตว์มา หลือแหล่ เพื่อจักกินแก้วแม่สายศรี คือราชสีห์ตัวกล้า เสือโคร่งถ้ำหนทาง เสือเหลืองครางกลางไพร ข้าตกใจแทบุนกลัว หนึ่งหัวฟองยะเยือก ข้าเล็กกะพุ่มมือขึ้นเหนือหัวกายเกล้า คึด ต่อเจ้าจอมใจ มั่นเป็นฉันทใดแก่ข้า ดินฟ้ามีดมัวตา ทุกทิศาเหลือแหล่ ข้าก็กลัวแผ่ผิดผวน ทิสะทั้งมวลดูหลาก มีคำว่า หากเจ้าบรู๊ ว่าข้าไปหลบซู่จากพระเมือง คั้นพระบุญเรื่องบ่เชื่อซ้อย ข้าน้อยขอสบบถ ต่อหน้าพระผ่าน ฟ้าเป็นเจ้า พระปิ่นเกล้าจอมขวัญ ขออารธนาขุนสวรรคอินทเจ้าฟ้า ทั้งพระกุมพระกันแก่กล้า ทั้งพรหมสามหน้าจูงผ่อเลงหัน ทั้งเทวดาอันอยู่ในสวรรคทิพยเนตร ในโขงเขตชมพู อันอยู่รักษาห้วย รุมน้ำ ที่ย่านกว้างวังวน พายบนหนอากาศ พายได้ลวดธรณี จุ่งเป็นสักขีแก่ข้ามัทรีนุชนาฏ ขอหมู่ เทวราชจูงเลงหัน ทั้งพระกุมารพระกันและกุมภณท้านาคนี้ จงมารู้พราส่งสัญญา แสนโกฏิอมรา จุ่งมารู้ คั้นว่าข้าไปหลบซู่จากจอมธรรม ของจุงกระทำตามโทษ หื้อข้าน้อยโอดฉิบหายวอดว่าวาย วินาศ หื้อเมียนชาติอินทรีย์ ตกอเวจีเที่ยงแท้ แม้นพระพุทเจ้าโปรดสงสารตรัสสัพพัญญุตญาณ อนเณก ทั้งพระปัจเจกและอรหันต์ สังขยามากกว่า เม็ดทรายในน้ำแสนโกฏีก่าสมุทรนที อย่าหื้อมัทรีได้ หันและได้ไหว้ พระบาทไต่ท่านสักองค์ เพราะว่าใจจงคดเคี้ยว ลัดเลี้ยวแก่ผัวขวัญ เทวดาจูงเลงหันซุ ด้าว ทุกเทศเท่าดีหลิ^{๑๕}

คั้นข้ามัทรีบ่มีโทษ เหมือนข้าไท้โจทนา หื้อข้ามีอายุทิมาเย็นยิ่ง พำเริน เจ้าจอมมิ่งราชา อย่าหื้อมีอาพาธเจ็บบาด อย่าหื้อมีพยาธิกังวล ขอหื้อเทียมตนพระบาทมั่นเกิดมาแสนชาติ ข้าพระ บาทขอเป็นทวี ข้าบรู๊จักหนีเสียจากเจ้า เทียมพระนั่งเกล้าเพศเพียงเงา คั้นข้าบรักพระองค์เลายอดฟ้า จักหื้อข้ารักแก่คนใด ข้าพำเริญพระสายใจคั้นซ้อย แต่เมื่อยงุ่นง่านน้อยสาวจี ได้สืบท้าปีปลายรอด ไปรู้ แจ้งจอดการยิง ขอพระจุงคินงุดก่อน อย่าริบร้อนกระทำร้ายข้ามัทรี พระก็ยังปองเป็นซื่ออยู่ป่าไม้ โทษข้าน้อยไต่บ่เคยมี ข้าแต่พระระสีเจ้าฟ้า ข้าจักไปออกหน้าดังฤาดี ว่านางมัทรีมิซู้ ฉลาดรู้คำเชิญ เพ็นจักทื่อ ว่าข้าเป็นอิงใจบาป เพ็นจักทื่อว่าข้าเป็นอิงร้ายหายบาปมาตุคาม เพ็นจักทื่อว่าข้านี้มักกาม หลายหลาก เพ็นจักทื่อว่าข้านี้ไปหลบซู่จากผัวขวัญชะแลนา^{๑๖}

พระอยู่เหนือหัวเฮยเจ้าฟ้า ข้าบว่าจักก้มหน้าสู่เวจี อันชะฤา ใจข้าไหววาดสะดุ้งหวากปุน กลัว มือทูนหัวราบไหว กลางป่าไม้เรียงราย ยังทิสะทั้งหลายแหล่ ข้าหันแผ่ผิดผวน ทิสะทั้งมวล ดูซ้อมแควบ สายฟ้าแมบมุงเมือง ผุ่งเสือเหลืองและเสือโคร่ง ร้องเสียงส่งก้องศรี ราชสีห์มาอยู่เฝ้า ที่ข้า จักไต่เต้าเทียมมา ข้ายอมมือสาหวานไหว ข้าใคร่ขอหนทาง พระยาเนื้อจิงวางหลบหลีก เว้นหลีกพิททาง

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๔.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๖.

เที่ยว ข้างจึงเขี้ยวมาคำ ดาวันตักดำพันเวลา พระราชาจงผายโผด ยกโทษแก่ตัวข้า เมียกำพร้า พ่อปางเดียว ก่อนเทอะ ข้าแต่พระศรีตบถบุญกว้าง อยู่ประเทศทางดีหลี อันว่าไกรสรราชสีห์เหลือแหล่ อย่าได้คั่นแม่ตัวกลม สองเขยชมทั้งคู่ สัตว์ป่าอย่าลู่เอาหนีเสือหมีและชะแค่ อย่าได้กระทำร้ายแก่ลูกแก้วทั้งสอง แต่เทอะ ข้างวอนดั่งนี้ใจจึ่งร้องไห้วอนวาท ขอนทางมาจวนคำ ข้าน้อยพรา้งเขี้ยวมา ส่วนว่าพระยาเสือโคร่งคิ้วค้อมโก่งเสือเหลือง มานอนเนื่องสร้าง ข้างคับคั่งมคคา ในทิสากกลางป่าไม้ ขอร้องให้ว่าวอนขอ เนื้อมิกา ยอหัวหลัก เดินเว้นฟีกทางเที่ยว ข้างจึงได้เขี้ยวมาทั้งคำ เข้าสู่ศาลา ขอพระราชอาศโฆษแก่ข้าน้อย พระยอดสร้อยโปรงปรานี ก่อนเทอะ”^{๑๗}

นอกจากนี้ข้อความในพระไตรปิฎก “เราเป็นผู้ไม่ประมาท หมั่นปฏิบัติพระสวามี บำรุงเลี้ยงดูลูกน้อยทั้งหลายทุกวัน เหมือนมาณพปฏิบัติอาจารย์ ข้าแต่พระองค์ผู้จอมกษัตริย์ เหน่าบัวพร้อมทั้งฝัก หน่ออุบล และกระจับ ที่คลุกน้ำผึ้ง ขอเชิญพระองค์ทรงเสวยพร้อมพระโอรสทั้งหลายเถิด ขอพระองค์โปรดประทานดอกปทุมให้พ่อขาลี ประทานดอกโกมุทให้กุมาริ พระองค์จะได้ทอดพระเนตรพระกุมารทั้งหลาย ผู้ทรงประดับดอกไม้พื่อนร่ายอยู่ ข้าแต่พระเจ้ากรุงสีพี ขอพระองค์โปรดตรัสเรียก พระโอรสทั้งหลายมาเถิด ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ ต่อจากนั้น ขอพระองค์ทรงสดับพระสุรเสียงอันไพเราะอ่อนหวาน ของแม่กัณหาชีนาผู้ซึ่งกำลังเข้าสู่อาศรมเถิด เราทั้ง ๒ ลูกเนรเทศจากแคว้น เป็นผู้มิสุขและทุกข์เสมอกัน ข้าแต่พระเจ้ากรุงสีพี ถึงพระองค์ก็โปรดทอดพระเนตรลูกน้อยทั้ง ๒ คือ พ่อขาลีและแม่กัณหาชีนาเถิด หม่อมฉันคงได้สาปแช่งสมณะและพราหมณ์ ผู้มีพรหมจรรย์เป็นเบื้องหน้า มีศีล เป็นพหูสูตในโลกเป็นแน่ วันนี้หม่อมฉันจึงไม่เห็นลูกน้อยทั้ง ๒ คือ พ่อขาลีและแม่กัณหาชีนา” ^{๑๘}

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความรักความห่วงใยของพระนางมัทรีที่มีต่อพระเวสสันดร ความทุกข์สุขที่สองพระองค์ทรงมีเสมอเหมือนกัน ทั้งพระนางมัทรีก็มีทรวงว่ากล่าวสามี ทั้งที่ไม่เจอลูก แต่กลับมองเป็นกรรมที่พระนางคงเคยสาปแช่งสมณะและพราหมณ์จึงส่งผลให้พระนางไม่เจอลูก เป็นต้น

ความรักของสามีที่มีต่อภรรยา คือความรักของพระเวสสันดรที่มีต่อพระนางมัทรี คือตอนที่พระเวสสันดรพิจารณาแล้วว่าพระนางมัทรีรักลูกมากผูกพันมาก จึงใช้ถ้อยคำว่ากล่าวนางมีขึ้นเพื่อเป็นกุศโลบายเพื่อให้พระนางมัทรีหายจากความโศกเศร้าและตัดความอาลัยจากสินหาอันใหญ่ ดังข้อความที่ยกมาข้างต้น

นอกจากนี้ยังมีเนื้อธรรมที่แสดงถึงความรักของสามีที่มีต่อภรรยา คือตอนที่พระนางมัทรีตามหาลูกจนหมดสติลง ทำให้พระเวสสันดรเสียใจมากเพราะคิดว่าพระนางตาย จึงรู้สึกผิดไม่อยากให้

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๖.

^{๑๘} ชุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๘/๒๒๓๑/๕๒๘.

นางต้องมาตายในป่าไม่สมฐานะ ต้องมาลำบากกับพระองค์ แต่พอจับคู่ซึ่งพระก็รู้ว่านางยังมีชีวิตอยู่ ก็ต้องการเรียกขวัญนางกลับมา ดังตัวอย่างมหาชาติล้านนาฉบับสร้อยสังกรกัมมัทรีว่าดังนี้

“พระมหาสัตว์เจ้า แสนโศกเศร้ากังวล บ่อาจจักทรงตนอยู่ได้ ก็ร้องรำให้เรียกขวัญ ลูกขึ้นมาเทอะยอดบุญหมั่นเฮยเมี่ยมมิ่ง ลูกขึ้นมาเทอะเมียรักยิ่งเสมอตา สามสิบสองขวัญนางอย่าไปล่า ดงหนาเถื่อนถ้อง ขวัญน้องอย่าไปล่าดงป่าพนาลัย ขวัญนางอย่าไปล่าดงไกลเหวหาดห้วย ที่น้ำไหล หลั่งช่วยด้านผาชัน สามสิบสองขวัญนางอย่าไปอยู่ป่าไม้จวงจันทน์ ที่ดอยดงต้นหนาหลิบทัน ขวัญนางอย่าไปคัดคังแค้นเมามัว บัดนี้กูพี่เป็นผู้เป็นผัว ก็มาก้มหัวเรียกร้อง สามสิบสองขวัญมัทรีนางน้อง จูงรีบคืนมา ว่าลูกขึ้นมาเทอะ ยอดสิเนหาเฮยเทียมท้าว เป็นที่เหนาะหนองน้ำขึ้นเขยใจ ลูกขึ้นมา เทอะแม่ศรีนงว้ยหนุ่มหน้า ฐานะที่นี้บ่ใช่เป็นที่เจ้าเมืองมรณ ลูกมาเทอะแม่มัทรีผิวนอนพี่เฮย แม่คอก ลมตกปล้อง เต็มว่านางแม่บ่หยอังกักคางม ทัตที่นี้เป็นกลางดงรามป่าไม้ บ่ใช่เป็นที่แก้วแก่นไ้แม่ ควรตาย มีแต่สองรดาอยู่กลางเถื่อน จักมีไผมาเป็นเพื่อนเพิงเพา จักมีไผมาช่วยกูพี่เอนางอาบน้ำ ไผจักมาช่วย คำสรรสรอง ไผจักมาหวิมแม่หมวดเป็นเกล้า ไผจักมาเป็นเพื่อนเฝ้าแม่จอมศรี โอยหนอ นางมาละทังเสียมคันรีและกระเช้า มาละทังไม้เท้าและหนังสือ มาละทังผ้าเปลือกไม้เจือเถื่อนลาวด มาละทังสลาด และคันยู นางบ่อันดูกูพี่สักหยาด ดังถาพนางมาขาดใจตาย ลูกมาเทอะแม่โถมฉายเฮย สร้อยฟ้า

ลูกมาเทอะเมียกำพำคั่นเทียมมองค์ ทัตที่นี้เป็นกลางดอยดงเถื่อนถ้ำ ถิกย่านน้ำแก่ทราย ธาร ลูกมาเทอะแม่ศรีนงคราญใจกว้าง ลูกขึ้นมาเป็นเพื่อนกูพี่อยู่สร้างภาวนาธรรม แต่เทอะ

ดูราราชะมัทรีศรีจอมนาฏ เป็นเมียรักราชเทียมใจ ส่วนพระยาสุชัยตนพ่อคิดใจ ต่อสิเนหา รำเพิงเถิงราฟีน้อง อันเป็นเพื่อนพ้องวงศา มาอาราธนาเอากูพี่เมื่อเป็นเจ้าที่ผืนธร เมื่อ เสวย นครหลวงใหญ่กว้าง ขวนไพร่ฟ้าสร้างเมืองมูลคุณกูพี่ได้เป็นขุนเสวยราช เสด็จขึ้นประสาธนิเวสน์ เสวย เมืองตนอย่างเก่า คั่นพี่ได้หันหน้าเจ้าหากยินผลาญ หล้าง ขึ้นบานพ้อย โศก กูพี่ก็เที่ยงจักให้ ะโหวกหานาง ชะแล โอโ หต ทุกข์ โอยหนอ ทุกข์กูพี่ใช้น้อย คะค้อยอยู่ตนเดียว ผูกคนเทียมมีมาก พร้อมทุกปากถามหา เพราะว่ากูพี่มาเสียนางงามหาไหนบ่ได้ กูพี่จักก้มหน้าให้ว่านางตาย นางตาย นางตาย ว่าอันเพิงมีชะแล”^{๑๙}

เมื่อเทียบเคียงกับพระไตรปิฎก “พระเวสสันดรราชฤๅษีทรงวิกน้ำประพรม พระนางมัทรี ราชบุตรผู้เสด็จมาเฝ้าพระองค์ (ทรงวิสัณฐิ์ลัมลงแทบพระยุคลบาทของพระองค์) ทรงทราบว่ พระนางทรงพ้นพระองค์ดีแล้วจึงได้ตรัสพระดำรัสกับพระนางว่า มัทรี เราไม่อยากจะบอกความทุกข์ แก่เธอแต่แรกก่อน พราหมณ์แก่จากผู้ตกยากมาสู่อาศรม เราได้ให้ลูกน้อยทั้ง ๒ แก่พราหมณ์นั้นไป

^{๑๙} พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ฟู อุตตสิโ) , **มหาชาติภาคพายัพ ฉบับสร้อยสังกร**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (สำนักพิมพ์มรดกล้านนา, ๒๕๕๑), หน้า ๒๖๔.

มัทรี เธออย่าได้กลัวเลย เธอจงดีใจเถิด มัทรี เธออย่าเห็นลูกน้อยทั้ง ๒ เลย อย่าได้ร้องไห้ไปนักเลย เมื่อเรายังชีวิตอยู่ ไม่มีโรคภัย ก็จักได้พบลูกน้อยทั้ง ๒ แน่ สัตบุรุษเห็นยาจากมาหาแล้วพึงให้บุตร ปศุสัตว์ ธัญชาติ และทรัพย์อื่นใดในเรือน”

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความรักของพระเวสสันดรที่มีต่อพระนางมัทรี การเรียกขวัญ การใช้ถ้อยคำที่อ่อนโยน และการมีหลักจิตวิทยาในการอธิบายของพระเวสสันดร แสดงให้เห็นถึงความสมเหตุสมผลสอดแทรกให้ผู้ฟังได้รู้จักคิดพิจารณาไตร่ตรอง มีสติในการกระทำสิ่งต่างๆ โดยใช้ปัญญาควบคุมตนเองประพฤตินในการดำเนินชีวิตตามแนวทางที่ถูกต้อง

การใช้ชีวิตคู่ที่ดีได้นั้น ในแง่ของภรรยา พระนางมัทรีมีคุณลักษณะของผู้หญิงที่ดีสมควรที่ผู้ชายจะเลือกเอาเป็นคู่ครอง เป็นแม่เรือน ดังสุภาษิตสอนหญิง อันประกอบด้วย เรือน ๓ น้ำ ๔ ซึ่ง เรือน ๓ หมายถึง ๑ เรือนผม (ผมสะอาดงดงาม) ๒ เรือนกาย (ร่างกายสะอาดการแต่งกายดี) ๓ เรือนที่อยู่ (เป็นผู้ดูแลรักษาบ้านเรือนสะอาดสวยงาม) ส่วนน้ำ ๔ หมายถึงคุณสมบัติของหญิงมีดังต่อไปนี้ ๑ น้ำมือ คือ การทำอาหาร การเย็บปักถักร้อยมีฝีมือเยี่ยม ๒ น้ำใจ คือ เป็นผู้ที่มีจิตใจอันประเสริฐ ๓ น้ำคำ คือ เป็นผู้มีความจาอันไพเราะ ๔ น้ำเต้าปูน คือ น้ำที่หล่อเต้าปูนที่ใช้กินกับหมาก ประเพณีเดิมของไทยเวลาแขกมาบ้านจะต้องต้อนรับด้วยการเชิญกินหมากเป็นอันดับแรก ข้อนี้หมายถึง การมีกิริยามารยาทในการต้อนรับแขกได้เป็นอย่างดี เป็นแม่บ้านที่มีความรอบคอบดูแลทุกสิ่งทุกอย่าง

ในแง่ของชีวิตคู่ นั้น พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า คหบดีและคหปตานีถ้าสามีและภรรยาทั้ง ๒ ฝ่ายหวังจะพบกันทั้งในชาตินี้และชาติหน้าทั้ง ๒ ฝ่ายพึงมีศรัทธาเสมอกัน มีศีลเสมอกัน มีจาคะเสมอกัน มีปัญญาเสมอกัน สามีและภรรยาทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นย่อมได้พบกันทั้งในชาตินี้และชาติหน้า^{๒๐} พุทธพจน์นี้ถอดความเป็นหลักธรรมเรียกว่า **สมชีวิตธรรม ๔** คือหลักธรรมที่ทำให้คู่สมรสมีชีวิตแต่งงานที่ราบรื่นและครองคู่กันยืนยาว ดังพระเวสสันดร และพระนางมัทรี ที่เป็นคู่บุญคู่บารมีกันมาหลายภพหลายชาติ เป็นเพราะว่าทั้งคู่นั้น สมศรัทธา (มีความเชื่อเสมอกัน) สมศีลา (มีความดีเสมอกัน) สมจาคะ (มีความเสียสละและบริจาคทานเสมอกัน) และสมปัญญา (มีความรู้เสมอกัน) จึงทำให้ครองคู่กันมานานข้ามภพชาติ

นอกจากนี้ยังสอนให้เห็นหน้าที่ภรรยาที่ดีที่พึงกระทำต่อสามี ในสมัยโบราณนั้นยกย่องให้สามีเป็นผู้นำครอบครัวมีหน้าที่ที่จะต้องปกป้องคุ้มครองและแสวงหาทรัพย์มาให้ภรรยาได้รับความสุข ภรรยานั้นอยู่บ้านเพื่อดูแลเอาใจสามีดูแลรักษาทรัพย์สมบัติที่สามีหามาไว้ภรรยาจึงมี

^{๒๐} วจ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๕๖/๙๔.

หลายสถานะ ในภริยาสูตร^{๒๑} ซึ่งเป็นพระสูตรว่าด้วยภรรยา พระพุทธเจ้าได้อธิบายถึงลักษณะของภรรยา ๗ จำพวกไว้ให้พิจารณาดังต่อไปนี้

๑. วรภริยา ภรรยาเสมอด้วยเพชรฆาต
๒. โจรีภริยา ภรรยาเสมอด้วยโจร
๓. อัยยาภริยา ภรรยาเสมอด้วยนาย
๔. มาตุภริยา ภรรยาเสมอด้วยแม่
๕. ภคินีภริยา ภรรยาเสมอด้วยพี่สาวน้องสาว
๖. สขีภริยา ภรรยาเสมอด้วยเพื่อน
๗. ทาสีภริยา ภรรยาเสมอด้วยทาส^{๒๒}

ในมหาชาติเวสสันดรชาดกได้สื่อแสดงถึงคุณสมบัติของภรรยาให้ปรากฏอยู่หลายแห่ง โดยเฉพาะพระนางมัทรีนั้นเป็นภรรยาที่ประเสริฐเสมอตั้งเป็นแม่ เพราะเป็นภรรยาที่ดี คอยดูแลเอาใจสามี เหมือนมารดาดูแลบุตรเก็บรักษาทรัพย์ที่สามีหามาไว้ เป็นภรรยาเสมอด้วยพี่สาวน้องสาวให้ความเคารพสามี ละอายต่อบาป ประพฤติตามใจสามี เป็นภรรยาเสมอเพื่อนให้ความชื่นชม มีความเป็นกันเอง ร่วมทุกข์ร่วมสุข และเป็นภรรยาเสมอทาส คือให้ความเกรงใจ อดทนไม่โกรธตอบ ประพฤติตามใจ จากเนื้อหาสาระของมหาชาติกัณฑ์มัทรี เป็นการแสดงให้เห็นถึงองค์ความรู้ความรู้ที่แฝงไปด้วยความละเอียดอ่อนในแง่หลักศีลธรรม เป็นคุณค่าทางสติปัญญาที่แสดงถึงความเป็นกุสตรียแบบแม่ศรีเรือน การเป็นแบบอย่างภรรยาที่ดี และการเป็นคู่ชีวิตที่ดี ซึ่งเป็นแบบอย่างให้กับคู่หญิงชายชาวล้านนาได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ในเนื้อธรรมกัณฑ์มัทรียังสอน ถึงความประพฤติของผู้หญิง กล่าวคือ ผู้หญิงจะมีค่าก็ต่อเมื่อมีความประพฤติตนดี ไม่มีโลเล มีความมั่นคงหนักแน่น หญิงไม่นิยมมีสามีหลายคน ส่วนมากรักเดียวใจเดียว ต้องแก่การบ้านการเรือน ไม่นอนตื่นสาย ถ้าหญิงได้เปลี่ยนคู่ครองบ่อยถือว่า เป็นคนที่คบไม่ได้ ดังมีคำพังเพยสุภาษิตกล่าวว่า "หญิงสามผัว วัวสามกาด เจ้าว่าสามวัด" ซึ่งมีคำอธิบายว่าหญิงที่เปลี่ยนคู่ครองหรือเอาสามีถึงสามครั้งนั้นไม่ดี วัวที่ถูกขายทอดตลาดถึงสามครั้ง แสดงว่าวัวนั้นไม่ดี เจ้าอาวาสที่เปลี่ยนวัดอยู่ถึงสามวัด แสดงว่าเจ้าวาสไม่ดีจะต้องมีความบกพร่องอย่างหนึ่งอย่างใดแน่นอนท่านจึงกล่าวดังนี้^{๒๓} ผู้หญิงจะต้องเป็นผู้มีกิริยามารยาทดีงามความประพฤติเรียบร้อยรู้จักหน้าที่ของตนไม่มากซู้ซุ่ยชาย

^{๒๑} อก.สตตก. (ไทย) ๒๓/๖๓/๑๒๒-๑๒๕.

^{๒๒} อังสตตก ๒๓/๖๓/๑๒๒.

^{๒๓} พระครูอดุลยสิลกิตต์ (ประพัฒน์ จานวุฑโฒ), “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความนิยมมหาชาติเวสสันดรชาดกในล้านนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๙.

หากวิเคราะห์แล้ว ความรักที่มีความโดดเด่นที่สุดในเรื่องมหาเวสสันดรชาดกจะเป็นความรักระหว่างครอบครัว (เคหสิตเปรม) แต่ความรักในลักษณะนี้ยังไม่ใช่ความรักที่นำไปสู่ความหลุดพ้น เพราะเป็นความรักที่ก่อให้เกิดความทุกข์ ความโศกเศร้าเสียใจ เมื่อต้องเผชิญกับความพลัดพรัดจากสิ่งอันเป็นที่รัก ซึ่งเป็นสิ่งที่คนทั้งโลกพึงประสบเช่นเดียวกันหมด ทั้งตอนที่พระนางมัทรีกลับมาจากป่า และไม่พบลูกทั้งสองคือกัญหาขาลี ดังตัวอย่างมหาชาติล้านนาฉบับสร้อยสังกรกัณฑ์มัทรีว่าดังนี้^{๒๔}

จากเนื้อหาดังกล่าว ผู้ประพันธ์ได้พยายามจัดให้ตัวละครคือพระนางมัทรีเป็นสื่อที่แฝงไปด้วยความโศกเศร้า โดยเนื้อเรื่องได้กล่าวถึง ตอนที่พระนางมัทรีพยายามซักถามเกี่ยวกับเรื่องบุตรและธิดาที่หายไปแต่ก็ไม่ได้รับคำตอบจากพระเวสสันดร พระนางจึงคร่ำครวญเปรียบเทียบความทุกข์ของพระนางว่า เปรียบเสมือนปinyaเล่มใหญ่ทับถมไว้ที่กลางอก หรือเหมือนกับฟ้ากับดินมาทับถมหัวอกพระนาง ซึ่งผู้ประพันธ์ได้ใช้สาธกโวหาร การอุปมา อุปไมย เพื่อให้ผู้ฟังได้เข้าใจง่ายและมีจิตสำนึกถึงความรับผิดชอบต่อน้ำทิบเทาของตนเอง

และดังตัวอย่างมหาชาติล้านนาฉบับสร้อยสังกรกัณฑ์มัทรีว่าดังนี้

“อิติ มหุที วราโรหา ราชบุตตี ส่วนนางมัทรีศรีแก่นไ้ ร้องรำไห่ผอเล้งหากับพันสองบุตดาพี่น้อง ในแห่งห้องอาศรม นางยอพนมนบพระบาท มรณาดติงตายดั้นสะสายยะยัน ดาคุ้มปั้นเป็นฝ้ายามนั้นในพระสรีสายสั้น ใจเจ้าปั่นป่วนมา พระราชาผ่านแล้ว หันน้องแก้วท้าวท่งยืน โสกาวัน วูโหม้ ทำวอดบได้แต่อันเป็นสรณณ์ ยินผารมภ์เดือดร้อนทุกข์ซึ่งซ้อนโศกา ควรกรุณามีมาก อดลำบากเหลือใจ เพราะว่าอาลัยบ่แล้ว หันน้องแก้วท้าวมรณา ชลเนตรน้ำตาตกชะชู เจ้าก็ผุดลุกไปยกหัวนางพระยา ขึ้นมาพาตไ้เหือดตัก ให้รำรักเมียมิ่ง คิดทุกสิ่งถนอมใจ ว่าโอยหนอมมัทรีภูนี้นา รอยว่าตายเสียแท้แลหนอ ว่าอันแล้ว เจ้าก็คณิงใจว่า มัทรีภูนี้นา ตายแท้ฤว่าไปตายเป็นฉันท พระจอมใจแก่นไ้ ก็เอามือวางไว้เหนืออก นางพระยาก็ยังดูอ่อน มะมุ่นต้องมือตน ก็ถือเอาน้ำต้นคณชี มาผะผายลูบที่หน้า เมียกำพร้ามิ่งชายา พระราชาแก่นไ้ มาอยู่ป่าไม้ได้เจ็ดเดือน หนีจากเรือนมาบวช สร้างผนวชเป็นชี บ่หอนถูกตัวนางมัทรีสักเทื่อ ในเมื่อมีความโศกทุกข์ ร้อนลูกไหม้เดือดเรณ แม่นรู้วาทนเป็นนักบวช สร้างผนวชภาวนาที่ตาเจ้าทั้งสอง ปมหนองไปด้วยน้ำ ก็ยอยยกกล้าหัวพิมพา ขึ้นพาตไ้เหือดตัก เจ้ายืนรักบ่แล้ว เหตุว่าหันน้องแก้วสยบตาย พระโณมฉายแก่นเหง้า นั่งเฝ้าดูใจเมีย จึงกล่าววว่า มัทรีเฮยเจ้าพี่ ทัดที่นี้ บ่ใช่เป็นที่ควรนางมาตาย เท้าสองเรดาตายแก่นไ้ ดังถามาตายละพีไปนี้ชา ผิว่านางเมื่อตายในนครหลวงใหญ่กว้าง กรียาอันจักสร้างส่งสักการ ทั้งบิรวารเชื้อชาติ ทั้งขัดติยะราชวงศา ทั้งหมู่เสนาคับคั่ง ไพร่ฟ้าหลังถมถอง ชาวเมืองทั้งสองจักไหวหวั่น สนั่นก้องโกลาหลผุ่คนมานาหลายหลาก พร้อมกันมาเลิกชากส่งสักการ ดาเครื่องบริจาคนาทอด อุทิศสรวอดนางเมือง เสียงนันทเนื่องเกิดก้อง ผุ่พี

^{๒๔} พระมหาสมชาติ นนทมมิโก, “ศึกษาการเทศน์มหาชาติในล้านนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๙.

น้องหมู่อาวอา ญาติกาแห่งเจ้า ก็จักมานั่งเฝ้าเป็นบริวาร ทุกประการແหน່ บ่ใช้ว่าจักละคราบแม่
หมองตาย แลนา”^{๒๕}

จากเนื้อธรรมดังกล่าวเป็นตอนที่พระนางมัทรีเที่ยวตามหาลูกทั้งสองทั้งราตรีจนกลับมา
สลบที่อาศรมพระเวสสันดร ทำให้พระองค์ตกพระทัยเป็นอย่างยิ่ง จึงได้เรียกขวัญพระนางมัทรี

“พระมหาสัตว์เจ้า แสนโคกเศร้ากังวล บ่อาจจักทรงตนอยู่ได้ ก็ร้องรำให้เรียกขวัญ
ลูกขึ้นมาเทอะยอดบุญหมั้นเสยเมียมิ่ง ลูกขึ้นมาเทอะเมียรักยิ่งเสมอตา สามสิบสองขวัญนางอย่าไปล่า
ดงหนาเถื่อนถ้อง ขวัญน้องอย่าไปล่าดงป่าพนาลัย ขวัญนางอย่าไปล่าดงไกลเหวหาดห้วย ที่น้ำไหล
หลังช่วยด่านผาชัน สามสิบสองขวัญนางอย่าไปอยู่ป่าไม้จวงจันทน์ ที่ดอยดงต้นหนาหีบแค้น ขวัญ
นางอย่าไปคัดคังแค้นเมามัว บัดนี้กูพี่ผู้เป็นผัว ก็มาก้มหัวเรียกร้อง สามสิบสองขวัญมัทรีนางจูง
รีบคืนมา ว่าลูกขึ้นมาเทอะ ยอดสินหาเสยเทียมท้าว เป็นที่เหนาะหนองน้ำขึ้นเซยใจ ลูกขึ้นมาเทอะ
แม่ศรีนงว้ยหนุ่มหน้า ฐานะที่บ่ใช่เป็นที่เจ้าเมืองมรณ ลูกมาเทอะแม่มัทรีผิวนอนพี่เสย แม่คอกลม
ตกปล้อง เต็มว่านางแม่บ่หยอ้งก็หากดูงาม ทัดที่นี้เป็นกลางดงรามป่าไม้ บ่ใช่เป็นที่แก้วแก่นไต้แม่ควร
ดีตาย มีแต่สองราดาอยู่กลางเถื่อน จักมีไผมาเป็นเพื่อนเพิงเพา จักมีไผมาช่วยกูพี่เอนางอาบน้ำ
ไผจักมาช่วย คำสระสร้ง ไผจักมาหวิมแม่หมวดเป็นเกล้า ไผจักมาเป็นเพื่อนเฝ้าแม่จอมศรี โอยหนอ
นางมาละทั้งเสียมคันรีและกระเช้า มาละทั้งไม้เท้าและหนังสือ มาละทั้งผ้าเปลือกไม้เจือเลื่อนลาวด
มาละทั้งสลาด และคันยู นางบ่อันดูกูพี่สักหยาด ดังถ่านางมาขาดใจตาย ลูกมาเทอะแม่โฉมฉายเสย
สร้อยฟ้า”^{๒๖}

ลูกมาเทอะเมียกำพร้าคั่นเทียมองค์ ทัดที่นี้เป็นกลางดอยดงเถื่อนถ้ำ ถิกย่านน้ำแก่ทราย
ธาร ลูกมาเทอะแม่ศรีนงคราญใจกว้าง ลูกขึ้นมาเป็นเพื่อนกูพี่อยู่สร้างภาวนาธรรม แต่เทอะ

ดูราราชมัทรีศรีจอมนาฏ เป็นเมียรักราชเทียมใจ ส่วนพระยาสุชัยตนพ่อคิดใจ
ต่อสินหา รำเพิงเถิงราพีน้อง อันเป็นเพื่อนพ้องวงศา มาอาราธนาเอากูพี่เมื่อเป็นเจ้าที่ผืนธร เมื่อ เสวย
นครหลวงใหญ่กว้าง ขวนไพร่ฟ้าสร้างเมืองมูลคุณกูพี่ได้เป็นขุนเสวยราช เสด็จขึ้นประสาธนิเวสน เสวย
เมืองตนอย่างเก่า คันพี่ได้หันหน้าเจ้าหากินผลาญ หล้าง ขึ้นบานพ้อย โศก กูพี่ก็เที่ยงจักให้
วะโหวกหานาง ชะแล โอโห วต ทุกข์ โอยหนอ ทุกข์กูบ่ใช่หน้อย คะค้อยอยู่ตนเดียว ผุ่งคนเทียมมีมาก
พร้อมทุกปากถามหา เพราะว่ากูพี่มาเสียนางงามหาไหนบ่ได้ กูพี่จักก้มหน้าให้ว่านางตาย นางตาย
นางตาย ว่าอันเพิงมีชะแล”^{๒๗}

^{๒๕} พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ฟู อุตตสิโว), *มหาชาติภาคพายัพ ฉบับสร้อยสังกร*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (สำนักพิมพ์มรดกล้านนา, ๒๕๕๑), หน้า ๒๘๘.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙๔.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙๖.

ข้อความข้างต้นนี้นับว่าเป็นหัวใจสำคัญของมหาชาติ กัณฑ์มัทรี ในรสความโศกเศร้า ซึ่งได้กล่าวถึงการเชิญพระขวัญพระนางมัทรีให้กลับคืนมา แสดงให้เห็นถึงความรักความผูกพันของพระเวสสันดร ที่มีต่อพระนางมัทรีอย่างแนบแน่น ในประเด็นนี้ได้ปลูกฝังความนิยมความเชื่อเรื่องการเรียกขวัญคือสิ่งที่ประจำอยู่ในร่างกายมนุษย์ มี ๓๒ อย่าง ถึงแม้ผู้ประพันธ์ได้แทรกคำพูดและบรรยายความเศร้าออกมาได้เกินความจริง และดูเหมือนจะขัดกับจริยธรรมของนักบวชเช่นพระเวสสันดร แต่ผู้วิจัยมองว่าเป็นความฉลาดของนักประพันธ์ล้านนาที่สรรหาคำพูดเพื่อเรียกความเศร้าใจจากผู้ฟังได้เป็นอย่างดี ทำให้ผู้ฟังประทับใจในรสของวรรณกรรมมหาชาติเวสสันดรชาดก ดึงดูดความสนใจในการฟังเทศน์ และได้เรียนรู้เนื้อธรรม และตื่นตัวในการนำธรรมะ ไปปฏิบัติตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา

อย่างไรก็ตามในมหาชาติเวสสันดรชาดกกัณฑ์มัทรี ไม่ได้จบเพียงเท่านี้ แต่จบลงด้วยคติธรรมที่สูงยิ่ง คือความรักของพระนางมัทรีที่มีต่อมวลมนุษยชาติ แบบอย่างสตรีที่มีความเมตตาอัปมัญญา เมื่อพระเวสสันดรได้เล่าความเป็นจริงว่าได้กระทำปิยบุตรทาน พระนางก็มีจิตตั้งมั่นเป็นศรัทธา อนุโมทนาในกุศลที่ทำได้ยากยิ่ง เพื่อพระโพธิญาณ เพื่อมนุษยชาติ ดังตัวอย่างมหาชาติล้านนาฉบับสร้อยสังกรกัณฑ์มัทรีว่าดังนี้

“อนุโมทามิ เต เทว ปุตตเก ทานมุตตมံ ทตฺวา จิตฺตํ ปสาเทหิ ภิชฺชโย ทานํ ตโต ภวํ ดังนี้ เทวะ ข้าแต่มหाराชเจ้า ข้าอนุโมทนาสาธุการ ซึ่งอุตตม ทานแห่งเจ้า อันประสาทหือลูกเป็นทาน ส่วนว่าคนผู้มีความตระหนี่ ชี้ขึ้นมาครอบงำไว้นั้นเล่า บ่อาจจักหือลูกเต้าเป็นทาน ได้แท้ดีหลี”^{๒๘}

หากเทียบกับในพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ ขุททกนิกาย ชาดก ภาค ๒ กัณฑ์มัทรี “ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันขออนุโมทนา ปุตตทานอันสูงส่งของพระองค์ ขอพระองค์พระราชทานปุตตทานอันสูงส่งแล้ว ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสเถิด ขอพระองค์จงทรงบำเพ็ญทานให้ยิ่งๆขึ้นไปเถิด ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่แห่งชน ในหมู่มนุษย์ผู้เป็นคนตระหนี่ พระองค์ผู้ผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่พิ ได้ทรงบำเพ็ญทานแก่พราหมณ์แล้ว แผ่นดินก็บังลือลั่นแก่พระองค์ กิตติศัพท์ของพระองค์บังลือไปถึงสวรรค์ชั้นไตรทิพย์ สายฟ้าก็แลบแปลบปลาบอยู่โดยรอบ ดังสะท้อนปานประหนึ่งว่าภูเขาจะถล่มทลาย เทพเจ้าทั้ง ๒ หม่อมผู้สิงสถิตอยู่ ณ ภูเขานารทะ ต่างถวายอนุโมทนาแด่พระเวสสันดรนั้นว่า พระอินทร์ พระพรหม ท้าวประชาบดี พระโสม ยมยักษ์ ท้าวเวสสุวรรณมหाराช และเทพเจ้าเหล่าสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พร้อมทั้งพระอินทร์ทุกถ้วนหน้า ต่างก็ถวายอนุโมทนา พระนางมัทรีราชบุตรีผู้ทรงรูปโฉมงดงาม ผู้มีพระยศ ก็ทรงอนุโมทนาปุตตทาน อันสูงสุดของพระเวสสันดรแล้วด้วยประการฉะนี้แล”^{๒๙}

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงแบบอย่างของนักบุญหญิงผู้สร้างบารมีธรรม เพราะหากพิจารณาแล้วการสร้างปิยบุตรทาน นั้นยากยิ่งสำหรับผู้ที่เป็นแม่จะทำได้ แต่เมื่อพระเวสสันดร

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๐.

^{๒๙} ขุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๘/๒๒๖๒/๕๓๓.

กล่าวว่าวัตถุประสงค์เพื่อให้พระองค์เสด็จสู่พระสัมมาสัมโพธิญาณ พระนางจึงคลายความโศกเศร้า และอนุโมทนาบุญ เป็นการแสดงให้เห็นถึงความรักที่พระนางมีต่อมวลมนุษยชาติ และแสดงให้เห็นถึงคุณค่าของความรักที่แท้จริง ซึ่งเป็นความรักความยินดีที่เกิดจากความบริสุทธิ์ใจ ความพอใจที่มีสติ ประกอบอย่างมีเหตุผลถูกต้องตามหลักศีลธรรมความเสียสละส่วนตนเพื่อส่วนรวมอย่างแท้จริง ในข้อความนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงคู่รักตัวอย่าง คือพระนางมัทรีและพระเวสสันดรที่คอยสนับสนุนกันในการประกอบความดี และอนุโมทนาในบุญเมื่ออีกฝ่ายทำความดี ซึ่งถือว่าเป็นคู่บุญคู่บารมีกันอย่างแท้จริง

เมื่อธรรมมหาชาติ นั้นสอนให้รู้สภาวะธรรมของชีวิตว่าชีวิตคนเรานั้นย่อมประสบกับสภาวะต่างๆที่เกิดขึ้น บางครั้งก็สุขสมหวัง บางครั้งก็ทุกข์ผิดหวังทุกข์ระทมขมขื่น บางครั้งก็ร่ำรวยเงินทองมีศลาบรรดาศักดิ์บางครั้งก็ไม่เหลืออะไร แสดงให้เห็นถึงความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของชีวิต และวิฎฐสงสาร เพราะทุกคนที่ยังเวียนว่ายตายเกิดอยู่นั้น ยังถูกบ่วงแห่งตัณหาผูกมัดไว้ ซึ่งเป็นการสอนโดยแสดงเอาชีวิตทั้งหมดของตัวละคร มีพระเวสสันดรพระนางมัทรี และลูกๆ เป็นตัวอย่างให้แก่ผู้ฟังได้เกิดความคิดและคติธรรมนำไปปรับใช้ในชีวิต

๒. ความสามัคคี และความเสียสละ ซึ่งเป็นคติธรรมสำหรับสังคม

ดังที่ทราบแล้วว่า การจัดการเทศน์มหาชาติ หรือการจัดธรรมหลวงแบบล้านนานั้น ต้องใช้เวลา และความร่วมมือกันของผู้คนในสังคม ไม่ว่าจะเป็นวัด พระเณร ศรัทธาชาวบ้าน และหน่วยงานอื่นๆที่เกี่ยวข้อง ซึ่งงานจะสำเร็จไม่ได้เลยหากทุกฝ่ายไม่สามัคคีกัน การจัดงานในแต่ละปีนอกจากเป็นการสืบสานประเพณีแล้วยังแสดงให้เห็นถึงความสามัคคีกันภายในชุมชน ซึ่งหลักความสามัคคีนี้นั้นจัดอยู่ในสังคหวัตถุ ๔ ซึ่งเป็นธรรมที่ทำให้คนในสังคมสามัคคีกัน อันมี ๑. ทาน การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน ในการจัดพิธีตั้งธรรมหลวงหากทุกฝ่ายไม่ว่าเป็นพระเณร ศรัทธาชาวบ้าน เสียสละทรัพย์บางท่านอาจหาวัตถุสิบหรือตันไม้ไปไม้และอุปกรณ์ต่างๆหรือวัตถุปัจจัย แรงกาย แรงใจ ในการช่วยจัดงาน งานก็จะดำเนินไปได้ดีราบรื่นด้วยดี ๒. ปิยวาจา การพูดจาต่อกันอย่างไพเราะ อ่อนหวาน แน่ใจว่าการจัดงานใหญ่ต้องมีการประชุมปรึกษาหารือกัน หากทุกฝ่ายพูดจาด้วยถ้อยคำที่ดี ไม่ใส่อารมณ์ และเห็น ก่ประโยชน์ส่วนรวมไม่เอาความความถูกต้องของตนเองเป็นหลัก ทุกคนที่ร่วมงานกันก็จะรู้สึกดีและทำงานด้วยกันอย่างมีความสุขไม่ทะเลาะกัน ๓. อัตถจริยา การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ทำดีเพื่อสังคม แน่ใจว่าผู้ที่มาช่วยงานวัด หรือจัดงานตั้งธรรมหลวงทุกฝ่ายมีจิตอาสา และมีเจตนาที่ดีต่างกัน มีจิตใจที่เบิกบาน ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นกุศลที่เกิดขึ้นกับตนเองอย่างไม่รู้ตัว ๔. สมานตตา การรู้จักวางตนให้ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกาลเทศะ กล่าวคือปฏิบัติตนเองตามหน้าที่ตามฐานะ เช่น พระ ขวาวาส อาจารย์ ลูกศิษย์ ผู้บังคับบัญชา ผู้ใต้บังคับบัญชาก็มีหน้าที่ที่แตกต่างกันไป แต่ทุกคนมีใจเสมอกัน ไม่มีการยกตนข่มผู้อื่น หรือดูหมิ่นดูถูกใครเลย และเข้าใจผู้อื่นด้วยความจริงใจ มีความเป็นมิตร มีตนเสมอจริงๆ ไม่มีสูงต่ำในใจ อย่างนั้นก็จะทำให้การร่วมงานกันเกิดความสุข

ส่วนในเรื่องของความเสียสละนั้น มีคำพังเพยสุภาษิตไทยกล่าวว่า คนชั่วก็มี คนดีก็มาก คนที่หายากคือคนเสียสละ การเสียสละคือการแบ่งปันเฉลี่ยความสุขที่พึงมีให้แก่กันและกัน ขจัดความมัจฉริยะคือความตระหนี่เหนียวแน่น เป็นพื้นฐานของการมีธรรมะข้ออื่นๆ ถ้าหากคนเราขาดการเสียสละแบ่งปันให้แก่กันและกัน ความสุขในครอบครัวในสังคมคงเกิดขึ้นไม่ได้ ในมหาชาติเวสสันดรชาดกเน้นเรื่องการให้การแบ่งปันเป็นจุดสำคัญ ดังนั้นจึงมีหลายตอนที่ปรากฏถึงเรื่องการเสียสละการให้ทาน ซึ่งในมหาชาติแสดงให้เห็นการให้ทานของพระเวสสันดรเป็นสองอย่างคือ ๑.การให้ทานแบบธรรมดาสามัญของคนทั่วไป ๒.การให้ทานแบบพระโพธิสัตว์ การให้ทานแบบธรรมดานั้นพระเวสสันดรท่านได้กล่าวสอนพระนางมัทรีว่า “นางจงให้ทานแก่ผู้มีศีล เพราะที่พึงของสัตว์โลกที่ยังไม่พ้นจากโอฆวัฏฏะสงสารจะเหมือนดังทานนั้นย่อมไม่มี”^{๓๐} แต่การให้ทานหรือการเสียสละอันยิ่งใหญ่ นั้น เป็นการให้ทานที่คนธรรมดาสามัญยากที่จะทำได้จะมีแต่พระโพธิสัตว์ที่ทำได้ เพราะเหลือวิสัยของคนทั่วไป แต่พระโพธิสัตว์ท่านมีจุดหมายอยู่ที่การสำเร็จพระโพธิญาณซึ่งจะต้องผ่านการให้อย่างอุกฤษฏ์ เช่นให้เลือด เนื้อ หัวใจ หรือสละบุตรและภรรยาเป็นทานเท่านั้นจึงจะสำเร็จ พระโพธิสัตว์นั้นท่านบำเพ็ญบุญบารมีถ้าจะให้ได้ดีตรัสรู้เป็นพระสัมพันธัญญ์นั้นต้องผ่านการได้บริจาคมหาบริจาค คือการบริจาคอันยิ่งใหญ่ ๕ ประการคือ ๑. ธนบริจาคจะ บริจาคทรัพย์ ๒. บุตดาบริจาคจะ บริจาคบุตร ๓. ภริยาบริจาคจะ บริจาคภรรยา ๔. อังคะบริจาคจะ บริจาคอวัยวะ ๕. ชีวิตบริจาคจะ บริจาคชีวิต^{๓๑}

ในมหาเวสสันดรชาดกได้กล่าวถึงเรื่องการให้ทานอันยิ่งใหญ่ซึ่งพระเวสสันดรทรงรำพึงว่าเป็นประเพณีของพระโพธิสัตว์ที่ต้องให้ทานสิ่งเหล่านี้ ถ้าหากไม่ให้ทานก็ไม่สำเร็จพระโพธิญาณ ดังนั้นพระเวสสันดร ท่านจึงถ่ายทอดความคิดนี้แก่พระนางมัทรี ให้พระนางทำใจชื่นชมยินดีอนุโมทนาเมื่อคราวที่พระองค์บริจาค๒กุมารแก่พราหมณ์ชุก ดังตัวอย่างมหาชาติเวสสันดรฉบับสร้อยสังกรกัณฑ์มัทรี ดังนี้

“ปุตเต ปสุณจ ธณญญจ อญญุ ฆเร ธนํ ทชชา สปปุริโส ทานํ ทิสวา ยาจกมาคเต ดังนี้ เป็นต้น ดูราชาชมัทรี อันว่าสัปปุริสเจ้าตนดีมีผยา คั่นหันยajakเข้ามาสู่ ในที่อยู่ถามขอ ก็เพิงยกยอหื้อด้วยง่าย จกจ่ายหื้อเป็นทาน ทั้งเข้าสารและเข้าเปลือก ทั้งขึ้นเลือดไขมัน ทั้งเงินคำข้างม้า ทั้งหมู่ช้างยิงชาย ควรขงขวยหื้อด้วยง่าย จกจ่ายหื้อเป็นทาน นางจูงมโใจบานคิดถูก ด้วยอันกุฬีหื้อลูกเป็นทานนี้ เทอะ”^{๓๒}

^{๓๐} มหาชาติเวสสันดรชาดก ฉบับสร้อยสังกร กัณฑ์หิมพานต์, หน้า ๖๑.

^{๓๑} อรรถกถาปปัญจสูทนี ม.ม.อ. ๓๒๑.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๐.

จากข้อความดังกล่าวชี้ให้เห็นถึง การรู้จักการบำเพ็ญบุญ บริจาคทาน สละความเห็นแก่ตัว สละทรัพย์เพื่อสาธารณประโยชน์ และเพื่อประโยชน์สูงสุดของมวลมนุษยชาติ และสอนให้คนรู้จักทำความดี ประกอบกรรมดี เพื่อเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน

๓. ความเอาใจใส่ ซึ่งเป็นคติธรรมสำหรับสิ่งแวดล้อม

จากเนื้อความในมหาชาติกัณฑ์มัทรี มีการบรรยายถึงธรรมชาติ พืชพันธุ์ไม้ชนิดต่างๆ ทั้งไม้ดอก ไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชผัก ผลไม้มากมาย นับว่าเป็นคุณค่าที่ผู้ฟังจะได้เรียนรู้เกี่ยวกับพฤกษศาสตร์ และ พันธุ์ไม้นานาชนิด และพืชสมุนไพรด้วย และทำให้เรียนรู้จากวรรณกรรมได้ในสมัยอดีตนั้น สังคมล้านนามีระบบนิเวศทางธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วย

ในประเพณีตั้งธรรมหลวงแบบล้านนานั้นมีการประดับตกแต่งจัดเตรียมสถานที่ด้วย ต้นไม้ ดอกไม้ ธงกระดาษ และอื่นๆอีกมากมาย ซึ่งการประดับตกแต่งเหล่านี้ ทำขึ้นเพื่อสร้างบรรยากาศให้เหมือนกับในเนื้อเรื่องของพระเวสสันดรให้มากที่สุด และบางแห่งยังมีการจำลองเขาวงกตซึ่งเป็นสถานที่บำเพ็ญภาวนาของกษัตริย์ ทั้ง ๔ พระองค์ด้วย โดยวัสดุที่ใช้ในการจัดพิธีนั้น ส่วนมากนำมาจากธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่นล้านนา ซึ่งชาวล้านนานิยมปลูกไว้ในครัวเรือน และปลูกไว้เป็นพืชผักสวนครัว แสดงให้เห็นถึงสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ของชาวล้านนานั้นมีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญมากมาย

จากเนื้อความในมหาชาติกัณฑ์มัทรี พระเวสสันดร พระนางมัทรี กัญหาและชาลี เป็นแบบอย่างของผู้รักษาศีลด้วยการออกผนวชบำเพ็ญภาวนาอยู่ในป่าหิมพานต์ ไม่เบียดเบียนสัตว์ น้อยใหญ่มีความเป็นอยู่อย่าง สมณะ เสวยแต่ห่มันและผลไม้เป็นอาหาร สรรพสัตว์ทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์จึงมีความสุขเพราะพระเมตตาของพระเวสสันดรกษัตริย์ทั้ง ๔ นับเป็นแบบอย่างที่ดีต่อสังคมล้านนาที่สามารถปฏิบัติและพัฒนาสังคมให้มีความเจริญงอกงาม และรักษารัชมชาติโดยการไม่เบียดเบียนได้

นอกจากนี้ ผู้ฟังสามารถได้แง่คิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ และความใส่ใจธรรมชาติ ความเมตตาต่อสรรพสัตว์ ซึ่งเป็นอุปนิสัยของพระนางมัทรีที่ปรากฏอยู่ในเนื้อธรรมมหาชาติล้านนา ฉบับสร้อยสังกรกัณฑ์มัทรีตัวอย่างต่อไปนี้

“ดูราเจ้าพระยาเนื้อทั้งหลาย ขอบขอยอมือผายไล่เกล้า ไหว้วันบเจ้าทั้งสาม อันมีตัวงาม แง่ใหญ่ ผ้าแฝงไฟในดวง จูงอินตูลางหน่อหน้า น้องสุเจ้าซื่อมัทรี เจ้ามีแรงยิ่งกว่า ช้างในป่าหิมพานต์ รมเมน ด้วยคลองธรรมถ้วนถี่ เจ้าจงเป็นพี่แห่งตัวนางข้าขอทางยะจ่อง จูงปล่อยน้องแม่ยิงเดี่ยว เพื่อจักเที่ยวไปสู่ ในแก้วกุสาลา อหิ เหว อันว่าตัวข้านี้ชื่อว่ามัทรี เป็นภริยาดีแฝงพระบาท แห่งอัครราชภูมินทร์ เจ้าแผ่นดินตนยศเยือก เจ้าช้างเผือกภูบาล ทรงทสพพลญาณสืบสิ่ง เป็นท้าวยิ่งชื่อเวสสันดร ชื่อขจรไปทั่วฟ้า ข้านี้ได้พำเริน ผัวมาทุกเมื่อ สร้างบุญเพื่อรักษาดังนางสีดางามแง่ ปฏิบัติแก่พระยาราม นั้นแล ข้าบรักอันใดกว่ารักลูก อันนี้ก็ถูกเหมือนกัน ใจติดพันไผ่ห้อย อยู่คู่ค้อยชวันยาม แม่นมิด

วามโศกเศร้า คั่นได้หันลูกเต้าและสามิกา ก็ระจับโคลคลาโศกเศร้า สู่เจ้าก็ดีเมื่อคา ตาวันคลาตกต่ำ เข้าสู่ค่ายมพอ ข้าขอหนทางเมื่อคเค้อย เพื่อหันหน้าลูกน้อยสองศรี คือชาลิ่งามขึ้นช้อยกับนาง หน่มกัณหา หัวมันลูกไม้้น้ำหลายหลากลูกไม้มากเจือจาน เป็นอาหารต่างเข้า ของลูกเต้าและผัวขวัญ ข้าจักแบ่งปันหื้อพอง เจ้าจูงยะ ช่องปันทาง ขออินคูนางหน่อไ้ จูงหลีกไ้หนทาง แต่เทอะ”^{๓๓}

จากข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงมิติไตรจิตที่พระนางมีต่อสรรพสัตว์ ทั้งคำพูด ปราศรัยที่สุภาพอ่อนโยน วาจาอันไพเราะซึ่งประกอบด้วยความกรุณา การแบ่งปันเอื้อเฟื้อแก่สรรพ สัตว์ และให้อาใจเขามาใส่ใจเรา เป็นต้น

ตอนที่พระเวสสันดรบำเพ็ญปุตตานามิให้พราหมณ์ชุก ดังตัวอย่างมหาชาดลำนนา ฉบับสร้อยสังกรกัณท์มีที่รวาดังนี้

“ลำดับธรรมเทศนา มาถึงมัทริกัณท์ถ้วนแก้ว อันพระพุทเจ้าหากเทศนามา ส่วนว่าผยา สัพพัญญุตญาณอันประเสริฐ อันพระโพธิสัตว์เจ้าตนล้ำเลิศ หากผาณา เอา ปิยปุเตสุ ในเมื่อพระ ยาเวสสันดรตระตนผ่านแล้ว อันประสาทหื้อลูกแก้วเป็นทาน แผ่นดินดาลอันหนา สังขยา ได้สองแสนสี่ หมื่นโยชนะคนนา อุณาเทตวา ก็ร้องก้องไห้หวั่น สนั่นทั่วท้องพารา โกลาหลเกิดก้อง แผ่นดินร้อง ดอยคราง トラบต่อเท้าถึงพรหมโลก โอโหสิ ก็เกิดมี ปฐวีไหวระวาด ด้วยอันท้าวหื้อลูกกราชเป็นทาน แก่ชุก พราหมณ์ผู้เฒ่า อันข่มเท้าเข้ามาขอ นั้นแล”^{๓๔}

จากข้อความดังกล่าวด้วยผลแห่งการถวายทานนี้ทำให้แผ่นดินทั้ง ๒ แสน ๔หมื่นโยชน์ จนถึงชั้นพรหมโลกเกิดอาการหวั่นไหวกึกก้อง วิเคราะห์ได้ว่า เพื่อเป็นการโน้มน้าวผู้ฟังให้สนใจใน อภินิหารต่างๆที่เกิดจากการทำความดี เพื่อสร้างแรงบันดาลใจในการทำความดีให้เกิดขึ้นต่อตนเอง และสังคมและทำความดียิ่งขึ้นไป และแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ ว่า ไม่ว่าเราจะทำความดีหรือไม่ดีก็มีผลไม่มากก็น้อยต่อสิ่งแวดล้อมรอบๆตัวเราทั้งสิ้น

๔.๒.๒.๒ ด้านวรรณศิลป์

การเทศน์มหาชาติแบบล้านนานั้น มีคุณค่า ด้านวรรณศิลป์ วรรณกรรมทางภาษา มี สำนวนและท่วงทำนองที่เป็นเอกลักษณ์ไม่เหมือนภาคอื่นๆในประเทศไทย ในจังหวัดเชียงใหม่ นั้น การเทศน์มหาชาติฉบับสร้อยสังกร พระนักเทศน์ ก็จะเทศน์เป็นภาษาเหนือ ทำนอง เชียงใหม่ ทำนอง หรือระบำที่ใช้เทศน์นั้นส่วนมากนิยม ระบำน้ำตกตาด และพรวัวไกวใบ นอกจากนี้ยังมีการเขียน มหาชาดลำนนาเป็นตัวเมือง(ตัวหนังสือพื้นเมือง) และอักษรธรรม หรือตัวธรรม(ตัวอักษรที่ใช้บันทึกพระ ธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า อักษรล้านนาหรือตัวเมืองนี้นิยมจาร (เขียน) ลงในใบลานมากที่สุด รองลงมาคือพับสา (หนังสือกระดาษสา) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวในพระพุทธศาสนา อีกอย่างหนึ่งสิ่ง

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๒.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๒.

ที่ให้คุณค่าด้านภาษาที่ละเอียดลึกซึ้งในการเขียนมหาชาดกล้านนาคือการที่ผู้แต่งใช้ภาษาบาลีในการเขียนเดินเรื่องผสมผสานกันอย่างกลมกลืนทำให้มีความคล้องจองกันด้านภาษานอกจากนี้ผู้แต่งยังใช้ภูมิปัญญาของตนเองสอดแทรกสภาพวิถีชีวิตของชาวล้านนาให้กลายเป็น ภาษาได้อย่างละเอียดซึ่งทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดอารมณ์ความรู้สึกเห็นภาพได้ชัดเจนยิ่งขึ้นซึ่งเป็นการถ่ายทอดสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นเข้าไปในวรรณกรรมผ่านทางภาษาได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ มหาชาติชาดกในกัณฑ์มัทรีนั้น มีคุณค่าทางวรรณกรรมมากมาย คือมีเกือบทั้ง ๙ รส คือมีทั้งรสรักยินดีพอใจ เช่นความรักที่พระนางมัทรีมีต่อกัณหาขาลี ความรักของพระเวสสันดรและพระนางมัทรี เป็นต้น รสโศกเศร้าสางสาร ซึ่งเป็นรสที่โดดเด่นที่สุดในกัณฑ์นี้ เพราะการพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักนั้น เป็นหนึ่งในความทุกข์ที่เกิดจากชั้นทั้ง ๕ อันได้แก่ การเกิด การแก่ การตาย การประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักและความผิดหวัง ซึ่งในพระพุทธศาสนาถือว่าความทุกข์เหล่านี้ เป็นสิ่งที่สิ่งมีชีวิตทั้งหลายต้องพบเจออย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ รสอุทสาหะกล่าวหาญบากบั่น ทั้งพระนางมัทรี ในด้านหน้าที่ของผู้เป็นมารดาคือการหาอาหารเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวไม่ให้อดอยากและลำบาก และความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวของพระเวสสันดรในการบำเพ็ญเพียรเพื่อพระโพธิญาณ เป็นต้น รสหวาดกลัว ที่จะสูญเสียลูกทั้งสองของพระนางมัทรีทำให้คิดไปต่างๆ นานา เกรงว่าลูกจะเป็นอันตราย หรือโดนสัตว์ร้ายคาบไป เป็นต้น รสตื่นตื่นอัศจรรย์ ทั้งตอนต้นเรื่องที่กล่าวมาถึงตอนที่พระเวสสันดรกัณหาขาลีให้ชุก ทำให้ แผ่นดินสองแสนสี่หมื่นโยชน์คนนาร้องก้องไหวหวั่น ตอนที่เทวดาปราศรัยกันแล้วให้เทวบุตรสามตนกลายเพศเป็นสัตว์สามตัว มีราชสีห์ เสือโคร่งและเสือเหลือง มาขวางทางกลับอาศรมนางมัทรีเพื่อถ่วงเวลาให้การทำปิยบุตรทานสำเร็จ อีกทั้งตอนที่พระนางมัทรีหาลูกไม้หวั่นในวันนั้น ก็หายาก เสียมนางก็หล่นลง ตาข้างขวาก็เขม่นอยู่ริๆ ต้นไม้ทั้งหลายที่เคยมีผลก็กลับไม่มีผล อันเกิดจากนิมิตของเทวดา เป็นต้น รสสงบหยุดนิ่ง เมื่อพระนางมัทรีได้ฟังความจริงจากพระเวสสันดรว่าได้ยกบุตรเป็นทาน ก็มีใจอนุโมทนายินดีกับความดีที่พระองค์กระทำ เป็นต้น ส่วน รสขบขันร่าเริง รส โกรธไม่พอใจและรสรังเกียจขะแยง ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าไม่ปรากฏในกัณฑ์มัทรี

๔.๒.๒.๓ ด้านวัฒนธรรมประเพณีล้านนา

ในเนื้อธรรมมหาชาติกัณฑ์มัทรี นั้นแฝงไปด้วยวัฒนธรรมประเพณีล้านนา ตัวอย่างเช่น เรื่องการมีปฏิสันถารการต้อนรับ เรื่องการเรียกขวัญ เรื่องการทำปราสาทสำหรับลากศพและการจุดดอกไม้ไฟเวลาอุปการกิจ เป็นต้น ซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้

๑. เรื่องการมีปฏิสันถารการต้อนรับ

คือคนโบราณล้านนา มีของรับแขกไว้ที่เต็นตลอดเวลา คือขันหมาก น้ำดื่ม (คนโท) สาด (เสื่อ) หมอน ขันเหมี้ยง(ใบชาหมักไข่ม) บุหรี่ ไว้คอยต้อนรับแขก และถือว่าผู้มาหามาเยี่ยมเป็นแขกแก้วที่ต้องเอาใจใส่ จะมีคำโบราณว่า “เหมี้ยงหมากขันจำ ข้าเจ้าดาไว้สู่แขกแก้ว” หรือ ม่วนใจ้อย่าง

แล้ว แหกแก้วมาเยือน” จึงทำให้แทบทุกบ้านจะมีร้านน้ำ ตักน้ำใส่หม้อพร้อมกับกระบวยไว้ที่ประตูบ้าน เพื่อคนผ่านไปมา จะได้ดื่มดับกระหาย เกิดความชุ่มชื่น หม้อน้ำสำหรับดื่มจะไม่ล้างขัดทางนอก ปลอ่ยให้ตะไคร่น้ำขึ้นเขียว หุ้มหม้อน้ำ เพราะจะช่วยให้น้ำเย็นอยู่เสมอ มีคติยึดถือว่า “ทานน้ำจะได้เป็นเศรษฐี ทานหมาก เหมี้ยงมูรีจะได้เป็นสละควย”

เรื่องการเรียกขวัญ

พิธีกรรมการเรียกขวัญนับว่าเป็นพิธีการหนึ่งที่เกิดมาจากการเทศมหาชาติล้านนากันต์มัทรี เพราะผู้ที่กล่าวคำเรียกขวัญต้องใช้เสียงเล็ก โดยอาจารย์วัดหรือคนที่เคยบวชเรียนมาก่อน และเคยเทศน์กันต์มัทรี โดยผู้ที่ทำพิธีจะกล่าวคำปัดเคราะห์ก่อน แล้วจึงเรียกเอาขวัญ คือเริ่มตั้งแต่วิญญานลูกมาปฏิสนธิในท้องแม่ซึ่ง จะมีการบรรยายถึงระยะเวลาในการตั้งครรภ์การคลอด และการเลี้ยงดูบุตรจนลูกของตนเองจนได้บวชเรียนเข้าสู่วัดเล่าเรียนศึกษาธรรมะเกิดเป็นบุญกุศลที่ยิ่งใหญ่สำหรับพ่อแม่ จะเห็นได้ว่าพิธีกรรมการเรียกขวัญนี้ยังเป็นการสอนให้คนทั่วไปรู้จักกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ

๒. เรื่องการทำปราสาทสำหรับลากศพและการจุดดอกไม้ไฟเวลาฌาปนกิจ

ดังตัวอย่างมหาชาติล้านนาฉบับสร้อยสังกรกัณฑ์มัทรีว่าดังนี้

“ดูรานางมัทรีศรีสะอาด ปองว่าสองราได้เสวยราชเมืองขวาง และมิ่งนางตายจากชีวิตพรากสันดาน ภูพิจักหื้อสร้างวิมานปราสาท งามวิลาศบรร แต่เรือนนอน เหนือแผ่นแทบทองแท่นปฐวิปล่องรูจิตลอดใส่ตงสอดขัดขวาง เจือแป้นวางลาดเลื่อน บ่หื้อขอล้ายเคลื่อนไป อันช่างไม้หากรจนา ตกแต่ง ทุกที่แห่งท่ากลางตีนเจือแป้นวางตงหิด งามประณีตสุวรรณ เสาขอมยันถ้อนถี่ คุงคามที่ตีนผ้งมัน เบงชะพาดผันขัดไขว่ ชายหลวงใส่มุงดี ต้องยองปลี และกาบจั่ว แต่งมูหน้าออกทุกพายทังชั้น หงายชายควบ รูปนาคควบหลังจอง ยอห้วยอง หลังภูบ เอาออกอุบหลังชายขุนคว่า หงายยายเถียวถอด เรียวรุดรอดถึงปลายประดับแดงคำลายก้านกาบ เหลื่อมมะมาบมณีวรรณ ชะบานใบขับแวนนิต จักหื้อช่างขีดลายลง ลายดอกดวงเกี้ยวกอด บี้ เบ้อ สอดบินตอม เสาขอมประดับด้วยแก้ว เรืองรามแล้วด้วยคำแดง พองพรายแสงด้วยโกฏฐามสะโรดรงสี ประดับมณีตั้งแต่ง ทังสี่แจ่งจตุรา รูปเทวียนถ้อยเถียบตีนจับเลียบประณมกร งามบวชชะแล้ม ลายช่างแต้มสัพพะอันมิทังรูปกิริแอนพื่อน รูปกนิรหยาดกลางหา รุปนางสาวใส่สร้อย ข่ายหิ้งห้อยประตู่โขง ผ้าพันพวงยาบย้อย แขนงข่ายสร้อยใบไร มีทังทุ่งชัยและช่อช่าง ยายแหลบ ช่างฉัตรคำ ขาวเขียวคำแดงต่าง หม่น เหลื่อมมายายตาม ลัวสองงามยัวะหยาด รูปนาคบัวบาสก์เกี้ยวตีนโรง เครือดอกดวงเกี้ยวกาย สิ่งหม่อม ม่าย หมาหมี ทังกิริและเถื่อนถ้ำ ครุฑนาคน้ำมังกร รูปม้าอัสตรดวองอาจ รูปช้างแก้วราชกุญชร งามยองอนเจ้าเงื่อน ใหญ่น้อยเฟื่อนพังพลาย รูปงัว ควายและอสุภราช รูปนกจากะพากแลหงสา รูปมิกาเทียวตีนข่าย รูปช้างน้ำกายวงงา รูปพยัคฆาตวองอาจ รูปเสือโคร่งหยาดยังยาย รูปกระต่ายกระแตกระรอก นกกระจอก นกกะลิง หัสติลิงค์และการวิก แหกเต้าปีกเขียวขจี รูปนางนีนและงูเขียว แมบ ลิ่นเกี้ยว

เครือหนา ทั้งปักซี ทิชา แบ้วบ่าง บี้ออกว่าง บินบน ดอกดวงสนเกี้ยวกอด บินดันสอดไปมา นกผทา และนกขุ้ม มีเป็นชุมเป็นหมู่ จับไม้อยู่เหนือคอน รูปกินรินรอนมาย่พอน ยายเหยียบหย่อนหากัน มีหลายพันธุ์หลายหลาก รูปนาคน้ำนาคี อัสส หัตถิ ช่างม้า หลายหลากหน้าเสื่อสิงห์ รูปแม่ยิง โฉมแฉล้ม ชายจูบแก้มเล่าโลมใจ รูปเมฆไหลดาดดาษ มะลิวัลย์วาดสมตัว ทั้งดอกบัวดอกพ้าน นิลูบลบานเชยชุ่ม ดอกแก้หนุ่มแก้กัน เครือวัลย์หวนระวาด ปราสาทแก้วเรียงราย มีเชิงชายงามแท้ น้ำแต่มีแต่เพริ่งพราว

คำแดงขาวหยกหว่าง แมงพู่สว่างชมละออง อเนกนงแสนสิ่งข้ายหึ่งแก้วทุกพาย

ตระบอมขว้าพื้จักใส่รูปม้าน้ำตัวลาย ตระบอมหงายพื้จักแก้วแว่น ดินแทนพื้นพื้จักใส่ลายวง ประตู่โขงพื้จักหื้อแต่มีรูปเทวดาถือดอกไม้ ประนมมือไหว้อยู่ชอนลอน ลางคนพื้จักหื้อแต่มีรูปทิวาธรรมามพันแพ่ง ลางคนพื้จักหื้อถือจามรแกว่งกวัดไกว ลางคนพื้จักหื้อถือฉัตรใบไโรหยาบย้อย ลางคนพื้จักหื้อถือช้ายสร้อยและหางยุง ฝ่ายหลังคามุงพื้จักหื้อแต่มีลายฟ้า ฝ่ายมุขหน้าพื้จักใส่ลายคำลายชะแฉงอ้อยถี้ ก้านกาบควี่บานใบ ยายย้อยไกวระยาบ เหลื่อมมะมาบส่องแสงสี มีทั้งพัดวิพัดพร้าว พัดขนยาวจามรี ดุยี่ง ได้ฟ้าชิง สะคราญ เพื่อส่งสักการน้องแก้วพื้ทุกตัวที่แจจจ ฝูงหมู่คนจักมา ม่วนเหล่น ชักเชือกเต้าหกรระโดง ฝูงคนโง่จักหื้อตีพาหฆ้อง เสียงตื้นตื้นด้วยสัพพะชัย สระไนจักหื้อสั่นสนั่นด้วย

เบงตรา จากับด้วยเสียงปี นันทุกที่อื้อทือ ลางคนพื้จักหื้อตบมือตาง แสง จักหื้อแต่งเครื่องเหล่นหลายประการ เป็นประมาณดังกล่าแล้ว พื้จักแต่งไฟม้าแก้วแล่นตามดิน พ่องก็พาบินเร็วแล่น บอกไฟข้างแล่นเสียงคราง บอกไฟรูปม้าตกทางเด่นต่ง บอกไฟรูปกวางปวงจับหลังช้าย บอกไฟรูปจ้าวผายเสียงส่ง บอกไฟรูปกระจงวังวนแหวด บอกไฟรูปแรดเด่นปาวเปิบ แล่นพะเผิบทวย กัน แล่นปลอมคว้น

หงะหงาด เป็นดังสายฟ้าฟากธรณี ฝูงผงธุลีพอมืดคลุ้มอากาศคลุ้มพายบน บอกไฟรูปคนก็ว่าจักแล่น บอกไฟรูปม้าก็จักหื้อแทนตามเสียงสัททะสำเนียงเกิดก้อง นันทั่วท้องสากล พายบนหนอากาศ จักหื้อช่างผู้ฉลาดแต่งไฟยิงหนได้พื้จักหื้อแต่งรูปสิงห์ไว้ถ้ำ ขึ้นขี่ม้ายาดยิบบน หนวักตกจักหื้อแต่งไฟโยนรูปช้าง แล่นขึ้นม้างกองฟอน หนเหนือจักหื้อแต่งรูปนางฟ้า ขึ้นขี่ม้าอัศดร หัวกึ่งอนน่องก็อ้า ดังว่าจักขึ้นฟ้าก็บ่หน แล่นขึ้นสะสนสะสาด ขึ้นเจาะโขงปราสาทแก้ว เจาะแล้วแล่นลงมา นางเทวดาพ้อยแล่นขึ้น เจาะแต่พื้นชั้นหงาย ลงลวดลายกาบจว่า ติดช่อฟ้าและป่านลม หนวันออกพื้จักแต่งไฟประหมมและไฟเข้าตอก ทั้งไฟดอกและไฟขวี รูปมอมพื้ตัวใหญ่ ไต่เชือกขึ้นจับโขง รูปไฟยนต์หงส์และนงยูงตัวมีปีก ขึ้นพอนพิกกันลง ลือทั่วโขงเมืองใหญ่ สท้านไควผืนธรณี เป็นที่เล่าโลมสงสาร ด้วยประการดังนี้แล้ว ไฟม้าแก้ว แยกเป็นเปลว คว้นไฟเขียวติดชะชะวาด น้ำแต่มีหยาดกองหลัว คว้นไฟมัวชะโชติ โสลดขึ้นกลางหาว ปานดังดาวอยู่ยงฟ้า ยามนั้นกูพื้จักหงนเหงียงหน้าเล้งดู ขึ้นพระพู้ตัก

พระร่วง เป็นคู่หลังไหลตาม เป็นไฟงามย้อยดอก ปานเข้าดอกเด่นผะผาย ไฟสงายดอกน้อยขวี
ดอกสร้อยแจจวน

ชะโปก ลนล่วนแตก ไฟม้างแก้วแยกเป็นเปลว ควันไฟเขียวติดข้อฟ้ามานค่าอำปาดัง
จักบินบน ดังลมกวิดกิว หมุนวนปั่นเค้า เป็นดั่งจักยกเอาหอปราสาทเจ้าแม่เมือนบน กระทำห้อยล ฉันทน์
แล้ว บ่แคล้วเป็นรัตโบราณ ส่งสักการนางพระยามาแต่ก่อนแลนา”

เนื้อหาดังกล่าว ได้กล่าวถึงพระเวสสันดรมีความคิดที่จะจัดงานพระราชทานเพลิงศพ
ของพระนางมัทรี ให้สมพระเกียรติ ช่างเลือกช่างที่มีความรู้เกี่ยวกับการทำปราสาทมาดำเนินการ คือมี
การจัดสถานที่ให้มีความยิ่งใหญ่อย่างการมีทั้งการประดับประดาปราสาทอย่างละเอียดปราณีตมีสีสัน
ด้วยรูปสัตว์ชนิดต่างๆเช่นเสือสิงห์นกหัสติลิงค์พญานาคตั้งแต่ท่านปราสาทจนถึงยอดปราสาท มีการ
จุดดอกไม้ไฟชนิดต่างๆ ที่มีแสง สี เสียง อันยิ่งใหญ่ตระการตา ทำให้ได้เรียนรู้ถึงศิลปะการทำปราสาท
ใส่ศพเจ้านาย พร้อมทั้งให้รู้ประเพณีการทำศพแต่โบราณ เพราะพูดแต่งมหาชาติล้านนาได้จำลองเอา
เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในพิธีกรรมการจัดทำปราสาทศพของชาวล้านนาในอดีตและยังเป็นประเพณี
ที่จัดทำกันอยู่ในยุคปัจจุบันสำหรับศพเจ้านายของล้านนาศพพระสงฆ์และผู้มีฐานะดีปกติจะจัดทำพิธี
ใหญ่โตมากปราสาทก็ทำกันอย่างสวยงามมักทำเป็นบุษบกที่มีทั้งหีบศพเป็นนกหัสติลิงค์ ช่วงนี้หัวเป็น
ช้างมิงวงงา หรือทำเป็นรูปเบญจารูปปราสาทจตุรมุขประดับประดาหีบศพด้วยดอกไม้ต่างๆ

จากตัวอย่างที่ผู้วิจัยสรุปมาเป็นหัวข้อต่าง ๆ นั้น จะเห็นได้ว่าธรรมชาติของพระพุทธรูปเจ้านั้นมี
แฝงอยู่ในเนื้อหาธรรมมหาชาติ ซึ่งมีคุณค่าทั้งต่อผู้ที่ฟังเทศน์ พระผู้เทศน์ และสังคมโดยรวม ซึ่งหาก
ผู้ใดได้รับเอาพระธรรมไปปฏิบัติ ผู้นั้นย่อมรับผลแห่งความดี ผู้ใดไม่ปฏิบัติผู้นั้นก็ไม่ได้ เพราะการทำดี
ย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว ความบริสุทธิ์ไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตัว คนอื่นทำให้บริสุทธิ์ไม่ได้

เนื้อหาในมหาชาติเป็นการชี้ให้เห็นถึงภัยของวิฆเนศวรที่มีกามาราคะ โทสะ โมหะ
และมีขรา พยาธิมรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขโทมนัส อุปายาส เพลาน ที่จะต้องเสียสละให้ทาน รักษาศีล
ฟังธรรม ถวายนานา เป็นปัจจัยให้ถึงพระนิพพาน เป็นที่สุดแห่งกองทุกข์ นับว่าผู้แต่งมีความสามารถ
ที่จะแทรกความรู้ระดับปรมัตถธรรมเพื่อปลูกฝังไว้ในจิตของผู้ฟังเทศน์มหาชาติ ด้วยเหตุนี้ การเทศน์
มหาชาติจึงเป็นที่นิยมโดยทั่วไป เพราะได้ธรรมรส คติธรรม และปฏิบัติเครื่องดำเนินชีวิต

มหาชาติล้านนามีความสัมพันธ์กับประชาชนชาวล้านนาไม่น้อยในชีวิตประจำวัน
การกล่าวถึงตัวละครต่างๆในมหาชาติเป็นไปในรูปคำเปรียบเทียบ เช่นใจดีเหมือนพระยา เวสสันดร
ใช้กล่าวถึงคนใจดีหรือใจกว้าง ปุ่มหลามเหมือนพราหมณ์เต่า ใช้กล่าวถึงคนที่ตะกละตะกลามกิน
จนพุงยื่น คำว่าปุ่มแปลว่าพุง หลามแปลว่าใหญ่ทะอะทะจนห้อยย้อย ขี้กละเหมือนปูพราหมณ์ คำว่า
ขี้กละ แปลว่าตะกละ และขี้โลกเหมือนปูพราหมณ์ เป็นต้น ผู้รจนาธรรมมหาชาติใช้กุศโลบายที่แยบ
ยลให้ภาพตัวละครที่ชัดเจนเพื่อเป็นการสอนคนในสังคม พระเวสสันดรเป็นภาพของคนที่ทำความดี
ความงาม ตลอดจนถึงการมีจิตใจที่กว้างขวาง เพื่อแผ่ถึงคนยากจน คนที่เดือดร้อน นึกถึงประโยชน์

ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน คนในสังคมหากทำได้ครึ่งหนึ่งของพระเวสสันดร โลกก็คงจะสงบสุข สังคมช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ส่วนชุมชนนั้น ผู้รจนาสรางให้เห็นเป็นตัวละครที่เห็นแก่ได้ เห็นแก่กินอะไรที่ไม่ดีไม่งาม ดูชุมชนเป็นตัวอย่าง เป็นต้น

ในมหาชาติล้านนานั้นยังมีหลักธรรมที่สำคัญอื่นๆอีกเช่นพรหมวิหาร ๔ อิทธิบาท ๔ ฆราวาสธรรม ๔ ราชสังคหวัตถุ ๔ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ หลักธรรมนิยาม สติสัมปชัญญะและหลักแห่งกรรม หลักจริยธรรมเหล่านี้ผู้แต่งได้ประยุกต์ให้เข้ากับเนื้อหาทำได้อย่างผสมกลมกลืนโดยอาศัยทำนองเป็นสื่อการสอนทางพระพุทธศาสนานับว่าเป็นการใช้ภูมิปัญญาที่มีความสร้างสรรค์ทำให้เกิดองค์ความรู้ที่มีความหลากหลายทั้งในอรรถรส คติธรรมที่มีคุณค่าและที่สำคัญยังคงรักษาเอกลักษณ์ประเพณีวัฒนธรรมอันดีงามของชาวล้านนาไว้ได้อย่างสมบูรณ์

คำสอนในมหาเวสสันดรชาดกสร้างคนดีมีศีลธรรมแก่สังคมล้านนา วัฒนธรรมที่ดีงามถูกปลูกฝังให้เกิดการเรียนรู้และสืบสานอย่างต่อเนื่อง ทำให้มองเห็นเส้นใยอันเหนียวแน่นผูกโยงสังคมเอาไว้เป็นเสมือนครอบครัวใหญ่ ทุกคนเป็นเครือญาติ ขณะเดียวกันก็สอนให้รู้ทันกับความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา การที่จะต้องเสียสละสิ่งทั้งปวง เพื่อความหลุดพ้นถึงพระนิพพานอันเป็นที่สุดของพระพุทธศาสนา

มหาชาติเวสสันดรชาดก มีคุณค่ามากมายในด้านวรรณศิลป์ เป็นทั้งการอนุรักษ์ภาษาท้องถิ่น ช่วยสืบทอดภาษาดั้งเดิม ทั้งการพูด อ่าน เขียน อีกทั้งมีคุณลักษณะพิเศษแห่งวรรณกรรมชั้นยอด ทั้งสะท้อนให้เห็นถึงประเพณีดั้งเดิมของชาวล้านนา จึงเป็นสิ่งที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ต่อไปให้อนุชนรุ่นหลังได้เรียนรู้

๔.๓ การสืบสานการเทศน์มหาเวสสันดรในล้านนาให้คงอยู่

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยเห็นสภาพสังคมล้านนาที่เปลี่ยนแปลงไป การเทศน์มหาชาติในปัจจุบันที่ได้รับความนิยมน้อยลง อีกทางพระสงฆ์ที่มีความสามารถที่จะเทศน์มหาชาติก็หาได้ยาก และวิธีการเทศน์มหาชาติในปัจจุบันก็ถูกจำกัดลงในเรื่องของเวลาเพราะการเทศน์มหาชาติต้องใช้เวลานาน ฉะนั้นพระนักเทศน์จึงต้องปรับเปลี่ยนวิธีการเทศน์ให้อยู่ในเวลาที่จำกัดซึ่งทำให้เนื้อหาสาระหลักธรรมคำสอนที่สอดแทรกอยู่ในมหาชาติเวสสันดรชาดกถูกตัดออกไป หากรูปแบบการเทศน์มหาชาติในล้านนายังอยู่ในสภาพนี้การเทศน์ก็คงเป็นแค่เพียงเพื่อพิธีกรรมเท่านั้นแต่ถ้าหากสังคมล้านนาไม่ช่วยกันอนุรักษ์และส่งเสริมก็ทำให้การเทศน์มหาชาติสูญหายไปในที่สุด

การเทศน์นั้นวัดทุกวัดในล้านนามีการสอน และถ่ายทอดเทคนิคการเทศน์เฉพาะตามความถนัดของตนทั้งสำนวน และทำนองให้กับพระเณรในวัดเป็นปกติอยู่แล้ว แต่ในการเทศน์มหาชาติสำนวนและทำนองล้านนานั้น ต้องได้รับการฝึกฝน และเรียนรู้ ประสบการณ์และหลักวิธีการเทศน์ที่

ถูกต้องจากครูบาอาจารย์ ไม่ว่าจะเป็นการคัดเสียง เพราะการเทศน์มหาชาตินั้นมีการแบ่งระดับเสียง ซึ่งพระอาจารย์ผู้สอนจะเป็นผู้พิจารณาและคิดว่าพระนิสิตมีระดับเสียงเป็นเช่นไร และเหมาะกับการเทศน์กัณฑ์ใด เป็นต้น โดยพระนิสิตต้องเริ่มฝึกการเทศน์ให้เป็นจังหวะ ธรรมวัตร คือตามเข็มนาฬิกา ฝึกการอ่านเนื้อธรรมมหาชาติ การอ่านโน้ต การขึ้น การลง เสียงสั้น เสียงยาว และท่องจำคัมภีร์ให้คล่องแคล่วและชำนาญ นักเทศน์ต้องมีความเข้าใจในเรื่องของภาษา ท่วงทำนองของการเทศน์ มหาชาติล้านนาจึงจะสามารถเทศน์ให้คล่องจงเป็นระบบ และนักเทศน์ต้องสามารถกำหนดลมหายใจในการเทศน์และวางท่วงทำนองได้อย่างถูกต้องตามหลักการเทศน์ ซึ่งกระบวนการเหล่านี้ต้องผ่านการฝึกฝนและเรียนรู้ ถ่ายทอดสืบต่อกันมารุ่นสู่รุ่น ในจังหวัดเชียงใหม่นั้น วัดที่ได้รับการยอมรับให้มีการเรียนการสอนและผลิตนักเทศน์นั้นมี วัดลอยเคราะห์ ตั้งอยู่เลขที่ ๖๕ ถนนลอยเคราะห์ ตำบลช้างคลาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ และวัดทุ่งหมื่นน้อย(หมื่นมงคล) ตั้งอยู่เลขที่ ๒๘๙ หมู่ ๙ บ้านทุ่งหมื่นน้อย ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ เพราะมีครูบาอาจารย์ที่เป็นที่ยอมรับและมีชื่อเสียงในการเทศน์ จากการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่ทำให้พระเถรอยากเป็นนักเทศน์นั้นมีหลากหลายปัจจัยที่ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ออกมาเป็น ๓ ปัจจัยหลักคือ ๑.ต้องการสื่อธรรมะ พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ๒.ต้องการวัตถุปัจจัย และ ๓.ต้องการมีชื่อเสียง ซึ่งแต่ละหัวข้อผู้วิจัยได้อธิบายรายละเอียดดังนี้

๑. ต้องการสื่อธรรมะ พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า จากพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้ใดให้ที่พักอาศัย ผู้นั้นชื่อว่าให้สิ่งทั้งปวง ผู้ใดสอนธรรม ผู้นั้นชื่อว่าให้อมตะ” ธรรมะคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่าด้วยความจริงของสรรพสิ่ง ซึ่งความจริงที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติไม่ใช่สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงคิดขึ้น แต่เป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบและนำมาถ่ายทอดให้แก่หมู่สัตว์ ความจริงที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบนั้นมีเนื้อหาครอบคลุมถึงความเป็นมาเป็นไปของทุกสิ่ง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล็กน้อยจนถึงเรื่องยิ่งใหญ่และซับซ้อน พระพุทธองค์ทรงรู้ทั้งหมด ไม่มีอะไรในโลกและจักรวาลนี้ที่พระองค์ไม่รู้ ไม่มีเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ใดที่พระองค์อธิบายไม่ได้ ไม่มีภาษาใดที่พระองค์ไม่เข้าใจ ไม่มีคำถามใดที่พระองค์ไม่รู้คำตอบ ด้วยเหตุนี้ชาวพุทธจึงเรียกพระพุทธเจ้าว่าเป็น “สัพพัญญู” คือเป็นผู้ที่รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง ความหมายของคำว่าธรรมะ คำว่าธรรมะมีรากศัพท์มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า “ธฺร” ซึ่งหมายถึง การยึดไว้การถือไว้ การทรงไว้ การมีไว้ ธรรมะจึงเป็นสิ่งที่ควรอยู่คู่กับชีวิตเพื่อชีวิตที่ปกติสุข พระพุทธองค์ตรัสเสมอว่าธรรมใด ที่ตรัสสอน ธรรมนั้นย่อมเป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ และเพื่อนิพพานโดยส่วนเดียว พระองค์จะไม่ตรัสสอนทางอื่นนอกเหนือไปจากนั้น ซึ่งพระนิพพานคือจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาเป็นสภาวะที่กิเลสและความทุกข์ดับไปอย่างถาวร การสอนของพระพุทธเจ้าเป็นการสอนที่มีชั้นเชิงและมักได้ผลเสมอ พระพุทธองค์ทรงมีลีลาในการสอน ๔ ประการ เรียกว่า “เทศนาวิธี ๔” ดังนี้ ๑. สันทิสสนา อธิบายเหตุผลชัดเจนจนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้งราว

กับได้เห็นด้วยตา ๒. สมาทปนา อธิบายให้เห็นถึงประโยชน์ทำให้ยากับไปปฏิบัติ ๓. สมุตเตชนา ปลุกใจให้มีพลังที่จะลงมือทำให้สำเร็จตามที่ตั้งไว้ และ ๔. สัมปหังสนา ชโลมใจให้ปีติเบิกบานและมีความหวัง นับตั้งแต่ครั้งพุทธกาลการที่จะสื่อธรรมะคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอันดับแรกคือการเทศน์หรือแจกแจงธรรมซึ่งอาจจะเป็นทั้งแบบบุคลาธิษฐาน คือยกบุคคลขึ้นแสดงเป็นตัวอย่างหรือธรรมาธิษฐานคืออธิบายธรรมล้วนๆ

สำหรับผู้แต่งมหาชาติชาดกนั้นต้องการอธิบายธรรมผ่านตัวละครซึ่งมีฐานะต่างๆ เช่น เป็นพระราชา เป็นสามี เป็นภรรยา เป็นลูก เป็นประชาชน เป็นต้น ดังนั้นพระผู้เทศน์มหาชาติเมื่อเทศน์ก็ต้องการสื่อธรรมะให้เข้าถึงประชาชนจึงมีความพยายามแสวงหาชาติฉบับต่างๆ ที่มีสำนวนดีมีเนื้อหาสาระที่จะสั่งสอนให้คนปฏิบัติตามซึ่งเนื้อหาของ ธรรมะนั้นถ้าจะแยกไปตามหลักธรรมแล้วจะได้ดังนี้

๑. สอนให้มีการเสียสละ
๒. สอนให้มีเมตตากรุณาให้อภัยต่อกัน
๓. สอนถึงสิ่งที่เป็นอันตรายต่อพรหมจรรย์
๔. สอนหน้าที่ภรรยาที่พึงทำต่อสามี
๕. สอนความประพฤติของผู้หญิง
๖. สอนให้มีความพอดีในการบริโภค
๗. สอนให้มีความใจรู้จักปฏิสันฐานต้อนรับ
๘. สอนให้ว่าการทำความชั่วย่อมได้รับผลที่ไม่ดี
๙. สอนให้รู้สภาวะธรรมของชีวิต

ซึ่งในมหาชาติชาดกกัณฑ์มัทรีนั้น มีหลักธรรม เกือบทุกข้อ คือทั้งข้อที่ ๑ สอนให้มีการเสียสละ ๒สอนให้มีเมตตากรุณาให้อภัยต่อกัน ๔ สอนหน้าที่ภรรยาที่พึงทำต่อสามี ๕ สอนความประพฤติของผู้หญิง ๗ สอนให้มีความใจรู้จักปฏิสันฐานต้อนรับ ๙ สอนให้รู้สภาวะธรรมของชีวิต ดังที่ได้อธิบายไปในหัวข้อต่างๆก่อนหน้านี้

๒. ต้องการวัตถุประสงค์ เนื่องจากการเทศน์มหาชาตินั้นเป็นการเทศน์ที่พิเศษหลายอย่าง เช่นต้องมีเสียงดี ใช้เวลาเทศน์นานเพราะมีผู้แต่งสำนวนการเทศน์ไว้หลายสำนวน แต่ละสำนวนล้วนพรรณนาอย่างพิสดาร บางครั้งพูดเทศน์ต้องใช้หลายสำนวนประกอบกันทำให้ใช้เวลาเทศน์หลายชั่วโมง ประกอบกับมีความเชื่อเรื่องอาณิสสการบูชากัณฑ์เทศน์ ว่าผู้ใดบูชากัณฑ์เทศน์แต่ละกัณฑ์จะได้อาณิสส์ต่างๆ นานา จึงทำให้ญาติโยมถวายจตุปัจจัยไทยธรรม บูชากัณฑ์เทศน์ด้วยของอันปราณีต มีราคา ผู้ที่จะได้รับถวายปัจจัยมากเป็นพิเศษกว่าการเทศน์ธรรมดา สิ่งเหล่านี้เป็นเหตุปัจจัยหนึ่งที่ทำให้มีผู้อยากเป็นนักเทศน์มหาชาติกันมาก มีคำพังเพยล้านนาที่ทราบกันทั่วไปในแวดวงของนักเทศน์มหาชาติว่า"เรียนโหราผ้าขาด เรียนมหาชาติผ้าไหม เรียนวินัยท้องเปล่า" มีความหมายว่า

เรียนโหราศาสตร์คือการบวก ลบ คูณ หาร เพื่อดูฤกษ์ยาม ดูชะตาราศี เพื่อไว้ทำนายทายทักนั้น ไม่ค่อยประสบผลสำเร็จ พระสงฆ์แต่ก่อนเรียนโหราศาสตร์ ก็ได้รับความนับถือน้อย ค่ายกครูแต่ละครั้งก็ไม่มาก เพราะครูบาอาจารย์กำหนดไว้ตายตัว คนที่เรียนโหราศาสตร์จึงผ้าขาด คือไม่มีปัจจัยจะบริโภคใช้สอยซื้อหาสิ่งของ แม้แต่ผาญ่มห่มก็ไม่มี จึงนุ่งห่มผ้าปะ ผ้าขาด ท่านจึงว่าเรียนโหราผ้าขาด ส่วนเรียนมหาชาติ ผ้าไหม คือผู้เรียนเทศน์มหาชาติจนมีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับ ย่อมได้รับนิมนต์ไปเทศน์บ่อยๆ จึงมีปัจจัยเงินทองมาก บางครั้งด้วยความเลื่อมใสศรัทธาของญาติโยม จัดหาผ้าไหม ผ้าแพร มาทำเป็นผ้าไตรถวายซึ่งผ้าไหมผ้าแพรเป็นของมีค่า มีราคาสูง พระทั่วไปไม่มีโอกาสใช้ แต่พระผู้เทศน์มหาชาติมีโอกาสจะได้นุ่งห่ม ทำให้เป็นที่โดดเด่นกว่าพระรูปอื่นๆ ท่านจึงว่าเรียนมหาชาติ ผ้าไหม และสุดท้าย เรียนวินัย ท้องเปล่า คือศึกษาเล่าเรียนบาลีสิกขาบทวินัย ทำให้เห็นถึงข้อห้ามของสงฆ์ที่ทำให้เกิดโทษคือเป็นอาบัติ จึงทำให้ผู้เรียนมีความระมัดระวังต่อความเป็นอยู่มาก จะกินอะไรก็กลัวละเมิดอาบัติ เป็นเหตุให้ต้องอดอยาก ดังนั้นท่านจึงว่าเรียนวินัยท้องเปล่า ดังนั้นอีกประการหนึ่งการเรียนวินัยที่จะทำให้ได้ดีก็เฉพาะอยู่เป็นพระและมีอายุพรรษาพอสมควรแล้วเท่านั้น จึงจะมีคนนับถือ แต่พอลาสิกขาไป ความรู้เรื่องวินัยก็เปล่าประโยชน์ ไม่เหมือนกับการเรียนโหราศาสตร์และเรียนมหาชาติถึงจะลาสิกขาไปก็ยังสามารถนำไปประกอบอาชีพ หรือทำมาหากินได้ เช่น เรียนโหราที่ใช้ดูดวง ดูเคราะห์ ดูโชคชะตา สมัยโบราณยังเป็นโหราจารย์ประจำบ้านเมือง ส่วนผู้เรียนมหาชาติก็เช่นเดียวกัน เมื่อลาสิกขาไป สามารถเป็นมัคคนายก เป็นคนทำพิธีเวหนาน (กล่าวคำถวายแบบล้านนา) เป็นหมอทำขวัญ เป็นผู้ประกาศพิธีกรรมในการเลี้ยงดูเทพารักษ์ได้ เป็นต้น ก็ยังถือว่าเลี้ยงตัวได้

ในสังคมล้านนาสมัยโบราณ มักจะมีลูกหลายคน เนื่องจากไม่มีการคุมกำเนิด ในครอบครัวมีลูกอย่างน้อย ๕-๘ คน การมีลูกมากทำให้ชาวบ้านทั่วไปมีฐานะไม่ค่อยดี ลำบาก เพราะอาหารการกินย่อมไม่เพียงพอ โอกาสที่จะได้รับการศึกษามีความรู้น้อยมาก โดยปัจจัยเหล่านี้ พ่อแม่จึงนำเอาบุตรชายของตนไปฝากวัดเพื่อแบ่งเบาภาระเลี้ยงดูของตนเอง และลูกจะได้รับประทานอาหารอย่างเพียงพอ และได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน จึงมีความรู้ติดตัวด้วย จนถึงเมื่อมีความรู้ประมาณหนึ่งจึงได้บวชเป็นสามเณร เมื่อบรรพชาหากมีเสียงดีก็จะฝึกเทศน์มหาชาติ เพราะสามเณรบางรูปเห็นว่าผู้ที่เทศน์มหาชาติเก่งๆ ได้ปัจจัยหลาย เมื่อตนเองบรรพชาแล้วพอมีเสียงดี ก็จะฝึกเทศน์มหาชาติบ้าง เพราะอาจจะมีชื่อเสียงได้ปัจจัยบ้าง บางครั้งบิดามารดาหรือญาติก็จะบอกหรือให้กำลังใจด้วยการบอกให้ฝึกให้ชำนาญว่า “ฝึกเอาจนได้กินนะ พ่อแม่เราเป็นคนทุกข์ ถ้าฝึกดี พ่อแม่จะได้พึ่ง” การกระตุ้นเตือนอย่างนี้ทำให้เณรหรือพระเกิดความขยันฝึกด้วยความหวังจะได้เงินทองมาช่วยพ่อแม่อีกทางหนึ่ง

พระสงฆ์บางรูปได้เป็นนักเทศน์มหาชาติมีคนนิยมนับถือ มีชื่อเสียงโด่งดัง สามารถเก็บรวบรวมปัจจัยจากการเทศน์นำไปซื้อนา ซื้อสวน ได้จำนวนมาก เช่นพระภิกษุอื่น อยู่วัดสันหลวง

ตำบลสันนาเม็ง อำเภอสันทรายจังหวัดเชียงใหม่ (พ.ศ. ๒๔๘๕-๒๔๙๕) แล้วลาสิกขาไป ซึ่งพระภิกษุอื่น ท่านเทศน์กัณฑ์มหาพรต ได้รับยกย่องว่าเสียงใหญ่หนักแน่น สามารถขึ้นเสียงได้หลายตลบ^{๓๕}

ในยุคปัจจุบันมีสามเณรวัดห้วยเกียง ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย เป็นนักเทศน์มหาชาติกัณฑ์มัทรีได้รวบรวมปัจจัยจากการเทศน์มาสร้างบ้านให้พ่อแม่มีราคาว่าล้านบาท เพียงแค่เป็นนักเทศน์ที่ถือว่าพอใช้ได้ ยังไม่ถึงขั้นอัจฉริยะ แต่เนื่องจากเป็นสามเณรตัวเล็กๆและในปัจจุบันหานักเทศน์ยากจึงทำให้มีผู้มานิมนต์บ่อยครั้งจึงใส่ปัจจัยกันเทศน์ให้จำนวนมาก เมื่อได้รับนิมนต์ไปเทศน์บ่อยๆจึงสามารถรวบรวมเงินซื้อบ้านได้ตั้งแต่ยังเล็กๆจนกระทั่งอายุ ๑๙ ปี จึงลาสิกขาเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ในสมัยก่อนค่าของเงินมีมาก การซื้อขายยังใช้เงินเป็นเหรียญหนึ่งสตางค์ พระภิกษุได้รับไทยทานอย่างสูงสุด ๒๕ สตางค์ สามเณรสูงสุด ๑๒ สตางค์ ภาษาล้านนาเรียกว่า “ห้วน” จึงมีคำบอก ว่า “ถวายตุ้มสูงสี่พระห้วน” คือถวายตุ้ม(พระภิกษุ) ๒๕ สตางค์ ถวายพระ(ล้านนาเรียกสามเณร) ๑๒ สตางค์ แต่ถ้าเป็นนักเทศน์โดยเฉพาะเทศน์มหาชาติจะได้รับถวายมากตั้งแต่ ๒ บาทถึง ๕ บาท หากเสียงดีก็จะได้เงินเพิ่มเติมกัณฑ์อีก บางครั้งถึง ๑๐ บาท^{๓๖}

ในคราวงานพระศพพระราชยาเจ้าดารารัศมี พระราชชายาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ตั้งพระศพไว้ ณ วังเจดีย์งาม เจดีย์แก้ว ริมแม่น้ำปิงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ พระคำปันวัดหมื่นสาร ได้เข้าไปเทศน์ในงานศพได้รับปัจจัยบูชาภัณฑเทศน์จำนวน ๕๐ บาทเป็นที่เล่าขวัญเลื่องลือมาก สามารถนำเงินมาซื้อที่นาได้ถึงสองไร่ โดยที่ในสมัยนั้นนามีราคาเพียงไร่ละ ๒๕ บาท เหตุที่ท่านได้ปัจจัยบูชามากเพราะเป็นผู้มีเสียงไพเราะจนเป็นที่พอใจของบรรดาเจ้านาย เจ้าแก้ววรัญและเจ้าแม่จามเทวี พระชายาทรงพอพระทัยมาก ได้เพิ่มกัณฑ์เทศน์จากเดิม ๒๐ บาทเป็น ๕๐ บาท ทำให้ชื่อเสียงพระคำปันเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง และมีศิษย์จากวัดต่างๆมาขอเรียนเทศน์มากขึ้น^{๓๗} ด้วยสาเหตุที่การเทศน์มหาชาตินั้นได้รับวัตถุปัจจัยถือว่ามากกว่าการเทศน์ลักษณะอื่นๆ ทำให้เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้มีผู้สนใจเรียนเทศน์มหาชาติกันมาก

๓. ต้องการมีชื่อเสียง สาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระหลายรูปทั้งในอดีตและปัจจุบันต้องการเป็นพระนักเทศน์ก็คือการอยากมีชื่อเสียง หรือพูดตามภาษาชาวบ้านคืออยากดัง เป็นสิ่งกระตุ้นหรือสิ่งเร้าให้มีความมานะ อดทน ฝึกฝนจนชำนาญแม้จะมีวิธีการขั้นตอนในการฝึกยากเพียงใด ก็ไม่ท้อถอย บางองค์เดินทางไปฝึกเทศน์ถึงต่างอำเภอ ต่างจังหวัด ก็เพราะอยากมีชื่อเสียงว่าเป็นนักเทศน์ บางครั้งลำบาก ต้องนำอาหารไปหุงหาทำกินเองก็พร้อมที่จะทำโดยไม่ย่อท้อ จากบทสัมภาษณ์ของ

^{๓๕} พระครูอดุลยสิลลิตต (ประพัฒน์ จานวุฒโฒ), “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความนิยมมหาชาติเวสสันดรชาดกในล้านนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๑.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๑.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๑.

พระครูอดุลยสีลกิตต์ ที่สัมภาษณ์พระครูโสภาสคณาภิบาล วัดหมื่นสาร พ.ศ.๒๕๕๐ ^{๓๘}ว่าในความเป็นจริงการที่จะเป็นนักเทศน์ที่มีชื่อเสียงนั้นต้องมีคุณสมบัติเฉพาะตัวผู้เทศน์ ๓ ประการ คือ ๑. มีเสียงดี หรือเสียงไพเราะ ๒. มีลีลาชั้นเชิงดี ๓. มีปฏิภาณไหวพริบแก้ปัญหาสถานการณ์เฉพาะหน้าได้ดี การที่นักเทศน์จะมีคุณสมบัติพร้อมทั้ง ๓ ประการนี้ในคนเดียวนั้นหาได้ยากมาก เพราะส่วนมากมีไม่ครบขาดข้อใดข้อหนึ่ง ถ้านักเทศน์รูปใดมีครบทั้ง ๓ ประการถือว่าเป็นผู้มีพรสวรรค์ ส่วนมากนักเทศน์บางรูปมีเสียงดีชัดเจนไพเราะ เสียงกังวาล แจ่มใส แต่เวลาเทศน์ ประเภททำนองหรือระบำไม่ถูกต้อง มีจังหวะไม่สม่ำเสมอไม่ลื่นไหล เรียกว่า “มวยไม่มีครู หรือมวยวัด” แม้กระนั้นก็ได้รับความนิยมว่าเสียงดี แต่ลีลาการเทศน์ไม่ไพเราะชวนฟังบางรูปกลับล้มหายใจสั่งทำให้การเดินจังหวะการเทศน์ขาดตอน ไม่ติดต่อลื่นไหลทำให้ผู้ฟังเกิดความรำคาญ พระนักเทศน์บางรูปเสียงดีพอใช้ได้แต่รักษาจังหวะลีลาของการเทศน์ตามแบบฉบับครูไว้ทุกท่วงทำนองทุกระบำการขึ้นการลง การทอดเสียงการกลั่นหายใจ ทำให้เสียงเทศน์ชัดเจน ชวนฟัง นอกจากนี้มีการขึ้นเสียง วางเสียง การเอื้อนเสียงอย่างมีจังหวะไพเราะชวนฟัง ทำให้ผู้ฟังประทับใจหลงใหลเมื่อน้ำเสียงไม่ไพเราะเท่าไร แต่นักเทศน์ดังกล่าวก็มีชื่อเสียงว่าเป็นผู้มีลีลาชั้นเชิงดี บางรูปเป็นผู้มีปฏิภาณไหวพริบดี เจ้าภาพมักนิมนต์พระนักเทศน์มาหลายรูป มาเทศน์ในกัณฑ์เดียวกัน มีลักษณะการประชันน้ำเสียงและลีลาในการเทศน์ เช่นนิมนต์นักเทศน์กัณฑ์มัทรี มาประชันกัน หากรูปแรกเดินธรรมและขึ้นเสียงที่ใด รูปต่อไปก็จะหลีกเลี่ยงไม่ขึ้นเสียงซ้ำ แต่จะไปขึ้นเสียงที่อื่นแทน ทำให้ผู้ฟังมีความสันทัดในการฟังเทศน์ มักคนายก ปู่อาจารย์ น้อยหนาน ที่เคยเทศน์จะรู้ว่า นักเทศน์รูปนี้มีความสามารถในการขึ้นเสียงไม่ซ้ำรูปก่อน บางครั้งมีการใช้ปฏิภาณไหวพริบในการเทศน์ นอกเหนือจากเนื้อหาที่มีในธรรมซึ่งผู้เทศน์นำเอาสภาพแวดล้อมในขณะเทศน์มาผูกเป็นเรื่องราวได้ ทำให้นักเทศน์รูปนั้นมีชื่อเสียงว่าเป็นผู้มีปฏิภาณ แก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี ไม่เช่นนั้นจะทำให้ผู้ฟังเบื่อหน่ายเนื่องจากมีลีลาคล้ายกับนักเทศน์รูปก่อนถือว่าเป็นการลอกเลียนผู้อื่น

อย่างไรก็ตาม พระนักเทศน์ที่มีคุณสมบัติทั้ง ๓ ประการอย่างบริบูรณ์ในตัวเองนั้นก็มิใช่ว่าอาทิเช่นครูบาอินคำ วัดช้างคำหลวง อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ครูบาเป็นผู้มีเสียงใหญ่และกังวาลเสียง “หึ่งโย” เสียงมีคลื่นเสียงกังวาลกระเพื่อมไหวหรือที่เรียกว่าลูกคอ Echo เสียงท่อนหนักแน่นเวลาลงจังหวะเหมือนช้างเหยียบแผ่นดิน และท่านมีลีลาชั้นเชิงกลเม็ดทำให้ผู้ฟังเกิดมโนภาพและจินตนาการเวลาท่านเทศน์ธรรม นอกจากนี้ยังมีพระดี วัดสันศรี อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่เป็นพระนักเทศน์กัณฑ์มัทรีที่มีลีลาและเสียงแหลมเล็กไพเราะกังวาล เสียงดังได้ยินไปไกลโดยไม่ต้องใช้เครื่องเสียงขยายเสียง จึงได้รับฉายาว่า “ตุ้เจ้าดีเสียงผี” คือมีน้ำเสียงหวนเหมือนเสียงผีที่คร่ำครวญทำให้ผู้ฟังรู้สึกวังเวงนักเทศน์บางรูปมีชื่อเสียงด้านการใช้เสียงเทศน์มีความหนักแน่น

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๙.

กังวาล เสียงมีพลัง ทำให้เกิดความสั่นสะเทือน เช่นครุบาอินคำ วัดสบปะ อำเภอเมืองจังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของครุบาวัดช้างคำหลวง มีผู้เล่าว่าพลังเสียงของท่านทำให้หลังคาวิหารมุงด้วยกระเบื้องดินเผาถึงกับสั่นสะเทือนเป็นจังหวะตามการเทศน์ของท่าน บางครั้งกระเบื้องถึงกับแตกก็มี นักเทศน์บางรูปมีเสียงหนัก แต่ก็มีชื่อเสียงในด้านการออกเสียงอักขระชัดเจน สามารถบรรยายให้เห็นภาพพจน์เหมือนกับมีสิ่งนั้นปรากฏอยู่ตรงหน้าเช่นท่านเจ้าคุณพระราชสุตาจารย์ วัดจามเทวี (มรณภาพ ปี ๒๕๒๓) ซึ่งเป็นศิษย์ ของครุบาอินคำ วัดสบปะ แม้พลังเสียงจะไม่หนักแน่น กังวานเท่าอาจารย์ แต่สามารถเทศน์ได้ชัดถ้อยชัดคำ^{๓๙}

อย่างไรก็ตามการที่นักเทศน์บางรูปแม้จะมีชื่อเสียงไม่ครบทั้ง ๓ ประการแต่มีคุณลักษณะพิเศษเฉพาะตน เช่นพระครูรัตนปัญญาญาณ (ครุบาแปง)วัดน้ำแพร่ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ มีพรสวรรค์พิเศษคือเวลาออกภาพ (การว่าลำนำประกอบเทศน์) หรือใส่ภาพทั้งภาพคำ และภาพปลาย เสียงของท่านจะมีขึ้นเสียงอย่างที่เราเรียกว่า “เสียงหึ่ง” เหมือนกับเสียงสั่นกระดิ่ง หรือ ลูกกระพรวน เสียงร่ายจากธรรมาสันขึ้นสู่เพดานหรือหลังคาวิหารดังเสียงแมลงภู่บินวนเวียนไปมานับเป็นความสามารถเฉพาะตัวส่งผลให้เป็นผู้ที่มีชื่อเสียง พระนักเทศน์บางรูปมีชื่อเสียงในการเทศน์ตลกเป็นผู้มีปฏิภาณสามารถนำเหตุการณ์ปัจจุบันมาประยุกต์สอดแทรกในการเทศน์จนทำให้มีชื่อเสียงลักษณะดังกล่าวเป็นคุณสมบัติพิเศษไม่สามารถเลียนแบบได้เช่น พระครูโสภณปัญญารณ (บุญทอง สุวณฺโณ) วัดโสภณาราม อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมรณภาพในปีพ.ศ. ๒๕๕๐ ยังไม่มีพระนักเทศน์รูปไหนที่มีความสามารถเทศน์สอดแทรกปฏิภาณโวหารและทำให้ตลกขบขันได้เท่าท่าน^{๔๐} จากตัวอย่างที่ยกมานี้ หนึ่งในปัจจัยที่พระในปัจจุบันต้องการเป็นนักเทศน์คือการมีชื่อเสียงนั่นเอง

อย่างที่ได้อธิบายไปแล้วว่า ปัจจัยที่ทำให้มีผู้อยากเป็นนักเทศน์มี ๓ ปัจจัยด้วยกันก็คือต้องการชื่อเสียง ต้องการวัดอุปถัมภ์ และต้องการมีชื่อเสียง แต่อย่างไรก็ตาม พระนักเทศน์ควรที่จะคำนึง และให้ความสำคัญกับการถ่ายทอดธรรมะให้แก่ผู้ฟังเป็นปัจจัยแรก เพราะธรรมคือตัวแทนของพระพุทธเจ้า ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเราตถาคต” ซึ่งในมหาชาติเวสสันดรชาดก กัณฐมัทธินั้นพระนักเทศน์ควรแสดงให้ผู้ฟังได้เรียนรู้ว่าเนื้อธรรม และเข้าใจหลักธรรมต่างๆ เช่นการให้ทานเป็นสิ่งจำเป็นแก่คนในสังคม ถ้าละเลยชีวิตในสังคมก็ปราศจากน้ำใจ การอยู่ร่วมกันก็ไม่มีความสุข เพราะฉะนั้นถ้าผู้ฟังเทศน์มหาชาติฟังด้วยความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนที่พระเทศน์เทศน์อย่างแท้จริงก็สามารถนำไปปฏิบัติ สังคมก็จะอยู่ด้วยกันอย่างสงบ ไม่ทะเลาะวิวาท มีน้ำใจอันดี

^{๓๙} พระครูอดุลยสิลลิตต (ประพัฒน์ จานวุฑฺโฒ), “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความนิยมมหาชาติเวสสันดรชาดกในล้านนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสน์มหาบัณฑิต*, หน้า ๑๑๘-๑๑๙.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๙-๑๒๐.

ต่อกัน มีอันใดยอมแบ่งปันกันและกัน เป็นต้น ส่วนปัจจัยอื่นๆ เช่นชื่อเสียง และวัตถุปัจจัย หากมีการฝึกฝน และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องแล้ว สิ่งเหล่านี้ย่อมตามมาเอง

ผู้วิจัยมองว่าวิธีการที่จะช่วยส่งเสริมให้การเทศน์แบบล้านนาให้อยู่สืบไปนั้น นอกจากร่วมกันสนับสนุนการเรียนการสอนเทศน์แบบมหาชาติให้แก่พระเณรที่สนใจแล้ว ยังควรปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอ ให้เข้ากับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ซึ่งต้องอาศัยพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนร่วมอนุรักษ์ฟื้นฟูประเพณีอันดีงามนี้ ด้วยวิธีการเทศน์ที่หลากหลายรูปแบบผสมผสานอย่างกลมกลืน ในการจัดตั้งธรรมหลวงของล้านนาแต่เดิมนั้น เรียงตามลำดับกัณฑ์ทั้ง ๑๓ กัณฑ์ และอาราธนาพระสงฆ์ที่มีความสามารถในกัณฑ์นั้นๆ มาเทศน์ จึงเป็นการยากที่จะทำให้ผู้ฟังเทศน์เข้าใจในเนื้อหา เพราะว่าภาษาที่ใช้เทศน์เป็นภาษาท้องถิ่นที่ฟังแล้วเข้าใจยาก และท่วงทำนองการเทศน์ของพระสงฆ์แต่ละรูปนั้นมีความแตกต่างกันไป ฉะนั้นวิธีการเทศน์ในรูปแบบใหม่ที่จะทำให้สังคml้านนามีความสนใจจะต้องสามารถดึงดูดความสนใจ โดยผสมผสานกับการนำนวัตกรรมสื่อและเทคโนโลยีเข้ามามีส่วนร่วมในการเทศน์มหาชาติ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าควรจัดให้มีการเทศน์เป็นแบบการแสดงละครสาธิตให้เห็นจริง กล่าวคือการแสดงบทบาทสมมติโดยมีพระสงฆ์และอุบาสกอุบาสิกาเข้ามามีส่วนร่วมในการเป็นผู้อ่านทอดการเทศน์ในแต่ละกัณฑ์ ซึ่งจะสามารถทำให้ผู้ฟังเทศน์ได้เห็นวิธีการเทศน์จากเดิมที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ปัจจุบัน ข้อมูลจากนักข่าวพลเมือง (ThaiPBS)^{๔๑} พบว่านักศึกษาชั้นปีที่หนึ่ง วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตศาลายาได้มีการจัดกิจกรรมการแสดงละครประกอบการเทศน์มหาชาติ โดยเริ่มแรกกิจกรรมนี้จัดขึ้นมาเพื่อหาเงินสมทบทุนค่ายอาสาพัฒนาชนบท ด้วยส่วนหนึ่งและผู้จัดงานเองก็เป็นนักศึกษาวิทยาลัยศาสนศึกษาด้วยจึงทำให้ได้ศึกษาเรียนรู้ถึงเนื้อหามากกว่าเดิม ทำให้เข้าใจถึงจุดมุ่งหมายของศาสนาพุทธมากขึ้นด้วย โดยผลตอบรับในการใช้ละครเป็นสื่อสร้างความเข้าใจให้กับผู้ชมให้ทราบก่อนว่าในการต่อไปพระจะเทศน์ในเรื่องอะไร เป็นการแสดงให้คนดู ได้รู้ว่กำลังจะเกิดอะไรขึ้นในกัณฑ์ๆ อีกทั้งทำให้ผู้ชมได้เข้าใจเนื้อหา และได้อรรรถรสในการฟังเทศน์ และช่วยดึงดูดผู้คนให้มาฟังเทศน์มหาชาติในแต่ละกัณฑ์มากขึ้นอีกด้วย พรชิตา ภิรมย์เมือง นักศึกษาชั้นปีที่หนึ่ง วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล กล่าวว่า “บางคนมาฟังเทศน์มหาชาติแล้วรู้สึกง่วงถ้ามีการแสดงละครมาขึ้น มันจะทำให้ดูมีสิ่งที่น่าสนใจ ดูแบบว่าน่า ตื่นตาตื่นใจตลอดเวลา ก็เลยทำให้การเทศน์มหาชาติเป็นสิ่งที่ไม่น่าเบื่อ” สิวลิ วงศ์สว่างพานิช นักศึกษาชั้นปีที่หนึ่ง วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล ให้สัมภาษณ์ว่า “กิจกรรมนี้เป็นกิจกรรมที่ค่อนข้างจะ Impact ยากอยู่ เพราะว่าเรื่องธรรมะกับวัยประมาณนี้เป็นอะไรที่ยาก เพราะมาตรงนี้จะรู้จกคิดได้

^{๔๑} ชนະพงศ์ ลิ้มเสรี, “นักข่าวพลเมือง : ละครเทศน์มหาชาติ จ.นครปฐม”, นักข่าวพลเมือง (ThaiPBS), ในช่วง จัปตาสถาณการณั #Thaipbs,วันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๖๐ เวลา ๑๒.๐๐ น.

รู้จักประยุกต์ใช้เอาเนื้อหามาฝึกวิเคราะห์ได้มากกว่า” พระมหาพงศ์สันต์ กิจจิวิสุโท นักศึกษา วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ปีที่แล้วเป็นการจัดเทศน์มหาชาติเฉยๆ ปีนี้เป็นการจัดเทศน์มหาชาติสี่ภาค เพื่อให้คนที่อยู่ในแต่ละวัฒนธรรมได้มาเรียนรู้ ให้คนที่ไม่ได้กลับบ้านได้มาฟังเสียงฟังสำเนียงของตนเอง อีกทั้งได้เผยแพร่วัฒนธรรมของแต่ละจังหวัดให้ผู้อื่นได้รู้ว่าในแต่ละพื้นที่เป็นอย่างไรด้วย” จากข่าวนี้นักวิจัยมองว่าเป็นกิจกรรมที่ดีในการสืบสานการเทศน์มหาชาติ และน่าจะมีการกระจายกิจกรรมในลักษณะเช่นนี้ในการเทศน์ในล้านนาด้วยเพราะมีประโยชน์มาก และในอนาคตนักวิจัยมองว่าน่าจะทำเป็นลักษณะ animation ฉายก่อนการเทศน์ในแต่ละกัณฑ์ หรือการทำสื่อเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาประกอบเพื่อดึงดูดความสนใจ หรือทำมาช่วยอธิบายเนื้อหาให้ผู้ฟังได้ประโยชน์จากการฟังเทศน์มหาชาตินี้ เป็นต้น

อีกประการหนึ่งเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจในการเทศน์มหาชาติล้านนามากยิ่งขึ้นนักวิจัย คิดว่าควรมีการปรับปรุงการแต่ง และการสร้าง การคัดลอกคัมภีร์ หรือตำราที่เกี่ยวข้องกับมหาชาติ ล้านนา โดยสนับสนุนพระภิกษุและสามเณร มัคคทายกหรือผู้ที่มีความรู้ในด้านอักษรพื้นเมืองใน ล้านนามาร่วมการคัดลอกมหาชาติล้านนาในสำนวนต่างๆ ให้เป็นรูปเล่มเพื่อที่จะได้ง่ายต่อการศึกษา และที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือต้องมีการส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาวิจัยเพื่อประโยชน์ทางวิชาการให้ ร่วมกันวินิจฉัยมหาชาติล้านนาทุกสำนวน มีการจัดนิทรรศการแสดงผลงานสาระเรื่องราวของ เวสสันดรชาดกประกอบด้วยการวิเคราะห์คำสอนในมหาชาติเวสสันดรแยกเป็นประเด็นออกมาให้ ชัดเจน และมีการสรุปเนื้อหาต่างๆของมหาชาติให้สั้นลงเข้าใจง่ายขึ้น ตลอดจนต้องพัฒนาอานิสส์ แห่งการฟังเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก โดยการชี้แจงเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างของการทำ ความดีและการทำความชั่ว ซึ่งจะเป็นการสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นต่อผู้ฟังเทศน์และผู้ศึกษาค้นคว้าใน การร่วมกันสืบสานเทศน์มหาชาติให้เกิดคุณค่าที่แท้จริงต่อไป เพื่อเปิดโอกาสให้คนที่เข้าใจมาศึกษา ค้นคว้าซึ่งก็จะเป็นการเผยแพร่ให้ผู้คนได้รู้จักอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น

ในหัวข้อต่อไปนักวิจัยได้รวบรวมเอาเทคนิควิธีการในการเป็นนักเทศน์เสียงดี การดูแล เสียงของพระนักเทศน์ และวิธีการเทศน์ของพระสงฆ์ ไว้ดังนี้

กรรมวิธีทำให้พระนักเทศน์เสียงดี

การเทศน์มหาชาตินั้นพระนักเทศน์ต้องฝึกหัดให้เสียงทนและเสียงดีมีความไพเราะ ซึ่งมี กรรมวิธีหลายรูปแบบเช่น^{๔๒}

^{๔๒} มณี พยอมยงค์ พระครูอดุลย์สีกิตติ์, **ตั้งธรรมหลวง: เทศมหาชาติล้านนา**, (เชียงใหม่: ส.ทรัพย์ การพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๓๒.

ตำรับที่ ๑ ให้เอามะเขือพวงขม ๑ กำมือมาเคี้ยวจนละเอียด แล้วกลืนน้ำลงไปประมาณ ๑ อึก จึงคายทิ้ง ทำให้สำรอกเอาเสลดอย่างหนียว น้ำลายออกมาก เวลาเทศน์ทำให้คอโล่งไม่มีเสลดติดคอ

ตำรับที่ ๒ ให้เอาพริกแดง หรือพริกขี้หนู มาประมาณ ๒๐ เม็ด เอามาเคี้ยวจนละเอียด จึงคายทิ้ง ความร้อนเผ็ดของพริกจะกระตุ้นต่อมน้ำลาย ทำให้คลายเสลดเหนียวออกมาหมด จนกว่าจะหายเผ็ดก็ใช้เวลาทานเกือบชั่วโมง วิธีนี้ทำให้คอร้อนกำจัดน้ำลายเหนียวและคอโล่งเสียงดี

ตำรับที่ ๓ เอาพริกน้อย (พริกไทย) ๗ เม็ด ขิง ๗ แฉ่น ใบมะกล่ำย(ฝรั่ง) ๗ ใบ มะนาวหนึ่งซี่ เกลือ๗เม็ด กระเทียม ๗ กรีบมาตำให้เข้ากัน แล้วกินสามถึงห้าก้อน จะทำให้คอร้อนกำจัดเสลดและเสียงใส เพราะชุ่มคอ

ตำรับที่ ๔ ใช้ชะเอม อมกับเกลือ เป็นการรักษาคอทำให้คอชุ่มมีน้ำลาย

ตำรับที่ ๕ ใช้ปูเลยหรือไพล อมไว้ตลอดเวลาก่อนที่จะเทศน์ แก่เจ็บคอ หวัดได้ดีเยี่ยม อีกทั้งทำให้ระงับกลิ่นปาก แก่เจ็บคอทำให้คอชุ่ม

ตำรับที่ ๖ ใช้มะขามเปียกตำกับพริกเล็กน้อย (พริกไทย) ตีปูลี กระเทียม เกลือ ทำเป็นลูกกลอนไว้กินก่อนเทศน์ประมาณ ๓๐ นาทีจะทำให้เสลดหาย ชุ่มคอ ตำรับนี้ดีเยี่ยม

นอกจากนี้ผู้วิจัยได้รวบรวมเทคนิคต่างๆเกี่ยวกับการดูแลเสียงของผู้วิจัยเอง เป็นต้นว่า

๑. การรักษาให้เส้นเสียงมีความชุ่มชื้นอยู่เสมอ โดยการจิบน้ำบ่อยๆ แต่ต้องระวังอย่าจิบน้ำร้อนจัด ให้จิบน้ำอุ่น หรือ น้ำอุณหภูมิปกติ และไม่ดื่มน้ำเย็น เสียงชาและกาแผลเพราะมีคาเฟอีน

๒. จิบน้ำอุ่นละลายน้ำผึ้ง หรือน้ำมะนาว ช่วยลดอาการระคายคอได้ดี และช่วยบำรุงหลอดเสียง

๓. ห้ามสูบบุหรี่ และห้ามอยู่ในบริเวณที่มีคนสูบบุหรี่เด็ดขาด

๔. หลีกเลี่ยงการฉันทอาหารรสจัด เช่น เผ็ดจัด ร้อนจัด เย็นจัด เปรี้ยวจัด เค็มจัด หวานหรือมันจนเกินไปเพราะจะทำให้ น้ำลายหรือเสมหะเหนียวข้นรู้สึกระคายคอ และทำให้อยากไอ กระแอมมากขึ้น

๕. หากมีเทศน์ควรงดฉันอย่างน้อย ๓-๔ ชั่วโมง เป็นต้น

๑ ก่อนเทศน์หากเป็นช่วงก่อนเพลให้ฉันน้ำมะพร้าวสด เพราะทำให้คอโล่ง ชับเสมหะเหนียวได้ดี

๒ พักผ่อนให้เพียงพอ

ทั้งหมด นี้ก็เป็นเคล็ดความรู้เล็กน้อย ถ้าหมั่นดูแลตนเองดี และใช้เทคนิคการใช้เสียงอย่างถูกวิธีก็จะ ทำให้สามารถใช้เสียงได้อย่างคงทนและยาวนาน เสียงให้ไม่เกิดอาการบาดเจ็บของเสียงได้ดีที่สุด

วิธีการเทศน์ของพระสงฆ์

เล่ากันว่าพระเสียงะมีเสียงไพเราะ มักจะมีคนอิฉาวิชา คอยจ้องทำร้ายด้วยวิธีไสยศาสตร์ ทางเมืองเหนือเรียกว่า “ตุ๋ลองของร้าย” ภาคกลางเรียกว่า “คุณไสย” คนที่ทำร้ายทางกฤตยาคมแบบนี้ โดยมากมักจะเป็นพระสงฆ์ด้วยกัน บางองค์อยากจะ “ลองของ” บางท่านทำด้วยใจวิชา ดังนั้นพระนักเทศน์จะต้องมีของติดตัวด้วยกรรมวิธีหลายประการ คือ

๑. ต้องเรียนคาถาอาคมใช้ป้องกันตัวและเสน่ห์

๒. ต้องสักยันต์ตะกรุดไว้กับตัวใช้ทั้งเสน่ห์และป้องกัน เรียก “ปิยะกายะ” คือให้คนรักและป้องกันอันตราย

๓. ต้องมีพระเครื่องหรือของขลังที่ป้องกันตัวจากสิ่งต่างๆ

จากหนังสือตั้งธรรมหลวงเทศน์มหาชาติล้านนาที่เขียนโดย เกียรติคุณ มณีพยอมยงค์ กล่าวไว้จากประสบการณ์ของท่านว่า “เวลาเดินทางไปถึงวัดหรือบ้านที่จะเทศน์ก่อนเข้าประตูวัดหรือบ้าน ต้องบริกรรมคาถาว่า **อัมสมิง(อาราเม หรือเคเห)เทวดา สุขิตา โหนดุ** ให้บริกรรม ๓ จบ และเวลาขึ้นธรรมาสน์ก่อนนั่งบนอาสนะต้องใช้คาถาบริกรรม เอามือลูบอาสนะหรือพลิกที่นั่งว่า **ปัตตัง ปัตสวาทัง หรือ ปุพพมะโต มะสะ รังสะเร นะวิโยจะเย**” บทหลังนี้ พ่อของท่านอาจารย์มณีพยอมยงค์ กล่าวว่า เป็นคาถาเมตตานกกระต๊อหุ้มซ่อนแสนเสียง ฟินเจ็ดสาย เป็นต้น หรือคาถามัดจิตผูกจิตว่า “**โอมระรวย มหาละลวย หันหน้ากึ่งงวย จงใจรักกูเนอ ไม่อยู่ปากก็ปอลิมลม ผมยังหัวคนทั้งหลาย ก็ปอลิมเกล้า ข้าวคนทั้งหลายก็ปอลิมกิน นะใจคนทั้งหลายก็มารักใจกู อุใจคนทั้งหลายก็มารักกู อะใจคนทั้งหลายก็มารักใจกู อะมะสวาหุม** ว่า ๓ จบ เชื่อกันว่าจะทำให้คนทั้งหลายรักนิยมในตัวเรา”^{๔๓} คาถาป้องกันตัว พระนักเทศน์เรียนรู้กันทุกองค์ เพื่อป้องกันอันตรายและทำให้เกิดความนิยม

การกำหนดลมหายใจและการหุบปาก

นักเทศน์ต้องอดกลั้นหายใจช่วงยาวเพราะทำให้การขับร้องมีช่วงเสียงติดต่อกันไม่ขาดสายจึงควรปฏิบัติดังนี้^{๔๔}

๑. พยายามกลั้นหายใจตอนขึ้นเสียงมิให้ขาดตอน โดยพยายามทำบ่อยๆจนเกิดความชำนาญ

^{๔๓} เกียรติคุณ มณีพยอมยงค์ พระครูอดุลย์สีลภิตี, **ตั้งธรรมหลวง: เทศมหาชาติล้านนา**, (เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๓๒.

^{๔๔} เกียรติคุณ มณีพยอมยงค์, **ประเพณีตั้งธรรมหลวงเทศน์มหาชาติล้านนาไทย**, (เชียงใหม่: ธาทรทองการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๖๖.

๒. เวลาหายใจอย่าอ้าปาก ทำให้เสียงดัง วิธีการนี้ใช้ในการเทศน์ การพูด โฆษกวิทย์ หรือการออกอากาศจะต้องระวังโดยหุบปากทันทีเวลาหายใจแล้วจึงร้องหรือพูดต่อ จะทำให้คนฟัง ไม่ได้ยินเสียงหายใจเรา

๓. การหายใจนั้นนักเทศน์อย่าหายใจใกล้เครื่องรับ ต้องหันหน้าไปทางอื่น เวลาหายใจ แล้วจึงหันมาพูดหรือมาร้องจะทำให้เสียงหายใจไม่เข้าเครื่องเสียง

การนั่งเทศน์และกำหนดเสียง

ตำราโบราณและพระอาจารย์มักสอนว่าเวลาเทศน์ ให้นั่งตัวตรง อย่าหันไปมา จะทำให้เสียงเคลื่อนไหวผิดจากเสียงเดิม เสียงเทศน์จะไม่ไพเราะ อีกประการหนึ่งการตั้งเสียง เวลาใส่กาพย์ เสียงใหญ่แต่ได้ออกเสียงเล็กไป ต้องพยายามคลายให้เสียงใหญ่ทีละน้อย อย่าให้คนฟังจับได้ หรือไม่คลายเสียงตอนใส่กาพย์แต่ให้ไปขายเสียงตอนตั้งนโมเทศน์

การท่องคำเทศน์

ควรฝึกฝนให้บ่อยๆ ประโยชน์ที่ได้รับคือไม่ต้องนำคัมภีร์ไปด้วย และไม่ต้องนำสมุดจดไปด้วย พอถึงเวลาเทศน์ก็สามารถเทศน์ได้เลย และหากนักเทศน์สามารถท่องเนื้อความได้ ก็สามารถวางได้เพราะเวลาอ่านคัมภีร์บางครั้งไฟไม่สว่างก็อ่านไม่ถนัด ทำให้คนฟังขาดศรัทธาลงได้

สรุปวิธีการเทศน์ของพระสงฆ์

การหัดเทศน์ต้องพยายามให้เสียงทน อ่านหนังสือโบราณให้คล่อง พยายามกำหนดเสียงที่อาจารย์สอนด้วยโน้ตตามเสียงขึ้นลงของอาจารย์ แล้วหัดตาม จดจำตำราयाพื้นบ้านเพื่อใช้รับประทานให้เสียงเพราะ เวลาเทศน์สิ่งที่สำคัญที่สุดของการเป็นนักเทศน์ก็คือการพยายามทำให้จดจำเนื้อเทศน์ ได้อย่างคล่องแคล่วทำให้ชำนาญที่สุด ก็สามารถจะเป็นนักเทศน์ผู้มีชื่อเสียงได้

นอกจากการสืบสานและสนับสนุนให้มีการเรียนการสอนเทศน์อย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างนักเทศน์รุ่นใหม่แล้ว พระนักเทศน์ในปัจจุบันควรฝึกฝนการเทศน์ของตนให้ชำนาญ ทันต่อสถานการณ์บ้านเมือง เพื่อสามารถนำหลักธรรมมาประยุกต์ให้เข้าสมัย โดยที่ไม่บิดเบือนเนื้อหาธรรม และมีจิตตั้งใจให้พุทธศาสนิกชนสนใจในธรรม ฟังธรรม และนำหลักธรรมไปปฏิบัติให้เกิดผลดีต่อตนเองและสังคม นอกจากนี้ ผู้วิจัยมองว่าการเทศน์มหาชาติในปัจจุบันนั้นควรลดพิธีกรรมให้มีความกระชับมากที่สุด เอาแต่เนื้อธรรมจริงๆ ไม่ให้มีความยืดเยื้อ โดยรักษาเนื้อหาธรรมเดิมไว้ อีกทั้งพระนักเทศน์ควรส่งเสริมให้ผู้ฟังเทศน์เข้าใจในเนื้อหาหลักธรรม ส่วนพุทธศาสนิกชนผู้ฟังเทศน์ก็ควรตระหนักถึงคุณค่าของการฟังเทศน์มหาชาติ ให้ความสนใจ ชักชวนกันมาฟังธรรม เพราะการฟังธรรมนั้นถือเป็นหนึ่งในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ที่จะทำให้ชีวิตประสบความสำเร็จ เมื่อฟังธรรมอย่างตั้งใจแล้วก็นำมาประพฤติปฏิบัติให้เกิดผลดีต่อตัวตน ต่อครอบครัว และสังคม ยกระดับจิตใจตนให้ดียิ่งๆขึ้นไป และที่สำคัญยิ่งอันสืบมาของการฟังเทศน์มหาชาติ ที่อ้างอิงจากคัมภีร์พระมาลัยโผดโลกนั้น มีอันสืบมาแรงยิ่ง คือการได้เกิดในพระศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรย พระพุทธเจ้าองค์ต่อไป ซึ่งเป็นความ

คาดหวังและความปรารถนาของพุทธศาสนิกชน เพราะนั่นหมายถึงการมีโอกาสดำรงธรรมและปฏิบัติธรรมอย่างลึกซึ้งอันเป็นแนวทางสู่ความพ้นทุกข์ คือพระนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธรุศาสนานั้นเอง

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การเทศน์มหาชาติ หรือ ประเพณีตั้งธัมมหลวงนั้น หมายถึง การฟังพระธรรมเทศนาเรื่องใหญ่หรือเรื่องสำคัญ ธรรมหลวงที่ใช้เทศน์มักจะเป็นมหาชาติเวสสันดรชาดก อันเป็นพระชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ก่อนจะได้มาประสูติและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มีทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์ มีความยาว ๑,๐๐๐ พระคาถา มหาชาติ เป็นวรรณกรรมที่มีบ่อเกิดมาจากชาดก เดิมเป็นภาษาบาลีในขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก นิบาตชาดก ทศชาติชาดก หรือ มหานิบาตชาดก และเป็นหนึ่งใน ๕๐ เรื่องของปัญญาสชาดกหรือนิทานสุภาษิต ที่ภิกษุชาวเชียงใหม่แต่งไว้เป็นภาษาบาลีประมาณปี พ.ศ. ๒๐๐๐ – ๒๒๐๐ เป็นนิทานเก่าแก่ที่เล่าต่อกันมา ถือเป็นชาดกนอกคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในสมัยสุโขทัย พุทธศาสนิกชนไทยนิยมฟังเทศน์มหาชาติ จากอิทธิพลของพระมาลัยสูตร ที่กล่าวถึงพระมาลัยเถระผู้นำข่าวสารจากพระศรีอริยเมตตรัย เทพบุตรที่อยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ให้มาแจ้งแก่ชาวโลกว่า ให้คนทั้งหลายฟังธรรมมหาชาติ ให้จบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ในวันเดียวคืนเดียว แล้วจะได้ร่วมกับศาสนาของพระศรีอริยเมตไตร จึงเป็นความเชื่อความศรัทธาในการฟังเทศน์มหาชาติจนถือเป็นประเพณีทั้งในระดับราชพิธี และ ระดับวิถีชาวบ้านสืบมา อย่างไรก็ตามการแปลคาถาบาลีมาเป็นภาษาไทยนั้นน่าจะมีมานานแล้ว แต่ครั้งสุโขทัยหากแต่ฉบับเดิมหายไป จนเมื่อพ.ศ. ๒๐๒๕ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงโปรดให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตในกรุงศรีอยุธยา แปลแต่งขึ้นใหม่ให้ชื่อว่า มหาชาติคำหลวง แต่ก็ได้สูญหายไปเสีย ครั้งเสียกรุงหลายกัณฑ์จนมาสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้แต่งซ่อมขึ้นภายหลังจนครบบริบูรณ์

ผลจากการศึกษาวิจัยในด้านประวัติความเป็นมาของการเทศน์มหาชาติในล้านนา พบว่าไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าเกิดขึ้นเมื่อใดแต่สันนิษฐานได้ ๔ ทางคือ ๑) มาจากนิกายตั้งเดิมหรือนิกายพื้นเมืองโบราณ (นิกายรามัญหรือนิกายมอญ) กล่าวคือการเทศน์มหาชาติในล้านนานั้นน่าจะมีมาแต่เดิมก่อนที่พระพุทธศาสนานิกาย พระสุมนเถระนำมาเผยแพร่ในแถบนี้ ๒) น่าจะเริ่มตั้งแต่สมัยพระยาเกือนา ทั้งนี้ด้วยสาเหตุที่ว่าสมัยพระองค์ทรงนำคาถาพื้นซึ่งพระพุทธเจ้าใช้เทศน์เป็นภาษาบาลีส่งให้พระสงฆ์ทั้ง ๓ นิกาย (นิกายตั้งเดิม นิกายสุมนเถระและนิกายสิงหล) เป็นผู้แปล ซึ่งหลังจากที่มีการแปลแล้ว ก็น่าจะมีการใช้สวดและเทศน์ในเทศกาลต่างๆ ๓) มาจากการสวดของพระในนิกายมหายาน คือ การสร้างคัมภีร์มหาชาติถวายเป็นการสวดแบบมีทำนองจนกลายเป็นทำนองเทศน์

ต่างๆในปัจจุบัน ๔) มาจากดินแดนสุโขทัยซึ่งเป็นดินแดนร่วมอยู่กับดินแดนล้านนา ซึ่งมีการพึ่งเทศน์มหาชาติกันมาก ฉะนั้นอาจจะแผ่อิทธิพลถึงอาณาจักรล้านนาด้วยก็เป็นได้ ต่อมาในสมัยพระเจ้าติโลกราชและสมัยพญาแก้วตามลำดับ กษัตริย์ล้านนาทรงเลื่อมใสและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างมาก สนับสนุนการศึกษาแก่พระภิกษุสงฆ์ ทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองอย่างยิ่ง และมีนักปราชญ์ที่มีชื่อเสียงแต่งคัมภีร์ต่างๆมากมาย หนึ่งในนั้นคือ พระสิริมังคลาจารย์ ได้รับงานเวสสันดรทิปนี ซึ่งแต่งขึ้นเพื่ออธิบายเรื่องมหาชาติเวสสันดร ให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น และเมื่อชาดกเรื่องนี้เป็นที่นิยมของชาวล้านนา ก็มีผู้แต่งเป็นสำนวนต่างๆ ตามความถนัดของนักประพันธ์ในแต่ละท้องถิ่น หากเปรียบเทียบด้านเวลากับมหาชาติคำหลวงของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถพบว่าแต่งภายหลังเล็กน้อย อาจเป็นไปได้ว่า คนล้านนานิยมฟังมหาเวสสันดรชาดกมาก่อนหน้านั้นแล้ว จึงเป็นเหตุให้พระสิริมังคลาจารย์ แต่งฎีกา อธิบายอรรถกถาเรื่องนี้ และอาจเป็นไปได้ว่ากรุงสุโขทัยได้แบบประเพณีการฟังเรื่องมหาเวสสันดรมาจากภาคเหนือก็เป็นได้ หรือกระนั้นการเทศน์มหาเวสสันดร ในสมัยสุโขทัยอาจจะมีความนิยมมาก่อนรัชสมัยของพญาลิไท ฉะนั้นอาจมีแบบฉบับของตนเองซึ่งอาจไม่ได้รับการถ่ายทอดจากอาณาจักรล้านนาก็ได้

การเทศน์มหาชาติ หรือ พิธีตั้งธรรมหลวงแบบล้านนานั้น นิยมจัดขึ้นในเดือนยี่เพ็ง และบางทีก็ฟังกันในเดือนอื่นเช่นเดือนสี่ (เหนือ) แล้วแต่โอกาส วัตถุประสงค์คือ ฟังเพื่อหาเงินบำรุงวัด หรือที่เรียกว่า “ตั้งบำรุง” และฟังอย่างธรรมดา การจัดการเทศน์นั้นต้องมีการเตรียมการอย่างน้อยเป็นเดือน สิ่งที่ต้องเตรียมเช่น การตกรธรรมคือการนิมนต์พระเสียดิมาเทศน์ การตกแต่งสถานที่ ธรรมาสน์แบบล้านนา อ่างน้ำมนต์ การชั้ตราขวัตร ประคูป่า การเตรียมดอกไม้เทียนบูชาและประทีป การทำเขาวงกต การประดับโคมต่างๆ เป็นต้น ซึ่งการเทศน์มหาชาติหรือตั้งธรรมหลวงแบบล้านนานั้นมี ๒ พิธีคือ ๑) พิธีการเทศน์แบบประเพณีประจำปี คือ ร่วมกันเป็นเจ้าภาพกัณฑ์เทศน์ทุกกัณฑ์ ๒) พิธีการเทศน์จัดแบบสืบทอดอายุ โดยสงเคราะห์กัณฑ์พระเวสสันดร ไปตามจักรราศีปีเกิดของเจ้าศรัทธาผู้รับกัณฑ์เทศน์ เรียก การเทศน์กินกัณฑ์ เช่น กัณฑ์มัทรี (มี ๙๐ พระคาถา) ตรงกับคนเกิด ปีวอก (ปีลิงหรือปีสัน) เป็นเจ้าภาพ เป็นต้น เกี่ยวกับลำดับพิธีการตั้งธรรมหลวงนี้ชาวล้านนาสมัยโบราณนิยมฟังเทศน์ให้จบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ อาจเทศน์ให้จบภายในวันเดียวโดยเริ่มตั้งแต่เช้าตรู่ของวันหนึ่งไปถึงเช้าตรู่ของอีกวันต่อมา หรืออาจเทศน์ติดต่อกันได้หลายวันซึ่งไม่เกิน ๗ วันโดยเทศน์วันละ ๒-๓ กัณฑ์ ก็ได้ มหาชาติเวสสันดร มีทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์ ซึ่งในงานวิจัยเล่มนี้ผู้วิจัยเน้นศึกษาการเทศน์มหาชาติฉบับสำนวนสร้อยสังกร เฉพาะกัณฑ์มัทรี แต่งโดยพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ หรือพระธรรมราชานุวัตร(ฟู อุตฺตสิโว) ซึ่งท่านได้ชำระจากสำนวนอื่นๆ ซึ่งมีรูปแบบการประพันธ์เป็นบทร้อยกรอง ใช้ภาษาล้านนา เขียนสอดแทรกด้วยภาษาบาลี มีความไพเราะทางวรรณศิลป์ มีถ้อยคำสัมผัสคล้องจองหรือรับกัน รักษาไว้ซึ่งภาษาล้านนาโบราณ อีกประการหนึ่งคือเป็นฉบับที่มีการปริวรรตเป็นอักษรไทยทำให้สะดวกแก่พระภิกษุและสามเณรที่จะใช้เทศน์ และเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจใน

การศึกษาภาษาล้านนา โดยการเทียบอักษร เป็นคุณค่าแก่นุชนรุ่นหลัง และสำนวนนี้ได้รับความนิยมใช้เทศน์ในงานประเพณีตั้งธรรมหลวงเกือบทุกวัดในล้านนาปัจจุบัน

สำนวนและทำนองของการเทศน์มหาเวสสันดรล้านนา จากการศึกษาพบว่าแบ่งออกเป็น ๒ สำนวน คือ สำนวนร้อยแก้ว และ สำนวนร้อยกรอง สำนวนร้อยแก้วเป็นลักษณะความเรียงธรรมดาที่พบมาก อยู่ในใบลานพับสาเขียนหรือจานด้วยอักษรธรรมล้านนา มีนักปราชญ์หรือพระสงฆ์ได้รจนาไว้มาก เช่น พระสิริมังคลาจารย์ แต่งเรื่อง เวสสันดรทีปนิ เป็นต้น ส่วนสำนวนร้อยกรอง แต่งเป็นลักษณะกลอนธรรม มีอยู่หลายสำนวน ผลจากการสำรวจใน คัมภีร์ใบลานและสมุดข่อยซึ่งพิมพ์เผยแพร่ออกไปสี่เล่มและทั้งสี่มีสำนวนมหาชาติล้านนาถึง ๗๒ สำนวน แต่ที่บอกปีที่จามมีไม่กี่สำนวน และปีที่จามนี้อาจจะเป็นปีที่กล่าวใหม่หรือปีที่เพิ่งแต่คัดลอกใหม่เท่านั้น จากการศึกษาทั้งฉบับร้อยแก้วและร้อยกรอง ผู้วิจัยยังสรุปไม่ได้ว่าฉบับใดเป็นฉบับที่เก่าแก่ที่สุด แต่หากจะเรียงความเก่าแก่ของแต่ละฉบับเห็นจะเรียงลำดับได้ คือ ฉบับคาถาพัน ซึ่งเป็นภาษาบาลีล้วน ฉบับจริยาซึ่งเป็นภาษานาภาษาบาลีมาแปลตรงตัวไม่ขยายความ อันเป็นต้นฉบับให้สำนวนอื่นนำไปแต่งเพิ่มเติม และฉบับอื่นๆ ที่แต่งขึ้นภายหลังแล้วตั้งชื่อใหม่ โดยอาศัยชื่อเมือง สถานที่ บุคคล เหตุการณ์ ท่วงทำนอง และภาษาอย่างใดอย่างหนึ่งตั้งเป็นชื่อฉบับ เช่นฉบับไผ่แจ้เรียวแดง ฉบับสร้อยสังกร เป็นต้น

ทำนองการเทศน์แบบล้านนานิยมเทศน์มีอยู่ ๒ วิธีคือ ๑) ทำนองดั้งเดิม ซึ่งเป็นการเทศน์ที่เป็นระบบแบบแผน มีเนื้อหาสาระทางธรรมะอยู่มาก แบ่งออกเป็น การเทศน์แบบทำนองธรรมวัตร และการเทศน์แบบทำนองมหาชาติ โดยประเพณีตั้งธรรมหลวงนั้นนิยมเทศน์แบบทำนองมหาชาติ ส่วนเทศน์แบบธรรมวัตรนั้นจะเป็นพื้นฐานของการเทศน์ทั้งหมด ๒) การเทศน์ทำนองประยุกต์แบ่งออกเป็น การเทศน์ทำนองแบบผสมผสาน โดยผู้เทศน์ผสมผสานกับการเทศน์บรรยายโดยใช้มุขตลก การขอ การร้องลิเก เป็นต้น และแฝงเนื้อหาสาระมหาเวสสันดรชาดกเพื่อสร้างสุนทรียภาพและอรรถรสให้แก่ผู้ฟัง การเทศน์ทำนองประยุกต์นั้นผู้เทศน์จะลดทอนเนื้อหาทำให้สั้นลงเน้นความไพเราะของท่วงทำนองที่คิดประดิษฐ์ขึ้นเอง แต่ยังคงไว้ซึ่งรูปแบบทำนองดั้งเดิม เพื่อสร้างความแปลกใหม่ให้เกิดขึ้นในการเทศน์ให้เข้ากับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

จากที่ได้กล่าว การเทศน์มหาชาติเป็นงานใหญ่ ต้องวางแผนและร่วมมือกันหลายฝ่าย ซึ่งมีพัฒนาการด้านรูปแบบพิธีกรรมและการเทศน์ คือ ในอดีตเจ้าภาพกัณฑ์เทศน์จะเป็นผู้ว่าจ้าง พ่อหนาน หรือผู้ที่สามารถคัดลอกธัมม์ได้ เป็นผู้เขียนคัดลอกธัมม์กัณฑ์นั้นๆลงบนใบลาน หรือเขียนพับสาเพื่อนำถวายแด่พระนักเทศน์เมื่อถึงวันงาน แต่ในปัจจุบันหาซื้อได้ตามร้านขายเครื่องสังฆภัณฑ์ทั่วไป ส่วนพิธีกรรมในงานตั้งธรรมหลวงมีองค์ประกอบที่สำคัญและพัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบันดังนี้

๑) การจัดตกแต่งสถานที่ ส่วนมากจัดที่วัด วิหาร หรือศาลาประจำหมู่บ้านแล้วแต่ตกลงกัน การตกแต่งบริเวณให้มีบรรยากาศคล้ายป่าตามท้องเรื่องเวสสันดรชาดก มีต้นไม้อ้อ ดอกไม้ ไม้ไผ่ ไม้สัก ธรรมชาติที่หาได้ในท้องถิ่น ในปัจจุบันนั้นก็มีการประดับตกแต่งเหมือนอดีต แต่เน้นความสะดวกมาก

ขึ้น เช่นทำเป็นช่มดอกไม้ หรือประดับประดาด้วยกระถางดอกไม้ และเน้นในเรื่องของเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามามีส่วนร่วม เช่น หลอดไฟหลอดสี ซึ่งแต่ก่อนเป็นเทียน การใส่เอฟเฟคเสียง ทำให้เสียงผู้เทศน์ก้องกังวานยิ่งขึ้น เป็นต้น

๒) รูปแบบพิธีกรรม นั้นมี ๒ รูปแบบ คือ ๑.พิธีการเทศน์ตามประเพณีประจำปี ศรัทธาชาวบ้านจะเป็นผู้ร่วมกันบริจาคเป็นเจ้าภาพในการตกรธรรม หรือบริจาคทรัพย์สิ่งของพร้อมทั้งเนื้อธรรม พระผู้เทศน์นิยมนิมนต์พระหรือเณรภายในวัด หรือในบางกรณีก็นิมนต์พระจากต่างวัด มาเทศน์ในแต่ละกัณฑ์ โดยบางกัณฑ์มักนิมนต์พระนักเทศน์เสียงดีมาเทศน์ เช่น กัณฑ์มัทรี กัณฑ์ชูกก กัณฑ์มหาธาต เป็นต้น ๒.พิธีการเทศน์ที่จัดแบบสืบชาติา วิธีการนี้เป็นวิธีการจัดตั้งธรรมหลวง โดยสงเคราะห์กัณฑ์พระเวสสันดรไปตามจักรราศีประจำปีเกิดของเจ้าศรัทธาผู้บริจาคกัณฑ์เทศน์ เจ้าของกัณฑ์จะนิมนต์พระที่เทศน์เฉพาะกัณฑ์นั้นๆ มาเทศน์ เรียก เทศน์กินกัณฑ์ แต่ละกัณฑ์เทศน์มีอาณิสสตามความเชื่อเรื่องปีเกิดของชาวล้านนาที่แตกต่างกัน นอกจากนี้เครื่องประกอบพิธีกรรม ยังสื่อความหมายที่ลึกซึ้งถึงหลักคำสอนต่างๆในพระพุทธศาสนา เช่น เครื่องพิธีกรรมประเภทแทนหมู่มคน เช่นพวกไม้ค้ำ แสดงถึงความรักสมครสมานสามัคคี มีความเมตตา เอื้อเฟื้อดูแล เอาใจใส่ซึ่งกันและกัน ในครอบครัว ในวัด ในสังคม ประเภทใช้แทนร่างกาย เช่น ข้าวสาร กระบองน้ำ เทียน ช่อน้อยตุงไชย แสดงถึง ๔ ธาตุ ร่างกาย ทั้งรูปและนาม ซึ่งเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งแต่ละชนิดมีปริศนาธรรมแฝงอยู่ทั้งสิ้น ซึ่งในปัจจุบันยังคงรักษาประเพณีเดิมอยู่ เพียงแต่น้อยคนนักที่จะรู้ถึงความหมายที่แฝงอยู่ในพิธีกรรมที่มีความละเอียดอ่อนนี้

๓) ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม สามารถแบ่งเป็น ๓ กลุ่มคือ ๑. กลุ่มผู้ฟัง ประกอบด้วยประชาชนพุทธศาสนิกชน ศรัทธาผู้บริจาคกัณฑ์เทศน์ ผู้เตรียมสถานที่ ๒.พ่อหนาน (มัคคนายก) หรือ ปู่อาจารย์ เป็นผู้นำฝ่ายฆราวาสในการประกอบพิธีกรรมเป็นผู้เชี่ยวชาญในการจัดตั้งธรรมหลวง ๓.พระนักเทศน์ อาจจะเป็นพระในวัดหรือเป็นพระที่รับนิมนต์จากวัดอื่น พระนักเทศน์เปรียบเสมือนตัวแทนของพระพุทธเจ้าในการแสดงธรรม ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมทั้ง ๓ ส่วนมีส่วนสัมพันธ์ในการประกอบพิธีกรรมโดยกลุ่มผู้ฟังทำหน้าที่รับสาร (Receiver) มัคคนายกทำหน้าที่เชื่อมโยงสื่อระหว่างพระนักเทศน์และกลุ่มผู้ฟัง (Transformer) และพระนักเทศน์ทำหน้าที่ในการส่งสาร อีกทั้งเป็นผู้แปลสารจากธรรมที่เป็นการบันทึกให้เกิดเป็นเสียงไปยังที่ผู้รับฟัง (Sender and Translator)

๔) กัณฑ์เทศน์ เครื่องกัณฑ์เทศน์นั้นไม่จำกัดหรือกำหนดแน่นอน แล้วแต่เจ้าภาพจะจัดเตรียมมา แต่ส่วนใหญ่จะเป็นเครื่องอัฐบริหารของพระสงฆ์ กัณฑ์เทศน์จะมีลักษณะเป็นตะกร้าไม้ไผ่ สานทรงสูงภายในมีเครื่องปัจจัยต่าง ๆ ประดับตกแต่งพร้อม ของที่ใส่เป็นเครื่องกัณฑ์เทศน์ มีขนมต่างๆ อาหารแห้ง เช่น ข้าวสาร ปลาแห้ง เนื้อเค็ม และส้มสุกลูกไม้ตามแต่จะหาได้ มักมีกล้วยทั้งเครือ มะพร้าวทั้งทลาย และอ้อยทั้งต้น ตามคตินิยมว่าเป็นของป่าดงที่มีในเขาวงกต รวมถึงเงินอันเป็นปัจจัยเทศน์ เช่นกัน จำนวนกัณฑ์เทศน์ทั้งหมดวางเรียงกันรวมเป็นจำนวน ๑๗ กัณฑ์เทศน์โดยวาง

เรียงตามลำดับ คือ กัณฑ์เทศน์มาลัยตัน มาลัยปลาย คาถาพัน อานิสงส์พระเวสสันดร และเวสสันดรชาดกจำนวน ๑๓ กัณฑ์ รวมเป็น ๑๗ กัณฑ์เทศน์

ในด้านพัฒนาการรูปแบบการเทศน์ ในอดีต นั้นพระนักเทศน์ได้วางรากฐานสำคัญอย่างหนึ่ง คือแนวทางการปฏิบัติตนให้เข้าถึงความจริงด้านคุณธรรม จริยธรรม ที่แฝงอยู่ในการเทศน์มหาชาติ แต่การจะเข้าถึงความจริงได้นั้นผู้เทศน์ และ ผู้ฟังเทศน์ต้องศึกษานำไปคิดนำไปปฏิบัติ ชักชวนผู้อื่นปฏิบัติตามด้วย เป็นกระบวนการพัฒนาทั้งทางร่างกายและจิตใจเพื่อเข้าถึงความดี ความสงบสุขของสังคมล้านนา รูปแบบวิธีการเทศน์ พระนักเทศน์จะใช้เวลานานในการเทศน์แต่ละผูก ศรัทธาจะตั้งใจฟังเทศน์กันอย่างจริงจัง ฉะนั้นรูปแบบการเทศน์สมัยอดีตนั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อเน้นหลักธรรมที่สามารถประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันโดยไม่กระทำผิดศีลธรรมและสร้างความเดือดร้อนให้กับสังคมพัฒนาดนเองจนยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น ส่วนในปัจจุบันนั้นมุ่งเน้นเรื่องสาระและความเพลิดเพลิน บันเทิงใจ สอดแทรกแนวคิดศีลธรรมคำสอนเพื่อให้แง่คิดทางปัญญาคือ การรู้จักผิดชอบชั่วดีสามารถนำไปเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นข้อมูลพื้นฐานอย่างง่ายก่อนที่จะศึกษาหลักธรรมขั้นสูงต่อไป

การเทศน์มหาชาติในล้านนามีคุณค่ามากมายที่สะท้อนให้เห็นถึงจริยธรรมที่หลากหลาย มีทั้งอรรถรสและมีคติสอนใจในการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคมและธรรมชาติ ทั้งการเสียสละ ความสามัคคี การทำตนให้เป็นประโยชน์ การสงเคราะห์อนุเคราะห์เกื้อกูลซึ่งกันและกัน สอนให้รู้จักคุณค่าของป่าไม้ ใบหญ้า ซึ่งให้ประโยชน์แก่มนุษย์นำมาอย่างชีพ เป็นทั้งที่อยู่อาศัย อาหาร และ ยารักษาโรค ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าคุณค่าจากเนื้อธรรมมหาชาติ เฉพาะกัณฑ์มัทรีฉบับสร้อยสังกรมีคุณค่าทั้งต่อปัจเจกบุคคล (individual) คือ ผู้ฟัง พระนักเทศน์ และมีคุณค่าต่อสังคมโดยรวม ในด้านต่างๆดังนี้ ด้านผู้ฟัง พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญต่อการฟังธรรมเป็นอย่างมาก เพราะการฟังธรรมเป็นเหตุให้เกิดปัญญา ที่เรียกว่า สุตมยปัญญา การฟังธรรมนั้นเป็นมงคล เพราะช่วยให้เข้าใจความเป็นจริงของชีวิต และหากนำธรรมะไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ก็ช่วยแก้ปัญหาความทุกข์ใจให้หมดไปได้ การฟังเทศน์มหาชาตินั้นเป็นมหากุศลที่เตือนบุคคลให้น้อมรำลึกถึงการบำเพ็ญบุญ บริจาคทาน สละความเห็นแก่ตัวเพื่อสาธารณประโยชน์ การทำความดี เนื้อธรรมในกัณฑ์มัทรีนั้น ยังประกอบด้วยแง่คิดดีๆ เช่น สอนให้เห็นถึงความรักกันของบุคคลในครอบครัว ความรักของมารดาต่อบุตร หน้าที่ของมารดา ความรักของภรรยาที่มีต่อสามี ความซื่อสัตย์ ความรักแบบอุปถัมภ์ และแบบอย่างคู่บุญบารมี การฟังเทศน์มหาชาติ นอกจากจะได้ประโยชน์ในปัจจุบัน คือการได้ร่วมทำบุญตามขนบธรรมเนียมประเพณี โบราณของชาวพุทธแล้ว ยังได้สืบต่ออายุพระพุทธศาสนา แล้วยังได้ความเพลิดเพลินใจ ได้พบปะผู้คนเป็นแหล่งรวมความรักความสามัคคี ส่วนด้านพระนักเทศน์ อานิสงส์จากการเทศน์ของพระนักเทศน์นั้นมีคล้ายคลึงกัน จากอานิสงส์ของการฟังเทศน์แต่อาจจะมีมากกว่าอันเนื่องจากว่า

พระนักเทศน์นั้นไม่ได้ต้องการได้บุญเพียงผู้เดียว แต่มีจิตใจเอื้อเฟื้อถึงผู้อื่น ชักชวนผู้อื่นให้มาฟังธรรม ให้ได้บุญร่วมกันด้วย ประกอบกับการเป็นพระนักเทศน์นั้นจะต้องหมั่นฝึกฝนการเทศน์จนมีความชำนาญการ ทำให้มีโอกาสดำเนินการบวชนเื้อธรรมและเข้าใจในเนื้อธรรมมากกว่า และยังเป็นการฝึกสติ และปฎิภาณไหวพริบเพราะการเทศน์แต่ละครั้งนั้นต้องมีความตั้งใจ จึงสามารถสื่อสารออกมาได้ดี อีกทั้งเป็นผู้สืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมในพระพุทธศาสนาของชาวล้านนา ส่วนคุณค่าต่อสังคม (Community) นั้น มหาชาติล้านนามีคุณค่าต่อสังคมมากมายไม่ว่าจะเป็น ด้านหลักธรรมจริยธรรม ด้านวรรณศิลป์ และด้านวัฒนธรรมประเพณีล้านนา อันมีรายละเอียดดังนี้

ด้านหลักธรรมจริยธรรม ๑) ความรักความเมตตา ซึ่งเป็นคติธรรมสำหรับครอบครัวยุคโบราณอย่างพระนางมัทรี คุณลักษณะของผู้หญิงที่ดีที่ผู้ชายจะเลือกเอาเป็นคู่ครอง อันประกอบด้วย เรือน ๓ น้ำ ๔ คือเรือนผม เรือนกาย เรือนที่อยู่ น้ำมือ น้ำใจ น้ำคำ น้ำเต้าปูน เป็นต้น และในแง่ของชีวิตคู่ การมีหลักสมชีวิธรรม ๔ คือการมีศรัทธาเสมอกัน มีศีลเสมอกัน มีจาคะเสมอกัน มีปัญญาเสมอกัน จะส่งผลให้ สามีและภรรยาอยู่รักได้พบกันทั้งในชาตินี้และชาติหน้า นอกจากนี้ เนื้อธรรมยังสอนให้รู้สภาวะธรรมของชีวิต ว่าชีวิตคนเรานั้นย่อมประสบกับสภาวะต่างๆที่เกิดขึ้น บางครั้งก็สุขสมหวัง บางครั้งก็ทุกข์ผิดหวังทุกข์ระทมขมขื่น ซึ่งเป็นคติธรรมที่สามารถนำไปปรับใช้ในชีวิตรประจำวัน ๒) ความสมานสามัคคี และความเสียสละ ซึ่งเป็นคติธรรมสำหรับสังคม การจัดการเทศน์มหาชาติ ต้องใช้เวลา และความร่วมมือกันของผู้คนในสังคม ไม่ว่าจะเป็นวัด พระเถร ศรัทธาชาวบ้าน และหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งงานจะสำเร็จไม่ได้เลยหากทุกฝ่ายไม่สมานสามัคคีกัน ๓) ความเอาใจใส่ ซึ่งเป็นคติธรรมสำหรับสิ่งแวดล้อม จากเนื้อธรรมกัณฑ์มัทรี มีการบรรยายถึงธรรมชาติ พืชพันธุ์ไม้นานาชนิดต่างๆ ทั้งไม้ดอก ไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชผัก ผลไม้มากมาย นับว่าเป็นคุณค่าที่ผู้ฟังจะได้เรียนรู้เกี่ยวกับพฤกษศาสตร์และ พันธุ์ไม้นานาชนิด และพืชสมุนไพรด้วย และทำให้เรียนรู้จากวรรณกรรมได้ว่าในสมัยอดีตนั้นสังคมล้านนามีระบบนิเวศทางธรรมชาติ ที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยและแบบอย่างพระเวสสันดรและนางมัทรีที่มีความรักความเมตตาต่อสรรพสิ่ง ทำให้ชาวล้านนาใช้ชีวิตร่วมกับธรรมชาติได้อย่างเกิดคุณค่า

ด้านวรรณศิลป์ การเทศน์มหาชาติแบบล้านนานั้น มีคุณค่า ด้านวรรณศิลป์ วรรณกรรมทางภาษามีสำนวนและท่วงทำนองที่เป็นเอกลักษณ์ไม่เหมือนภาคอื่นๆ ในประเทศไทยในจังหวัดเชียงใหม่ นั้น การเทศน์มหาชาติฉบับสร้อยสังกร พระนักเทศน์ ก็จะเทศน์เป็นภาษาเหนือ ทำนองเชียงใหม่ ทำนองหรือระบำที่ใช้เทศน์นั้นส่วนมากนิยม ระบำน้ำตกตาด และพรวัวไกวใบ นอกจากนี้ ยังมีการเขียนมหาชาติล้านนาเป็นตัวเมืองลงในใบลานและพับสา ผู้แต่งยังใช้ภูมิปัญญาของตนเอง สอดแทรกสภาพวิถีชีวิตของชาวล้านนาให้กลายเป็น ภาษาได้อย่างละเอียดซึ่งทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดอารมณ์ความรู้สึก เห็นภาพเป็นการถ่ายทอดสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นเข้าไปในวรรณกรรมผ่านทางภาษาได้เป็นอย่างดี

ด้านวัฒนธรรมประเพณีล้านนา ในเนื้อธรรมมหาชาติกัณฑ์มัทรี นั้นแฝงไปด้วย วัฒนธรรมประเพณีล้านนา ตัวอย่างเช่น เรื่องการมีปฏิสันถารการต้อนรับ เรื่องการเรียกขาน เรื่องการทำปราสาทสำหรับลากศพ และการจุดดอกไม้ไฟเวลาฉาบปูนกั เป็นต้น

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วแสดงให้เห็นว่า การเทศน์มหาเวสสันดรนั้นมีคุณค่ามีประโยชน์มากมาย จึงสมควรแก่การสืบสานให้คงอยู่คู่ล้านนา วัดทุกวัดมีการสอนการเทศน์ให้กับพระเณรในวัด เป็นปกติอยู่แล้ว แต่ในการเทศน์มหาชาติที่ดีนั้นต้องได้รับการฝึกฝนพิเศษ ด้วยวิธีที่ถูกต้องจากครู อาจารย์ โดยพระอาจารย์ผู้สอนจะเป็นผู้วิเคราะห์ ว่าพระเณรมีระดับเสียงเช่นไร เหมาะกับการเทศน์ กัณฑ์ไหน และต้องฝึกเป็นลำดับขั้นตอนเช่นไร จากการศึกษาพบว่ามี ๓ ปัจจัยที่ทำให้พระหรือเณร อยากรเป็นนักเทศน์ คือ ๑. ต้องการสื่อธรรมะ พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ๒. ต้องการวัดดู ปัจจัย ๓. ต้องการมีชื่อเสียง แต่การจะเป็นนักเทศน์ที่มีชื่อเสียงนั้น ต้องมีคุณสมบัติเฉพาะตัวผู้เทศน์ ๓ ประการ คือ ๑. มีเสียงดีหรือเสียงไพเราะ ๒. มีลีลาชั้นเชิงดี ๓. มีปฏิภาณไหวพริบแก้ปัญหา สถานการณ์เฉพาะหน้าได้ดี ปัจจุบันจะหาพระนักเทศน์ที่มีคุณสมบัติครบทั้ง ๓ ประการนั้นยากยิ่ง อย่งไรก็ตาม ผู้วิจัยมองว่าพระนักเทศน์ควรให้ความสำคัญกับการถ่ายทอดธรรมะให้แก่ผู้ฟัง เป็นปัจจัยแรก เพราะธรรมคือตัวแทนของพระพุทธเจ้า ซึ่งในมหาชาติเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรีนั้น พระนักเทศน์ควรแสดงให้ผู้ฟังได้เรียนรู้ถึงเนื้อหาธรรม และ เข้าใจหลักธรรมต่างๆ เพื่อสามารถนำไป ปฏิบัติ สร้างสรรค์สังคมที่ดี พระสงฆ์จึงเป็นผู้นำทางศาสนาและเป็นผู้สืบสานการเทศน์มหาเวสสันดร ในล้านนา ด้วยประการนี้จึงควรสนับสนุนการเรียนการสอนเทศน์มหาชาติเวสสันดรให้แก่พระภิกษุ สามเณรที่สนใจสืบไป

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๑. ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะมีการปริวรรตมหาชาติภาคพายัพ สำนวนเอก ฉบับสร้อยสังกร ที่เป็นทีแพร่หลายและมีความนิยมใช้เทศน์ในล้านนา ให้เป็นภาษาสมัยใหม่ เพื่อให้คนในยุคปัจจุบันฟัง เข้าใจเนื้อธรรม และได้รับประโยชน์ในการฟังเทศน์มากยิ่งขึ้น เพราะในฉบับที่มีในปัจจุบัน มีคำบางคำ ที่เป็นคำโบราณ ที่ทำให้เกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนกันอยู่มาก

๒. ผู้วิจัยเห็นว่าผู้ที่ศึกษาค้นคว้าในโอกาสต่อไปควรจะมีการศึกษาวิจัยถึงอิทธิพลของ การเทศน์มหาชาติล้านนาต่อวิถีชีวิตของชาวล้านนา ซึ่งจะเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่สะท้อนให้เห็น ความสำคัญของการเทศน์มหาชาติแบบล้านนาอันจะนำไปสู่การสืบสานอนุรักษ์ให้เป็นประเพณีอันดี งามของล้านนาต่อไป

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระธรรมราชานุวัตร. มหาชาติภาคพายัพสำนวนเอกสร้อยสังกร. เชียงใหม่: สงวนการพิมพ์, ๒๕๐๘.

_____. มหาชาติภาคพายัพสำนวนเอกกัณฑ์มัทรีฉบับสร้อยสังกร. พระนครฯ: โรงพิมพ์ ศ.ธรรมภักดี, ๒๔๙๗.

พระราชานุวัตร (ปรีวรต). มหาชาติภาคพายัพฉบับสร้อยสังกร สำนวนเอก. พระนคร: ส.ธรรมภักดี, ๒๔๙๘.

พระธรรมราชานุวัตร (ฟู อุตตสึวะเถระ). มหาชาติภาคพายัพฉบับสร้อยสังกรสำนวนเอกสอบทานชำระ. กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน ส.ธรรมภักดี, ๒๕๒๑.

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์. มหาชาติภาคพายัพสำนวนเอกกัณฑ์มัทรีฉบับสร้อยสังกร. เชียงใหม่: โรงพิมพ์ธาราทองการพิมพ์, ๒๕๑๖.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

กระทรวงศึกษาธิการแบบเรียนวรรณคดีเล่ม ๕ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕. นครหลวงกรุงเทพมหานครบุรี: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๔.

มณี พยอมยงค์ (ศ. เกียรติคุณ) และ พระครูอดุลย์สีลภิตต์. ตั้งธรรมหลวงเทศน์มหาชาติล้านนา. เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๔๔.

เกียรติคุณมณีพยอมยงค์. ประเพณีตั้งธรรมหลวงเทศน์มหาชาติล้านนาไทย. เชียงใหม่: ธาราทองการพิมพ์, ๒๕๒๗.

กรมศิลปากร. สรุปผลการสัมมนาทางวิชาการระดับอนุภาคเอเชียอาคเนย์เรื่องท่วงทำนองร้อยกรองไทยในอุษาอาคเนย์. กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์กรมศิลปากร, ๒๕๔๔.

กรมศิลปากร. วรรณกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากรจัดพิมพ์, ๒๕๒๙.

คณะกรรมการด้านศาสนางานสมโภชเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี. **หลักคำสอนมรดกศาสนาในเชียงใหม่**

ภาค ๒. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์, ๒๕๔๐.

คู่มือฝึกเทศน์ทำนองเมืองเหนือ: จัดทำโดยหน่วยอบรมประชาตำบลช้างคลาน วัดลอยเคราะห์ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ (เอกสารสำเนา).

จิรภัทร แก้วกู่. **กาศยกลอนอีสาน**. พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการเนื่องในวโรกาสที่พระเทพวิมลโมลี (เหล่าน์ สุมโน) เจ้าอาวาสวัดธาตุจังหวัดขอนแก่นอธิรองเจ้าคณะภาค ๙ ฉลองอายุ มงคลครบ ๙๐ ปี, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

เจือ สตะเวทิน. **ประวัติวรรณคดี**. พระนครศรีอยุธยา : ศุภสภา, ๒๕๐๖.

เทพสุนทร ศารทูล. **กาศยพระมัลล**. กรุงเทพมหานคร: พระนารายณ์, ๒๕๓๖.

เทศน์มหาชาติฉลอง ๒๐๐ ปีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหพัฒน์พิบูลจำกัด, ๒๕๓๓.

ธนิต อยู่โพธิ์. **ตำนานเทศน์มหาชาติ**. พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๑.

ธมมปทญจกถาย ญญโธ ภาโค. พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๒.

บุญมี แท่นแก้ว. **ประเพณีและพิธีกรรมพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗.

ประคอง นิมนานเหมินท์. **มหาชาติล้านนาการศึกษาในฐานะเป็นวรรณคดีท้องถิ่น**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖.

_____. **มหาชาติล้านนา: การศึกษาในฐานะที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖.

พงษ์จันทร์ คล้ายสุบรรณ. **วรรณคดีศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณี**. กรุงเทพมหานคร: บำรุง สาส์น, ๒๕๔๘.

พงศวดารเมืองน่าน. อนุสรณ์งานบำเพ็ญพระราชกุศลออกเมรุ พระราชทานเพลิงศพพระเทพนันทาจารย์ (บุญชู ธมมสารมหาเถร) อดีตเจ้าคณะจังหวัดเมืองน่าน เจ้าอาวาสวัดพญาภู พระอารามหลวง. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ดาว, ๒๕๔๓.

พรพรรณ วัชรากัย. **วรรณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทประชาชนจำกัด, ๒๕๐๘.

พรพรรณเพ็ญ เครือไทย และไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว. **ลักษณะโคลงล้านนา**. โดยสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕.

พรพรรณเพ็ญ เครือไทย. **วรรณกรรมพระพุทธศาสนาในล้านนา**. โดยสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐.

พระครูวิจิตรธรรมโกศล. **กะเทาะเปลือกเวสสันดร**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๖.

พระเทพเวที (ประยุทธิ์ ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธิ์ ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘ โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. **พระราชพิธี ๑๒ เดือน**. ธนบุรี: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๑.

พระพิมลธรรม ราชบัณฑิต (ชอบ อนุจารีมหาเถร). **ปริทัศน์ เวสสันดรชาดก**. โครงการมูลนิธิหอไตรจัดพิมพ์, ๒๕๓๓.

พระสิริมังคลาจารย์. **เวสสันดรทีปนี**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๑.

มณี พยอมยงค์. **ประเพณี ๑๒ เดือนล้านนาไทยเล่มที่ ๒**. เชียงใหม่: ส.การพิมพ์, ๒๕๒๙.

มหาชาติคำหลวง. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจริญธรรม, ๒๕๑๖.

มหาวิทยาลัยมหิดล. สำนักคอมพิวเตอร์. พระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์ชุดภาษาไทย, ๒๕๔๐.

มหาวิทยาลัยรามคำแหง. **วรรณคดีวิจารณ์ (มหาเวสสันดรชาดก)**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๑.

มันเกียรติ โกศลนิวติวงศ์. **ทฤษฎีและเทคนิคการให้คำปรึกษาพุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สุวิริยาสาน, ๒๕๔๘.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒.

ลมูล จันทร์หอม. **วรรณกรรมท้องถิ่นล้านนา**. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ตรีสิน, ๒๕๓๘.

ศิลปกรรม. **ประชุมศิลปาจารย์ภาคที่ ๑ จาริกสุโขทัย**. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๕.

ศิวพร วัฒนรัตน์. **ลักษณะและแนวทางอนุรักษ์กวีนิพนธ์ล้านนาในอดีต**. ในเอกสารหมายเลข ๒ การสัมมนาเรื่อง “๑๐๐ ปีแห่งการเปลี่ยนแปลงของล้านนา”, ๒๕๔๒ – ๒๕๔๒.

ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่. **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์เมือง, ๒๕๓๘.

สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทยธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒.

สร้อยดี อ่องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๔๔.

สยาม ภัทรานุช. **ประวัติมหาชาติชาดกในนามานุกรมวรรณกรรมล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว), ๒๕๕๔.

สิงหะ วรรณสัย. **ปริทัศน์วรรณคดีล้านนาไทย**. เชียงใหม่: โครงการตำราคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๓.

สัทธา พินิจภูวดล. **วรรณกรรมสุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **มหาชาติและประเพณีการเทศน์มหาชาติ**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

สุรพล ดำริห์กุล. **ล้านนาสิ่งแวดล้อมสังคมและวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: มรดกไทย, ๒๕๔๒.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **พุทธประวัติ เล่ม ๒ มัชฌิมโพธิกาล**. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

สมพันธ์ เลขาพันธ์. **วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น**. กรุงเทพมหานคร: หจก.แสงจันทร์การพิมพ์, ๒๕๓๒.

สมหมาย เปรมจิตต์. **มหาชาติเวสสันดรชาดก วิเคราะห์ทางสังคมและวัฒนธรรม**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์เมืองเชียงใหม่, ๒๕๔๔.

สำนักพิมพ์คลังวิทยา. **มหาชาติคำหลวง**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจริญธรรม, ๒๕๑๖.

หอสมุดแห่งชาติ. **เวสสันดรที่ปณี**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๑.

หอสมุดแห่งชาติกรมศิลปากร. **มหาชาติสำนวนอีสาน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๓๑.

อุดม รุ่งเรืองศรี. **วรรณกรรมล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๖.

(๒) วิทยานิพนธ์และงานวิจัย :

โครงการปริวรรตวรรณกรรมล้านนาไทย. **การศึกษาทางวิเคราะห์ปัญหาชาดกฉบับล้านนาไทย**.

ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑.

ธิดาพล กันตวิวงศ์. “ทำนองการเทศน์มหาชาติกัณฑ์มัทรีในประเพณีตั้งธรรมหลวงจังหวัดเชียงใหม่”,

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาดนตรี: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔.

พระครูอดุลยสิลลิต (ประพัฒน์ ฐานวุฑโฒ). “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความนิยมมหาชาติเวสสันดรชาดกในล้านนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาวัช เชมรโซ (พุทธโส). “การศึกษาวิเคราะห์มหาชาติที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระมหาบุญทัน อานนโท (พาหา). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระเวสสันดรชาดก ศึกษาเฉพาะทานบารมี”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระมหาสมชาติ นนทธมฺมิโก. “ศึกษาการเทศน์มหาชาติในล้านนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์**

มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระวุฒิกโรจน์ วุฑฒิกโรจน์ (พรมพิมพ์). “ศึกษาเทคนิคและวิธีการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาของพระราชมุนี (ประยูร ธมฺมจิตโต)”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาธรรมนิเทศ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระราชปริยัติ (สฤชดี สิริธโร). **งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาบรรณาคาร, ๒๕๔๘.

วาทีต ธรรมเชื้อ. “การศึกษาวรรณกรรมล้านนา เรื่องมหาชาติภาคพายัพฉบับสร้อยสังกร”.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาภาษาไทย.บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปกร, ๒๕๕๕.

วีรยุทธ นาคเกาเจริญ. “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมที่ใช้เทศน์ในพิธีศพแบบล้านนา”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต** สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. “ทศบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท”.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก.บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์, ๒๕๒๔.

(๓) บทความ :

ลิขิต ลิขิตานนท์. **ยุคทองแห่งวรรณกรรมพุทธศาสนาของล้านนาไทย**. เชียงใหม่, คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ฉบับที่ ๑๐ มกราคม-มีนาคม, ๒๕๓๓.

(๔) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ :

ชนะพงศ์ ลิ้มเสรี, “นักข่าวพลเมือง : ละครเทศน์มหาชาติ จ.นครปฐม”, นักข่าวพลเมือง (ThaiPBS),ในช่วง จัปตาสถานการณ์ #Thaipbs, วันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๖๐ เวลา ๑๒.๐๐ น.

จุฬาวิทยานุกรม. **ร้อยแก้ว ร้อยกรอง**. (ศูนย์สื่อสารนานาชาติแห่งจุฬาฯ เผยแพร่เมื่อ ๓๐สิงหาคม ๒๕๕๔), [ออนไลน์].แหล่งที่มา : http://www.chulapedia.chula.ac.th/index.php/ร้อยแก้ว_ร้อยกรอง. [๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๔].

โรงเรียนทุ่งสง อ.ทุ่งสง จ.นครศรีธรรมราช. **ลักษณะคำประพันธ์มหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์มัทรี**. (โดยกลุ่มนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕/๘ โรงเรียนทุ่งสง อ.ทุ่งสง จ.นครศรี), [ออนไลน์],

แหล่งที่มา: <https://jirawanjane.wordpress.com/ลักษณะคำประพันธ์/> [๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๙].

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. **พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ฟู อตฺตสิโว)**. (วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี เผยแพร่เมื่อ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐). [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : [https://th.wikipedia.org/wiki/พระอุบาลีคุณูปมาจารย์_\(ฟู_อตฺตสิโว\)#.E0.B8.9C.E0.B8.A5.E0.B8.87.E0.B8.B2.E0.B8.99](https://th.wikipedia.org/wiki/พระอุบาลีคุณูปมาจารย์_(ฟู_อตฺตสิโว)#.E0.B8.9C.E0.B8.A5.E0.B8.87.E0.B8.B2.E0.B8.99). [๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๙].

ภาคผนวก ก

รายชื่อผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องวิจัย

๑. ผศ.ดร.สมหวัง แก้วสุฟอง ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่

๒. ผศ.ดร.สยาม ราชวัตร ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่

ที่ ศธ ๖๑๒๔/ ๖ ๑๑๔

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตเชียงใหม่
วัดสวนดอก พระอารามหลวง ต.สุเทพ อ.เมือง
จ.เชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
โทร (๐๕๓) ๒๕๙๙๖๙, ๒๕๙๙๙๕, ๒๕๙๙๙๑,
๒๕๙๙๙๙ ปักกิ่ง ๐๘๖๓-๐๘๙๙๙๙๙๙๙๙
โทรสาร. ๐๕๓-๒๕๙๙๙๙๙๙๙๙

๒๔ ธันวาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุมัติโครงการในการตรวจเครื่องมือวิจัย

เรียน ผศ.ดร.สมหวัง แก้วสุพล

สิ่งที่ส่งมาด้วย	๑. โครงการงานวิจัย	จำนวน	๑ ชุด
	๒. เครื่องมือวิจัย	จำนวน	๑ ชุด

ด้วย พระไกรสร กิตติเวที (วรา) เลขประจำตัวนิสิต ๕๕๐๔๔๐๕๐๑๐ เป็นนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา (ภาคปกติ) ของบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "ศึกษาพัฒนาการและคุณค่าของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ในล้านนา DEVELOPMENT AND VALUATION STUDY OF MAHAVESSANTARAJATAKA MATSEE CHAPTERN LANNA"

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินการทำวิทยานิพนธ์ของนิสิตเป็นไปด้วยความเรียบร้อยสมบูรณ์ ทางบัณฑิตศึกษา ได้พิจารณาเห็นว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในลักษณะงานวิจัยดังกล่าว จึงใคร่ขออนุมัติโครงการที่จัดทำขึ้นในการตรวจสอบ และได้คำแนะนำเพื่อปรับปรุงเครื่องมือวิจัย ดังเอกสารแนบมาพร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อขออนุมัติโครงการในการตรวจเครื่องมือ และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(ผศ.ดร.พูนชัย ปันธิยะ)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

วิชาการเลขานุการบัณฑิตศึกษา มจร วิทยาเขตเชียงใหม่

ปฏิบัติหน้าที่แทนผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์เชียงใหม่

บัณฑิตศึกษา มจร.วิทยาเขตเชียงใหม่ โทร. ๐-๕๓๒๖๙๙๘๙๖๙ ต่อ ๓๓๓๑

ติดต่อนิสิต พระไกรสร กิตติเวที (วรา) โทร. ๐๘๙๙-๕๕๓๐๖๒๔๙

(สำหรับผู้เชี่ยวชาญ)

แบบประเมินความสอดคล้องของเครื่องมือกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย

คำชี้แจง โปรดพิจารณาว่า คำถามแต่ละข้อมีความเหมาะสมตามที่ระบุไว้หรือไม่ โดยทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องคะแนน โดยพิจารณาตามความเห็นของท่าน ดังนี้

- ช่อง +1 ถ้าเห็นด้วย / เหมาะสม / ถูกต้อง
 ช่อง 0 ถ้าเห็นไม่แน่ใจ
 ช่อง -1 ถ้าไม่เห็นด้วย / ไม่เหมาะสม / ไม่ถูกต้อง

อนึ่ง ข้อใดในแบบสัมภาษณ์ ที่ท่านเห็นสมควรปรับปรุง แก้ไขหรือตัดออก กรุณาให้ความเห็นในแบบสอบถาม. ความเห็นของท่าน

ลำดับ	รายการประเมิน	คะแนนการพิจารณา			หมายเหตุ
		+1	0	-1	
1	คำถามสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย	✓			
2	การเลือกประชากรเหมาะสมกับงานวิจัย	✓			
3	การเลือกเครื่องมือเหมาะสมกับเนื้อหาของการวิจัย	✓			
4	คำถามครอบคลุมขอบเขตเนื้อหาของการวิจัย	✓			
5	ลักษณะรูปแบบของแบบสัมภาษณ์ถูกต้องและเหมาะสม		✓		
6	จำนวนคำถามในแต่ละตอนเหมาะสมกับเนื้อหาของการวิจัย	✓			
7	ภาษาที่ใช้ในแบบสัมภาษณ์ชัดเจนและเข้าใจง่าย	✓			
8	ภาษาที่ใช้ในแบบสัมภาษณ์ถูกต้องและเหมาะสม	✓			
9	คำถามในแบบสัมภาษณ์จะห้ตรง สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย	✓			
10	การเรียงลำดับคำถามสอดคล้องกับลำดับเนื้อหาของการวิจัย	✓			
รวม					

ลงชื่อ.....ผู้ประเมิน

(นพ.ดร. วิมล ด้วงสุโขทัย)

ตำแหน่ง.....

ที่ ศธ ๖๓๒๙/ว ๕๓๔

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตเชียงใหม่วัดสวนดอก พระอารามหลวง จ.สุเทพ ข.เมือง
เชียงใหม่ ๕๐๒๐๐โทร. (๐๕๓) ๒๙๘๖๖, ๒๙๘๑๕, ๒๙๐๙๕๓,
๒๙๐๙๕๕ มีอิต ๐๙๕-๐๙/๙๖๓๐๓๓

โทรสาร. ๐๕๓-๒๙๐๙๕๒

๒๔ ธันวาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตเคราะหิในการตรวจเครื่องมือวิจัย

เรียน ผศ.ดร.สยาม ราชวัตร

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. โครงการงานวิจัย

จำนวน ๑ ชุด

๒. เครื่องมือวิจัย

จำนวน ๓ ชุด

ด้วย พระโกรธ กิตติเวที (วรา) เลขประจำตัวนิสิต ๕๕๐๔๔๐๕๐๑๐ เป็นนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา (ภาคปกติ) ของบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "ศึกษาพัฒนาการและคุณค่าของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ในล้านนา DEVELOPMENT AND VALUATION STUDY OF MAHAVESANTARAJATAKA MATSEE CHAPTERN LANNA"

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินการทำวิทยานิพนธ์ของนิสิตเป็นไปด้วยความเรียบร้อยสมบูรณ์ ทางบัณฑิตศึกษา ได้พิจารณาเห็นว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในลักษณะงานวิจัยดังกล่าว จึงใคร่ขออนุญาตเคราะหิจากท่านในการตรวจสอบ และให้คำแนะนำเพื่อปรับปรุงเครื่องมือวิจัย ดังเอกสารแนบมาพร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตเคราะหิในการตรวจเครื่องมือ และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

เรียน ผศ.ดร.สยาม ราชวัตร
อธิการบดีมหาวิทยาลัย
(ผศ.ดร.กิตติเวที วรา)

ขอแสดงความนับถือ

(ผศ.ดร.บุญชัย ปันอินะ)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

วิทยาเขตเชียงใหม่

ปฏิบัติหน้าที่แทนผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์เชียงใหม่

บัณฑิตศึกษา มจร.วิทยาเขตเชียงใหม่ โทร. ๐-๕๓๒๙๙-๘๔๖๙ ต่อ ๓๓๓๑

ติดต่อนิสิต พระโกรธ กิตติเวที (วรา) โทร. ๐๘๙-๕๕๐๓๐๒๔๙

(สำหรับผู้เชี่ยวชาญ)

แบบประเมินความสอดคล้องของเครื่องมือกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย

คำชี้แจง โปรดพิจารณาว่า คำถามแต่ละข้อมีความเหมาะสมตามที่ระบุไว้หรือไม่ โดยทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องคะแนน โดยพิจารณาตามความเห็นของท่าน ดังนี้

ข้อ +1 ถ้าเห็นด้วย / เหมาะสม / ถูกต้อง

ข้อ 0 ถ้าเห็นไม่แน่ใจ

ข้อ -1 ถ้าไม่เห็นด้วย / ไม่เหมาะสม / ไม่ถูกต้อง

อนึ่ง ข้อใดในแบบสัมภาษณ์ ที่ท่านเห็นสมควรปรับปรุง แก้ไขหรือตัดออก กรุณาให้ความเห็นในแบบสอบถามตามความเห็นของท่าน

ลำดับ	รายการประเมิน	คะแนนการพิจารณา			หมายเหตุ
		+1	0	-1	
1	คำถามสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย	✓			
2	การเลือกประชากรเหมาะสมกับงานวิจัย	✓			
3	การเลือกเครื่องมือเหมาะสมกับเนื้อหาของการวิจัย	✓			
4	คำถามครอบคลุมขอบเขตเนื้อหาของการวิจัย	✓			
5	ลักษณะรูปแบบของแบบสัมภาษณ์ชัดเจนและเหมาะสม		✓		
6	จำนวนคำถามในแต่ละตอนเหมาะสมกับเนื้อหาของการวิจัย	✓			
7	ภาษาที่ใช้ในแบบสัมภาษณ์ชัดเจนและเข้าใจง่าย	✓			
8	ภาษาที่ใช้ในแบบสัมภาษณ์ถูกต้องและเหมาะสม	✓			
9	คำถามในแบบสัมภาษณ์กะทัดรัด สามารถตอบได้ตรงกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย	✓			
10	การเรียงลำดับคำถามสอดคล้องกับลำดับเนื้อหาของการวิจัย	✓			
รวม					

ลงชื่อ.....ผู้ประเมิน

(นส. น. วัฒนวิทย์ สัตย์สุวิทย์)

ตำแหน่ง.....

แบบสัมภาษณ์ พระนักเทศน์ นักวิชาการ และ ผู้ฟังเทศน์
สำหรับงานวิจัยวิทยานิพนธ์นิพนธ์ เรื่อง
ศึกษาพัฒนาการและคุณค่าของการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรีในล้านนา

สัมภาษณ์วันที่.....เดือน.....พ.ศ.

ผู้สัมภาษณ์ พระไกรสร กิตติเวที (วรา)

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไป

ชื่อ ฉายา.....นามสกุล

อายุปี เพศ ตำแหน่ง

ระดับการศึกษา คณะ สาขา

ภูมิลำเนา วัด/บ้าน..... เลขที่ หมู่ที่..... ตำบล

อำเภอจังหวัด

ตอนที่ ๒ แนวคำถามในการสัมภาษณ์

๒.๑ การเทศน์มหาชาติในล้านนา มีประวัติความเป็นมาและความสำคัญอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

๒.๒ สำนวนและทำนองมหาชาติเวสสันดรชาดกในล้านนา มีกี่ประเภท สำนวนและทำนองไหนที่น่าสนใจ
โปรดระบุเป็นตัวอย่าง

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๒.๓ ลักษณะพิธีกรรมและการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกในล้านนา จากอดีตจนถึงปัจจุบันมีการ
เปลี่ยนแปลงหรือไม่อย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

๒.๔ ทักษะคติของชาวล้านนาที่มีต่อการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกเป็นเช่นไร และภาพลักษณ์ของพระ
นักเทศน์ทำนองในล้านนาเป็นเช่นไร

.....

.....

.....

.....

.....

๒.๕ คุณค่าของการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกในล้านนา มีในด้านใดบ้าง โปรดระบุ ถ้าจะอนุรักษ์การเทศน์
จะอนุรักษ์แบบไหนอย่างไร เช่น

.....

.....

.....

.....

.....

๒.๕ ข้อเสนอแนะอื่นๆ (ถ้ามี)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ขอบคุณผู้ให้สัมภาษณ์

ภาคผนวก ข

ที่ ศธ ๖๓๒๔.๑ (๓๐)/ว ๑๑๘

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตเชียงใหม่วัดสามัคก พระอารามหลวง อ.สุเทพ ข.เมือง
เชียงใหม่ ๕๐๒๐๖

โทร. (๐๕๓) ๒๖๗๘๖๖๕, ๒๖๗๘๖๖๖, ๒๖๗๘๖๖๗

๒๕๖๓๖๕ มีคมีย ๐๘๖-๔๖๖๖๖๖๖๖

โทรสาร ๐๕๓-๒๖๗๘๖๖๖

๒๖ กันยายน ๒๕๖๐

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ให้นิสิตเก็บข้อมูลประกอบงานเขียนวิทยานิพนธ์

นั้สการ/เรียน พระครูอุบลชัยเสนาภิบาล

ด้วย พระไกรสร กิตติเวที (วรา) เลขประจำตัวนิสิต ๕๕๐๔๔๐๕๐๐๐ เป็นนิสิตหลักสูตรพุทธ
ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา (ภาคปกติ) ของบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ได้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง "ศึกษาพัฒนาการและคุณค่าของการเทศน์มหา
เวสสันดรชาดก กัณฑ์โศก ในล้านนา DEVELOPMENT AND VALUATION STUDY OF MAHAVESSANTARAJA
KATHEE CHAPTER NANN" "

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินการเขียนวิทยานิพนธ์ของนิสิตเป็นไปด้วยความเรียบร้อยสมบูรณ์
บัณฑิตศึกษา จึงขอความอนุเคราะห์ให้นิสิตเก็บข้อมูลดังกล่าว โดยนิสิตจะเข้าไปเก็บข้อมูลด้วยตนเอง

จึงน้สการ/เรียนมาเพื่อทราบและโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และขอขอบคุณมา ณ
โอกาสนี้

น้สการ/ขอแสดงความนับถือ

พระครูอุบลชัยเสนาภิบาล
10.๖.๖1

(ผศ.ดร.พูนชัย ปันชัย)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

รักษาการมเลขานุการบัณฑิตศึกษา มจร วิทยาเขตเชียงใหม่

ปฏิบัติหน้าที่แทนผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์เชียงใหม่

บัณฑิตศึกษา มจร.วิทยาเขตเชียงใหม่

โทร. ๐-๕๓๒๖๗-๘๖๖๖๖ ต่อ ๓๓๓

ที่ ศธ ๖๓๒๔.๑ (๕๐)/ว ๓๓๘

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตเชียงใหม่
วัดเบรมงคล พระอารามหลวง อ.ดอยสะเก็ด
เชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
โทร. (๐๕๓) ๒๘๘๖๖๖, ๒๘๖๕๕๕, ๒๘๖๕๕๕
๒๐๖๖๕ มีดิ่ง ๐๘๖-๐๘๖๕๕๕๕๕
โทรสาร. ๐๕๓-๒๘๖๕๕๕๕๕

๓๖ กันยายน ๒๕๖๐

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้ผลิตเก็บข้อมูลประกอบการเขียนวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน **พระครูวิมลกิจวิธราช**

ด้วย พระไกรสร กิตติเวที (วรา) เลขประจำตัวนิสิต ๕๕๐๔๔๐๕๐๑๐ เป็นนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา (ภาคปกติ) ของบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ได้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง "ศึกษาพัฒนาการและคุณค่าของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ในล้านนา DEVELOPMENT AND VALUATION STUDY OF MAHAVESSAN IARAJA KAMATSEE CHAPTERN LANNA"

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินการเขียนวิทยานิพนธ์ของนิสิตเป็นไปด้วยความเรียบร้อยสมบูรณ์ บัณฑิตศึกษา จึงขอความอนุเคราะห์ให้ผลิตเก็บข้อมูลดังกล่าว โดยนิสิตจะเข้าไปเก็บข้อมูลด้วยตนเอง

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อทราบและโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

วิมลกิจวิธราช
[Signature]

นมัสการ/ขอแสดงความนับถือ

[Signature]
(ผศ.ดร.พูนชัย ปันธิยะ)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิชาการเลขานุการบัณฑิตศึกษา มจร วิทยาเขตเชียงใหม่
ปฏิบัติหน้าที่แทนผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์เชียงใหม่

บัณฑิตศึกษา มจร.วิทยาเขตเชียงใหม่

โทร. ๐-๕๑๒๗-๘๕๖๗ ต่อ ๓๓๓

වී අප් ප්‍රකාශනය (කට) 7 ගනු

២៦ តັນវាស ២៥៦០

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ให้หนังสือเก็บข้อมูลประกอบการเรียนวิชาวิทยาศาสตร์

นมัสการ/เรียน พระปิตุลาชาวมอญองค์ จันทสโร

ด้วย พระปาริสร กิตติเวที (วารา) เลขประจำตัวนิสิต ๕๕๐๔๔๐๕๐๓๐ เป็นนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา (ภาคปกติ) ของบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ได้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาพัฒนาการและคุณค่าของกาพย์มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ในล้านนา DEVELOPMENT AND VALUATION STUDY OF MAHAVESANAJAJATKA MATSEE CHAPTERN :LANNA”

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินการเขียนวิทยานิพนธ์ของนิสิตเป็นไปด้วยความเรียบร้อยสมบูรณ์
บัณฑิตศึกษา จึงขอความอนุเคราะห์ให้นิสิตเข้าเก็บข้อมูลดังกล่าว โดยนิสิตจะเข้าไปเก็บข้อมูลด้วยตนเอง

จึงน้อมการ/เรียนมาเพื่อทราบและโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

โอกาสนี้
พระปิฎกกาชาณนฺโท จันทาลัง
ฉันต์ให้การสัมภาษณ์

พนักสาร/ขอแสดงความนับถือ

(ผศ.ดร.จันทชัย ปิ่นอ้อย)

ผู้อำนวยการหลักสูตรเศรษฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตรา
 วิชาการเลขานุการบัณฑิตศึกษา มจร วิทยาเขตเชียงใหม่
 ปฏิบัติหน้าที่แทนผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์เชียงใหม่

บัณฑิตศึกษา มจร.วิทยาเขตเชียงใหม่

ไทย. ๐-๕๓๒๓-๖๕๖๖ ๘๘๘ ๓๓๓

ที่ ศธ ๖๑๒๔.๑ (๑๐)/ว ๓๓๘

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตเชียงใหม่วัดสวนศอก พระอารามหลวง อ.สุเทพ อ.เมือง
เชียงใหม่ ๕๐๒๐๐

โทร. (๐๕๓) ๒๗๘๖๖๗, ๒๗๙๑๙๙, ๒๗๐๐๔๕๑,

๒๗๐๓๙๕ มีเดีย ๐๙๙-๘๗๕๗๖๖๓

โทรสาร. ๐๕๓-๒๗๐๕๕๒

๒๖ ธันวาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ให้นิสิตเก็บข้อมูลประกอบการเขียนวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน **รศ. ดร. วิโรจน์ อินทนนท์**

ด้วย พระโบรสร กิตติเวที (วรา) เลขประจำตัวนิสิต ๕๕๐๕๔๐๕๐๑๐ เป็นนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา (ภาคปกติ) ของบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ได้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาพัฒนาการและคุณค่าของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ในล้านนา DEVELOPMENT AND VALUATION STUDY OF MAHAVESANAJAJAKA MATSEE CHAPTERN LANNA”

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินการเขียนวิทยานิพนธ์ของนิสิตเป็นไปด้วยความเรียบร้อยสมบูรณ์ บัณฑิตศึกษา จึงขอความอนุเคราะห์ให้นิสิตเก็บข้อมูลดังกล่าว โดยนิสิตจะเข้าไปเก็บข้อมูลด้วยตนเอง

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อทราบและโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

นมัสการ/ขอแสดงความนับถือ

(ผศ.ดร. ชวนชัย ปิ่นอ้อย)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

รักษาการเลขาธิการบัณฑิตศึกษา มจร วิทยาเขตเชียงใหม่

ปฏิบัติหน้าที่แทนผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์เชียงใหม่

บัณฑิตศึกษา มจร. วิทยาเขตเชียงใหม่

โทร. ๐-๕๓๒๗-๘๘๒๗ ต่อ ๓๓๓๑

ที่ กธ ๖๑๒๙.๑ (๕๐)/ว ๓๓๘

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตเชียงใหม่วัดสวนดอก พระอารามหลวง ห.สุเทพ อ.เมือง
จ.เชียงใหม่ ๕๐๒๐๐โทร. (๐๕๓) ๒๕๘๕๖๖๘, ๒๕๘๕๙๙๙, ๒๕๘๖๙๙๙
๒๕๐๙๙๙๙ โถกีย์ ๐๘๒-๑๘/๙๖๒๕๖๙
โทรสาร. ๐๕๓-๒๕๐๙๙๙๒

๒๖ กันยายน ๒๕๖๐

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ให้นิสิตเก็บข้อมูลประกอบการเขียนวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน รศ. ดร. ปุณณมัย นนทศรีรัตน์

ด้วย พระโอรส ภัคคินวดี (วรา) เลขประจำตัวนิสิต ๕๕๐๕๔๐๕๐๓๐ เป็นนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา (ภาคปกติ) ของบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ได้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง "ศึกษาพัฒนาการและคุณค่าของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์วิหรี ในล้านนา DEVELOPMENT AND VALUATION STUDY OF MAHAVESANAJAJAKA MATSEE CHAPTER LANNA"

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินการเขียนวิทยานิพนธ์ของนิสิตเป็นไปด้วยความเรียบร้อยสมบูรณ์ บัณฑิตศึกษา จึงขอความอนุเคราะห์ให้นิสิตเก็บข้อมูลดังกล่าว โดยนิสิตจะเข้าไปเก็บข้อมูลด้วยตนเอง

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อทราบและโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

นมัสการ/ขอแสดงความนับถือ

(ผศ.ดร. พูนชัย ปันนชัย)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
รักษาการเลขานุการบัณฑิตศึกษา มจร วิทยาเขตเชียงใหม่
ปฏิบัติหน้าที่แทนผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์เชียงใหม่

บัณฑิตศึกษา มจร.วิทยาเขตเชียงใหม่

โทร. ๐-๕๓๒๗-๘๙๖๗ ต่อ ๓๓๑๑

ที่ ศธ ๖๑๒๔.๑ (๑๐)/ว ๓๓๘

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตเชียงใหม่
วัดสวนพุด ธรรม เวียงหลวง จ.สุเทพ ร.เมือง
เชียงใหม่ ๕๐๑๐๐
โทร. (๐๕๓) ๒๐๘๖๖๗, ๒๐๘๖๖๘, ๒๐๖๐๔๕๖,
๒๐๖๐๔๕ มีเดีย ๐๘๓ ๙๘๕๙๙๗๓
โทรสาร. ๐๕๓-๒๐๖๐๔๕๖

๒๖ ธันวาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุมัติเผยแพร่หนังสือเก็บข้อมูลประกอบการเขียนวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน **ดร. ศิริวัจ โคตรสุมิทธิ**

ด้วย พระไกรสร ถิตติเวที (วรา) เลขประจำตัวนิสิต ๕๕๐๔๙๐๕๐๑๐ เป็นนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา (ภาคปกติ) ของบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ได้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาพัฒนาการและคุณค่าของกรเทคนัมพเวสสันดรชาดก กัมมัตมพี ในตำนาน DRIVE_OPMENT AND VALUATION STUDY OF MAHAVESSANTARAJATAKA MATSEE CHAPTERN LAMNA”

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินการเขียนวิทยานิพนธ์ของนิสิตเป็นไปด้วยความเรียบร้อยสมบูรณ์ บัณฑิตศึกษา จึงขออนุมัติเผยแพร่หนังสือเก็บข้อมูลดังกล่าว โดยนิสิตจะเข้าไปเก็บข้อมูลด้วยตนเอง

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อทราบและโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

Signature
8-12-60

นมัสการ/ขอแสดงความนับถือ

Signature
(ผศ.ดร.พูนชัย ปันธิยะ)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
รักษาการเลขานุการบัณฑิตศึกษา มจร วิทยาเขตเชียงใหม่
ปฏิบัติหน้าที่แทนผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์เชียงใหม่

บัณฑิตศึกษา มจร วิทยาเขตเชียงใหม่

โทร. ๐-๕๓๖๐๗-๘๘๖๖๗ ต่อ ๓๓๓๓

ที่ ศธ ๖๑๒๔.๑ (๑๐)/ว ๑๑๘

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตเชียงใหม่วิเทศมณฑล พระอารามหลวง อ.สุเทพ อ.เมือง
เชียงใหม่ ๕๐๒๐๐โทร. (๐๕๓) ๒๔๐๘๖๗, ๒๔๕๑๘๕, ๒๔๖๐๕๕๑,
๒๔๖๓๖๕ มี.โทร ๐๘๐-๘๘๙๕๕๖๓๑
โทรสาร. ๐๕๓-๒๔๖๑๘๖๒

๒๖ ธันวาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตเผยแพร่ให้นิสิตเก็บข้อมูลประกอบการเขียนวิทยานิพนธ์

นักศึกษา/เรียน พระปลัดอาทิตย์ อธิสโร

ด้วย พระไกรสร กิตติเวที (วรา) เลขประจำตัวนิสิต ๕๕๐๕๔๐๕๐๓๐ เป็นนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา (ภาคปกติ) ของบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ได้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง "ศึกษาพัฒนาการและคุณค่าของการเทศน์มหาเวสสันดรชาดก ถิ่นที่มีที่ร ในล้านนา DEVELOPMENT AND VALUATION STUDY OF MAH-AVESSANTARAJATAKA MATSEE CHAPTERN LANNA"

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินการเขียนวิทยานิพนธ์ของนิสิตเป็นไปด้วยความเรียบร้อยสมบูรณ์ บัณฑิตศึกษา จึงขอความอนุเคราะห์ให้นิสิตเก็บข้อมูลดังกล่าว โดยนิสิตจะเข้าไปเก็บข้อมูลด้วยตนเอง

จึงขอขออนุญาต/เรียนมาเพื่อทราบและโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ได้ทราบดีแล้ว
พระปลัดอาทิตย์ อธิสโร

ร.ต. ๖

นักศึกษา/ขอแสดงความนับถือ

(ศ.ดร.พูนชัย ปันธิยง)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

รักษาการเลขานุการบัณฑิตศึกษา มจร วิทยาเขตเชียงใหม่

ปฏิบัติงานที่แผนผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์เชียงใหม่

บัณฑิตศึกษา มจร วิทยาเขตเชียงใหม่

โทร. ๐-๕๓๒๐๗-๘๐๒๖๗ ต่อ ๓๓๓๓

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-นามสกุล	พระไกรสร กิตติเวที (วรา)
เกิดวันที่	๑๑ กันยายน ๒๕๓๒
การศึกษา	พ.ศ. ๒๕๔๕ สอบไล่ได้นักธรรมชั้นเอก พ.ศ. ๒๕๔๗ สอบไล่ได้ประโยค ๑-๒ พ.ศ. ๒๕๕๖ พุทธศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยม อันดับ ๒)
ประสบการณ์การทำงาน	พ.ศ.๒๕๕๖-๒๕๕๘ เป็นครูสอนเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกและเทศน์ ธรรมวัตรศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันลอยเคราะห์ อ.เมือง จ.เชียงใหม่
อุปสมบท	๒๖ เมษายน ๒๕๕๓ ณ พัทธสีมาวัดท่าไคร้ ต.แม่สา อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่ พระราชเชมมากร พระอุปัชฌาย์ พระครูสิริอาภากร พระกรรมวาจาจารย์ พระครูสังวรประชานุสิฐ พระอนุสาวนาจารย์
สังกัด	วัดท่าไคร้ ๑๑๙ หมู่ ๒ ต.แม่สา อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่
หน้าที่	ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดท่าไคร้
ที่อยู่ปัจจุบัน	๑๑๙ หมู่ ๒ ต.แม่สา อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่ ๕๐๑๘๐